

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЩЕРБЯК ЮРІЙ АДАМОВИЧ

УДК 291.2 : 282 (477) “18/19”

**ОСВІТНЯ ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
ТА ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА ХІХ – ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант: доктор
педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович

Тернопіль - 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	17
1.1. Історіографія проблеми	17
1.2. Церква як релігійно-національна інституція	30
1.3. Суспільно-педагогічна діяльність митрополитів	52
1.4. Просвітительська діяльність церкви	78
Висновки до I розділу	106
РОЗДІЛ II. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ	110
2.1. Організаційно-педагогічні передумови підготовки священиків до душпастирської діяльності	110
2.2. Вплив священиків на морально-релігійне виховання молоді.....	122
2.3. Зміст, форми і методи катехитичної діяльності священиків у навчальних закладах	136
Висновки до II розділу	160
РОЗДІЛ III. ДОСВІД МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ ГАЛИЧАН У ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВАХ ТА МОЛОДІЖНО-РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ	164
3.1. Практика морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах	164
3.2. Католицька Акція як чинник морально-релігійного виховання української молоді	175
3.3. Зміст, форми і методи морально-релігійного виховання галицької молоді в Марійських дружинах	188
Висновки до III розділу.....	202

РОЗДІЛ ІV**ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ** 204

4.1. Причини, проблеми і перспективи української еміграції як чинник збереження національної ідентичності 204

4.2. Особливості освітньо-культурної діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори 217

4.3. Просвітительська діяльність патріарха Й. Сліпого 251

Висновки до ІV розділу 266

РОЗДІЛ V.**ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР** 269

5.1. Розвиток богословської науки та шкільництва у період Другої світової війни (1939-1945 рр.) 269

5.2. Процес ліквідації Української Греко-Католицької Церкви: причини і наслідки (1946-1953 рр.) 287

5.3. Активізація просвітницької діяльності “катакомбної” церкви в період десталінізації (1954-1964 рр.) 304

5.4. Тоталітарно-атеїстична система та діяльність греко-католицької церкви (1965-1991 рр.) як історико-педагогічна проблема 329

Висновки до V розділу 353

РОЗДІЛ VI.**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ** 358

6.1. Легалізація УГКЦ в контексті державно-церковних відносин в Україні 358

6.2. Становлення та розвиток освітньої системи УГКЦ та її реалізація на сучасному етапі 372

Висновки до VI розділу 394

ВИСНОВКИ 399**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** 406**ДОДАТКИ** 477

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах глобалізації, ринкових відносин, розвитку новітніх технологій значно зростає роль освіти, яка б не тільки дала змогу забезпечити високий рівень професійних знань, а й сприяла духовному утвердженню людини в динамічному і швидко змінюваному світі. Українська держава увійшла в третє тисячоліття, взявши на озброєння нову гуманістичну парадигму освіти, спрямовану на розкриття творчого потенціалу особистості, її самореалізацію. Виховну стратегію затверджено у таких державних законодавчих актах, які набувають дедалі більшої значущості, як Закони України “Про шлюб і сім’ю”, “Про освіту”; Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті; Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Закон України “Про загальну середню освіту”, Концепція гуманітарного розвитку України. Відповідно до їхнього змісту, виховання молоді слід здійснювати на основі синтезу національних і загальнолюдських цінностей, формування у школярів національної свідомості та гідності, шанобливого ставлення до історії, релігії, культури, рідної мови, народних традицій і звичаїв, забезпечуючи становлення громадянина – патріота України як духовно багаті особистості. Особливого такту, виваженості, компетентності й толерантності потребує вирішення питання про визначення ролі, місця і механізмів дії релігії в освітньо-виховній сфері як середовищі формування нового покоління української нації. Релігійний чинник вважають сьогодні одним із провідних в її національно-духовному відродженні. З огляду на це для всебічного і гармонійного розвитку учнівської молоді важливо, щоб освітній процес базувався не тільки на науковому осмисленні дійсності, а й на духовних, моральних і культурних надбаннях українського народу і людства загалом.

Нині у вітчизняній педагогіці з’являються дослідження, в яких аналізуються різні аспекти християнського виховання. Окремі аспекти цієї широкої проблеми

вивчали такі відомі дослідники історії школи, освіти і педагогічної думки, як І. Бех, Л. Вовк, В. Галузинський, М. Євтух, С. Золотухіна, В. Кемінь, І. Курляк, В. Лозова, В. Майборода, Н. Ничкало, О. Плахотнік, І. Прокопенко, Г. Пустовіт, Г. Сагач, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, М. Ярмаченко. Християнство як світоглядна основа європейського суспільства та головний рушій освітньо-виховного процесу трактується у працях О. Вишневського, А. Вихруща, В. Жуковського, Т. Тхоржевської, М. Чепіль. Предметом дисертаційних розвідок таких українських науковців, як С. Вдович, Р. Волянчук, Л. Генік, Т. Ільїна, О. Каневська, І. Климишин, І. Ковальчук, В. Кузь, М. Кухта, І. Мицишин, В. Москалець, Н. Сабат, Р. Яковишин, С. Ярмусь, Я. Яців, є висвітлення теоретичних і практичних проблем організації виховного процесу на засадах християнського світогляду. Педагогічні ідеї християнства активно обговорюються на сторінках освітянської преси та наукових конференціях.

Водночас в умовах становлення Української держави загострилися міжконфесійні стосунки, викликає занепокоєння стан духовної культури і моралі суспільства. Корозія усталених духовних цінностей стала наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами, набуваючи масштабів глобальної суспільної проблеми. З огляду на це розробка теоретико-методичних основ християнського виховання, його соціально-культурна зорієнтованість потребують ґрунтовного дослідження й об'єктивного висвітлення традицій минулого. Важливим є аналіз особливостей процесу виховання на засадах християнської моралі, який сприяв би єдності національних інтересів і не спричинював певного протистояння, що спостерігається при вивченні основ християнської етики в загальноосвітніх школах.

Таким чином, актуальність вирішення теоретико-методологічних і методичних проблем християнської педагогіки і морально-релігійного виховання учнівської молоді, нагальна потреба у зміні традиційних підходів до організації навчально-виховного процесу, а також необхідність у наданні йому системного, особистісно орієнтованого гуманістичного спрямування зумовили вибір теми дослідження

“Освітня доктрина Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні (середина XIX–XX ст.)”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є складовою колективної теми науково-дослідницької та пошукової діяльності кафедри педагогіки Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти “Закономірності розвитку освітніх систем” (протокол № 4 від 15. 12. 1998 р.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (протокол № 3 від 25. 02. 2005 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 7 від 27. 09. 2005 р.).

Мета дослідження – виявити та узагальнити основні тенденції розвитку освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви та етапи її впровадження протягом досліджуваного періоду.

Основні завдання дослідження:

1. Виявити суспільно-політичні та соціокультурні передумови розвитку освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви; обґрунтувати періодизацію та простежити еволюцію головних тенденцій розвитку теоретико-методичних основ християнського виховання в досліджуваній період.

2. Виокремити і теоретично обґрунтувати концептуальні положення теорії й практики морально-релігійного виховання, розроблені в процесі науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині.

3. Розкрити специфіку роботи і зміст діяльності громадських організацій релігійного спрямування, церковних братств та визначити можливості використання їхнього досвіду в сучасних умовах.

4. Схарактеризувати особливості освітньо-виховної діяльності зарубіжних релігійних центрів та організацій української діаспори.

5. Дослідити закономірності розвитку просвітницької роботи Української Греко-Католицької Церкви у радянський період.

6. Проаналізувати освітні напрями діяльності Української Греко-Католицької Церкви в умовах сучасного державотворчого процесу в Україні.

7. Обґрунтувати прогностичні аспекти творчого використання прогресивних ідей національного досвіду просвітницької діяльності церкви в умовах реформування української освітньої системи.

Об'єкт дослідження – християнське виховання в Україні.

Предмет дослідження – концептуальні засади освітньої доктрини та діяльності Української Греко-Католицької Церкви в Україні (середина XIX–XX ст.).

Концепція дослідження полягає в характеристиці засад освітньої доктрини церкви, спрямованої на підготовку особистості до засвоєння і творчого розвитку духовної культури народу.

Стрижневою ідеєю дослідження є висвітлення широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної й благочинної діяльності церкви в період національно-культурного відродження та визвольних змагань українського народу за збереження його етнічної самобутності, а також з'ясування її ролі в захисті надбань вітчизняної культури, у плеканні рідної мови, збереженні національної школи від асиміляційної політики урядів чужоземних країн.

Концепція дослідження охоплює три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт базується на використанні переваг системного підходу в єдності структурної, функціональної та теоретичної моделей, урахуванні особливостей національних традицій і ролі особистості в історії.

Теоретичний концепт передбачає виявлення основних положень теорії і практики морально-релігійного виховання, розроблених представниками церкви, а також визначення загальних особливостей освітньої доктрини на західноукраїнських землях у досліджуваний період. Духовенство теоретично обґрунтувало мету, головні завдання, принципи, форми, засоби та методи морально-релігійного виховання, котрі базувалися на засадах християнської моралі. Конкретизація мети виховання зумовила виокремлення трьох рівноправних її складових: індивідуальної, суспільної й релігійної. Завдяки наявності останньої

виховна мета наповнюється новим духовним змістом. Першочерговим і найвищим виховним завданням стає моральна досконалість особистості. Фундаментальні особливості релігійної складової та їхня пріоритетність серед переліку завдань усіх виховних напрямів є тими чинниками, що формують базовий і основоположний характер морально-релігійного виховання. З огляду на це духовенство та видатні педагоги вважають, що стрижневим і домінантним напрямом усього процесу національного виховання є насамперед моральне.

Оскільки теорія морального виховання передбачає обґрунтування закономірностей процесу формування відповідних рис характеру людини, а також її спрямування до конкретних дій, активної доброчинної діяльності, цей напрям повинен мати пріоритетне значення в роботі всіх виховних суспільних інституцій: родини, дошкілля, середньої, фахової і вищої школи, громадських організацій.

Грунтовний аналіз та оцінювання позитивного історичного досвіду, проблем і недоліків досліджуваної проблеми в минулому можуть бути основою для вирішення наявних суперечностей інтелектуального і духовного розвитку особистості, а також моделювання змісту сучасної української освіти та виховання.

Технологічний концепт базується на розробці нових форм і методів активної творчої діяльності молоді, спрямованої на утвердження моральних цінностей в умовах нових історичних викликів.

Методологічною основою дослідження є: філософські положення про теорію наукового пізнання, об'єктивний, системний та історичний підхід до аналізу педагогічних явищ; положення про зв'язок історії з сьогоденням і доцільність творчого використання спадщини визначних педагогів у навчально-виховній практиці; положення про взаємозв'язок загальнолюдського і національного формування всебічно розвиненої, гуманної особистості та її духовності; національна зумовленість освіти і виховання культурно-історичним досвідом української педагогіки і шкільництва. Методологічними орієнтирами дослідження стали ідеї та настанови, висвітлені у державних нормативних документах України з проблем національної освіти і виховання.

Методи дослідження: для досягнення визначеної у дисертації мети і вирішення вищевказаних завдань використані теоретичні та емпіричні методи дослідження. *Теоретичні:* науково-бібліографічний метод вивчення архівних, бібліотечних і музейних каталогів, фондів, описів і бібліографічних видань, класифікація та систематизація літературних джерел з метою виявлення опорної джерельної бази й об'єктивних даних щодо освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні середини XIX–XX ст.; контент-аналіз філософської, історико-педагогічної, релігійної, психолого-педагогічної та спеціальної як вітчизняної, так і зарубіжної наукової літератури відповідно до теми дослідження; метод теоретичного аналізу і синтезу наявного педагогічного досвіду освіти з проблем морально-релігійного виховання, що дало змогу з'ясувати сучасний стан теорії та практики, підходи і напрями становлення та розвитку педагогічних ідей у цій галузі, визначити методологічні та теоретичні основи досліджуваної проблеми, врахувати вітчизняний і зарубіжний досвід в обґрунтуванні змісту та структури активних організаційно-педагогічних форм, засобів і методів морально-релігійної освіти і виховання української молоді; інтерпретація та узагальнення опрацьованих матеріалів для формування висновків, рекомендацій і для визначення шляхів подальшого розвитку педагогічної освіти в Україні. *Емпіричні:* психологічні та педагогічні методи збору емпіричних даних (опитування, моделювання навчально-виховних ситуацій), якісний аналіз їхніх результатів, методи статистичного опрацювання результатів дослідження, що в сукупності дало змогу підтвердити ефективність функціональної моделі морально-релігійної освіти і виховання особистості у навчально-виховному процесі багатьох молодіжних організацій релігійного спрямування та різного типу загальноосвітніх навчальних закладів.

Теоретичну основу дослідження становлять: філософські концепції з вивчення особистості (Арістотель, Ф. Бекон, М. Бердяєв, Г. Гегель, І. Кант, Б. Паскаль, Платон, М. Реріх, Сенека, Сократ, В. Соловйов, П. Чаадаєв); положення та висновки з історії національної культури (Д. Антонович, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, М. Драгоманов, В. Костомаров, Б. Лончина, О. Субтельний, І. Франко, Д. Чижевський); дослідження основ і

механізмів морального виховання (О. Духнович, Я. А. Коменський, М. Макаренко, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, П. Юркевич); теорія формування змісту морально-релігійного виховання (Г. Ващенко, О. Вишневецький, Є. Жарський, В. Жуковський, О. Кульчицький, І. Огієнко); ідеї визначних культурно-громадських діячів і відомих галицьких педагогів про наукові основи організації навчально-виховного процесу (П. Біланюк, М. Галушинський, В. Левицький, О. Макарушка, С. Перський, І. Раковський, І. Ющишин, Л. Ясінчук); педагогічна спадщина представників українського духовенства, в якій проаналізовано теоретико-методичні засади християнської педагогіки (М. Барановський, І. Бартошевський, Ю. Дзерович, Г. Костельник, М. Конрад, О. Лещук, І. Назарко, Й. Осташевський, І. Ортинський, Й. Сліпий, А. Шептицький); наукові положення про діяльність греко-католицької церкви та її вплив на вирішення завдань морально-релігійного виховання молоді (І. Бойко, О. Гринів, М. Ваврик, А. Васьків, А. Великий, Ю. Волошин, В. Мокрий, С. Мудрий, І. Нагаєвський, А. Сапеляк, М. Стахів, Ю. Федорів, С. Цьорох), про феномен українського греко-католицизму (Б. Гудзяк, І. Гарасим, С. Кияк, Н. Мадей, І. Мончак, О. Недавня, О. Турій), про суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність УГКЦ (А. Васьків, С. Гелей, С. Гнот, О. Єгрешій, Б. Іванишин, О. Киричук, О. Красівський, М. Кугутяк, М. Лозинський, М. Москалюк, І. Паславський, В. Перевезій, Я. Стоцький, О. Сурмач, Б. Трофим'як, М. Швагуляк); розробки, де висвітлено проблеми морально-релігійного виховання особистості на засадах православ'я (І. Власовський, О. Воронін, Т. Ільїна, І. Ісіченко, В. Карагодін, О. Каневська, О. Кравченко, Д. Степовик, Д. Пащенко, Л. Рощина, М. Талалай, Т. Тхоржевська).

Теоретичною базою дисертації також стали концептуальні ідеї педагогів (І. Бех, Л. Ваховський, А. Вихрущ, Л. Вовк, В. Галузинський, М. Євтух, Т. Завгородня, І. Курляк, В. Майборода, Н. Ничкало, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, І. Руснак, Г. Сагач, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук, М. Чепіль, Л. Штефан, М. Ярмаченко); ґрунтовні дослідження становлення і

розвитку українського шкільництва та педагогічної думки Галичини (М. Барна, Г. Білавич, І. Гаврищак, Д. Герцюк, С. Коляденко, С. Лаба, Д. Пенішкевич, В. Моцюк); рекомендації сучасних педагогів-науковців, присвячені теоретичним і практичним аспектам організації виховного процесу на засадах християнського світогляду (Р. Волянюк, Л. Генік, В. Жуковський, І. Климишин, І. Ковальчук, В. Кузь, М. Кухта, І. Мищишин, В. Москалець, Н. Сабат, Р. Яковишин, С. Ярмусь, Я. Яців).

Джерельну базу дослідження становлять документи й матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України): ф. 1 – Президії Верховної Ради УРСР, ф. 4648 – Уповноважених Ради у справах Руської православної церкви та Ради у справах релігійних культур при Раді Міністрів УРСР; Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України): ф. 1 – ЦК Компартії України; Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУ у Львові): ф. 129 – Львівський Ставропігійський інститут, м. Львів; ф. 146 – Галицьке намісництво, м. Львів; ф. 178 – Крайова шкільна рада; ф. 179 – Кураторія львівського шкільного округу, м. Львів; ф. 201 – Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів (1806–1945), ф. 309 – Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів; ф. 310 – Український університет у Львові, ф. 348 – Товариство “Просвіта”, м. Львів, ф. 358 – Шептицький Андрей – уніатський митрополит (1865–1944), ф. 359 – Назарук Осип Тадейович – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч (1883–1940), ф. 408 – Греко-католицький митрополичий ординаріат, ф. 475 – Віденська митрополича консисторія, м. Львів, ф. 508 – Марійське товариство молоді, м. Львів, ф. 684 – Протоігуменат монастирів чину св. Василя Великого, м. Львів (1883–1944); Державного архіву Тернопільської області (ДАТО): ф. 52 – Тернопільський окружний шкільний інспекторат, м. Тернопіль Тернопільського воєводства (1933–1939), ф. 161 – Тернопільське окружне управління союзу “Товариства шкіл людових”, ф. 194 – Тернопільська шкільна рада, ф. 231 – Тернопільське воєводське управління, м. Тернопіль, ф. р. 3239 – Уповноважений Ради у справах релігійних культур при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1945–1965),

ф. р. 3240 – Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1950–1965), ф. р. 3241 – Уповноважений Ради у справах релігійних культур при РМ УРСР по Тернопільській області, м. Тернопіль (1966–1987), ф. р. 3429 – Управління служби безпеки України по Тернопільській області, м. Тернопіль (1939–1963), ф. р. 3432 – Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН-УПА (1940–1998).

Опрацьовано закони Австро-Угорської імперії, Польської держави, статuti, звіти, протоколи засідань громадських товариств. Вивчено матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України імені Володимира Вернадського; Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України (відділи рідкісної книги та україніки), Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, бібліотек Львівської богословської академії, Львівського національного університету імені Івана Франка (відділи україніки та рідкісної книги), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківської теологічної академії греко-католицької церкви, науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Тернопільської області, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопільського національного економічного університету, Тернопільського краєзнавчого музею, Тернопільської вищої духовної семінарії імені Патріарха Й. Сліпого.

Окрема група джерел – публікації таких періодичних видань: “Наша школа”, “Газета школьна”, “Українська школа”, “Рідна школа”, “Шлях виховання й навчання”, “Учительський голос”, “Учитель”; релігійних: “Альманах Українських Богословів”, “Богословіє”, “Вісник Станіславської єпархії”, “Львівські Архієпархіальні відомості”, “Мета”, “Місіонер”, “Нива”, “Шематизм духовенства Львівської архієпархії”; діаспорних часописів: “Авангард”, “Благовісник”, “Вісті з Риму”, “Визвольний шлях”, “За рідну церкву”, “За патріархат”, “Свята Софія”, “Сучасність”, “Патріархат”. Використано також статистичні відомості, збірники документів, навчальні плани та програми, хроніки та статuti діяльності загальноосвітніх педагогічних закладів Галичини досліджуваного періоду, підручники та посібники, монографії, дисертації, автореферати, сучасну науково-

педагогічну та історичну періодику, діаспорні мемуарні видання, збірники наукових праць, довідково-бібліографічну літературу, результати історико-педагогічних досліджень тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від другої половини XIX ст. до кінця XX ст. Вибір *нижньої межі* дисертаційної роботи зумовлений активізацією національно-культурного, духовного життя українців Галичини, яке органічно було споріднене з церковною інституцією та освітніми перетвореннями (революційні події 1848–1849 рр., створення Головної Руської Ради сприяли зародженню уявлень про національне шкільництво в колах української духовної інтелігенції та створювали умови для розвитку структурних елементів виховної системи УГКЦ). *Верхня межа* збігається з кінцем XX ст., коли після реалізації політики державного атеїзму, у першому десятиріччі незалежності України, було розроблено нові концептуальні підходи до питань релігії та церкви з боку держави. Процес відродження незалежної демократичної України з її прагненням увійти повноправним членом у світову спільноту передбачає всебічне втілення в суспільне та індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад. Саме завдяки таким хронологічним межам дослідження є можливість отримати цілісну картину розвитку християнського виховання в нашій країні, виявити його закономірності, історичний зв'язок проблем минулого і сьогодення.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше*:

- теоретично узагальнено на основі цілісного аналізу в історичній ретроспективі розвиток освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви;
- розкрито суспільно-політичні, соціокультурні та організаційно-педагогічні передумови становлення системи греко-католицької освіти;
- досліджено ефективність базових моделей освітньої доктрини церкви: *структурна* (загальноосвітні заклади, духовні навчальні установи, освітньо-виховна діяльність чернечих чинів, мирянські організації, благодійницькі заклади, система підготовки, перепідготовки викладачів і підвищення кваліфікації духовенства,

видавничо-поліграфічна база, засоби масової інформації), *функціональна* (форми: богослужіння, реколекції, екзорти, уроки релігії, академії, прощі до святих місць; засоби: молитва, духовна література і музика, сакральне мистецтво, хорівий церковний спів, народно-релігійні свята й традиції; методи: формування свідомості, досвіду громадської поведінки, стимулювання і оцінки діяльності) та *теоретична* (мета виховання, виховний ідеал, принципи та завдання морально-релігійного виховання);

- запропоновано періодизацію розвитку теоретико-методологічних і методичних основ християнського виховання в досліджуваній період (*перший етап* “інституційне становлення і розвиток структурних елементів виховної системи церкви” (1848–1900 рр.), *другий* “формування теоретичних засад освітньої доктрини УГКЦ” (1901–1918 рр.), *третій* “утвердження освітньої доктрини церкви у виховних інституціях різного рівня і громадських організаціях” (1919–1938 рр.), *четвертий* “збереження системи морально-релігійного виховання в умовах окупаційного режиму” (1939–1945 рр.), *п’ятий* “реалізація освітньої доктрини УГКЦ в умовах підпілля” (1946–1991 рр.), *шостий етап* “реалізація концептуальних засад освітньої доктрини церкви в незалежній Україні” (серпень 1991 р. – донині);

- виявлено й схарактеризовано провідні тенденції розвитку теоретико-методичних основ християнського виховання на західноукраїнських землях (середина XIX–XX ст.);

- узагальнено значний обсяг джерел, які розкривають концептуальні положення теорії й практики морально-релігійного виховання, розроблені в процесі науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині;

- подано загальну наукову картину просвітницької діяльності церкви в радянський період, зокрема висвітлено роль духовенства для збереження національних засад морального виховання;

- схарактеризовано освітньо-культурний досвід співпраці школи, церкви і громадськості, в тому числі опікунської діяльності чернечих чинів (створення закладів дошкільної ланки: сиротинців – установ інтернатного типу, захоронки – закладів неповного дня);

Подальшого розвитку набули:

- основні дефініції теоретико-методичних основ християнського виховання (“морально-релігійне виховання”, “християнська педагогіка”, “освітня доктрина церкви”);

- характеристика системи релігієзнавчої освіти в умовах становлення незалежної України;

- дослідження шляхів впливу християнства на розвиток концептуальних засад вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування;

- обґрунтування шляхів творчого використання педагогічного доробку культурно-освітніх і релігійних діячів греко-католицької церкви в сучасній теорії та практиці морального виховання учнів.

У процесі дослідження уточнено:

- внесок суспільно-педагогічної діяльності митрополита А. Шептицького та патріарха Й. Сліпого у розвиток української науки;

- особливості освітньо-виховної діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори;

- зміст, форми і методи катехитичної діяльності священників у навчальних закладах різного типу.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у практичній розробці положень національного змісту навчання і виховання в школі; у підготовці підручників і навчальних посібників із загальної педагогіки, історії педагогіки та вітчизняної історії, релігієзнавства; у процесі викладання курсів “Історія педагогіки України”, окремих тем із курсу “Соціальна педагогіка”, спецкурсів “Теорія та методика морального виховання української молоді”, “Християнська етика” для студентів вищих педагогічних закладів різних рівнів акредитації, в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, а також для підготовки катехитів і вчителів християнської етики. Крім того, зроблені узагальнення сприятимуть подоланню стереотипів педагогічного мислення, творчому використанню історичного вітчизняного освітнього досвіду в сучасних

умовах перебудови українського шкільництва, зокрема, у вирішенні окремих соціальних проблем й організації позаурочної та позашкільної виховної роботи в середніх школах, спрямованої на моральне виховання учнів.

На різних етапах наукового пошуку *впровадження результатів дослідження* в практику навчального процесу середніх і вищих закладів освіти здійснювалося в таких формах: ознайомлення викладачів і науковців з основними результатами дисертаційної роботи шляхом доповідей на засіданнях кафедр, учених рад, методичних семінарів, що проводилися в різних наукових закладах: у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти (довідка № 22 від 03. 03. 2008 р.), Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка № 1/378 від 20. 02. 2008 р.), Бердянському державному педагогічному університеті (довідка № 64/322-08 від 14. 02. 2008 р.), Мелітопольському державному педагогічному університеті (довідка № 417/16-19 від 12. 02. 2008 р.), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (довідка № 17-14/351 від 14. 02. 2008 р.), Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (довідка № 0930/01-37/47 від 22. 02. 2008 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у праці, написаній у співавторстві з Т. Тхоржевською та І. Мицишин “Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект” (м. Тернопіль, 2002), де авторськими є такі розділи: II. УГКЦ і національно-культурне відродження Галичини; III. Освітньо-виховна діяльність духовенства в Галичині; IV. Методика релігійно-морального виховання учнівської молоді; монографії “Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті”, що стала стипендіатом дослідної Фундації ім. О. Ольжича у галузі гуманітарних наук (м. Київ, 2007).

Апробація результатів дослідження відбувалася шляхом їхнього оприлюднення на міжнародних конференціях: “Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.” (м. Кременець, 2008), “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (м. Донецьк, 2008), “Українська діаспора: історичні пошуки,

еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ” (м. Ніжин, 2007), “Культура народів України (література, мистецтво, релігія, народні традиції)” (м. Тернопіль, 2007), “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті” (м. Львів, 2006), “Цінності християнської культури як фактор духовно-морального формування особистості” (м. Київ, 2002); всеукраїнських – “Розвиток змісту освіти як історико-педагогічна проблема” (м. Чернівці, 2003); “Кардинал Йосип Сліпий і сучасність” (м. Івано-Франківськ, 2002); регіональній – “Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства” (м. Тернопіль, 2004), науково-практичних конференціях, а також на щорічних звітних конференціях кафедр педагогіки Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (1997–2008 рр.) та українознавства Тернопільського національного економічного університету (2006–2008 рр.).

Публікації. Результатами дослідження є 31 опублікована наукова і науково-методична праця (без співавторства – 29). Зокрема, це 2 монографії (1 у співавторстві), 22 статті у фахових періодичних науково-педагогічних виданнях, 2 навчально-методичних посібники (1 у співавторстві), 5 статей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук “Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1900–1939 рр.)” захищена в 2000 р. Матеріали кандидатської наукової роботи у тексті докторської не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Вона викладена на 507 сторінках, містить 11 таблиць, 3 рисунки, 24 додатки на 45 сторінках. Список використаних джерел становить 1082 найменування, з яких: 19 польською мовою, 117 архівних справ на 69 сторінках. Основний зміст дисертаційної роботи подано на 405 сторінках тексту.

РОЗДІЛ І

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Історіографія проблеми

Відновлення незалежної української держави у 90-х рр. ХХ ст. сприяло встановленню історичної справедливості щодо Української Греко-Католицької Церкви. Перед вітчизняними дослідниками виникли проблеми, висвітлення яких донедавна було предметом фальсифікацій, наклепів та перекручень радянською історіографією. Пошук шляхів реального державотворення вимагає об'єктивного дослідження історичного минулого нашого народу, всестороннього осмислення духовних чинників, без чого неможливий процес національно-культурного відродження. Важлива роль у досягненні Україною суверенності належить Українській Греко-Католицькій Церкві, яка має значні заслуги у становленні і розвитку української національної ідеї, морально-релігійному вихованні народу, формуванні державницької ідеології та консолідації українських національних сил.

Відродження релігійного життя в Україні на сучасному етапі розбудови правової демократичної держави вимагає реалізації проблеми церковної єдності. Досягнення духовного консенсусу в українському суспільстві неможливе без розв'язання питання про міжцерковні конфлікти, і вагому роль у врегулюванні цього питання повинна відіграти система духовної освіти, яка поки що поділена за конфесійною ознакою. Тому ретельне вивчення і впровадження освітньої доктрини УГКЦ в незалежній Україні сприятиме прискоренню національної консолідації. У той час, коли питання духовної освіти викликає великий інтерес українського суспільства, у науковій сфері бракує фундаментальних досліджень із проблем історії вітчизняної духовної культури.

Зважаючи на доволі велику вількість робіт, в яких, з тією чи іншою мірою повноти, досліджується проблема теоретико-методологічних основ християнської педагогіки, доцільним буде, на нашу думку, здійснити їх аналіз за кількома групами. Перша група – наукові та публіцистичні праці видатних культурно-громадських діячів Галичини, педагогічна спадщина представників українського духовенства, в якій аналізується теорія та практика християнської педагогіки. Авторами перших граматик української мови були, здебільшого, греко-католицькі священники: І.Могильницький, Й.Лозинський, М.Осадца, Й.Левицький, І.Лаврівський.

Беззаперечним є вклад у галузі освіти отця І.Могильницького. Педагог і автор п'яти шкільних підручників, І.Могильницький вперше засобами друкованого слова виступив на захист прав української мови. У своїй праці “Відомість о руськім язиці” автор визнав українську мову за одну із слов'янських мов, а українців – за окремий народ [873, 38]. Одним із перших підручників стала “Граматика руского языка” Я.Головацького, яка вийшла в 1849 р. накладом 10 тис. екземплярів [171]. У Львові в 1862 р. була надрукована “Граматика руского языка” греко-католицького священника М.Осадці, що стала значним здобутком вітчизняного мовознавства [676]. Граматика М.Осадці була основним підручником з української мови в гімназіях Галичини аж до появи “Граматики руского языка для шкѳль середныхъ” отця О.Огоновського в 1889 р. [664]. Цей підручник став справжнім здобутком національного шкільництва і засвідчив вагомий внесок представників греко-католицького духовенства у розвиток вітчизняної науки та культури.

Першим гімназійним підручником з літератури стала “Руска читанка” отця В.Ковальського [462]. Читанка греко-католицького священника використовувалася майже до кінця 60-х рр. ХІХ ст., що свідчить про високу ідейно-художню вартість творів, які пропонувалися для вивчення в гімназії, так і про позитив самого підручника. Важливим здобутком для вітчизняної середньої школи була “Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская” Я.Головацького, що вийшла друком у 1854 р. і складалася з двох частин [172]. У першій частині подано тексти церковнослов'янською мовою, здебільшого з Біблії, хоч також сюди увійшли

“виписи із інших древніх рукописів”. З 1868 р. гімназисти мали змогу придбати “Руску читанку для высшої гимназії” отця О.Торонського [910].

Виходячи із ідеалістичних методологічних підходів, релігійно-освітні діячі та педагоги Східної Галичини мету виховання підростаючого покоління вбачали в релігійно-моральному вихованні, у процесі самовдосконалення особистості. У такому контексті мету виховання визначав професор М.Барановський у підручнику “Педагогіка” (Чернівці, 1901 р.) [14]. Теоретико-методичні підходи до процесу релігійно-морального виховання учнів шкіл різного типу розглянув О.Бачинський у підручнику “Богословіє пастырське. Дидактика” (Львів, 1902 р.) [23]. Знаковою подією в педагогічному середовищі став вихід підручника з педагогіки, підготовленого професором Львівського університету отцем І.Бартошевським під назвою “Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю” у 1909 р. [18]. Першим і найголовнішим вихователем дитини галицький вчений вважав сім'ю. Другим вихователем є церква. Суттєвий вплив на виховання і розвиток дитини має держава, особливо через систему шкільництва. Нарешті, сама природа спричинюється до успішного виховання і гармонійного розвитку людини. Таким чином, шкільні підручники духовенства пропагували не тільки засади християнської релігії, але й сприяли утвердженню рідної мови, виховували патріотичні почуття й у такий спосіб підносили національну свідомість, стали важливим чинником розвитку культури та освіти.

В умовах австро-угорського панування, коли з'явилася можливість для розвитку приватного національного шкільництва, провідні галицькі педагоги працюють над удосконаленням навчально-виховного процесу. Зокрема, І.Юцишин аналізує на сторінках часопису “Учитель” (Львів, 1907) зміст, форми і методи морального виховання учнів [1048], а М.Макух виявляє особливості виховного процесу в позашкільній діяльності школярів [570].

На початку 1920-х рр. виходить ряд праць видатних культурно-громадських діячів, педагогів Галичини, які хоча на перший план ставили національні питання, проте також наполегливо вивчали й особливості становлення та розвитку національної школи, освіти й виховання. Так, у 1916 р. вийшла брошура

Б.Заклинського “Що треба знати кожному українцеві?”, в якій релігійно-морального виховання молоді розуміється як складова частина національної виховної системи. Воно відповідає ментальності і духовності українців [370].

Домінування цінностей релігійного характеру у змісті національного виховання, вироблення почуття національної єдності, формування до творчої участі у розбудові національної, духовної і матеріальної культури розглядається у працях видатного педагога Східної Галичини М.Галущинського “Народна освіта і виховання народу” [150], “Національне виховання. Статті й замітки” [151].

Розмірковував над теоретико-методичними засадами системи виховання національного шкільництва й галицький педагог О.Макарушка. У своїй праці “Наука виховання”, що вийшла друком у 1922 р. вчений багато уваги приділяє питанню релігійно-морального виховання школярів, впливу родини, церкви та школи на розвиток моральних якостей людини. Особливу роль у цьому процесі педагог відводить формуванню совісті [567, 34]. Вивчає особливості української виховної системи й доктор В.Левицький у книзі “Історія виховання і навчання” (Львів, 1925 р.). Вчений наголошував, що історія виховної праці є дзеркалом духовного розвитку і життєвого прогресу людства, а процес виховання залежить від релігії, науки, світогляду та культурних прикмет народу [528, 3].

Досліджуючи практичний внесок представників греко-католицької церкви у розкритті основних положень теорії і практики релігійно-морального виховання, наголосимо на важливості проведення Першого українського педагогічного конгресу в 1935 р., на якому з-поміж інших була виголошена доповідь отця Ю.Дзеровича “Християнсько-релігійне виховання молоді” [712, 244]. У 1937 р. професор Ю.Дзерович видає підручник “Педагогіка”, в якому обґрунтовувалися психолого-педагогічні основи морального виховання, а також особливо детально була розроблена проблема ролі і значення релігійно-моральних почуттів у вихованні [304]. Окрім цього, виходили його наукові роботи, присвячені основам християнської віри “Проповіді катехитичні” (Перемишль, 1903 р.) [305], національно-культурним традиціям, звичаям українського народу, релігійному обряду “Ціла правда про радикалів” (Львів, 1910 р.) [307], а також методичні

рекомендації для проведення уроків релігії в школах Галичини [301; 303]. У 1930 р. у науковому збірнику “Праці Львівської Богословської Академії” окремим виданням з’явився його методичний посібник “Катехитика”, яким могли користуватися педагоги і священники-катехити, починаючи з початкової школи аж до вищої [302].

Проведений греко-католицьким духовенством аналіз різноманітних підходів показав, що єдино прийнятним світоглядним фундаментом виховних теорій є християнське вчення. Узагальнюючи думку відомих представників церкви (Р.Гайдука, А.Галандюка, Ю.Гірняка, Є.Гузара, В.Кармазіна, О.Квіта, Г.Костельника, М.Конрада, О.Лещука, В.Лиска, І.Назарка, Й.Сліпого, Г.Хомишина, А.Шептицького, В.Фіголя та ін.), морально-релігійне виховання повинно виступати стрижнем і пронизувати собою систему національного виховання, наповнювати її особливим духовним змістом, формувати нові ідеали [140; 145; 147; 162; 195; 423; 424; 444; 447; 490; 491; 533; 536; 537; 638; 636; 823; 825; 955; 956; 1031; 1033]. Такий вибір обґрунтовується його історичною традиційністю та відповідністю менталітету українського народу.

Друга група – роботи вчених радянської доби, присвячені досліджуваній проблемі. Розвиток західноукраїнських земель після вересня 1939 р. розглядався виключно у контексті історії Радянської України як складової частини СРСР, що апріорно нівелювало своєрідність історико-педагогічних процесів та явищ на західноукраїнських теренах. Основні зусилля вітчизняних істориків спрямовувалися на апологетику політики партійно-державного керівництва Радянського Союзу щодо України і західноукраїнських земель зокрема. Тому ступінь розробки досліджуваної проблеми не знайшов об’єктивного наукового висвітлення. Це пояснюється певними чинниками, а саме: тривале перебування України у складі СРСР; домінування комуністичної ідеології в радянський період; активна пропаганда матеріалістичного світогляду; акт “самоліквідації” УГКЦ після псевдособору 1946 р. утруднювали або й унеможливлювали об’єктивні наукові дослідження не лише проблем розвитку, функціонування системи духовної освіти, а навіть історії та діяльності УГКЦ.

Церковно-релігійна тематика в радянській історіографії завжди перебувала на особливому становищі, оскільки її головна функція була визначена антирелігійною, антицерковною політикою держави. Відразу після відновлення радянського режиму в Західній Україні, влада розпочала кампанію нападів на минуле Греко-Католицької Церкви, всіляко фальсифікуючи та спотворюючи її історію. Першою наклепницьку кампанію проти церкви розгорнула тогочасна комуністична преса. Так, 6 квітня 1945 р. Львівська газета “Вільна Україна” опублікувала памфлет В.Росовича (Я.Галана) “З хрестом чи з мечем”, в якому різко критикувалася діяльність митрополита А.Шептицького [414, 454].

У період десталінізації, з’явилися нові дослідження, які у більшості випадків характеризувалися особливою догматичністю і консерватизмом. Серед них значними є публікації В.Замлинського, Г.Кирилюка, І.Миронюка, Ю.Смолича, І.Тельмана та інших [374; 450; 600; 834; 891]. Центральна ідея публікацій, пересипаних галанівськими цитатами, – УГКЦ була активною прислужницею німецьких окупантів.

Серед численних публікацій брежневського періоду заслуговує на увагу дослідження В.Добричева “У тіні святого Юра”, яка була написана на основі документів греко-католицької консисторії, митрополичого ординаріату й особистого архіву А.Шептицького [321]. Проте у книзі було безліч провокативних характеристик митрополита Андрея, надалі спостерігалася заідеологізована інтерпретація фактів. Виражене тенденційне спрямування, тобто переслідували мету дискредитації суспільно-політичної діяльності А.Шептицького та церкви, мали праці полковника КДБ К.Гальського, відомого як Клим Дмитрук [317; 318]. Радянський історик намагався довести, що керівництво церкви, будучи духовним наставником ОУН, тісно співпрацювало з нацистськими окупантами.

Водночас в УРСР з’явилося чимало кандидатських дисертацій, що безпосередньо чи опосередковано стосувалися церковно-релігійної проблематики. “Клерикальному націоналізмові”, наприклад, присвячено кандидатську дисертацію Л.Маянської “Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і уніатської церкви” [594]. Головною метою було довести, що саме греко-католицькі

церкви і монастирі були місцем нелегальних зібрань українських націоналістів та німецької агентури, а священники і ченці стали розповсюджувачами антирадянської пропаганди. Така ж тенденція спостерігається й у дисертації Д.Міньковецького “Антинародна діяльність уніатської церкви в роки Великої Вітчизняної війни” [599]. Науковець прагне довести, що УГКЦ разом з націоналістичними організаціями була співорганізатором формування добровольчої дивізії СС “Галичина”. Упереджене ставлення до церковно-релігійних проблем було й у інших працях радянських дослідників УГКЦ (І.Миговича, П.Петлякова, Н.Сафронова та ін.), які викривали злочинні дії українських буржуазних націоналістів і греко-католицької церкви під час війни [598; 713; 838]. Характерною ознакою праць перелічених авторів було утвердження в свідомості читача негативного стереотипу ставлення до діяльності церкви. Така позиція в історіографії зберігалася аж до розпаду СРСР.

Третя група – дослідження просвітницької діяльності УГКЦ науковцями української діаспори. Насамперед виділимо видання “Записок ЧСВВ” (Чину св. Василя Великого). Колектив науковців, яких очолив Протоархимандрит ЧСВВ А.Г.Великий, організував монументальне дослідження про історію УГКЦ на архівних матеріалах Ватикану. За 1952-1967 рр. вийшло 42 томи документів [662]. У 1960-х рр. діяльність Римського наукового осередку розширюється у зв’язку з відновленням Українського Наукового Богословського Товариства, а також з утворенням у Римі Українського Католицького університету ім. Климентія Папи (далі УКУ). У 1965 р. УКУ ім. Климентія Папи видав друком перший том “Історії християнства на Русі-Україні” доктора М.Чубатого. У 1976 р. побачив світ другий том [1017]. На основі великого фактичного матеріалу було об’єктивно розглянуто особливості християнської церкви в Україні.

У 1969 р. редакція Наукових Записок Українського Вільного Університету видала “Матеріали до історії Української церкви” [323]. У виданні вміщено статтю Б.Казимира “Митрополит Йосиф”, у якій автор проаналізував діяльність Богословської Академії і її роль у розвитку богословської науки в умовах окупації [416]. Виокремимо працю ректора Українського Вільного Університету у Мюнхені доктора М.Стахіва “Христова Церква в Україні (988-1596)”, в якій аналізуються

політичні впливи Риму, Царгороду, Варшави і Москви на національне та релігійне життя в Україні [964].

З метою розкриття культурних впливів Заходу і Сходу на українську духовність була написана книга доктора Г.Лужницького “Українська церква між Сходом і Заходом” [560]. Про важливе значення церкви в становленні національної науки, розвитку культури і шкільництва наголошувалося в науковій розвідці Б.Лончини “Українська Католицька Церква і ми” [556], а також у книзі І.Нагаєвського “Католицька Церква в минулому і сучасному України” [632].

Серед багаточисленних праць, що вийшли в діаспорі й були присвячені проблемам історії християнства в Україні, виділимо дев'ятитомне видання церковно-історичних радіолекцій з Ватикану “З літопису християнської України”, підготовлене отцем А.Великим (ЧСВВ) протягом 1968-1977 рр. [94]. Це одне з перших наукових досліджень, яке обґрунтувало вплив виховної діяльності українських культурно-освітніх, громадських, добродійних товариств на моральне виховання учнівської молоді, створених при сприянні церкви.

Першим шкільним підручником з історії християнства на українських землях можна вважати “Історію Церкви в Україні” доктора Ю.Федоріва, яка вийшла в світ у 1967 р. в Канаді [933]. Її наукова цінність полягає в тому, що у хронологічному порядку розглянуто діяльність всіх християнських конфесій з огляду на їх культурний внесок до скарбниці духовності українського народу. У свою чергу, книга отця І.Сохацького “Що дали греко-католицька Церква й духовенство українському народові” (Філадельфія, 1951 р.) аналізує і подає фактичний матеріал про політичну діяльність духовенства, а також висвітлює працю священиків у галузі шкільної та позашкільної освіти, пропагує ідеї релігійно-морального виховання учнівської молоді [839]. Науково-педагогічна діяльність духовенства, що зробила значний внесок в історію української педагогічної думки була предметом аналізу монографії М.Марусина “Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні” [588]. Ґрунтовне дослідження, присвячене становленню і розвитку системи греко-католицької богословської освіти першої половини ХХ ст., провів П.Сениця у

монографії “Світильник Істини (джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1944)” [811].

Історико-педагогічні аспекти релігійно-морального виховання знаходимо у книзі отця-василіянина М.Ваврика “По Василіанських монастирях”, в якій автор розкриває зміст і завдання навчальних закладів, що існували при чоловічих монастирях [82]. Історію створення жіночих монастирів сестер Василянок розглядається в монографії С.Цьорох “Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок” [1006]. Названі монографії мають велике значення для істориків педагогіки, оскільки аналізують основні напрями навчально-виховного процесу у закритих навчальних закладах чину Василя Великого у Східній Галичині. Джерела з історії греко-католицької церкви та українського чернецтва висвітлювалися у працях вчених діаспори: Б.Боцюрківа, І.Гриньоха, В.Качмара, І.Музички, І.Назарка, І.Хоми, І.Шевціва [56; 186; 442; 624; 637; 949; 1026].

Наукові здобутки в дослідженні певних “зрізів” окресленої нами проблеми мають також зарубіжні українські дослідники з Німеччини, Франції, Австралії, США і Канади, зокрема: М.Василик, О.Воронін, В.Косик, І.Лисяк-Рудницький, І.Огієнко (митрополит Іларіон), І.Ортинський, Н.Полонська-Василенко, М.Рудницька, А.Сапеляк, С.Сеник, І.П.Химка та інші [85; 131; 485; 545; 659; 675; 726; 792; 799; 809; 946].

Для порівняльного аналізу досліджуваних у дисертації проблем ми вважали необхідним познайомитися з точкою зору польських істориків, педагогів і релігієзнавців, праці яких стосуються “етнічного прикордоння”. Вирізняється з-поміж інших негативним висвітленням діяльності УГКЦ праці Е.Пруса, які ґрунтуються на запозичених із радянських видань безпідставних архівних посиланнях [1076]. У цілому слід відзначити ґрунтовний, науково-об’єктивний підхід більшості польських дослідників до досліджуваних ними етноконфесійних україно-польських проблем. У першу чергу потрібно назвати таких польських релігієзнавців, як В.Кумора, Я.Обертинський, А.Земба і Р.Тожецький [1072; 1082; 391; 392; 393; 903]. Незважаючи на те, що їхні праці були написані й опубліковані в період існування польської комуністичної держави, простежується намагання дати

оцінку ролі УГКЦ в регулюванні польсько-українського конфлікту. Віддамо належне ґрунтовній праці Р.Тожецького, присвяченій польсько-українським відносинам у роки Другої світової війни [1079]. Книга є значним кроком у дослідженні даної проблеми, взятої у широкому контексті її передумов, зв'язків і наслідків, і значною мірою допомагає з'ясувати роль УГКЦ у розв'язанні цього конфлікту.

Заслужують на увагу праці сучасних польських авторів, таких як: З.Добржанський, З.Запоровський, Ф.Зейка, Е.Косібович, А.Красінський, М.Куновська-Порембна, І.Мотилевич, В.Осадчий, С.Степень, Я.Урбан, А.Хойновський, котрі досліджували етноконфесійні проблеми Холмщини і Підляшшя, греко-католицькі і римо-католицькі відносини в контексті латинізації і уніатизації, єзуїтську реформу ордену василіан, стан польсько-українських конфесійних відносин 20-30-х рр. ХХ ст.

Разом з тим, розвиток і становлення педагогічної освіти в Східній Галичині, місце релігії в освітньо-виховній системі українців окресленого періоду розглядали у своїх працях такі польські науковці як: М.Бобжинський, Р.Врочинський, С.Гродзіцкі, Я.Дибіц, Я.Поточни, К.Шмид та інші [1067; 1081; 1071; 1069; 1075; 1078].Науковці зарубіжжя значною мірою заповнили тематичне поле, яке змушені були оминати радянські дослідники. Проте зазначимо, що їм не вистачало радянських архівних джерел для повноцінної аргументації висунутих положень, і це зумовило недостатню вичерпність та об'єктивність наукових праць.

Четверта група – праці сучасних вітчизняних педагогів, істориків, релігієзнавців, філософів, присвячені різноманітним аспектам освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви середини ХІХ-ХХ ст. Теоретичну основу дослідження становлять праці відомих сучасних дослідників історії розвитку школи, освіти і педагогічної думки в Україні та за кордоном, таких як І.Бех, В.Галузинський, М.Євтух, В.Кравець, В.Майборода, Н.Ничкало, О.Плахотнік, Г.Пустовіт, Г.Сагач, М.Сметанський, М.Стельмахович, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, Г.Філіпчук, М.Ярмаченко та ін.

Ґрунтовні дослідження становлення і розвитку українського шкільництва та

педагогічної думки Галичини провели М.Барна, Г.Білавич, І.Гаврищак, Д.Герцюк, Т.Завгородня, С.Коляденко, І.Курляк, С.Лаба, Д.Пенішкевич, В.Моцюк, І.Руснак, М.Чепіль. У їх роботах детально вивчена вітчизняна педагогічна думка, розробка освітньої політики, становлення системи освіти, підготовка вчителів для української народної школи, формування змісту й культурно-освітніх традицій українських навчальних закладів, роль товариств і передової громадськості у боротьбі за рідномовну школу, формування національної свідомості учнівської молоді та окремі аспекти, пов'язані з участю церкви у цих процесах.

Аналізу даної проблеми присвячені, окрім дисертаційних, чимало інших наукових праць (монографій, статей, брошур тощо). Так, наприклад, історико-педагогічні аспекти діяльності греко-католицької церкви висвітлювалися в працях І.Андрухів, Р.Беланова, С.Вдович, Л.Геник, І.Мицишин, Ж.Ковби, Р.Яковишина та ін. Пошук теоретичних і практичних аспектів організації виховного процесу на засадах християнського світогляду знайшов своє відображення в роботах Р.Волянчук, І.Ковальчук, В.Кузя, М.Кухти, В.Москальця, Н.Сабат, Я.Яціва та ін. Зasadничі ідеї християнства в контексті кризи сучасної педагогічної науки були розглянуті А.Вихрущем. Дослідженням християнської педагогіки у сучасній українській виховній системі займається О.Вишневецький, В.Жуковський, І.Климишин, С.Ярмусь.

Проблеми морально-релігійного виховання особистості на засадах православ'я розглядалися у дослідженнях І.Власовського, О.Вороніна, Т.Льїної, І. Ісіченка, О.Каневської, О.Кравченко, Д.Степовика, Д.Пашенка, Л.Роциної, М.Талалая, Т.Тхоржевської. Процес морального розвитку людини, обґрунтований в святоотцівській педагогіці IV–XI ст. видатними представниками патристики, розглянув В.Карагодін.

Окремий блок у дисертаційному дослідженні складають праці релігієзнавчо-історичного характеру, у яких досліджується взаємозв'язок етнонаціональних та державотворчих процесів з релігійно-церковними. У даному контексті особлива увага була звернена на праці С.Барана, А.Великого, Я.Грицака, М.Грушевського, Д.Дорошенка, А.Колодного, І.Крип'якевича, В.Липинського, І.Нагаєвського,

О.Недавньої, Н.Полонської-Василенко, О.Субтельного, М.Чубатого, П.Яроцького. Визначенню релігієзнавства як науки і навчальної дисципліни присвятили роботи: С.Бублик, В.Гараджа, Є.Дулуман, Ю.Калінін, А.Колодний, Б.Лобовик, М.Рибачук, О.Тимчик (поняття релігієзнавства, його зміст і завдання у сучасних умовах); В.Докаш, М.Закович, В.Лешан, О.Шнурова, В.Тараненко, Л.Шугаєва (методичні рекомендації до побудови програми і викладання релігієзнавства). Багатогранна суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність УГКЦ висвітлюється у дисертаційних дослідженнях А.Васьківа, О.Єгрешія, О.Киричук, О.Красівського, М.Кугутяка, М.Лозинського, М.Москалюка, О.Сурмач, М.Швагуляка. Аналіз соціальної та екуменічної діяльності, харитативно-виховної функції УГКЦ розглядають С.Гелей, С.Гнот, Б.Іванишин, І.Паславський, В.Перевезій, Б.Трофим'як.

Осмилення сучасного національно-духовного відродження і релігійного розвитку, які відбуваються на фоні державотворчих та суспільно-політичних процесів в Україні, неможливе без опрацювання соціально-філософських, соціологічних та політологічних робіт, які містять теоретичні розробки проблем етнонаціонального розвитку, культурно-релігійної самоідентифікації українців, відродження духовності, консолідації українського суспільства. Неабияке значення для нас мали дослідження вітчизняних науковців, зокрема: О.Гриніва, В.Журавського, В.Потульницького, П.Сергієнка, В.Стецюка, Ю.Терещенка, А.Фартушного, О.Шуби. Наукові висновки щодо феномену українського греко-католицизму спостерігаються у працях Б.Гудзяка, І.Гарасима, Н.Мадей, І.Мончака, С.Кияка, О.Недавньої, О.Турія. Роль церкви у процесі трансформації світоглядних пріоритетів української нації та творення якісно нової системи морально-етичних цінностей народу підкреслюють В.Мокрий, Р.Кирчів, Р.Мизь, М.Семененко, В.Стецюк, Ю.Терещенко. Проблеми свободи совісті, державно-церковних стосунків знайшла відображення у працях М.Бабія, Б.Боцюрківа, О.Волинець, І.Гаваня, В.Єленського, Ф.Рульо, О.Уткіна. Процесу переслідування та ліквідації інституції УГКЦ тоталітарним політичним режимом присвячені роботи М.Гайковського, О.Гайової, М.Марусина, І.Мартиняка, Я.Стоцького. Гносеологічну природу

релігійного феномену досліджував Б.Лобовик, його суспільно-історичні характеристики – Є.Дулуман та В.Кулик, соціально-психологічні вияви – В.Доля і В.Павлюк, специфіку коренів релігії – Г.Лебединець, ірраціональні форми свідомості вивчали О.Онищенко, В.Танчер, П.Саух, історію і конфесійну своєрідність богословської думки – В.Нічик, Ю.Калінін, Л.Конотоп, В.Фоміченко. Окремі проблеми філософії релігії розглянули в своїх дисертаційних працях І.Богачевська, О.Сарапін, Р.Трачук. Соціологічний аналіз особливостей релігійності сучасного віруючого дали в своїх працях А.Єришев, М.Закович, А.Черній, О.Бучма. Питанням історії релігії та особливостям функціонування окремих конфесій присвячені праці В.Бондаренка, А.Гудими, О.Сагана, В.Климова, П.Лобазова, В.Лубського, В.Любащенко, І.Мозгового, П.Павленка, М.Корюшка, П.Яроцького. Запровадження християнства на Русі-Україні стало об'єктом дослідження М.Брайчевського, А.Глушака, П.Котляра. Сучасні богословські морально-етичні й есхатологічні концепції проаналізовані П.Гопченком, Ю.Терещенком, В.Щедрим. Історії християнських церков присвячені праці В.Ульянівського, С.Плохія, О.Крижанівського. Нові релігійні течії України й поза віросповідну містику досліджують Л.Пилипович, А.Щедрін, Є.Мартинюк.

Таким чином, здійснений нами історіографічний аналіз дає підстави для певних висновків. Незважаючи на значний теоретичний доробок як вітчизняних, так і зарубіжних авторів у дослідженні питань, присвячених теоретико-методологічним основам християнської педагогіки, досі не було цілісного, об'єктивного, комплексного історико-педагогічного дослідження з даної проблематики. Проте недостатність таких робіт не знижує інтересу до УГКЦ, а, швидше, спонукає до адекватного висвітлення та наукового обґрунтування освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви, її місця і ролі в духовно-культурному та релігійному бутті України. Вивчення і критичний аналіз матеріалів окреслених нами груп джерельної бази дозволили виробити власне бачення процесу становлення концептуальних основ освітньої доктрини УГКЦ та її впровадження в Україні, у кількісних та якісних, історико-педагогічних та етнополітичних вимірах простежити її розвиток у середині XIX-XX ст.

1.2. Церква як релігійно-національна інституція

В історії українського народу греко-католицька церква відігравала і продовжує відігравати донині досить важливу роль, збагнути яку намагалося не одне покоління дослідників [453, 32]. Природа цього духовного феномену, його вплив на “культурну притомність” українців по-різному оцінювалися в різні періоди, як по-різному оцінювалася і роль окремих визначних постатей в історії греко-католицизму [566]. Для кращого розуміння ролі церкви у тисячолітньому процесі духовного розвитку українського народу потрібно, на думку професора Краківського університету Р.Мокрого, усвідомити в яких діяннях життя церква брала участь, які ідеї плекала, проповідувала і обороняла, що забороняла й з чим боролась [613, 76-77].

Вітчизняна традиція вивчення проблеми культурно-цивілізаційного визначення українців у навколишньому світі, як проблеми, пов'язаної з їх християнським вибором, започатковується практично вже в найстарших писемних пам'ятках: “Повісті временних літ” та “Слові про закон і благодать” Іларіона. Саме в них починається осмислення релігійної, духовної, культурної самоідентифікації русичів між християнським Сходом і Заходом [144, 24-25].

Альтернативні думки стосовно реального і бажаного місця руського народу в культурному світі і в християнській родині висловлювали вітчизняні й зарубіжні полемісти XVI-XVII століть. Кращі представники православної і греко-католицьких церков, як П.Могила, М.Смотрицький, І.Потій, присвячували свої труди, в тому числі й писемні, пошуку належного статусу і стану українських християн між сусідніми східними та західними християнами. Відтак, їх праці фактично започаткували аналіз передумов виникнення феномену українського греко-католицизму. Чимало вітчизняних та іноземних авторів XVIII-XIX століть починали вивчення історії українського греко-католицизму з дослідження причин заключення Берестейської унії. Серед них найвизначніші – М.Костомаров, М.Коялович, О.Левицький [1057, 144]. Проте, на думку релігієзнавця О.Недавньої, піонерами послідовного аналізу передумов укладення Берестейської унії та осмислення історії Української Греко-Католицької Церкви в контексті дилеми

християнський Схід – християнський Захід були світські й церковні (в першу чергу греко-католицькі) науковці ХХ століття. Такі дослідження в комплексному вивченні всієї української християнської історії проводили А.Шептицький, А.Великий, М.Чубатий, І.Нагаєвський, С.Томашівський, Г.Лужницький. В їх роботах Берестейська унія і її дітище, УГКЦ, постають як явища історично обумовлені й закономірні в ситуації вразливого положення України між християнським Сходом і Заходом [651]. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що створення греко-католицької церкви внаслідок Берестейської унії 1596 р. стало переломною подією не тільки в історії Київського православ'я, а й викликало глибокий резонанс у релігійному, культурному й політичному житті всієї Східної Європи. Феномен українського греко-католицизму став продуктом та закономірним наслідком усього попереднього розвитку українського християнства, сутнісним виявом якого на всіх етапах його історичного розвитку був синтез східних і західних церковних традицій. УГКЦ, поєднавши у собі дві гілки християнства – східну – Візантійську та західну – Римську, поклала початок творенню нового типу української культури, що розвивалась в руслі унійної культурно-історичної логіки [126]. Така концепція, на переконання видатного українського вченого В.Липинського, є базовою для ідеї українського месіанізму [535, 259]. У вирішальних переломних моментах історичного розвитку українські греко-католики приходили до усвідомлення надзвичайно тісного зв'язку зі своєю церквою. Коли український народ втрачав свою самостійність і змушений був жити під іноземним пануванням, УГКЦ ставала осередком збереження своєї ідентичності, а духовенство при цьому виступало її речником [1044, 13]. Шляхом глибокої перебудови протягом останнього століття УГКЦ у Галичині стала українською за духом, обрядом, культурою, складом свого єпископату. Про її виховний вплив свідчить прив'язаність до церкви, релігійно-національна свідомість українського населення краю, позитивна роль галицької інтелігенції, яка походила переважно з представників духовенства [782, 412]. Наслідком такого глибоко закоріненого в історії зв'язку між нацією і церквою було збереження та плекання східного обряду, який за умови відсутності національної держави ототожнювався з українством.

За даними дослідників історії церкви (Б.Гудзяка, Н.Мадей, І.Мончака, С.Кияка, О.Недавньої, О.Турія), назву “греко-католицька Церква”, “греко-католицький обряд”, “греко-католики” зустрічаємо вперше за часів Австро-Угорської імперії. Саме згідно з розпорядженням Марії Терези (1774 р.) уніатська Церква дістає назву “Греко-Католицька Церква”, чим підкреслювалося, з одного боку, визнання нею примату Папи Римського, верховенства над собою Апостольської Столиці, а з другого – збереження східного (грецького) обряду [781, 115]. Така назва скоро прийнялась і закріпилася в австрійській державній адміністрації та залишилася незмінною аж до розпаду Австрійської імперії. Вона була прийнятою і серед українського населення Галичини, Закарпаття і Буковини та стала рівнозначною з національною назвою русини-українці. Доктор філософських наук М.Братасюк зазначає, що “більш ніж чотирьохсотрічна історія греко-католицизму на теренах Західної України не могла не вплинути на формування національного типу: західний українець, як правило, є греко-католик і, навпаки, греко-католик на наших теренах це і є західний українець” [58, 52-53]. Вищеназвану думку підтверджує у статті “Працюймо в Христовій любові” (Нива – Львів, 1939 р.) отець О.Квіт: “... в нас, хто відірветься від Церкви і від її обряду, уже й відірвався від української нації” [446, 122]. Відомий історик Д.Дорошенко наголошував на тому, що коли що зберегло українську народність у Галичині від повної асиміляції з елементом польським, то це його греко-католицька церква з її східним обрядом. Цей обряд служив для неї й мостом, що з’єднував галичан-уніатів із їх східними братами, які залишилися при своєму старому православ’ю [872, 6]. Отже, греко-католицизм, за твердженням відомого дослідника історії Церкви І.Паславського, як глибоке вираження української метафізичної сутності, як стержень національної самобутності був основою духовної інфраструктури галицького суспільства [1037, 97-98].

Належність до греко-католицького обряду визначала не тільки релігійну своєрідність, а й національну самобутність українського населення Галичини, що, особливо, у 1920-30-х рр. за умов протистояння польському асиміляційному тиску було дуже важливим. Саме тому, на думку історика Н.Стоколос, в досліджуваний нами період польсько-українські відносини характеризувалися гострою обрядовою

боротьбою між греко-католиками і римо-католиками [858, 31]. Вони набули форми такого польсько-українського протистояння, як латинізація і уніатизація, що призводило до спольщення українців і українізації поляків.

Про такі тенденції слід сказати докладніше, оскільки в цей період між вищими ієрархами Греко-Католицької Церкви спостерігалися істотні відмінності, пов'язані з різним баченням майбутнього розвитку самобутності церкви. Поглиблення суперечностей у національному таборі посилювало боротьбу двох ліній у греко-католицизмі: візантійської та латинської [957, 99]. Застосовуючи примат східних (візантійських) впливів при збереженні католицьких канонів теології, представники орієнталізаційної течії намагалися максимально наблизити греко-католицьку церкву до православної. Беручи від “заходу” і передаючи “сходу”, орієнталісти вірили, що творять основу майбутнього об'єднання не тільки церкви, а й усіх українських земель в єдину соборну українську державу. Натомість, прихильники окциденталізму шляхом латинізації намагалися зміцнити зв'язок українського народу із західною культурою та підняти інтелектуальний рівень духовенства [618, 52-53]. Документальні матеріали свідчать, що позиція Г.Хомишина у багатьох випадках висвітлює конфлікти, які в другій половині ХІХ-першій третині ХХ ст. роздирали УГКЦ, а саме: календарні справи, запровадження целібату, ставлення до націоналізму і національно-визвольної боротьби. Вірні ідеям окциденталізму прихильники Г.Хомишина почали цілеспрямовану кампанію популяризації целібату, вважаючи його “найкращим пробним каменем до священничого стану” [336]. Орієнталісти виступали з різким осудом реформаторських дій прихильників станіславського єпископа, вважаючи східний обряд основою греко-католицької церкви, що стала в Галичині національною. Більше того, вони розглядали латинізаційні експерименти у формі впровадження целібату як замах на українську ментальність. Так, отець Ю.Катрій ЧСВВ у книзі “Пізнай свій обряд” (Нью-Йорк-Рим, 1982 р.) наголошував: “Наш східний обряд це прецінна спадщина і скарб Східної Церкви й нашого українського народу... Він найкраще відповідає душі, психіці й характерові нашого народу” [438, 7].

Важливу роль у поборюванні целібату, а водночас у відстоюванні греко-

католицького обряду відіграв А.Шептицький [449, 77]. Духовенство, що підтримало митрополита наголошувало на тому, що саме одружене греко-католицьке духовенство протягом десятиліть було єдиним джерелом творення галицько-української інтелігенції [497, 11]. Греко-Католицька Церква, поширивши свій вплив на народні маси, пропонувала їм консерватизм і традицію й тим самим оберігала їх від полонізації. У середовищі Греко-Католицької Церкви сформувалась еліта, яка ще у ХІХ ст. дала поштовх до національно-культурного відродження Галичини. Несвоєчасність, а тому шкідливість примусового celibату, в оцінці владики церкви, доповнювалися конкретними практичними кроками. На початку 1925 р. А.Шептицький висвятив усіх одружених богословів, яких у Львівській дієцезії було 70. Дії митрополита активізували орієнтаційну частину української громадськості, зокрема семінаристську молодь [618, 54].

Безперечно, міжобрядові конфлікти обтяжували стосунки між латинським костелом і Греко-Католицькою Церквою. Польські дослідники стверджують, що латинські єпископи головними причинами міжобрядових конфліктів вважали зміну обряду, релігійне навчання дітей священиками іншого обряду і змішані шлюби [858, 39]. Аналіз матеріалів дослідження показує, що у селах, де паралельно на одній території діяли греко-католицькі й латинські осередки, велася безкомпромісна боротьба за парафіян (див. дод. А). У 20-30-х рр. ХХ ст. доволі часто можна було зустріти ситуацію, коли під впливом важких соціально-економічних умов український робітник чи селянин “ради хліба” змінював свій обряд [708, 198]. Зокрема, українським дівчатам-служницям їх хлібодавці у багатьох випадках наполегливо переконували златинізуватися, мотивуючи своє рішення тим, що “то все одно, одна віра – один Бог”; натомість мішані подружжя “ради спокою, щоб не робити різниці – хрестити дітей в обряді латинським” [449, 82]. Прозелітизм не був новим явищем, він тривав сторіччями. Католиків переписували на східний обряд, а послідовників східного – на західний. Це явище Апостольська столиця намагалася регулювати своїми постановами, але нічого не допомагало. Поляки твердили, що греко-католики, які мали густішу мережу своїх парафій, за період з 1863 р. “вкрали” в них майже мільйон душ, яких необхідно було відібрати. У міжвоєнному

двадцятилітті (1918-1939 рр.) офіційна державна політика сприяла цим намірам [859, 42]. Статистичні дані, надруковані в газета “Reduta” за 16.06.1935 р. свідчили, що в місті Львові з 1914-1935 рр. – 50000 осіб перейшло на римо-католицький обряд; газета “Діло” за 19.06.1935 р. інформувала, що в станіславівському воєводстві 805 осіб перейшло на обряд латинський, і тільки 15 осіб на греко-католицький” [449, 83]. Таким чином, обряд – це не просто форма віросповідання, а історично складена і освячена традицією органічна єдність віровчення і культури даного народу, це вияв і фактор його духовності. Відомий педагог та релігійно-культурний діяч краю першої половини ХХ ст. отець М.Галущинський писав, що: “Обряд – се зверхній вислів душі збагаченої вірою надприродною, – се зовнішнє слово живої віри, се зверхній об’яв релігійних чувств християнської душі, се слово – одіж, в які ми вбираємо нашу віру та інші відносини до Небесного Отця” [152, 330].

Важливим аспектом нашого дослідження є розкриття питання релігійності українського народу. Вивчаючи наукову думку культурно-громадських діячів та педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стверджуємо, що кожну справу людини необхідно оцінювати через призму двох координат: релігії та доброї науки. На переконання доктора Ю.Ілєвича, кожна людина має божественну, безсмертну душу, створену за образом і подобою Творця. Для цієї божественної природи вона потребує відповідної поживи, а саме: “Просвіщатися, вчитися, чинити згідно із правдивим знанням, бо людський дух повинен весь час удосконалюватися” [396, 12]. Подібну позицію відстоює отець А.Великий, який доводить, що релігія, як універсальне, вічне явище корениться в самих найглибших основах недосконалої людської природи. Де релігія процвітала – там розвивалася культура, духовне життя людини, сім’ї, народу; де вона занепадала – там руйнувалися усі основи цивілізованого буття [92, 11]. На думку провідних українських фахівців етнопсихології С.Балея, І.Мірчука, В.Яніва, Я.Яреми, М.Шлемкевича та О.Кульчицького, джерел української релігійності багато, інакше вона не стала б домінантою нашого світогляду [158, 21]. Цю проблему частково почали досліджувати вчені Інституту філософії АП України. Зокрема, вийшла монографія А.М.Колодного та Л.О.Филимович “Релігійна духовність українців: вияви, постаті,

стан” (1996 р.), в якій автори аналізують національну своєрідність української релігійності, особливості її творення [469]. Відзначимо, що першим в Україні посібником, в якому історія шкільництва розглядається крізь призму ідеї української ментальності, культури та школи є “Нариси з історії українського шкільництва (1905-1933)” за редакцією О.Сухомлинської [639].

Вивчення історико-мемуарної літератури досліджуваного періоду дозволяє дізнатись про культурне становище галицького села, про його релігійну атмосферу. Так, І.Сточанський із села Богатківці Підгаєцького повіту згадує, що кожної неділі й свята, на Літургії і на Вечірні церква була переповнена людьми. Траплялися випадки, коли під час Великого посту люди діставали сліпоту, яка була наслідком суворих обмежень у раціоні харчування [867, 394]. Інженер В.Голод, уродженець села Перволока Бучацького повіту із захопленням розповідав, що на кожному перехресті було видно хрести, кожен господар старався їх доглядати. Це було доказом щирої віри села в Христове вчення [178, 615]. Цінну інформацію з приводу визначення критеріїв релігійності українського населення Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. подає в книжці “Весняний Бурелом” (1994 р.) професор І.Трилінський. Із його слів дізнаємося, що церква відігравала важливу роль у формуванні морального клімату на селі. У своїх проповідях місцевий священик часто наголошував, що злодійство, шахрайство, розпуста та інші моральні вади є великим гріхом перед Богом та людьми. І тоді звучали не тільки слова із Євангелія, але й приводились конкретні приклади із життя селян [912, 26-27]. Подібні застереження з боку духовних отців були небезпідставними, оскільки аналіз даних, які розкривали тогочасну криміногенну ситуацію у Польщі станом на 1922 р. показував, що кількість крадіжок на залізниці зросла до 13396; кишенькових крадіжок було 12471; крадіжок з полів і лісів – 33272; з виломом – 34782; без вилому – 98349. Загалом було 858277, а в 1921 р. всіх злочинів було 320176 [353, 139].

Логічним продовженням даного аспекту проблеми є аналіз етико-культурних сторін життя галицьких українців. Зокрема, в статті “Як поздоровлятися” (Місіонер, 1939 р.) відмічалось, що вже від найдавніших часів український народ Галичини

вітається один із одним іменем Господнім. Віддаючи славу Богові, люди благословляли одне одного на добрі справи. Наприклад, при зустрічі вранці говорили “Дай, Боже, добрий день”, при роботі – “Дай, Боже, щастя”, при зустрічі – “Дай, Боже, здоров’я”, “Дай, Боже, гаразду” [1053, 99]. Наступний галицький дослідник, шляхом порівняльного аналізу досліджував цю традицію в інших народів світу. Роблячи висновок про глибоку релігійність українців вчений зазначав, що “англієць вітається словами, що в перекладі означають – як робиш? Француз – як себе носиш? Німець – як тобі йде? Чех – як тобі трапляється? Мадяр – як ти є? Жид – що діється? Італієць – як стоїш? Голландець – як ідеш? Турок – здоров? Москаль – як поживаєш? Швед – як можеш? Китаєць – чи з’їв ти свій рис? Японець – який твій жолудок? І тільки Українці найчастіше вітають себе словами: Слава Ісусу Христу!” [1054, 7]. Один із передплатників часопису “Місіонер”, цікавлячись вищезгаданою тематикою запевняв галичан у тому, що “більшовики починають вводити новий спосіб вітання при зустрічі. Один до одного вони звертаються словами “Нема Бога”, а інший мусить відповісти “Не було й не буде” [653, 232]. Порівнюючи способи вітань, які практикували в Галичині й на території Радянського Союзу переконуємося не тільки в ступені релігійної свідомості громадян, але й можемо оцінити рівень їхньої моральної вихованості й особистої культури.

Характеризуючи рівень релігійності галичан відмітимо працю отця Ю.Дзеровича “Ціла правда про радикалів” (Львів, 1910 р.). У монографії педагог доводив, що українці Галичини не уявляли свого життя без християнської віри, релігійних обрядів та народних звичаїв. Життя українського селянина настільки органічно було пов’язане із церквою, що при визначенні часу, періоду року домінантним у них був релігійний календар: “По першій Матці”, “на Спаса”, “у Петрівку” [307, 36].

Поступові зміни в становищі й світогляді греко-католицького духовенства дали йому змогу піднятися до осмислення потреб власного народу та розуміння своєї єдності з ним на ширших засадах, ніж церковно-обрядова спільність. Важливим фактором, який суттєво вплинув на підвищення суспільної ролі Греко-Католицької Церкви в Галичині, стала просвітницька політика Габсбургів [916, 115]. Це призвело до більшої заангажованості священників у громадському житті своїх парафіян та

їхнього залучення до культурно-освітньої, а згодом – і національно-політичної діяльності. Необхідність власної освітньої системи для Греко-Католицької Церкви диктувалася як особливостями соціальної структури суспільства, так і політичними потребами. Хоча реформи Габсбургів кінця XVIII ст. проводилися в усій імперії, особливо великий вплив вони справили в Галичині, котра найгостріше потребувала змін [188, 35].

Цісарські декрети 1774-1776 рр. заборонили місцевій верхівці римо-католицької церкви перетягувати греко-католиків на латинський обряд та вживати термін “уніат”, що мав образливий підтекст. Толерантним патентом 1781 р. Йосиф II зрівняв права католицької, протестантських та греко-католицької церков. Віруючим цих віросповідань в однаковій мірі відкривалась дорога до університетів, державної служби, було дозволено продавати і купувати землю тощо. Церква була підпорядкована державі, а священики отримали статус державних службовців [190, 42]. Основною причиною зростаючої впевненості в собі греко-католицького духовенства стали реформи в галузі освіти, що їх розпочала Марія Тереза. У 1774 р. імператриця заснувала у Відні греко-католицьку семінарію — Барбареум, що давала студентам із Західної України не лише систематичну богословську освіту, а й можливість безпосередніх контактів із західною культурою [436, 56].

Дослідження свідчить, що початкової освіти у Східній Галичині практично не існувало. У лічених однокласних школах, на які можна було натрапити по селах, навчання вели напівписьменні дяки, які могли дати своїм учням лише початкові знання абетки й Святого письма. Тим не менше, з огляду на участь шкільної молоді в богослужінні, священик повинен був стежити за тим, щоб “дѣти въ належитомь порядку чесно и прилично ишли до Церкви” [701, 256]. З метою покращення становища, у 1774 р. австрійці впровадили систему трьох типів шкіл: однокласні парафіяльні, в яких користувалися місцевою говіркою; трикласні з німецькою та польською мовами навчання й чотирикласні, що готували учнів для продовження освіти у середніх школах (гімназіях) та університетах. Старі середні школи, що їх для синів шляхти утримували деякі католицькі чернецькі ордени, ліквідовувалися. В 1784 р. у Львові було створено університет з чотирма факультетами. На трьох

факультетах викладали німецькою мовою, а на Богословському — латинською. 1787 р. було зорганізовано окремий Богословський факультет для українських студентів з українською мовою викладання. Цей університет існував до 1809 р. і підготував 470 високоосвічених священиків, які внесли значний вклад у національно-культурне відродження Галичини [873, 9]. Кульмінацією інституалізаційних реформ у Греко-Католицькій Церкві стало відновлення Галицької митрополії в 1808 р. [414, 343]. Втручання Австрійської держави у справи УГКЦ загалом оцінюється вітчизняною наукою як позитивне з національної точки зору, саме тому до кінця XIX ст. Церква залишалася твердою опорою Габсбургів і рішучим противником польського революційного руху [193, 136].

Керівництво української греко-католицької церкви намагалось якомога повніше скористатись з можливостей, що відкрились у зв'язку з прилученням західноукраїнських земель до Австрійської імперії. Розбудовуючи власну церковну організацію вони сприяли і тому, щоб поширювати освіту серед українського селянства українським варіантом церковнослов'янської мови, зміцнюючи, тим самим, національну свідомість мас та формуючи у них почуття самоповаги. Фактично, греко-католицьке духовенство стало виконувати роль не лише духовної, а, значною мірою, політичної еліти українців Галичини. За висновком краєзнавця В.Терена, дворянство в Галичині становило лише 3,6% (дані 1776 р.), і тому виховання національної еліти стало пріоритетним питанням і потребувало негайного вирішення [893, 13].

Найбільш свідомі представники церкви брали в процесі пробудження національної свідомості галичан-українців діяльну участь. У цих умовах нечисленна українська інтелігенція в Перемишлі об'єднуються у 1816 р. в “Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних” [182, 14-15]. Отці І. Могильницький, Й.Левицький, Й.Лозинський, І.Лаврівський та інші ставлять метою організувати школи, видавати для них підручники, виступають на захист самобутності українського народу, працюють для розвитку рідної мови. У 1817 р. педагог і автор п'яти підручників І.Могильницький засновує у Перемишлі дяко-учительський інститут [873, 9].

Виокремимо й суспільно-педагогічну діяльність єпископа І.Снігурського, який сприяв поширенню у Галичині освіти на всіх рівнях. Він щедро надавав стипендії українським студентам, які прагнули служити як Церкві, так і державі. При майже одностайній опозиції польської шляхти І.Снігурський виступив у Галицькому сеймі (1840 р.) за розширення системи початкової освіти в українських селах. Так, в 1842-1856 рр. лише у Львівській єпархії було відкрито близько тисячі шкіл [453, 150]. Для четвертокурсників-теологів у 1845 р. єпископ Снігурський заснував у Перемишлі єпархіальну семінарію, і записав свій спадок на освітні потреби [946, 77]. Важливим фактором релігійно-морального виховання учнів галицьких шкіл того періоду була наявність необхідної кількості методичних посібників, навчальних підручників, які суттєво допомогли у реалізації вчителями завдань, пов'язаних із формуванням у молоді християнських чеснот. В одному із таких навчальних підручників з християнської етики для середніх шкіл його укладачі підкреслювали, що вчинок називається моральним лише у випадку, коли узгоджується із моральним законом і виходить із свободної волі людини [17, 37].

У 1830-х рр. центром національного руху став Львів, а його авангардом – демократично-просвітницький гурток української інтелігенції “Руська Трійця” [728, 4]. Засновники об'єднання М.Шашкевич, І.Вагилевич та Я.Головацький, у той час студенти Львівського університету і одночасно вихованці греко-католицької духовної семінарії, започаткували новий етап у розвитку національного руху в Галичині в дусі романтизму. Головне завдання гурток вбачав у тому, щоб за допомогою друкованого слова та літературної творчості рідною мовою “підняти дух народний, просвітити народ”. Найвизначнішою заслугою “Руської трійці” було видання наприкінці 1836 р. в Будапешті альманаху “Русалка Дністровая”, який складався з фольклорних і власних творів видавців і був написаний народною мовою. Головною тут була ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною [508, 3]. Після заборони австрійськими властями “Русалки Дністрової” і виходу М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького з Львівської семінарії, “Руська Трійця” розпалася, та її діяльність не була даремною. Вона започаткувала нову

демократичну культуру в Галичині, оскільки прогресивні ідеї “Руської трійці” все більше оволодівали умами галичан [917, 71].

У цей період головною програмною засадою українського національного руху в Галичині стала вимога надання українцям національно-територіальної автономії. Ця вимога, зокрема лягла в основу програми першої легальної політичної організації галицьких українців під час “Весни народів” – Головної Руської Ради, заснованої 2 травня 1848 р. у Львові. На її чолі стояли спочатку єпископ Г.Яхимович, а пізніше крилошанин М.Куземський [526, 175]. Скликаний з ініціативи Головної Руської Ради Собор руських вчених у Львові став помітною подією в культурному і громадському житті Галичини. Його учасники (118 представників української світської і духовної інтелігенції – авт.), зокрема Я.Головацький, виступили з обґрунтуванням ідеї про те, що українська мова є єдиною і спільною для Східної і Західної України [870, 132]. Саме ідея єдності нації стала фундаментальним принципом, на якому базувалось вирішення всіх питань, що ставив перед собою Собор. На вимогу Головної Руської Ради 9 травня 1848 р. міністр внутрішніх справ дозволив навчання українською мовою в народних школах. Наприкінці 1848 р. у Львівському університеті було відкрито кафедру української мови та літератури [1078, 114].

Значне місце в культурно-освітньому просторі українців займала діяльність науково-просвітницької організації “Галицько-Руська Матиця”. Одним з головних напрямів діяльності “Матиці” була її видавнича робота. Серед публікацій цієї організації можна виділити граматика, читанки, підручники для початкових і середніх шкіл, богословські та шкільні посібники, різноманітну церковну літературу, публікації наукового характеру та художні твори. Протягом 1848–1900 рр. її зусиллями було опубліковано 30 різних підручників і навчальних посібників. Серед них чільне місце займала “Граматика” отця Я.Головацького, яка була найкращим підручником для вивчення української мови протягом усієї другої половини XIX століття [440, 7].

У кінці 1850–60-х рр. в українському суспільстві Галичини чітко виділялися дві політичні течії: “старих русинів” (“москвофілів”), які представляли консервативно-

аристократичні сили, і “народовців” (“українофілів”), що відображали опозиційно-демократичні настрої галицького суспільства [167, 7]. Кожна з течій виробляла свої освітньо-культурні структури. “Русофілам” належав існуючий ще до революції 1848 року Ставропігійський інститут, “Галицько-Руська Матиця” (1848), “Народний Дім” (1849), “Шкільна Поміч” (1873), Товариство імені М.Качковського (1875), “Общество Русских Дам” (1878) і політичне об’єднання “Головна Руська Рада” (1848); а “народовцям” – “Руська Бесіда” (1861), “Просвіта” (1868), Товариство імені Т.Шевченка (1873), “Руське Педагогічне Товариство” (1881), політичне товариство “Народна Рада” (1885) [904, 53]. У цій палітрі товариств помітно виділявся Ставропігійський інститут, який належав до русофільського табору і не мав аналогів у народовському таборі. Своєрідність Інституту полягала, найперше, в тому, що за своїм нормативно-правовим статусом він виходив за межі звичайної громадської організації і визначався як мирянське об’єднання Греко-Католицької Церкви з широким спектром культурної, наукової, книговидавничої, добродійної діяльності та правом голосу в собороправному церковному житті на правах “третього чину” після священства й чернецтва. Варто зазначити, що Ставропігійський заклад почав виконувати функції церковного товариства з 1856 р., його завданням було: “сохраняти святу католическую вѣру по восточному обряду, поддерживать русскую народность и релігійно-моральному образованию своїхъ единовѣрцев по возможности пособствовать, преимущественно издаваніємъ богослужебныхъ и учебныхъ книгъ и содержаніємъ обрядово-пѣвческой бурсы для убогой русской молодежи” [132, 169]. За інформацією дослідниці русофільського руху О.Киричук, Ставропігійський інститут був закритим об’єднанням вузького кола галицькоруської еліти, матеріальний і культурний рівень якої істотно вивищував її над рештою галицькоруського суспільства. Ставропігійський Інститут користувався виключним правом друкування і видавання усіх церковних книг і шкільних підручників, а також інших наукових праць на українській, церковно-слов’янській та грецькій мовах [656, 79]. Значна матеріальна база Інституту давала йому можливість фінансувати культурно-освітні й громадські акції, утримувати Успенську церкву, бурсу,

друкарню, музей (з 1886 р.), безкоштовно надавати помешкання церковнослужителям, вести на правах братства всі церковні справи.

У дочірній статутній залежності від Ставропігійського інституту був збудований з ініціативи і при безпосередній його участі “Народний дім”. Це товариство створила у 1849 р. в Львові Головна Руська Рада [15, 3]. Завдання діяльності культурно-просвітньої установи засновники визначили наступним чином: “учредити стипендійный фондъ для убогой учащейся молодежи русской”; удержати для молодежи, посѣщающей школы, бурсу пѣвчую и церковно-обрядовую; основати библиотеку съ читальнею, наукови собранія” [795, 28].

Для піднесення культурно-морального рівня молоді “Народним домом” створювалася дієва система освітньої роботи – проводилися літературно-мистецькі вечори, читалися науково-популярні лекції, влаштовувалися аматорські вистави [655, 259]. Поступово просвітницькі аспекти діяльності “Народного Дому” змінювалися. Зокрема, архівні матеріали свідчать, що на зламі XIX і XX ст. інститут був уже “товариством русинів греко-католицького обряду з ціллю ширити християнсько-католицьку просвіту, плекати добробут і моральність межи народом” [212, 3].

Ідеологічна платформа Ставропігійського інституту виражалась трьома основними принципами: елітність, руськість, антипольськість. Його діячі вимагали від громадян законопослушності й толерантного ставлення до монархічної влади, шукаючи християнської гармонії та миру [569, 87-89]. Починаючи з 1880-х рр., Ставропігія стала на шлях опозиції до вищої ієрархії греко-католицької церкви, насамперед у зв’язку з модернізацією церковного обряду (реформування чину отців Василіан), що розглядалась як посягання на давні східні традиції української церкви та спроба латинізації, а також через проголошену митрополитом С.Сембратовичем у 1885 р. підтримку національної програми галицьких народовців [182, 43]. Хоча при вступі в Інститут його члени складали присягу на вірність греко-католицькій церкві, після 1882 р. за ним закріпився імідж проправославної організації ще задовго до того, як він почав із 1910 р. відкрито заявляти про свої симпатії до російського православ’я.

У контексті дослідження освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви доцільно виокремити культурно-освітню та науково-педагогічну роботу товариства. Виходячи з того, що практичним втіленням теоретико-методичних засад християнської педагогіки другої половини XIX ст. було намагання виховати учня з метою, щоб у його вчинках переважала ідея добра, кількісні напрацювання інституту в цій сфері були доволі значними: він утримував церковно-дяківську бурсу, високопрофесійний церковний хор, організовував різноманітні культурні заходи (урочисті вечори, концерти тощо), популяризував кращі зразки духовної й світської пісенно-музичної культури, надавав меценатську допомогу в освіті малозабезпеченої української молоді, забезпечував потреби церкви в богослужбовій літературі, проводив археологічні дослідження, заснував перший у Галичині український музей; його члени створили цілу низку шкільних підручників та фундаментальних історичних досліджень [452].

Освітньо-педагогічна діяльність Ставропігії реалізовувалася передусім у бурсі, що мала характер дяківської школи й інтернату, де забезпечували навчання, проживання та харчування дітей із провінції. Тут вивчали церковнослов'янську й українську мови, церковний обряд і спів. Розглядаючи можливість впливу богослужіння на формування моральної основи в душах молоді, потрібно відмітити, що обрядовість у церквах Галичини носила повчальний характер. Адже, наприклад, в церковних піснях і молитвах залишаються досі догми “християнського и морального наставлення” [908, 428]. В основу навчання вихованців бурси була покладена методика християнської педагогіки, використання ігор-табу, які мали виховувати самодисципліну юнаків. Консервативний підхід до виховання молоді не відповідав тогочасним запитам української галицької суспільності й викликав її справедливі нарікання. У 1880-х рр. під тиском цих настроїв Інститут реформував бурсу, поділивши її на два відділи: дяківський і ремісничий, що базувався на старій бурсі, та новий – гімназійний, учні якого одночасно відвідували німецьку гімназію. Крім того, Ставропігійський інститут започаткував формування стипендійних фондів, із яких на конкурсній основі вихідцям із бідних українських родин надавалася матеріальна допомога для здобуття вищої освіти [139, 159]. Разом

із Митрополичою консисторією греко-католицької церкви він був співзасновником дівочого наукового інституту й “жіночого воспиталища”, влаштованих на взір жіночих пансіонів у Росії. Наприкінці 1860-х рр. Інститут спільно з Київським слов'янським комітетом розробив програму навчання галицьких дітей у Росії, зокрема, в колегіумі П.Галагана [22, 294].

Одним із найважливіших напрямів діяльності Ставропігійського інституту була наукова робота, підпорядкована програмі Собору руських учених 1848 р. Вона передбачала збір і систематизацію фактичного матеріалу та створення на цій основі фундаментальних монографій з історії краю, які б слугували підставою політичних домагань галицьких українців, утверджували їх окремішність від поляків. Найбільш плідними для Ставропігійського інституту в науковому відношенні були 1860–1880-ті рр., пов'язані з діяльністю І.Шараневича та А.Петрушевича [481]. В цей час Інститут зробив вагомий внесок у розвиток тогочасної історичної науки в Галичині, особливо в галузі дослідження давньоруської історії, релігієзнавства, педагогіки, лінгвістики, джерелознавства, археології, етнографії, а також у сфері колекціонування, збереження, наукового опрацювання й реставрації матеріальних пам'яток духовної культури. Наприкінці 1880-х рр. на основі виставок Народного дому й Інституту був заснований перший у Галичині український музей, який гідно репрезентував культурні надбання українців, засвідчував їхню багату історичну та культурно-мистецьку традицію. Однак проросійська орієнтація керівництва Ставропігійського інституту вкінці XIX ст. спричинила кризу його наукової діяльності і навіть поступову втрату реноме наукової інституції.

У контексті аналізу проблеми зіткнення різних течій національного розвитку в цьому регіоні в XIX ст. – полонофільства, москвофільства, австрорусинства, доцільно звернути також увагу на стосунки товариства “Просвіти” й Греко-Католицької Церкви, представники якої (зокрема отець С.Качала) відіграли важливе значення як у створенні Товариства, так і в його подальшій роботі [709, 18]. Діяльність громадського культурно-освітнього товариства “Просвіта” в Галичині була одним із помітних явищ вітчизняної історії другої половини XIX – першої половини XX ст. Ця громадська організація відіграла активну роль у формуванні

національної самосвідомості українців. Як зазначалося в одній із відозв товариства: “Єдністю і силою духа ми будемо готові на найтяжчу боротьбу. І переможемо. Бо така Божа воля, такий закон природи, таке тверде хотіння, така сильна наша віра” [60, 203]. Товариство пропагувало рідну мову через популярну літературу, часописи, що знайшли своє місце не лише в сотнях читалень, а й у тисячах помешкань галичан. “Просвіта” сприяла поширенню основ економічних знань серед населення, а також кращих здобутків української та світової культури [216, 2].

Пріоритетним напрямком діяльності товариства було книгодрукування. Ще на одному з перших зібрань товариства було вирішено видавати книжки чистою українською мовою в простому і доступному стилі. Перейти ж до фонетичного правопису “Просвіті” вдалося лише в 1898 р. Важливим компонентом просвітницької концепції організації було те, що вона досить значну кількість книжок безкоштовно передавала до лікарень, тюрем, церковних братств тощо [1019, 190].

Конкретними кроками в процесі просвіти української шкільної молоді були відкриття так званих “випозичалень” по філіях краю, а з початку ХХ ст. зі Львова починають розходитися “мандрівні бібліотеки” [553, 27]. У Львові ж перша “Читальня” з’явилася у 1849-1850 шкільному році в стінах духовної семінарії. Її засновниками були вихованці цього ж закладу В.Ковальський і С.Данилович, які створили українську читальню на взірць подібних установ Відня і Праги [709, 158]. Характеризуючи значення читалень у справі реалізації просвітянських ідей, культурно-освітній діяч краю М.Дужий зазначав: “Читальня – це не мертвий предмет, а підмет життя. Є це збір людей даної місцевості, що змагають до всестороннього духовного підйому..., вони душею прагнуть відшукати тайни і правди життя й очищують із перешкод шлях до власної освіти ...” [330, 39].

У релігійній періодиці другої половини ХІХ ст. підкреслювалося, щоб у читальнях товариства “Просвіта” обов’язковою була присутність священика. У багатьох випадках він був єдиним інтелігентом на селі й автоматично вирішував долю новоствореного осередку культурно-просвітньої діяльності [1075, 155]. Церква висловлювала занепокоєння з приводу того, що у “культурних огнищах” можна

було потрапити на непристойні книжки, які не сприяли процесу морального виховання молоді. Тому, представники церкви пропонували, щоб духовні отці систематично переглядати каталог читальні чи бібліотеки [702, 586].

Згідно із “Списком видань товариства “Просвіта” І.Калиновича, від 1869 до 1876 р. вийшло 22 підручники українською мовою для гімназій і народних шкіл. У 1878 р. з дозволу митрополита С.Сембратовича “Просвіта” видає український молитовник, написаний чистою народною мовою [419, 19]. Ця подія мала непересічне значення, бо молитовник, поряд із Біблією, вважався головною настільною книгою для кожної української родини. У цей період у галицьких родин молитовник був найбільш розповсюдженим джерелом духовної освіти. Українські молитовники відрізнялися “глибиною помыслѡвъ, сердечністю чувства и выражений, суть затѣмъ правдивымъ кормомъ души” [909, 218]. Особливого значення надавали молитві, яку вважали “виявленням власних почуттів, піднесенням розуму до Бога, джерелом правди, добра і краси” [558, 167]. Таким чином, завдяки товариству було збережено національну ідентичність, мову, культуру, українці уникли повної асиміляції в умовах бездержавного існування. “Просвіта” постійно вдосконалювала форми і методи просвітницької діяльності. Налагодженню освітньо-організаційної діяльності сприяли й освітні конгреси та з’їзди, які проводило Товариство за участю духовенства.

Історико-педагогічне дослідження показало, що з прийняттям нової конституції 1860 р., що була змінена в 1861 р. (“патент лютневий”), Галичина здобула автономію й мала дві влади – державну, яку здійснював призначений цісарем намісник, і власну крайову – сейм, у віданні якого були справи “крайової культури”. Під цим поняттям розумілася не тільки культура взагалі, а також освіта, наука, мистецтво, широкий спектр соціальних питань [1071, 218-220]. У галицькому сеймі, що був скликаний на основі зміненої Конституції, українці становили третю частину (49 із 150-ти). Вони змогли здобути тільки 12 місць у віденському парламенті, доступ у котрий визначався двома критеріями: кількістю населення і сумою сплачених податків. А оскільки Галичина була густонаселеним (наприклад, в 1857р. на 1 кв. км. припадало 59 осіб; в 1869 р. – 69, в 1880 р. – 76, в 1890 р. – 84, а в 1900 р.

– 93 [1067, 510]), але бідним краєм, то українці, яких було 40%, мали лише 15% мандатів. Було підраховано, що в Галичині 1 посол припадав на 69 тис. населення, а в німецьких краях 1 на 27 тис. [1071, 251]. Зрозуміло, що українці були нездатні реально впливати на внутрішню політику, усі важелі якої опинилися в руках поляків [1068, 142].

Закони і реформи 60-80-рр. XIX ст. також важко назвати сприятливим для українців: згідно з уставом від 22 червня 1867 р. для того, щоб відкрити нову середню школу з українською мовою навчання вимагалось ухвали крайового сейму, полякам у цьому випадку вистачало звичайного розпорядження Крайової Шкільної Ради [67, 179]. Це викликало справедливе обурення національно-демократичних сил. Як уже зазначалося, у 1868 р. у Львові було організовано культурно-освітнє товариство “Просвіта”, з 1873 р. почало функціонувати Товариство ім. Т.Шевченка (НТШ) “... яке вступило на широку ниву наукової праці в рідній мові...” [181, 174]. На думку краєзнавця М.Мушинки, науково-педагогічна діяльність НТШ мала колосальний вплив на розвиток національної свідомості галичан [1073, 72]. Сприяло розвитку основ системи національної освіти та шкільництва Галичини й “Руське Товариство Педагогічне”, завданням якого було займатися потребами народних, середніх і вищих шкіл, відкривати нові українські школи, підтримувати справу громадського і домашнього виховання на основі рідної мови [849, 10]. В освітянському середовищі цього періоду популярним був такий вислів: “Через рідну школу до відбудови нового кращого майбутнього” [935, 14].

Важливу роль у розвитку та визначенні змісту освіти відіграв конкордат, прийнятий 18 серпня 1855 р., який по-новому узаконював стосунки між церквою і державою та відновлював незалежність церкви від пріоритету держави. Згідно з вимогами, навчання католицької молоді у всіх державних і приватних закладах повинно узгоджуватися із церковною наукою. Завданням духовних отців було здійснювати керівництво релігійним вихованням молодого покоління і дбати, щоб “у кожному навчальному предметі не вчити чого-небудь, що суперечило б католицькій вірі або чистоті звичаїв” [7, 18].

Особливістю галицького шкільництва цього періоду була й переважаюча більшість у ньому мало класових шкіл. Так, зокрема станом на 1 вересня 1874 р. в краї з 2362 шкіл 2058 були однокласними. У 1864 р. було затверджено “Положення про початкові народні училища”, яке зберігало визначені різновиди їх поділу на: публічні, конфесійні та приватні. Всі вони оголошувалися загальностановими і повинні були працювати за єдиним планом і програмою [847, 62]. Значні можливості для розвитку українського шкільництва з’явилися після реформи 1869 р., яка проголосила обов’язковість і безплатність початкової 6-річної освіти, право навчатися українською мовою, а також дозволила різним товариствам і релігійним організаціям утворювати приватні школи [1065, 152]. Відтоді у Галичині почали організовуватися народні школи різних категорій. Метою їхньої діяльності було: “Виховати дітей у релігійних традиціях, озброїти знаннями і вміннями, потрібними для життя і дальшої освіти” [726, 147].

Перші (після реформи 1869 р.) уніфіковані навчальні плани та інструкції для всіх категорій народних шкіл були видані у Львові 1875 р. Чільне місце у списку обов’язкових навчальних предметів належало релігії. Цей факт свідчить на користь тези про те, що виховний процес у середніх школах Галичини носив морально-релігійний характер. Варто зазначити, що вчителі релігії займали в навчально-освітніх закладах особливе становище. Таку назву запровадив “Організаційний нарис”, до цього часу їх називали катехитами (декрет від 3 лютого 1804 р.), проте в другій половині XIX ст. дві назви продовжувалися паралельно. У кожній гімназії могло бути 1-2 вчителі релігії “того визнання, до котрого належали всі або більшість учнів” [1080, 98]. Обов’язком катехитів було регулярне викладання науки релігії в середніх школах, де є мінімум 20 учнів того визнання. Вони також могли викладати й інші предмети, якщо мали відповідну кваліфікацію, що ставало можливим у випадку успішного складання вчительських екзаменів. У релігійній практиці й методичних рекомендаціях церковно-освітніх діячів наголошувалося на спорідненості функцій вчителя і проповідника. Ця традиція походила з давніх часів і була пов’язана з іменем святого Іоанна Златоуста, який вважав, що вчитель або проповідник повинен “обладати всѣми чеснотами” [181, 144]. Варто зазначити, що у

другій половині XIX століття в Галичині характерною ознакою національної освіти була церковно-парафіяльна (приходська) школа, що перебувала у тісному зв'язку з церквою та громадою. Церква і громада були, по суті, однорідними установами. Звідси глибоко виховний, церковно-релігійний і “душеспасительний” за змістом характер школи [739, 4-5].

Таким чином, важливим чинником у процесі національно-культурного відродження України у другій половині XIX – першій третині XX ст. була Українська Греко-Католицька Церква, яка черпала своє духовно-релігійне натхнення з джерел Київського християнства, організаційно оформившись в результаті Берестейської унії 1596 р. Церква набула характеру сутнісного національного завдання, сповнення якого було тотожне самому збереженню українців як нації. У цьому контексті можемо твердити про вироблення системи морально-етичних та культурно-освітніх пріоритетів, які були запропоновані церквою на основі християнської традиції та переросли у стійку систему цінностей, що стала домінуючою у світобаченні галицьких українців. У вирішальних переломних моментах історичного розвитку українські греко-католики приходили до усвідомлення надзвичайно тісного зв'язку зі своєю церквою. Наслідком такого глибоко закоріненого в історії зв'язку між нацією і церквою було збереження та підтримка східного обряду, який за умов відсутності національної держави ототожнювався з українством.

Обряд був не просто формою віросповідання, а історично складеною і освяченою традицією органічної єдності віровчення і культури українського народу, це був вияв і фактор його духовності. Належність до греко-католицького обряду визначала не тільки релігійну своєрідність, а й національну самобутність українського населення Галичини, що за умов протистояння польському асиміляційному тиску було особливо важливим. Обрядовість національної церкви служила гарантом збереження української культури, християнської віри, рідної мови, народних традицій.

Релігійність українського народу була домінантою національного організму, вона відображалась у різноманітних проявах культури нації (мистецтво, література,

історичні пам'ятки архітектури, звичаї, побут тощо). Незважаючи на спроби реформувати церкву чи то в бік її латинізації, чи то в бік візантійства, освітньо-виховна діяльність церкви у цей час виявилася в організації релігійних об'єднань і братств, популяризації християнських ідей, створенні альтернативної до державної системи приватного українського шкільництва, розробці концептуальних засад освітньої доктрини церкви.

Поширюючи освіту серед українського селянства українським варіантом церковнослов'янської мови, зміцнюючи, тим самим, національну свідомість народу, греко-католицьке духовенство стало виконувати роль не лише духовної, а, значною мірою, політичної еліти українців Галичини. Упродовж окресленого періоду священники активно працювали на селі, формуючи інфраструктуру масового народницького руху. Вони організовували братства тверезості, читальні, кооперативи, шукали нових шляхів націоналізації школи; їх обирали представниками усіх рівнів влади – від сільської управи до парламенту.

У параграфі висвітлено культурно-освітню та науково-педагогічну діяльність Ставропігійського інституту, який визначався як мирянське об'єднання Греко-Католицької Церкви. Культурно-освітня програма інституту передбачала видання наукової, церковної, шкільної й повчально-моральної літератури, організацію культурного дозвілля для вищих верств українського суспільства, надання меценатської допомоги малозабезпеченій молоді для здобуття освіти, утримування бурси. Члени інституту (Я.Головацький, В.Барвінський, А.Петрушевич, І.Шараневич та ін.) створили цілу низку шкільних підручників та фундаментальних історичних досліджень, що сприяло розробці теоретичних засад національного шкільництва і виховання.

1.3. Суспільно-педагогічна діяльність митрополитів

Дослідження свідчить, що релігійно-церковний, суспільно-політичний і культурно-освітній прогрес галицького українства, стимульований і координований відродженим греко-католицьким митрополичим престолом у Львові 1807 р. привів до того, що Галичина у своєму національному розвитку під кінець XIX ст. перетворилася на своєрідний П'ємонт загальноукраїнських національно-державницьких змагань [946, 75]. А це означає, що відновлення Галицької митрополії мало позитивне значення не тільки для майбутнього Галичини, але й для цілої України. Упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. Українська Греко-Католицька Церква мала сімох видатних митрополитів: М.Левицького (1816–1858), Г.Яхимовича (1860–1863), С.Литвиновича (1864–1869), Й.Сембратовича (1870–1882), С.Сембратовича (1885–1898), Ю.Сас-Куїловського (1899–1900), А.Шептицького (1900–1944), суспільно-педагогічна діяльність яких поклала початок творенню нового типу української культури, що розвивалася в руслі унійної культурно-історичної логіки [453, 149]. Під керівництвом владик, церква здобула значні заслуги у становленні і розвитку української національної ідеї, консолідації національних сил, розвитку системи національного шкільництва та морально-релігійному вихованні народу.

Роки перебування на митрополичому престолі М.Левицького належить до одних з найкращих періодів у житті греко-католицької церкви, а сам він – до найвідоміших постатей цього періоду. Ставши каноніком Львівської митрополії у 1808 р., М.Левицький розгортає широку просвітительську діяльність серед народу, головним чином у галузі шкільництва. Відзначимо рішення перемишльського Синоду, який відбувся 8 травня 1818 р. під керівництвом М.Левицького, оскільки вони сприяли оновленню релігійно-церковного життя та підвищенню рівня освіченості народу [933, 284]. Важливою постановою Синоду передбачалося створення нових парафіяльних шкіл та вживання в них української мови [620, 235].

Як владика церкви, М.Левицький багато зробив для створення та розвитку системи національної освіти. Єпископ часто звертався до австрійської влади з вимогою пристосувати новий шкільний устрій до галицького шкільництва. Так, за його ініціативою та безпосередньої участі з 1816–1819 рр. було створено 383 школи та вчительські фундації, а в 1818 р. завдяки зусиллям М.Левицького був заснований Перемишльський учительський інститут. Фахівці вважають, що він був найкращою дяківською школою й зумів проіснувати аж до 1939 р. [182, 149].

Одразу ж після своєї інтронізації М.Левицький поїхав до Відня з метою упорядкування церковно-релігійного життя краю. Наслідком його старань стало збільшення кількості дотацій Галицькій митрополії, що дозволило значно покращити матеріальне становище греко-католицьких священників. Він домігся, зокрема, щоб українським священникам та їх родинам виплачували пенсії, наполог на звільненні дяків від панщини [27, 22]. У 1850 р. митрополит разом з перемишльським владикою Г.Яхимовичем звернулися до австрійського уряду з вимогою призначення для української молоді катехитів тільки з середовища греко-католицьких священників. Проте лише у 1856 р. цісарським декретом було систематизовано гімназійні катехиттури у Львові, Перемишлі, Станіславові, Тернополі, Самборі й Бережанах [182, 15].

Саме на період митрополитування М.Левицького припадає “весна народів” 1848 р., яка дала потужний поштовх для піднесення ідеї національного відродження і вплинула на подальший культурно-освітній і політичний розвиток західноукраїнських земель [507, 283]. Сучасні історики (С.Кияк, Н.Стоколос, О.Турій, І.П.Химка та ін.) одноставні в тому, що коли говорити про західноукраїнську інтелігенцію першої половини ХІХ ст. – значить говорити про духовенство. І справді, оскільки духовенство було єдиною соціальною групою, що могла користуватися перевагами вищої освіти в Австрійській імперії, вища освіта на Західній Україні практично стала синонімом освіти богословської. Так, на початку 1840-х рр. із майже 400 студентів-українців Львівського університету та інших закладів 295 навчалися теології, в той час як майже вся решта займалася

філософськими дисциплінами, котрі також входили до курсу богослов'я. Іншим доказом переважання священників серед інтелігенції є те, що із 43 книжок, написаних між 1837 і 1850 рр. українською мовою, 40 належало перу священників [946, 89].

Виходячи з того, що процес національно-культурного відродження в регіоні став реальним фактором суспільного життя, утворена в 1848 р. у Львові Головна Руська Рада, яку очолював єпископ Г.Яхимович, відстоювала ідею політичної незалежності України, що вперше прозвучала в брошурі греко-католицького освітнього діяча В.Подолінського “Слова перестороги” [852, 454]. За інформацією історика О.Сухого, статус Головної Руської Ради – першої української національної політичної організації – допускав членство в ній кожного уродженого в Галичині українця, якщо він був грецького обряду [886, 27].

Австрійський уряд за вірнопіддану службу нагородив митрополита Великим хрестом Леопольда, а в 1948 р. призначив його примасом Галичини, хоча до цього цю посаду займали тільки католицькі архієпископи. У червні 1856 р. Папа Пій IX присвоїв йому звання Кардинала римської церкви [414, 391]. Чотириста років греко-католицька церква чекала такого визнання. Новоспечений Кардинал видав латинською мовою пастирського листа, в якому наказав усім священникам і вірним скласти Богові спільну подяку за ту честь, якої удостоїлася греко-католицька церква.

Після смерті М.Левицького митрополитом стає його перемишльський єпископ-помічник Г.Яхимович [633, 179]. Як уже згадувалося, в період “весни народів” єпископ Г.Яхимович став на чолі національного руху. Саме йому випало на долю очолити українську делегацію до Віденського парламенту, де він захищав національні права свого народу та греко-католицької церкви. За участю Ради на перших в історії виборах парламенту з 383 місць від Галичини і Буковини було обрано 96 депутатів, з них 37 українців 127 селян і 10 священників [873, 10-11]. Після розпаду Головної Руської Ради в 1851 р. єпископ активно взявся за релігійно-церковне життя народу. Він часто відвідував парафії, виголошував багато повчальних проповідей, займався благодійницькою

діяльністю, значну увагу приділяв питанням розвитку національного шкільництва.

Друга половина XIX ст. характеризувалася в Галичині обрядовою боротьбою між греко-католиками і римо-католиками. Проблема латинізації була постійною “больовою точкою” українського греко-католицизму [860]. У цій “боротьбі за душі” церква пропонувала для активної протидії “невірству” протиставити церковні братства, християнське виховання в сім’ї, видавництво католицьких книжок і часописів [115, 2]. Для реалізації поставлених завдань Г.Яхимович організував комісію для з’ясування потреби очищення обряду, а своїм окремим листом від 10 січня 1863 р. заборонив деякі нововведення в обрядах і наказав для вирішення будь-яких проблемних питань скликати Синод. Загалом подальша суспільно-педагогічна діяльність Г.Яхимовича була направлена на встановлення угоди між духовенством латинського та грецького обрядів [182, 25].

Після смерті Г.Яхимовича австрійська влада своїм розпорядженням від 30 червня 1863 р. призначила новим Галицьким митрополитом С.Литвиновича. Першочерговим завданням його на цій посаді було налагодження справи “Конкордії”, тобто співжиття двох віросповідань та двох народів у Галичині [633, 186-189]. Положення та установа “Конкордії” 1863 р., викладені в декількох розділах, мали важливе значення для стабілізації відносин між Латинською і Греко-Католицькою Церквами, зокрема в таких справах: зміна обряду, священні й релігійні чинності, уділення Святих Тайн, подружжя, виховання дітей, взаємодопомога [414, 392].

За період митрополування С.Литвиновича відбулося виникнення громадського культурно-освітнього товариства “Просвіта” в Галичині, заснованого представниками греко-католицької інтелігенції [1042, 104]. Від початку своєї діяльності “Просвіта” стала важливим чинником громадсько-політичного життя Галичини, активно боролася за рівноправність української мови, запровадження її у школах і установах. За кошти “Просвіти” було видано 17 підручників для молодших класів українських гімназій, і при цьому, за висловлюванням М.Возняка: “... вона усунула в них “штучне язичіє” і ввела туди чисту народну мову” [123, 187]. На

першому етапі товариство перетворилося з науково-просвітньої на просвітню організацію. Її членами стала майже вся українська інтелігенція Галичини, переважно вчителі, службовці, священики, студенти. Всі вони розуміли необхідність просвітницької праці серед найширших мас народу й у ході практичної діяльності виробляли нові форми освітньої діяльності, а саме: курси освітньо-виховної роботи для навчання просвітянських інструкторів, курси ліквідації неграмотності, самоосвітні гуртки, об'єднання “Молодої Просвіти” [216, 23]. Найбільшим досягнення “Просвіти” першого періоду стало структурування організації, розширення географії діяльності Товариства й видання значної кількості оригінальних і перекладних українських шкільних підручників та популярної літератури для народу. Можна стверджувати, що “Просвіта” фактично започаткувала національне шкільництво у Галичині. Вийшла друком і швидко розповсюдилась серед селян і міщан читанка “Зоря” О.Партицького. Лише за 1869-1876 рр. товариство видало 43 назви книжок загальним накладом майже 390 тис. примірників [154, 12]. Безперечно, духовенство греко-католицької церкви відіграло важливу роль як у створенні Товариства, так і в його подальшій просвітницькій діяльності.

Після смерті С.Литвиновича на чолі адміністрації митрополії став М.Малиновський, а згодом 7 серпня 1870 р. митрополитом Галицьким стає Й.Сембратович [633, 195]. Він народився 1821 р. у родині священика Перемишльської єпархії. Гімназію закінчив у Новому Санчі, а філософський курс (VII та VIII класи) — у Перемишлі. Під час навчання здібного учня закріпив єпископ І.Снігурський і послав навчатися до Відня, де Йосиф закінчив курс богослов'я. Від червня 1846 р. отець Й.Сембратович навчається уже в Римі, де отримує докторат і призначається префектом (управляючим справами) духовної семінарії та доцентом біблійних наук у Львівському університеті. 11 грудня 1852 р. виїхав до щойно заснованої Духовної семінарії у Відні, де теж став префектом, а пізніше отримав посаду віце-ректора. У 1858 р. він стає професором Львівського університету. Невдовзі його викликають до Риму для праці у конгрегації (комісії, що відала питаннями віровчення, культу та управління церквою). У 1865 р.

Й.Сембратовича було висвячено на архієпископа. Через два роки він повертається на батьківщину і стає адміністратором Перемишльської Єпархії. 7 серпня 1870 р. Й.Сембратович обійняв митрополію, ставши галицьким митрополитом, архієпископом Львівським, членом Галицького сейму і австрійської палати вельмож [620, 245]. Як бачимо, значна частина його життєвого шляху була пов'язана із науково-педагогічною діяльністю.

Історики церкви (С.Мудрий, І.Назарко, К.Панас, Ю.Федорів та ін.) стверджують, що митрополит Й.Сембратович особливу увагу звертав на проповіді та катехизацію населення і в зв'язку з цим видав кілька послань. Велику увагу приділяв вихованню майбутніх священиків у духовних семінаріях. Митрополит робив візитації, проголошував проповіді українською мовою, доручав священикам навчати молодь катехизму, вживав рішучих заходів для боротьби з неграмотністю населення, яке носило загрозливий характер. Низький освітній рівень населення та соціально-економічну занедбаність краю підтверджують статистичні факти. Згідно з переписом 1890 р. у Львові 25,86% чоловіків та 32,98% жінок були неграмотні, в Кракові – 35,91% чоловіків та 40,27% жінок [1064, 112-113]. За інформацією дослідниці національного шкільництва Галичини І.Прокоп, на той час 74% галичан не вміли ні читати, ні писати; більше 2000 гмін не мали шкіл, через що 600 тис. дітей не навчались [754, 7]. Окрім цього, відсутність елементарних умов для медичного обслуговування населення призводили до кризових ситуацій. Як свідчать офіційні дані, в Галичині з 1881 по 1890 рр. включно народилося 2763163 дітей. З них померло: до 1 місяця – 274968 дітей; до 1 року – 677968 дітей; до 5 років – 1100793 дітей. Загальна кількість 2053729 з усіх дітей, що народилися за 10 років, вижило лише 709434 особи, а це становить 25,67% – цифри настільки вражаючі, що не потребують коментарів [1077, 81]. Тривалий час увесь промисел краю зводився до 2431 примітивної гуральні, 430 броварень та кількох мануфактур [1074, 143]. Перший паровий двигун з'явився тут наприкінці 30-х рр. XIX ст., а до 1847 р. їх кількість зросла до 5 [677, 71], тоді коли в усій Австрійській державі в 1841 р. таких машин налічувалося 231 [133, 547]. Тому Східна Галичина й надалі

залишалася аграрним суспільством із незначним накопиченням капіталу, слабо розвинутою внутрішньою торгівлею, майже непомітною промисловістю, що спонукало деяких істориків називати її “коморою економічних абсурдів” [183, 9].

Єдиною силою, яка могла покращити соціально-економічний стан для порятунку та оздоровлення селянства, сприяти розвитку та поширення культури й освіти серед народу, було духовенство на чолі з митрополитом Й.Сембратовичем. Послання митрополита 1876 р. “Про велику гідність людини” започаткувало нову епоху морального, фізичного й економічного оздоровлення й поліпшення життя селян у Галичині. Почалася велика й широкомасштабна акція створення товариств і братств тверезості [769, 20]. Аналіз історичних матеріалів свідчить, що були спроби законодавчо внормувати боротьбу з таким соціальним злом, як пияцтво [373, 157].

Духовенство своєю просвітницькою працею багато зробило для піднесення добробуту селянства, яке не мало ні землі, а тим більше матеріально-технічних засобів. По селах почали з’являтися церковні чи громадські зерносховища (шпихліри) засобами самого селянства. Щоб зарадити браку грошей, отець Степан Качала ініціював створення громадських взаємодопомогових позичкових кас, опублікувавши 1874 р. книжку “Що нас губить, а що допомогти може”, у якій дав певні роз’яснення, поради та рекомендації щодо фінансових справ. У 1892 р. у Львові за переважної участі духовенства було засновано товариство взаємного забезпечення “Дністер” (від 1895 р. – товариство взаємного кредиту) [726, 215]. Окрім цього, митрополит Й.Сембратович укладає угоду з австрійським урядом, відповідно до якого священники, як уже було сказано, мали право організовувати при церквах братства тверезості і місцева влада не мала права до цього втручатися. Таким чином, греко-католицьке духовенство на чолі з митрополитом Сембратовичом врятувало селянство від повної матеріальної та моральної руїни, а сама протиалкогольна кампанія стала для церкви одним із перших найбільш конкретних її соціальних досягнень. Така непохитність владики не давала спокою спольщеній шляхті і полякам. Саме з їхньої ініціативи Й.Сембратовича було усунено з митрополичого престолу і переведено у 1882 р. до Риму [683, 124]. У Ватикані владики Йосиф написав багато богословських праць, які майже

невідомі широкому загалу. Перед смертю свою цінну бібліотеку він передав Українській папській семінарії у Римі [633, 202-203].

Після усунення митрополита Й.Сембратовича в 1882 р., адміністратором Галицької митрополії протягом трьох років був єпископ-помічник С.Сембратович, аж поки 26 березня 1885 р. Папа Лев III не призначив його митрополитом Галицьким [933, 288]. Дослідження показало, що значна частина його душпастирської діяльності, як і в попередників, була тісно пов'язана з освітньо-педагогічною діяльністю. Студіював С.Сембратович богослов'я та філософію в колегії Папи Урбана VIII в Римі, висвятився 1860 р., і там же склав докторат. Після короткого перебування на посадах помічника пароха в селах Лемківщини став капеланом і управителем монастиря василіанок у Словіті (1862–1863 рр.). З 1863 р. – префект духовної семінарії у Львові. У 1865-1869 рр. – доцент, з 1869 р. – професор теології Львівського університету, декан богословського факультету в 1872–1873 і 1878–1879 рр. Із 1894 р. – кардинал, віце-маршалок Галицького сейму в 1883-1897 рр., член Палати вельмож австрійського парламенту в 1885-1898 рр. [633, 208]. Всі ці обов'язки отець Сильвестр виконував добросовісно і з повною посвятою. Ще будучи префектом духовної семінарії, став він до активної просвітницької праці і на народній ниві. Митрополит належав майже до всіх тогочасних українських організацій і брав у них активну участь. Будучи професором богослов'я, він багато зробив для поживлення літературного руху серед духовенства, заснувавши у 1870 р. разом з отцем Ю.Пелешом, богословський журнал “Рускій Сіонь”. Принагідно зазначимо, що це був перший у Галичині богословський місячник українською мовою. Також у 1870 р. разом з отцем Ю.Пелешом та О.Лепким С.Сембратович видає “Изборникъ благопотребнихъ церковнихъ чиновъ и службъ”. У 1879 р. владики Церкви видав перший молитовник народною мовою [620, 253].

Щоб підвищити рівень освіти українського жіноцтва та піднести високу результативність навчально-виховного процесу, митрополит Сильвестр у 1884 р. заснував у Львові дівочий інститут під керівництвом сестер василіанок. В інституті митрополит утворив кілька безкоштовних місць для сиріт священників,

побудував монастир сестер василіянок із пансіонатом для дочок священників, а одночасно і церкву. У 1896 р. разом з О.Барвінським ініціював створення Католицького русько-народного союзу – першого українського політичного угруповання, створеного на засадах католицизму. У 1887 р. митрополит заснував нову єпархію у Станіславові [633, 209]. За архиерейства митрополита Сильвестра у Римі було також засновано українську колегію для виховання молоді й проведено реформу чину оо. Василіян. Заслугою митрополита було заснування товариства св. Павла, яке влаштовувало святі місії по всій території Галичини. Товариство займалося виданням богословських книжок, які давали можливість галичанам краще засвоїти релігійну науку, теоретично оволодіти основними поняттями та принципами християнської етики.

Проте найважливішою подією правління архієпископа-митрополита С.Сембратовича був Львівський синод 1891 р., який залишився одним з найголовніших в історії УГКЦ, заклавши стійкі основи для церковно-релігійного життя [798, 104]. Зазначимо, що Львівський синод підтвердив свою католицьку віру й вірність галицьких українців Апостольському Престолу. На Синоді розглядали питання celibату, церковного Правила-Часослова та юліанського календаря [683, 126-127]. Переважна більшість духовенства виступила проти запровадження celibату, одруження священників так і залишилось традиційним, з рекомендацією стану неодруженості. Діяння Львівського Синоду 1891 р. було видано латинською та українською мовами [854, 5-7], а черговий Синод вирішено було провести у 1896 р. [692, 248]. Враховуючи значні заслуги перед церквою та державою, цар призначив митрополита своїм радником і нагородив його великою стрічкою ордену Залізної корони першого римського графа і асистентом трону, а в 1895 р. присудив йому звання Кардинала святої Римської Церкви [633, 212].

Після смерті владики С.Сембратовича 4 серпня 1898 р. митрополитом було обрано станіславського єпископа Ю.Сас-Куїловського. Дослідження показало, що єпископ Юліан мав власне розуміння ролі церкви в галицькому суспільстві. Намагаючись відокремитися від польських впливів і протистояти антиклерикалізмові радикалів, митрополит Ю.Сас-Куїловський зосередив увагу на

виконанні душпастирських обов'язків священиками і на моральному удосконаленні віруючих як на засобові збереження християнської моралі в суспільстві [297, 52].

Ідея австрійського патріотизму митрополита Ю.Сас-Куїловського базувалася насамперед на використанні внутрішніх сил для розвитку народу при сприянні австрійського престолу [1056]. Вона, на думку Ю.Сас-Куїловського, повинна була прижитись і активно експлуатуватися, оскільки “мусимо з жалем признати, що ми стоїмо ще поза другими народами, а найсумніше те, що помимо 50-літньої праці і шкіл ... нарід наш в просвіті ще низько стоїть, а його економічний бит представляє невідрадний образ ...” [691, 4]. Вихід з цієї ситуації вбачався у “розвитку церковно-релігійнім і народнім”. Це була своєрідна церковна модель концепції “органічної праці”, заснованої на засадах християнської моралі і провідної ролі церкви в житті галицького суспільства. Будучи її прихильником Сас-Куїловський намагався не втручатися в політику.

Зрозуміло, що внутрішньоцерковні потреби і необхідність опонувати радикальним до церкви впливам визначали певною мірою і розвиток системи національної освіти. З метою підтримки релігійних почуттів “вбогої молоді” єпископський Ординаріат на чолі з Ю.Сас-Куїловським ще в 1893 р. зобов'язав духовенство підтримати товариство “Шкільна поміч” в Станіславі, завданням якого було християнське виховання, нагляд і надання моральної та матеріальної допомоги “вбогій руській молоді всіх шкіл публічних в Станіславові” [116, 76]. Це розпорядження мало на меті відвернути загрозу поширення радикальних і соціалістичних ідей серед учнівської молоді. Саме тому єпископський Ординаріат підтримав видану професором В.Насальським “Бібліотеку для руської молоді”. Цю ж мету переслідували розроблені єпископським Ординаріатом в липні 1898 р. “Інструкція і плани до науки релігії в школах народних і виділових” [117, 67].

Таким чином, в галузі розвитку системи освіти Ю.Сас-Куїловський проводив конструктивні заходи, спрямовані на виховання релігійно-свідомої молоді з метою зростання “економічного бити” і зміцнення впливу церкви в народі. Набагато вищі вимоги ставилися до “питомців” духовних семінарій у Львові, Відні, Римі [116, 93-94]. Наприклад, за поведінкою студентів-богословів Львівської семінарії

встановлювався вимогливіший нагляд місцевих душпастирів під час канікул чи з нагоди різноманітних свят. В березні 1893 р. цісарським декретом була вирішена проблема, пов'язана з Віденською генеральною греко-католицькою семінарією, а одночасно було дозволено заснувати дієцезальні духовні семінарії. Це дало можливість Ю.Сас-Куїловському подбати про складення кошторису для побудови духовної семінарії в Станіславові [368, 123]. Отже, душпастирська діяльність митрополита Ю.Сас-Куїловського передбачала невтручання в політику, лояльність до Австрійського Престолу і вірність католицькій церкві. Ці заходи повинні було зупинити зростання “невірства” і раціоналізму, поширення радикальних ідей в суспільстві і зміцнити позиції Церкви.

Суспільно-педагогічна діяльність митрополита А.Шептицького припала на завершальний етап другого українського національно-культурного відродження XIX ст. На думку сучасних педагогів (С.Вдович, Б.Лобовика, М.Рибачка, А.Яртись та ін.), з одного боку, феномен Шептицького був прямим продовженням цього ренесансу українського духу, а з іншого – він сам активно впливав на культурно-національний прогрес українства цієї епохи [1060, 636]. Про свою місію на Землі в одному із листів митрополит писав: “... Я дуже хотів би обтерти сльози з очей тих, які плачуть, потішити кожного, хто сумує, уздоровити кожного, хто хворий, просвітити кожного, хто темний. Я хотів би стати всім для усіх, щоби всіх спасти ...” [706, 40].

Важливою тенденцією у працях істориків (С.Гелея, Л.Геник, С.Гнота, В.Перевезія, О.Сурмач, Л.Тиміш та ін.) є твердження про те, що після інтронізації митрополита 17 січня 1901 р., його діяльність оздоровила і зміцнила УГКЦ: соціально-економічні заходи відповідали інтересам галичан, а культурно-просвітницька діяльність була скерована на піднесення моралі, освіти та духовності народу [398, 74]. У своєму пастирському посланні до українського народу А.Шептицький наголошував: “В кожній праці і в кожному слові я шукаю лише добра для народу, зглядом котрого почуваюся до важних і святих для мене обов'язків ...” [20, 78]. Заходи владики з відстоювання прав українських студентів, виступи перед місцевою владою на захист української мови і, врешті, переведення Служб Божих зі старослов'янської на українську наблизили його до освітнього середовища галичан.

У своїх посланнях та зверненнях новопризначений владика зосереджував увагу священників на необхідності як матеріально, так і морально брати активну участь у підтримці українських просвітніх установ [999, 409]. За першу декаду керівництва, А.Шептицькому вдалося побороти внутрішньоцерковне протистояння і представити греко-католицьку церкву монолітною перед зовнішніми зазіханнями антиукраїнських сил.

Будучи послом до Галицького сейму з 1901 по 1914 рр., а згодом депутатом Палати Панів у Відні, владика Шептицький виступив за розширення мережі середніх шкіл та вимагав створення українського вищого навчального закладу. Його промова в Палаті Панів (28 червня 1910 р.), в якій обгрунтовувалась необхідність відкриття українського університету у Львові, стала першим в історії виступом українця на найвищому державному рівні в Австро-Угорщині. Завдяки зусиллям митрополита українське сеймове представництво досягнуло угоди з польським політичним проводом з цього питання [163, 12]. Крім цього, митрополит сприяв становленню і розвитку хліборобської школи у с. Коршів та садівничої школи у с. Милованні. У 1901 р. на знак солідарності з виходом українських студентів із Львівського університету митрополит закрити греко-католицьку духовну семінарію. Офіційна австрійська влада й польський політичний провід були змушені погодитися на заснування вищого навчального закладу, однак лише вибух Першої світової війни перекреслив ці плани [900, 10].

Сутичка політичних інтересів великих імперій сприяли національному піднесенню народів Східної Європи. Українські національно-патріотичні сили розглядали Першу світову війну як можливість позбутися протекторату з боку Росії і створити власну державу. З початком війни глава УГКЦ 15 серпня 1914 р. звернувся до австрійського уряду з меморандумом, у якому висунув концепцію державно-політичного, воєнного та релігійного упорядкування всіх українських земель. Основною ідеєю цієї концепції, за словами самого митрополита, була можливість об'єднання українців під протекторатом Відня [602, 442]. Владика Андрей доклав також чимало зусиль до створення Західноукраїнської Народної Республіки, а після підписання Ризького мирного договору 1921 р. побував у низці

країн Європи та Америки, шукаючи всюди підтримки українському визвольному рухові, домагаючись неприєднання Галичини до Польщі [699, 147].

Матеріали аналізу історичних праць досліджуваного періоду дозволяють стверджувати, що 20–30 рр. ХХ ст. – досить складний період в історії України. Ставлення польської держави до УГКЦ в цей час розвивалось в руслі їх асиміляційно-репресивної політики щодо галицьких українців і мало на меті денаціоналізацію Церкви. В 1924 р. польська влада заборонила українську мову в урядових організаціях, а С.Грабський (міністр громадської освіти у 1923–1926 рр.) провів шкільну реформу – в українських школах було введено двомовність [359, 9-10]. Наслідком урядових дій виникла тенденція до швидкого зменшення кількості українських шкіл. Якщо у 1918 р. в Західній Україні було 3600 українських шкіл, то в 1929–1930 навчальному році – всього 749, а в 1939 р. їх кількість упала до 469, з яких 41 школа була приватною [944, 75]. Систематичному нищенню шкільництва в Галичині сприяла і постанова сейму про проведення плебісциту, щоб з'ясувати, якою саме мовою має відбуватися навчання в народних школах. Так, результати плебісциту 1925 р. були сфальсифіковані, внаслідок чого біля 2000 українських шкіл у Галичині перетворено в польські або утравістичні двомовні школи, де, як правило, переважало викладання польською мовою [1063, 39]. За висновком історика Н.Ігнатенко, особливість ситуації полягала в тому, що розбудова шкільництва в Східній Галичині відбувалась на тлі суцільного занепаду практично всіх сфер життя. Події Першої світової війни, економічна криза початку ХХ ст. і викликані ними зубожіння місцевого населення, високий рівень неосвіченості посилили невдоволення народних мас, активізувавши національно-визвольні рухи, спонукали боротьбу за громадянські права – насамперед за право здобувати освіту [400, 8-9].

У міжвоєнний період митрополит Андрей продовжував роботу з розбудови освітньої діяльності церкви. За його ініціативи у 1928 р. було засновано Львівську греко-католицьку академію, перший український навчальний заклад, Богословське наукове товариство (1929 р.), Український католицький інститут церковного з'єднання ім. Митрополита Рутського (1939 р.) [703, 292-295]. Ще одним вищим навчальним закладом, з яким він активно співпрацював, була Сільськогосподарська

українська академія у Подєбрадах (Чехословаччина). В критичні для неї часи (економічна криза 1930-х р.) влади́ка Андрей звертався до найвищих посадових осіб держави з проханнями спільно забезпечити її подальше існування.

Не обминув своєю увагою митрополит і діяльність Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Їх співпраця була настільки близькою, що 20.05.1925 р. А.Шептицького обрали дійсним членом НТШ філологічної секції [507, 382]. Енергія влади́ки спрямовувалась не тільки на вищі навчальні заклади, він добре розумів значення і вагу для українців початкової і середньої школи. Основним захисником й організатором середньої освіти у той час виступало товариство “Рідна школа”. З метою ефективної допомоги цьому товариству у 1933 р. було створено “Митрополичу шкільну раду”, яка регулярно розглядала проблеми українського шкільництва і шляхи їх вирішення [509].

Засуджуючи насильницьку полонізацію краю, дискримінацію українського шкільництва, антиукраїнську національну політику польського уряду, А.Шептицький намагався консолідувати політичні сили українського суспільства. У часі загострення польсько-українських стосунків збіглося із посиленням терору населення, започаткованим на початку 1930-х рр. і відомим під назвою “пацифікація” [774, 5]. Ворожа акція передбачала полонізацію і латинізацію українців. Цю криваву пацифікацію польські окупанти влаштовували у 1284 селах 17 повітів Західної України. Під час пацифікації було закатовано тисячі людей [207, 2-3]. За даними польського міністерства внутрішніх справ, було заарештовано 1739 осіб, з них 1143 віддано до суду [2, 41-42]. Виступивши на захист українського населення А.Шептицький публічно виступив проти пацифікації. Проведення польським урядом політики пацифікації, жертвами якої стали тисячі українців не лише загострило польсько-українські стосунки, але й спонукало митрополита А.Шептицького до ініціювання створення Українського Католицького Союзу (УКС). Метою УКС мала стати консолідація українського суспільства на засадах християнської ідеології [758, 312]. Оскільки членство в УКС не заперечувало членства в інших політичних партіях, то союз мав стати вагомим фактором єдності українців. Протиставляючись комунізму та атеїзму, митрополит А.Шептицький

ініціював у 1930 р. створення товариства українських студентів-католиків “Обнова”, а у 1933 р. Католицької Асоціації Української Молоді (КАУМ) “Орли”, які мали на меті поглиблення християнського і національного виховання молодого покоління [1009, 270].

Митрополит Андрей був добре проінформований про трагічні події 1930–х років у радянській Україні. 24 липня 1933 р. владика церкви разом з іншими єпископами видав послання, в якому засуджував штучний голод, організований більшовицьким режимом в Україні [885, 94]. Переконливими є слова митрополита, висловлені у пастирському посланні до духовенства та віруючих від 3 серпня 1936 р.: “Хто допомагає комуністам у їхній роботі, навіть суто політичній, зраджує церкву .., той зраджує справу убогих, терплячих і справедливих у цілому світі” [5, 906]. Таким чином, піддавши нищівній критиці діяльність КПЗУ, затаврувавши її антигуманну ідеологію, прогнозуючи стагнацію соціалізму, А.Шептицький виступив речником антикомуністичної опозиції в краю.

В особливо складних умовах довелося діяти митрополиту Андрею під час Другої світової війни. Проголошення 1 липня 1941 р. Української Народної Республіки, із захопленням сприйняв митрополит УГКЦ. У цьому ж місяці за ініціативою ОУН у Львові було створено УНРаду, яка складалася з відомих українських політичних, громадських і культурних діячів. УНРада, почесним президентом якої було обрано митрополита А.Шептицького, координувала діяльність українського Крайового комітету, сприяла відновленню українських шкіл, займалась питанням відкриття у Львові філіалу Українського видавництва [900, 14].

Засудивши гітлеризм, митрополит А.Шептицький у серпні 1942 р. в листі до папи Пія XII повідомив про фашистські звірства на Сході, при цьому визнав свою помилку в оцінці політики Третього Рейху: “... Нині весь край згідний щодо того, що німецька влада є злою, майже диявольською, і то в набагато більшому ступені, ніж більшовицька влада” [699, 149]. 21 листопада 1942 р. вийшло пастирське послання під назвою “Не убий”, в якому містилися заклики до примирення політичних сил українського суспільства, засуджувалися політичні вбивства і застерігалось про

відлучення від церкви організаторів і виконавців подібних злочинів [682, 319]. Зміна ситуації на німецько-радянському фронті та досвід спілкування із радянською владою в 1939 р. зумовили побоювання А.Шептицького щодо майбутнього УГКЦ. Зокрема, в липні 1940 року він передбачав, що радянський режим: "... нехибно скорше або пізніше розгромить нашу Церкву .., що все діло, над яким він жертовно працював через усі літа, лежатиме в руїні" [142, 43]. Помер А.Шептицький 1 листопада 1944 р. і похований в соборі св. Юра у Львові [900, 15].

Дослідження свідчить, що душпастирська діяльність А.Шептицького була такою багатогранною і різноманітною, що важко виділити з неї якийсь один аспект. Беззаперечним є прагнення А.Шептицького вивести греко-католицьку церкву на рівень нових, тогочасних вимог, подолання кризи, в якій вона опинилася наприкінці XIX ст., і перетворити її на чинник національно-культурного відродження і державотворення. Сюди органічно впліталася екуменічна, культурологічна та освітньо-виховна діяльність, якій владика Андрей присвятив життя. У теоретичній спадщині митрополита Андрея чітко прослідкувалося два напрямки: перш за все, вселенська єдність християнської церкви і міжконфесійний мир в Україні [30, 185]. Перший напрям стосувався екуменічних змагань між католицьким Заходом та православним Сходом. Митрополит виступив одним з ініціаторів проведення у м. Велеграді та Пінську спільних з'їздів православних і католицьких священників [620, 344]. Своє завдання владика Церкви сформував так: "Ціль моєї праці – це зібрати Вас, Брати-Християни Сходу і Заходу під стяг Христа ..." [441, 10]. Другий напрямок стосувався порозуміння українців різних конфесійних груп з метою створення Українського Патріархату східного обряду, але у злуці з Папським Престолом [899, 107]. Проведений духовенством аналіз різноманітних підходів показав, що Україні, у процесі об'єднання, митрополит відводить особливу, місійну роль. Доктор богослов'я отець М.Бендик наголошує на тому, що саме митрополит Андрей першим після богословів київської школи XVII століття звернув увагу на місійні можливості УГКЦ [24, 313].

Заслугує на увагу думка митрополита Андрея про те, що лише та нація може бути духовно сильною і мати вплив на інші народи, яка, виступаючи

репрезентантом якоїсь ідеї універсального значення, залишає свій слід у культурі християнського світу [1034, 2]. Про високу місію України на Сході Європи неодноразово промовляли й наголошували Христові Намісники. Відзначаємо відомий вислів Папи Урбана VII (1629 р.) до українських єпископів: “О, мої русини-українці – через вас я надіюсь на вернути Схід” [1023, 49].

Варто зазначити, що українська національна ідея найбільш виразно прозвучала у праці А.Шептицького “Як будувати рідну хату?” (грудень 1941 р.), і стала теоретичним підсумком соціальної політики УГКЦ кінця XIX – початку XX ст. [497, 94]. “Ідеалом нашого національного життя, – писав він, – є наша рідна всенаціональна хата – Батьківщина” [1060, 639]. Ці слова митрополита Андрея можна поставити своєрідним епіграфом до всіх його письмових та усних виступів, які стосуються проблеми української національної ідеї. Він вважав, що українцям слід відмовитися від властивого їм провінціалізму і піднятися до рівня світової культури та шукати розв’язання своїх проблем на основі загальнолюдських цінностей християнської моралі [1063, 24]. Головну роль має відіграти просвіта. “Церква чи церкви відіграватимуть важну роль в будівництві Батьківщини, про це не можна сумніватися ... Церква виховує народи, вона вціплює в душу дитини ті християнські чесноти, які роблять з неї доброго патріота і мудрого громадянина [1010, 314]. Отже, філософські міркування митрополита Андрея дозволяють зробити висновок, що єдність української національної ідеї з релігійною стали універсальними, історично найвищими вимірами національної самосвідомості, що синтезували її історичний, державницько-правовий та морально-естетичний рівні. Якщо стрижнем національної ідеї є національна держава, то стрижнем релігійної ідеї є національна церква. Тобто, за висловлюванням глави УГКЦ: “... старий Мойсеїв декалог мають стати власністю народу, що хоче братися за державне будівництво” [187, 39].

До найбільших заслуг митрополита належить те, що у першій чверті XX століття була створена на релігійній основі ціла творча система українського суспільства, яка вирішальним чином вплинула на життєвість народу і Церкви в майбутньому [603, 34-35]. У контексті аналізу суспільно-педагогічної діяльності

владики церкви звертаємо увагу на ставлення А.Шептицького до питань культури в цілому та національної культури зокрема. Цікавими є вимоги, які ставить митрополит Андрей перед культурою. Глава церкви наголошує на необхідності розвитку культурницької праці українства в колі християнських моральних вартостей [962, 282]. На думку історика А.Васьківа, особливий наголос А.Шептицький робив на необхідності запобігти “аморалізму”, бездуховності та вільнодумству в культурі. Реалізація останнього положення призвела до виходу розпорядження Митрополичого Ординаріату від 1927 р. “Про читання злих книжок”, яким намагалися регламентувати духовний розвиток галичан [87, 31].

Наголосимо на тому, що А.Шептицький розвинув традиції української благодійності, які протягом сторіч формувалися майже виключно на громадських засадах та приватній ініціативі під контролем церкви. Зрозуміло, що духовний сан Шептицького надавав його меценатській діяльності загальнолюдської, гуманітарної ознаки, що сприяло створенню національного культурного фонду [313, 1296]. Митрополит був переконаний, що: “... фонди віддані на піднесення культурного життя й науки є не видатками, а радше інвестиціями, які приносять велику користь” [884, 372].

Заснування Національного музею у Львові фахівці визнають як основну заслугу А.Шептицького для науки й мистецтва. На час святкового відкриття збірок музею у 1913 р. він нараховував близько 80 тисяч експонатів, мав 10 відділів й відтворював комплексно всі форми культури, духовну цілісність народу у контексті світової культури [160, 65]. В 1931 р. митрополит передав музею колекцію з 9880 предметів, а раніш закупив для майбутнього розвитку музею ще дві кам'яниці й палату польського маляра Я.Стики [699, 146].

Черговим кроком А.Шептицького в галузі збереження та вивчення культурної спадщини було врятування для української культури вже напівпольщеного визначного маляра О.Новаківського, посприявши його переїзду із Кракова до Львова. Українські митці-маляри (М.Стасюк, М.Сосенко, О.Курилас, Я.Струхманчук), різьбярі та інші мали щедрю підтримку від митрополита, який призначав їм грошові стипендії, закуповував їх твори, давав роками безкоштовне

приміщення й утримання для них та їх майстерень, вислав їх на навчання за кордон [1010, 304]. Фінансова допомога греко-католицької церкви Національному музею у Львові не обмежувалася комплектуванням його колекції, а й включала спеціальні науково-дослідні програми.

У контексті дослідження освітньої доктрини церкви, розгляд взаємовідносин і духовного впливу митрополита А.Шептицького на учнівську молодь окресленого періоду вимагає особливої уваги. У своїй душпастирській роботі митрополит Андрей поставив перед собою мету: виховувати молодь на принципах християнської моралі, вселити в їх душі любов до Бога, до свого народу, до його культурних та духовних надбань і здобутків [732, 4]. Загальновідома праця митрополита Андрея у всіх ланках створення власної національної освітньо-виховної системи. Наприклад, Українській Дівочій Гімназії сс. Василянок він подарував величезний будинок, українській народній школі імені князя Лева та читальні просвіти – три доми, безкоштовне приміщення у митрополичих будинках св. Юра надав українській народній школі імені Грінченка, збудував велику бурсу “Рідної Школи” на 120 учнів у Львові, “Вакаційну Оселю” у Милованню коло Товмача для сотень дітей, а пізніше велике пристановище на час літа в митрополичих лісах у Підлютім в Карпатах [1010, 313]. Із спогадів отця І.Шевціва довідуємося, що завдяки моральній і матеріальній опіці митрополита існувала Мала Духовна Семінарія у Львові. Там був організований гуртожиток для близько 300 учнів різних класів і гімназія класичного типу. Для прохарчування учнівської молоді, і навіть професорсько-викладацького складу митрополит призначив свій фільварок “Андріївку” [1023, 185]. Одним із напрямків функціонування цих закладів виступала як підтримка і розвиток обдарованої молоді, так і опіка українською убогою шкільною молоддю та українськими сиротами. Красномовний факт: А.Шептицький щороку утримував 40 бідних хлопців і дівчат, допомагаючи їм здобувати освіту [699, 146]. Окрім цього, кілька сотень української молоді мешкало й виховувалося в бурсах. Митрополит або збудував, або утримував 21 установу – 4 церкви, 4 школи, 2 монастирі, 4 бурси, 2 шпиталі, 2 наукові установи [1010, 313].

Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви проявилася не тільки у наданні стипендій малозабезпеченим талановитим дітям для здобуття освіти в державних та приватних навчальних закладах. Церква підтримувала розвиток фахової освіти в Галичині. Священики ініціювали заснування навчальних закладів ремісничого типу. Доброчинною діяльністю займалися Крайовий комітет допомоги українському студентству імені П.Цимбалістого у Львові, Марійські дружини. Для опіки над студентами вузів 1931 р. у Львові при товаристві “Обнова” був створений Український католицький академічний сеньйорат, який очолив отець Ю.Дзерович. Товариство перебувало під постійною опікою греко-католицького кліру Галицької митрополії [168].

Духовенство не втрачало зв'язок із тією частиною молоді, яка після закінчення середніх шкіл вливалася у лави студентства. З ініціативи і при підтримці митрополита 1 жовтня 1937 р. у Львові було відкрито Християнський інтернат для української учнівської молоді. Заснування закладу дало можливість частині українського студентства здобувати освіту в умовах матеріальної забезпеченості, в здоровій, пронизаній християнськими ідеалами глибоко духовній атмосфері [609, 196]. При підтримці церкви діяли і українські освітньо-виховні осередки в європейських країнах.

Важливу роль у заснуванні та налагодженні роботи українських сиротинців на початку XX ст. відіграв “Захист для сиріт імені митрополита Андрея Шептицького”, заснований 1915 р. у Львові [1044, 36]. Під проводом кваліфікованих кадрів забезпечувалося морально-релігійне виховання дітей, створювалися умови для здобуття ними фахової освіти. Основними методами виховання стали особистий приклад наставників, привчання до дисципліни через дотримання розпорядку дня, заохочення до навчання. Важливі опікунсько-виховні функції в цьому та інших сирітських захистах виконували тематичні вечори, відзначення релігійних свят та іменин покровителів, на яких вихованці виступали із самодіяльними номерами релігійного й патріотичного спрямування, лекції, присвячені народним традиціям, історії краю, доступні розумінню вихованців [934, 196-197].

Для поліпшення становища дітей-сиріт, калік, вдів і надання їм практичної допомоги в 1916 р. у Львові виник “Український єпархіальний комітет” (УЄК), діяльність якого розповсюдилася на три галицькі єпархії – Львівську, Перемишльську, Станіславівську та зосереджувалася на заснуванні сирітських захистів. Уже за перші п’ять років існування УЄК вдалося створити 18 сирітських захистів. Однією з найактивніших інституцій опікунського спрямування було Українське крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю (УКТОДіОМ), засноване 1918 р. у Львові [129, 10-11].

За час архипастирського правління митрополита Андрея було закладено й розвинено немало установ, що мали на меті допомагати соціально незахищеним верствам суспільства в їхніх потребах та вбогим у їхніх бідах. Перерахуємо деякі з них: “Народна Лічниця” – амбулаторна установа на Городецькій передмісті; на Янівській передмісті митрополит подарував дім “Товариству опіки над молоддю” і тут улаштовано так звану “Порадню для матерів”; також для туберкульозників заснував санаторій в Підлютнім у Карпатах; для вдів і сиріт по священниках він створив “Вдовичо-сирітський фонд” і бодай малими лептами їм помагав [884, 372].

За час керівництва церквою з-під пера митрополита Андрея вийшло чимало праць, присвячених проблемам християнської родини. Зокрема, у лютому 1902 р., А.Шептицький видає своє послання “О супружестві і родині”. Основною підвалиною хати-родини митрополит називає любов, в основі якої мають лежати теплі і щирі почуття до Бога. Лише в цьому разі подружній зв’язок, на його думку, може бути тривалий і щасливий, а родина – міцною та згуртованою [1032, 87-88]. Виходячи із суспільно-педагогічних міркувань стверджуємо, що Послання митрополита Шептицького можемо назвати дидактичним, повчальним. У ньому надзвичайно прозоро і стисло викладено основи складної науки християнської церкви про подружжя. У Посланні “До духовенства в час Великого посту” (1935 р.) А.Шептицький наголошує на необхідності спільної сімейної молитви, як одну із найнеобхідніших умов життя християнської родини. Ця молитва, те як вона відбувається і чи відбувається взагалі, є показником “міри християнства родини” [89, 128]. У “Заклику до покаяння на Великий Піст” (1938 р.) митрополит Андрей чітко

сформулював проблему християнських обов'язків у родині. Першим та найголовнішим із них було названо обов'язок дотримання християнського ладу в родині. Її відсутність робить неможливою будь-яку форму співжиття, а тим паче родину. Як було сказано з цього приводу в Посланні “Про виховання” (1942 р.): “... причиною наших невдач і усіх язв нашого церковного і національного життя є те, що християнство, науку Євангелії замало пристосовуємо до себе і замало передаємо її як святість душі” [748, 32]. Таким чином, родина з'єднує особу і народ, чим підтверджує свою роль як “першої живої клітини людської спільноти”. Ідея митрополита Андрея про родину як клітину української нації має позачасову вартість, і набуває ще більшого значення у процесі виходу з теперішнього кризового становища [623, 23].

Підсумовуючи суспільно-педагогічну діяльність галицьких митрополитів протягом середини XIX – першої третини XX ст., зауважимо, що їхня роль у процесах національного усвідомлення, всебічних проявів культурно-освітнього, соціально-політичного життя виявилася надзвичайно важливою. Душпастирське служіння митрополитів було тісно пов'язане із науково-педагогічною діяльністю духовенства в Галичині. Така позиція сприяла розвитку і становленню системи національного шкільництва, виникненню багатьох релігійно-суспільних організацій та просвітницьких товариств. Окрім того, вона відобразилася на активній співпраці між світською та духовною інтелігенцією, які у своїй діяльності керувались християнським патріотизмом.

Протидіючи полонізаційним процесам того часу, відзначимо найбільш вагомі досягнення митрополитів у розробці концептуальних засад освітньої доктрини церкви дослідженого періоду. Так, зусиллями єпископа М. Левицького був заснований дяко-учительський інститут в Перемишлі (1818 р.), організовано “Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти культури серед вірних” (1816 р.), яке ставило за мету організувати школи, видавати в них підручники, виступати на захист самобутності українського народу, працювати для розвитку рідної мови.

Єпископ Г.Яхимович, ставши на чолі українського руху й одночасно організатором і головою Головної Руської Ради, приклав максимум зусиль, щоб у кінці 1848 р. у Львівському університеті було відкрито кафедру української мови і літератури, введено українську мову як обов'язкову в гімназіях.

За період митрополування С.Литвиновича відбулося виникнення просвітницького товариства “Просвіта”, заснованого кращими представниками української духовної та світської інтелігенції, яке консолідувало українців навколо боротьби за свої політичні, соціально-економічні й культурно-освітні права. Греко-католицьке духовенство, зокрема сільські священики та їхні родини, відіграли унікальну роль як у створенні низових осередків (філій і читалень) Товариства, так і в їхньому подальшому розвитку. Вони протягом багатьох десятиліть постійно залишалися морально-етичним зразком для своїх парафіян, тому слово священика в багатьох випадках було вирішальним для подальшої долі тисяч сільських читалень. Окрім цього, завдяки активній участі в діяльності “Просвіти” священики постійно підвищували і власний культурний рівень, дбали про освіту як своїх дітей, так і дітей парафіян.

Будучи професором Львівського університету, митрополит Й.Сембратович, як і його попередники, особливу увагу приділяв вихованню й навчанню семінаристів, оскільки їхня майбутня душпастирська діяльність була спрямована на піднесення рівня національної свідомості й духовної культури української нації. Важливим є послання митрополита “Про велику гідність людини” (1876 р.), яке започаткувало нову епоху морального, фізичного й економічного оздоровлення й поліпшення життя галичан. Вважаючи протиалкогольну і протинікотинову діяльність однією із важливих передумов духовного, фізичного розвитку, яка забезпечує гармонійний розвиток особистості і суспільства, Й.Сембратович активно включився у поглиблення ідеї тверезості на території Галицької митрополії. Практичний зміст такої політики виразився у широкомасштабній акції створення товариств і братств тверезості.

За управління митрополією С.Сембратовичем було підвищено рівень освіти українського жіноцтва (заснування у Львові дівочого інституту сестер

Василянок у 1884 р.), побудовано монастир сестер Василянок із пансіонатом для дочок священиків, а одночасно і церкву. Заслугою митрополита вважаємо заснування товариства св. Павла, яке займаючись видавничою діяльністю, давало можливість галичанам краще засвоїти релігійну науку, теоретично оволодіти основними поняттями та принципами християнської етики.

Митрополит Ю.Сас-Куїловський був прихильником своєї рідної церковної моделі концепції “органічної праці”, заснованої на засадах християнської моралі і провідної ролі церкви в житті галицького суспільства, що визначало певною мірою і розвиток системи національної освіти. Ця модель реалізовувалася через розвиток релігійних товариств, становлення національного шкільництва, виховання високоосвіченого духовенства, благодійницьку діяльність, поширення католицької преси та ін.

Очолюючи протягом сорока чотирьох років греко-католицьку церкву, митрополит А.Шептицький здійснював безпосередній вплив на релігійно-церковні, культурно-освітні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні і в цілому у Східній Європі в першій половині ХХ ст. Під його керівництвом церква активно брала участь у поширенні освіти серед населення Західної України, протидіючи полонізаційним процесам того часу. Освітньо-виховна діяльність А.Шептицького була спрямована на організацію власної національно-виховної системи. Створені церквою навчальні заклади різних типів (семінарії, гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи під опікою чернечих об’єднань) відзначалися високими показниками в системі національної освіти. А.Шептицький брав активну участь у боротьбі українців за створення українського університету. Заходи владики з відстоювання прав українських студентів, виступи перед місцевою владою на захист української мови і, врешті, переведення Служб Божих зі старослов’янської на українську наблизили його до освітнього середовища галичан. У своїх посланнях та зверненнях новопризначений владика зосереджував увагу священиків на необхідності як матеріально, так і морально брати активну участь у підтримці українських просвітніх установ.

В освітній процес митрополит Андрей залучав монаші чини, зокрема студитів, які поглиблювали серед населення професійну майстерність шляхом створення винарень, деревообробних цехів, аграрних шкіл. Особливо високою результативністю навчально-виховного процесу в системі української жіночої освіти Галичини в міжвоєнний період відзначалися створенні сс. Василіанами різнорівневі заклади, починаючи від захоронок, сиротинців, початкових і фахових шкіл і закінчуючи гімназіями та ліцеями. Чернечі об'єднання створювали відповідні передумови для різнобічного культурного розвитку молоді, готували її до вступу у вузи, до участі в громадському житті.

За церковні кошти талановиту молодь регулярно відправляв вчитися у Західну Європу. В 1928 р. у співпраці з Й.Сліпим заснував Богословську академію у Львові, що стала європейським вищим навчальним закладом, де на відповідному рівні велася як навчально-виховна, так і науково-дослідна робота викладачів та студентів. Ще одним вищим навчальним закладом, з яким він активно співпрацював, була Сільськогосподарська українська академія у Подебрадах (Чехословаччина). В критичні для неї часи (економічна криза 1930-х р.) владика звертався до найвищих посадових осіб держави з проханнями спільно забезпечити її подальше існування.

Енергія владики спрямовувалась не тільки на вищі навчальні заклади, він розумів значення і вагу для українців початкової і середньої школи. Основним захисником й організатором середньої освіти у той час виступало товариство “Рідна школа”. З метою ефективної допомоги цьому товариству у 1933 р. було створено “Митрополичу шкільну раду”, яка регулярно розглядала проблеми українського шкільництва і шляхи їх вирішення. У повітах Галицької митрополії на Різдво і Пасху проводилися добродійні збори пожертвувань для розвитку світської освіти. Підтримуючи світські освітні заклади та організації, митрополит Шептицький особливу увагу зосереджував на залучення підростаючого покоління до церковного та національного життя. Провідну і найбільш відповідальну роль у вихованні владика відводив сім'ї-родині – неодноразово звертався з пастирськими листами до родин. Для консолідації української генерації Шептицький матеріально підтримував молодіжний рух, зокрема в середовищі української діаспори. Особисто ініціював

створення ряду організацій (“Української молоді Христові”, “Обнови”, “Української католицької акції”). Морально-релігійний вишкіл, окрім формування світогляду та утвердження національних переконань, передбачав в людині потреби до самореалізації шляхом здійснення багатосторонньої добродійної діяльності.

Причетність Греко-Католицької Церкви до української світської науки виявлялася також у науковій діяльності окремих духовних осіб. Чимало священиків, зокрема й митрополит Андрей, перебували у складі дійсних членів НТШ, Богословського наукового товариства. Така співпраця сприяла концептуальному поглибленню досліджень рідної історії, філософії, мови. Владика за допомогою послань та звернень намагався залучити духовенство до тісної співпраці з інтелігенцією та освітніми організаціями, вбачаючи у цьому один із шляхів національного розвитку українців.

Таким чином, аналіз суспільно-педагогічної діяльності галицьких митрополитів переконує, що владика розгорнули активну освітньо-виховну, культурно-організаційну й благодійницьку діяльність, під їхнім керівництвом Українська Греко-Католицька Церква стала національною церквою. В умовах розвитку сучасного українського суспільства і національної системи освіти та виховання розглянуті нами аспекти суспільно-педагогічної діяльності митрополитів є особливо актуальними, оскільки в кінці XIX – першій третині XX ст. релігійно-освітнім діячам вдалося закласти теоретико-методичні підвалини національного шкільництва та реалізувати основні положення освітньої доктрини церкви.

1.4. Просвітительська діяльність церкви

Розглядаючи значний педагогічний доробок греко-католицького духовенства у розробці теоретико-методичних основ християнського виховання українців, зауважимо, що церквою особлива увага зверталася на ті чинники, які були спрямовані на поширення та популяризацію католицьких ідей. Одними з таких просвітительських факторів були книги релігійно-морального змісту, християнська література, католицькі часописи, парафіяльні бібліотеки та читальні, які брали дієву участь у процесі становлення високоморальної особистості. Звертаємо увагу на винятково важливого значення для західних українців богослужбової літератури, молитовників, популярних і наукових богословських творів, шкільних підручників, що, поза чисто релігійними, виконували й національно-культурні завдання. Виокремимо та проаналізуємо ідейно-освітній зміст перших підручників у Галичині, які були написані духовною інтелігенцією краю окресленого періоду.

Як було вже зауважено, авторами перших граматик української мови були греко-католицькі священники: І.Могильницький, Й.Лозинський, М.Осадца, Й.Левицький та ін. Вони першими почали складати букварі, читанки, катехизми та іншу світську та релігійну літературу рідною мовою для потреб руських шкіл та парафіян [946, 89]. У 1838 р. до використання в школі був відібраний буквар крилошанина І.Лаврівського, укладений народною мовою. Він також написав граматику української мови та підручник методики, який був поданий до цензури в 1837 р. та схвалений до друку 1 лютого 1838 р., але виданий не був. Підручник був адресований вчителям і помічникам вчителів тривіальних і парафіяльних шкіл, і підготовлений з врахуванням передових ідей європейської педагогіки [872, 47].

Беззаперечним є вклад в галузі освіти отця І.Могильницького. Педагог і автор п'яти шкільних підручників, І.Могильницький вперше засобами друкованого слова виступив на захист прав української мови. У своїй праці “Відомість о руськім язиці” автор визнав українську мову за одну із слов'янських мов, а українців – за окремий народ [872, 38]. Одним із перших підручників стала “Грамматика руского языка”

Я. Головацького, яка вийшла в 1849 р. накладом 10 тис. екземплярів [171]. У своїй праці автор намагався узагальнити досвід українських і російських мовознавців Й.Лозинського, О.Павловського, М.Максимовича і О.Востокова, а також орієнтувався на граматики XVII-XVIII ст. У Львові в 1862 р. була надрукована “ГраMATика руского языка” греко-католицького священика М.Осадці, що стала значним здобутком вітчизняного мовознавства [676]. ГраMATика М.Осадці була основним підручником з української мови в гімназіях Галичини аж до появи “ГраMATики руского языка для шкѡль середныхъ” О.Огоновського в 1889 р. [664]. Як стверджував з цього приводу І.Франко “професор поклав головну вагу на граматику – сим разом уже не на граматику старослов’янської, але справді живої южноруської мови” [942, 365], і це стало свідченням значних здобутків українського вченого в галузі вітчизняного мовознавства. В контексті історико-педагогічної проблематики нашого дослідження особливої уваги вимагає ілюстрований матеріал розділу “Складня”, оскільки приклади (в даному випадку – речення) були важливим чинником формування цілісної особистості. Аналіз змісту книги дає підстави стверджувати, що дані приклади (речення – авт.): формували в учнів стійкий інтерес, потребу до знань (“До смерти учиця чоловѣкъ”, “Знати самого себе єсть найбільша мудрость” [664, 168]; навчали розрізняти моральні і неморальні дії та вчинки “Добро найкращее на свѣтѣ – то братолюбіє” [664, 275], “Вдовѣ убогой поможѣте” [664, 200]; сприяли формуванню національного ідеалу українця – члена суспільства, працюючого: “чоловѣкови треба трудитись до самои смерти” [664, 228]; побожного “Богъ єсть всемогучій” [664, 170]; патріота “Тамъ воювать за правду стоить працѣ” [664, 195]). Підручник отця О.Огоновського став справжнім здобутком національного шкільництва і засвідчив вагомий внесок представників греко-католицького духовенства у розвиток вітчизняної науки.

Першим гімназійним підручником з літератури стала “Руска читанка” отця В.Ковальського. Аналіз змісту творів, запропонованих автором дає підстави виділити 4 цикли (морально-дидактичні, пізнавальні, твори, які формували естетичні смаки, твори розважального характеру). Окремі зразки присвячені людським вадам та добродіям, зокрема, “Самохвальство” [462, 27],

“Лакомство” [462, 319], “Человѣколюбіе” [462, 95], “Благодарность” [462, 317] та інші. Читанка В.Ковальського використовувалася майже до кінця 60-х рр. XIX ст., що свідчить про високу ідейно-художню вартість творів, які пропонувалися для вивчення в гімназії, так і про позитив самого підручника. Великою популярністю користувалася “Читанка для діточок в народних училищах руских” М.Шашкевича, яку він завершив наприкінці 1836 р. проте надрукована була лише в 1850 р. (друге видання 1853 р.). Хоч і призначався підручник для народних шкіл, але так суттєво відрізнявся від давніх церковнослов’янських, що його почали використовувати в гімназіях. На думку М.Возняка “Беручи за підставу своєї “Читанки” релігійність і побудовану на ній моральність, М.Шашкевич ішов слідом за кількасот літньою традицією українських шкільних підручників, що дуже гармоніювало з його характером і професією” [124, 65]. Важливим здобутком для вітчизняної середньої школи була “Хрестоматія церковно-словенская и древно-русская” Я.Головацького, що вийшла друком у 1854 р. і складалася з двох частин [172]. У першій частині подано тексти церковнослов’янською мовою, здебільшого з Біблії, хоч також сюди увійшли “виписи із інших древніх рукописів”. Друга частина ширша і різноманітніша, сюди увійшли древньоруські тексти від початку писемності до середини XIV ст., які упорядник згрупував у 9 розділів за тематичним принципом. З 1868 р. гімназисти мали змогу придбати “Руску читанку для высшей гимназии” отця О.Торонського [907].

Важливість і необхідність книги як джерела знань для громадян Австрійської імперії добре усвідомлювалася офіційним Віднем. Так, згідно з уставами, підручник має бути перш за все зрозумілим і стислим, а також повинен відповідати навчальному планові, подати якнайкраще те, що учень “з цілою докладністю знати і опрацювати має за обов’язок” [907, 39]. Тому з’явилися, насамперед, підручники з науки богослів’я німецького походження, за якими проводилося навчання релігії в гімназіях. Найвідомішим автором був Конрад Мартін, серед підручників релігії для учнів нижчих гімназій найкращою вважалася “Літургіка” О.Попеля. Окрім неї, популярністю користувався катехизис Шустера, професійно перекладений отцем

О.Гушалевичем. Серед рекомендованої літератури успіхом користувалася біблійна історія О.Цибука, зокрема, друга частина [910, 641-645].

Теоретико-методичні підходи до процесу морально-релігійного виховання учнів шкіл різного типу розглянув О.Бачинський у підручнику “Богословіє пастырське. Дидактика” (Львів, 1902 р.) [23]. Важливою подією в педагогічному середовищі став вихід підручника з педагогіки, підготовленого професором Львівського університету отцем І.Бартошевським під назвою “Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю” [18]. Першим і найголовнішим вихователем дитини галицький вчений вважав сім'ю. Другим вихователем є церква. Важливий вплив на виховання і розвиток дитини має держава, особливо через систему шкільництва. Нарешті, сама природа спричинюється до успішного виховання і гармонійного розвитку людини [873, 73]. Таким чином, шкільні підручники духовенства пропагували не тільки засади християнської релігії, але й сприяли утвердженню рідної мови, виховували патріотичні почуття й у такий спосіб підносили національну свідомість, стали важливим чинником розвитку культури та шкільництва.

Суттєвим інформаційним джерелом, передумовою розвитку освіти, науки і культури, впливовим етнополітичним чинником у житті українського народу була й католицька періодика. Церква зуміла створити релігійно-церковну пресу та споріднені суспільно-політичні і літературно-наукові видання, які друкували матеріали соціального та морально-етичного змісту і відігравали значну роль у християнському вихованні українського суспільства [510, 400]. Розглянемо роль лише деяких греко-католицьких видань у популяризації просвітительських ідей церкви. Поява греко-католицьких часописів була пов'язана з виданням 1853 р. додатка до газети “Зоря Галицька” під назвою “Поученія церковне”. З 1897 р. у Львові починає виходити щоденник “Руслан”, який згодом стає друкованим органом християнсько-суспільної партії, очолюваної О.Барвінським. У суспільно-політичному і економічному місячнику греко-католицького духовенства “Прапоръ” 1889 р. друкувалися статті, які містили аналіз політичних подій з метою надати священнику інформацію для агітаційно-освітньої роботи серед парафіян [497, 63].

Зазначимо, що в умовах бездержавності нації, українська громадськість була позбавлена багатьох можливостей для розвитку та становлення своєї видавничої справи, яка б врахувала та задовольняла читацькі потреби галичан. Згідно статистичних даних, на початку ХХ ст. в Австрійській імперії, до складу якої входила територія Східної Галичини, було в 1906 р. – 3825 періодичних видавництв, з них 1054 газет, 2771 часописів. На Львів припадало – 100, на Відень приблизно 1250 періодичних видань. Польських газет було 95, руських 22, польських часописів 202, руських 26. Загалом на 130000 русинів-українців випадало 1 часопис, а на 153000 – 1 газета [350, 78]. Вже помітно краща ситуація спостерігалася в українських галичан у складі Польської держави. У середині 1930–х рр. політичних часописів було 22, господарських 7, культурно-освітніх 11, літературних 4, наукових і фахових 11, релігійних і церковних 4, професійних 3, для молоді 8, спортивних 3, гумористичних 3. Всіх українських часописів, що виходили в Польщі в 1934 р. було 125, окрім цього ще 3 утравістичних, отже разом 128 [745, 242]. До 1904 р. на території воєводств було також 395 русько-польських бібліотек у 1288 гмінах [1081, 245].

Документальні матеріали свідчать, що значно розвинулася мережа релігійно-церковної журналістики напередодні Першої світової війни. Передусім – церковна преса суто адміністративного характеру. Ці видання друкували накази й розпорядження церковної влади, інформацію про церковні справи – призначення, переміщення кадрів та інше. Таку місію виконували часописи “Відомості Львівсько-Архієпархіальні”, “Вісник Перемиської Єпархії”, “Вісник Станіславської Єпархії”. З’являються станові органи дяків – “Голос галицьких дяків” (Львів), “Дяківський голос” (Станіславів); місійні часописи “Вісті Місійного Товариства”, “Місійний листок”, часопис для дітей – “Малий місіонарчик”. З органів наукового характеру заслуговують на увагу дослідників “Богословський вісник” (Львів) та кварталник богословської молоді – “Католицький всхід”, на сторінках яких публікувалися праці з історії церковних відносин на українських землях [510, 401]. Відзначимо різноплановий характер католицької періодики першої половини ХХ ст. Поряд з високоякісними у теоретичному і культурному плані журналами “Нива”, “Записки

ЧСВВ”, “Богословія”, “Правда” та “Дзвони” і часописами “Нова Зоря”, “Мета” та “Бескид” виходили невеликі за обсягом і слабкі за теоретичним змістом видання “Промінчик Сонця Любові”, “Сівач”, “Божі сліди” та інші. Усі ці видання відображали життя галицького суспільства в цілому і місце католицького духовенства і мирян у ньому.

Дослідники просвітницької діяльності церкви (М.Ваврик, С.Мудрий, І.Лебедович, У.Кошетар, Р.Лукань та ін.) зазначають, що особливого розквіту українська католицька преса досягла між двома світовими війнами. Вона була досить розгалужена і охоплювала, практично, усі верстви населення, що сприяло консолідації нації, об’єднанню національно-демократичних сил. Серед католицьких видань були газети та журнали адміністративного характеру, видання наукового змісту, часописи для дітей, молоді, селянства, інтелігенції. Наприклад, у 1920–му О.Мох заснував видавництво “Добра книжка”, яке з перших днів розпочало велику письменницько-католицьку місію. За період свого існування “Добра книжка” видала близько півтори сотні книг художньої та науково-популярної літератури. Упродовж усього існування видавництва його фінансово підтримували отці-василіани та владики А.Шептицький і Г.Хомишин [919, 158].

Особливий інтерес у громадськості викликала поява у 1921 р. часопису “Студентський Вісник Поступ”. Двотижневик “Нова Зоря” почав виходити з січня 1926 р. Ініціатором видання та його першим редактором був Й.Назарук, якого український історик І.Лисяк-Рудницький вважав “мабуть, найблискучішим журналістом” того часу [545, 73]. “Нова Зоря” стала одним з кращих католицьких видань Галичини, у ньому регулярно вміщувалися доступні для широкого загалу наукові та філософські розвідки, всебічна інформація із церковно-політичного життя. У квітні 1931 р. з’являється літературно-науковий журнал католицької орієнтації “Дзвони”, які виходили впродовж дев’яти міжвоєнних років. Журнал об’єднав навколо себе видатних тогочасних поетів і письменників, публіцистів і літературознавців, науковців-істориків та філософів. Серед активних авторів журналу були Б.Лепкий, У.Самчук, Ю.Липа, В.Пачовський, У.Кравченко та багато ін. Акцентуємо увагу на тому, що головою редакційної колегії, до якої входили отці

М.Конрад, Г.Костельник, професор М.Чубатий, був отець-ректор Й.Сліпий. Видання користувалося духовною і матеріальною підтримкою митрополита А.Шептицького [505, 220-222].

Аналіз матеріалів дослідження показує, що широкомасштабною була науково-видавнича та просвітницька діяльність Василянського Чину Греко-Католицької Церкви у Галичині наприкінці XIX – середині XX ст. Піввікова історія видавництва у Жовкві та Львові (1898–1944 рр.) свідчить про багатогранну культурно-просвітницьку працю василянських богословів, письменників, видавців і друкарів. За цей період було видано 350 книг, часописів релігійного змісту загальним накладом 13,17 млн. і 820 замовних видань накладом 27 млн. примірників [497, 64]. Василянські видання пропагували не тільки засади християнської релігії, але й сприяли утвердженню рідної мови, становленню національного шкільництва, виховували патріотичні почуття й у такий спосіб сприяли піднесенню національної свідомості, державно-соборницького руху. Ініціатором заснування Василянської друкарні 1895 р. у Жовкві, а згодом видавництва стали протоігумен Чину К.Сарницький та ігумен Жовківського монастиря К.Козловський. У травні 1897 р. за участю ігумена Світоунуфріївського монастиря (Львів) А.Шептицького у новій друкарні побачив світ часопис “Місіонар”, який інформував читачів про релігійне та світське життя регіону, став фаховим помічником для душпастирів, був популярним серед педагогів і молоді. Його першими редакторами стали талановиті богослови П.Філяс і Л.Березовський [554].

У контексті даного аспекту дослідження звернемо увагу на освітньо-виховну діяльність чернецтва зокрема (Василянки, сс. Служебниці, сс. Студитки, сс. Йосафатки, сс. Милосердя та ін.). На переконання сучасного науковця І.Мицишин, великий педагогічний досвід чернецтва відобразився, зокрема, у створенні ними власної приватної національної системи освіти. Ця мережа освітньо-виховних установ була представлена різнорівневими закладами, починаючи від захоронок, сиротинців, початкових і фахових шкіл (в тому числі вчительських і захоронкарських семінарій) і закінчуючи гімназіями та ліцеями. До складу дошкільної ланки, що найбільшою мірою була покликана розв’язувати опікунсько-

виховні завдання, входили заклади двох категорій. Це – установи інтернатного типу, якими виступали сиротинці, та заклади неповного дня – захоронки. Ширша мережа останніх пояснюється насамперед матеріальною кризою, у якій перебувало в той час українське чернецтво. Створення сиротинців і підтримка їх існування вимагали значних фінансових коштів, що надавалися переважно із пожертв митрополита Андрея, духовенства та благодійних фондів і товариств [934, 196].

Матеріальна криза, що ускладнювала планове створення захоронок і сиротинців, зумовила, однак, їх стихійну появу. Незважаючи на це, сиротинці та захорони, що знаходились під опікою чернецтва, досягли вагомих результатів у виховній роботі з дітьми. З цією метою сс. Василіянки спеціально організували свою захоронкарську семінарію для підготовки виховниць дошкільних установ. У своїй діяльності сестри намагалися використовувати найновіші досягнення як вітчизняної, так і зарубіжної теорії і практики. Так, ними вивчалися і втілювалися в життя розробки В.Ферстера, Ф.Фребеля, і М.Монтессорі. Наприкінці аналізованого періоду, завдяки старанням сестер Василіянок, функціонувало 16 навчальних закладів (5 початкових шкіл, 3 гімназії, 3 ліцеї, 4 вчительські семінарії, 1 фахова школа). Сестри Служебниці, які найбільшу увагу приділяли дошкільному вихованню українських дітей, у цей час організували близько 80 сиротинців і захоронок, кількість вихованців у них сягала 4000 осіб. Значним був внесок і решти українських чернечих згромаджень [608, 8].

В опікунських установах чернечих згромаджень перебували діти-сироти різних типів. Це – природні сироти та напівсироти, соціальні сироти (діти, що стали такими при живих батьках, внаслідок їх розлучення, зникнення, ув'язнення або моральної деградації) і психологічні сироти (педагогічно занедбані діти, позбавлені належно опіки внаслідок небажання батьків займатися їх вихованням). З усіх названих груп сиріт найбільший відсоток склали природні та соціальні сироти, що було зумовлене наслідками війни. Зрозуміло, що основну свою просвітницьку діяльність монарші чини розгорнули в місцевості, де були розташовані їхні монастирі: у Львові, Станіславі, Дрогобичі, Перемишлі, Словітах, Яворові [703, 296].

Продовжуючи аналіз релігійно-церковної преси, зауважимо, що найбільшою популярністю серед галичан між двома світовими війнами користувався релігійно-національний часопис “Місіонер”. Його тираж доходив до 50 тис. екземплярів. Редакторами “Місіонера” були, окрім названих, отці-василіани Є.Теодорович, Я.Фещак, І.Пришляк, М.Пелех, М.Марисюк [1015, 2]. На сторінках журналу поряд з повчаннями церкви, постановами, роздумами про значення місійної та душпастирської праці друкувалися матеріали про церковні свята, коментарі до Біблії, маловідомі молитви, поетичні вірші, прозові твори. Не обходив стороною часопис питань літургії, аскетичного життя, інформував читачів про життя католицького світу тощо [417, 131].

Прихильників католицького видання “Місіонер” у цілій Європі було чимало, оскільки пам’ятали про те, що “Місіонер є на те, щоби провадив людей до Бога, а відвертав від диявола” [648, 333]. Виходячи різними мовами, “Місіонер” мав змогу популяризувати християнські засади моралі в багатьох країнах світу, про що переконливо свідчить подана нижче таблиця [611, 68].

Таблиця 1.1

Кількість надрукованих за 1 місяць примірників “Місіонера” в різних країнах Європи станом на 1936 р.

Австрія – 39 000	Португалія – 4 400
Албанія – 750	Румунія – 1 300
Англія – 19 000	Мадярщина – 2 100
Бельгія – 14 000	Фінляндія – 500
Голландія – 5 500	Франція – 27 000
Греція – 1100	Чехо-Словакія (на чес.мові) – 5 000
Ірландія – 253 000	(на словац.мові) – 23 010
Латвія – 11 500	(на укр.мові) – 1 200
Литва – 20 000	Югославія – 27 000
Польща (на пол.мові) – 133 000	
Галичина (на укр.мові) – 33 000	

Порівнюючи кількість примірників “Місіонера”, виданих у європейських країнах та у Галичині, зазначимо, що бездержавні, економічно відсталі галицькі українці значно випереджали у цьому показнику такі провідні країни світу, як Англія, Бельгія, Голландія, Франція, тим самим підтверджуючи свій високий рівень релігійної свідомості. Галичани розуміли, що “... не тим народи сильні, що їх багато, а тим, як вони горнутья до книжки, в якій вона в них пошані” [459, 173].

Крім часопису “Місіонера”, отці-василіани видавали додаток до журналу “Малий Місіонарчик. Письмо для дітей”, який виходив з 1903 до 1914 рр. і в 1939 р. Починаючи з 1901-го і до 1944-го щороку з’являлися друком “Календарі Місіонаря”. Засновником християнського “Календаря Місіонаря” виступив отець Л.Березовський, ініціатор введення фонетичного правопису в релігійно-церковних виданнях Галичини. Дослідження показало, що тематична спрямованість серій “Бібліотека релігійної освіти”, “Бібліотека ЧСВВ”, “Бібліотека Нашого Приятеля”, які плекали у громадян християнську мораль, прищеплювала любов до українського слова та пісні, критикувала полонізацію національно-культурного життя в СРСР і політику полонізації на західноукраїнських землях, голодомор 1932–1933 рр. і руїну Церкви на Великій Україні. Редакторами-упорядниками “Календаря Місіонаря” були також отці К.Полішко, М.Марисюк, Є.Тимчук. Два останні “Календарі Місіонаря” на 1942 р. (тираж 30000) та 1944 р. (тираж 10000 примірників) завершили плідну видавничу діяльність Василіанського Чину в Галичині [505, 218].

Із включенням Галичини до складу Польщі у 20–х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку просвітительської діяльності церкви. У складних умовах переслідування всього українського, ліквідації шкільництва, створення штучних перешкод для організації культурно-освітньої діяльності прогресивні релігійно-освітні діячі та громадські організації працюють над відродженням зруйнованої війною системи освіти, шукають нові форми її проведення, теоретично обґрунтовують виховну мету та виховні ідеали. Одну із основних ролей у цьому клопіткому процесі відводилось особі священика, який повинен був згуртувати парафіян для спільної праці над поширенням і поглибленням освіти, виховання їх

грамотними людьми, свідомими своїх прав та обов'язків [768, 268]. У ряді статей релігійного змісту пропонувалися різноманітні форми та методи просвітньої роботи, які б допомогли душпастирям налагодити тісні зв'язки з парафіянами, залучити їх до плідної співпраці з церковними інституціями. Проаналізуємо окремі наукові розвідки. Уже згадуваний отець А.Радомський закликав галицьких священників до активної агітаційно-пропагандистської діяльності, яка мала на меті формувати високий рівень національної свідомості, патріотизму, готовності віддати своє життя за український народ. Він виділяв два види агітації: усну та пресову, які повинні були органічно доповнювати одна одну. На думку отця А.Радомського, сумлінний священник повинен кожного дня при нагоді проводити “довірочну розмову” зі своїми парафіянами, цікавитись їхніми проблемами та справами. Релігійна практика показувала, що “... такою довірочною розмовою більше приєднується для Церкви, чим офіційно, хоч би найкраще виголошеною проповіддю” [768, 294]. Важливими формами просвітньої роботи священника були: організація церковного хору, залучення селян до церковних братств та створення парафіяльної бібліотеки. Другий засіб поширення християнських ідей – пресова агітація, визнавалася наймогутнішим засобом, здатним організувати та керувати масами. Як зазначалось в одній із статей релігійного змісту “преса – це в нинішню пору така сила і міць, що на світі нічого їй не дорівнює. Володарями народів і світа нині вже не є царі, ні королі, але преса, бо вона одним накладає корони, а другим здійсмає. Преса приготує і розпалює полум'я війни, то знову повертає мир ...” [744, 6]. На переконання катехита В.Престашевського, католицька преса не може займати нейтральну, очікувальну позицію, її мета – проводити чітку лінію в пропагуванні християнських ідей. Релігійні часописи повинні уникати статей, які б відверто засуджували догматичну науку та етику католицької церкви [745, 242].

Деморалізуючі впливи соціально-економічного та ідеологічного характеру початку ХХ ст. настільки вплинули на автора статті “Поборюване побожних письм” (Місіонер, 1911 р.), що йому довелося описувати тодішню атмосферу наступним чином: “... там, де давніше цвіла побожність, запанувала безбожність; де була любов і згода, запанувала ворожість і ненависть; де люди були прив'язані до св.

католицької церкви, там загнилася схизма, соціалізм та радикалізм .., де була невинність – там тепер розпуста; де були побожні бесіди – там тепер погані пісні і слова ...” [721, 372-373]. Продовжуючи розмірковувати над значенням католицької преси у житті українського суспільства, наступний автор зазначав, що церкву в Галичині завжди вважали за міцну опору християнському світогляду та моральним засадам. Вихід із світової кризи, яка передусім була кризою моральною, полягав у орієнтації суспільства на ідейні принципи, які сповідувало християнство [643, 155]. Переважна більшість вчених-богословів Галичини була переконана, що для успішного процесу морально-релігійного виховання галичан самої лише церковної проповіді, так званого “недільного християнства”, було вже недостатньо. Новим Словом-проповіддю мала стати преса, з її великими можливостями для просвітницької діяльності церкви.

Для об’єктивного висвітлення питань, пов’язаних з католицькою видавничою справою наголосимо на причинах труднощів, з якими доводилось зустрічатися галицьким українцям під час успішного вирішення важливих культурно-просвітницьких завдань. Найперше, це недостатня кількість книжок релігійного змісту, які були розраховані на широкий загаль читачів. Суттєвим недоліком українських видавців вважалась недооцінка зовнішнього вигляду своєї продукції, внаслідок чого спостерігався низький рівень продажу книг у порівнянні з книгами іноземних видавництв. Окрім цього, була мала кількість тих видавців, які професійно могли займатися книговидавничою справою, уміли вести справи “по-європейськи”. На думка священника В.Бабчука, врахування названих недоліків у видавничій справі допомогло б розвіяти міф про “безбожність” літератури першої половини ХХ ст. [11, 90].

Митрополичий Ординаріат неодноразово наголошував отцям-душпастирям на їхніх обов’язках боротися з ворожою для церкви пропагандою, у своїх проповідях та катехизаціях звертати увагу на шосту церковну заповідь, яка забороняє читати аморальні книжки та часописи “сумнівного змісту”. За вимогою керівництва церкви, священники повинні були відвідувати читальні культурно-освітніх установ, де мали

відбирати та ліквідувати книжки та “бульварну” періодику [729, 20]. Аналіз релігієзнавчої літератури цього періоду засвідчує той факт, що церква забороняла своїм вірним не лише читати безбожні книжки, але навіть наказувала не тримати їх у руках: “Ми повинні так стерегтися кожної безбожної книжки як гадини їдовитої, котрий нас обкрадає з найбільшого добра – з ласки Божої ...” [648, 335].

Яскравим прикладом згубного впливу “аморальних книжок” на виховання молоді свідчить анкетне дослідження, проведене католицьким священником О.Артгофером – душпастирем Віденської в’язниці. Деяким із злочинців він запропонував відповісти на питання: “Який вплив на ваше життя мала преса?” Відповіді були такого змісту: “Я вірив свято тому, що писали безбожні книжки і часописи. На своїй шкірі переконався, що недалеко зайдеться без Бога й релігії – найдалше до в’язниці”; “Я переконаний, що ніколи не опинився б за ґратами, коли б не було лихої преси”; “Тепер бачу, що все, що мене спіткало враз з ослабленням віри, вичитав я в часописах та різних письмах”; “Я був щасливий і чесний робітник. Однак, коли мені знайомий вклав до рук декілька книжок сумнівного змісту, враз знищив моє щастя” [547, 269].

Національно свідомі українські сили у своїх публікаціях, зверненнях до народу конкретно називали ті видання, яких слід було уникати. Керуючись інформацією, яка була надрукована у часописі “Місіонер” за 1911 р. до числа названих належали: “Земля і воля”, “Громадський Голос”, “Зоря” [721, 374], а також такі москвофільські часописи, як “Русское слово”, “Русская воля”, “Прикарпатская Русь”, “Голос народа” [648, 334]. У них доволі часто гостро критикувався католицький світогляд, ставилися під сумнів догмати християнської віри, висміювалися національні звичаї та традиції українського народу.

Прикладом і, водночас, доказом того, що радянська держава, проводячи політику войовничого атеїзму, переслідувала будь-які прояви, пов’язані з католицьким світоглядом, служить той факт, що в СРСР був виданий так званий “індекс заборонених книжок. На перше місце у “чорний” список потрапили Біблія, Коран, Талмуд. Вилучались також праці давньогрецьких філософів Платона,

Аристотеля, Сенеки, Марка Аврелія та авторів, чії погляди суперечили матеріалістичному сприйняттю об'єктивної дійсності [403, 21].

Цікавим для аналізу даного аспекту проблеми є анкетне опитування читачів італійської газети “Соенобіум” з приводу їхніх літературних симпатій та уподобань. Результати показали, що перші місця отримали саме ті книги, які були заборонені радянським урядом. Подальший список був наступним: “Данте одержав 64 голоси, Шекспір – 62, Платон – 48, Гете – 48, В. Гюго – 41, Гомер – 39, Сервантес – 38, Паскаль – 35, Спіноза – 34, Кант – 32, Толстой – 29 .., натомість А. Франс, Гораций, Гегель, Мопассан, Верлен – по 1 голосу” [1045, 332]. Узагальнюючи проведене дослідження автор статті наголошував, що якщо “легкодухі” італійці на перші місця ставили твори релігійного змісту та глибокозмістовні філософські твори, відкинувши модерно-сучасну декадентську поезію та “бульварні” романи, то тим більше б здивували європейську спільноту українські читачі, коли б подібне анкетування провели в Галичині, зважаючи на високу релігійну свідомість українців.

Як уже підкреслювалося, велике бажання західних українців передплачувати та читати католицьку пресу мала під собою ґрунтовні підстави, оскільки в багатьох публікаціях релігійно-духовного змісту акцентувалась на цьому особлива увага. Так, в статті “Духовне читання” (Місіонер, 1913 р.) наголошувалося, що “дуже нам потрібне побожне читання, бо через читання довідуємося, що нам робити, чого уникати і куди прямувати. Воно вчить нас, як молитися, і як працювати!” [331, 345]. Важливу роль в цьому напрямку повинні були відігравати такі чинники, як сім'я, школа, церква, просвітні установи, молодіжно-спортивні організації. Від батьків вимагалось, щоб вони налаштовували своїх дітей на сприймання “серйозної” літератури, яка потрібна для процесу самовиховання та самоосвіти [665, 294]. Можемо стверджувати, що самовіддана праця українських батьків в організації процесу самоосвіти школярів, сприяла розвитку інтелектуальних, фізичних і духовних здібностей учнівської молоді й давала позитивні результати. Зокрема, проведене галицьким педагогом В.Калиновичем анкетне опитування учнів п'яти українських середніх шкіл, дозволило йому зробити висновок про те, що

“наймилішим заняттям дітей у вільний від шкільних обов’язків час було читання. Наприклад, у 2-х відділах 2-го класу львівської гімназії 35 хлопців із 66, у 3-му класі станіславської гімназії 29 хлопців із 50, на 4-му курсі державної вчительської семінарії – 30 дівчат із 40, знаходили в читанні книжок найбільшу приємність” [418, 30]. Можна було сподіватися, що серед прочитаних школярами книжок був великий духовної літератури, оскільки погляди учнів на родинне життя виглядали наступним чином: “68,4% хлопців та 68,18% дівчат віддали перевагу родинному життю перед самотнім, мотивуючи свій вибір тим, що “любов у родині дає запоруку щастя”, “є для кого жити й працювати” [1043, 39]. Вищесказане дозволяє зробити висновок про великий моральний потенціал учнівської молоді, що здатний був сформувати новий тип українського характеру, заснованого на історичному досвіді рідного народу, багатстві його культури і народних традицій.

Наступним чинником, на якого покладалась вагома роль у просвітительській діяльності церкви були релігійні товариства. Крім церковних братств, до складу яких входив “актив” села, розвинену мережу діяльності мали “Марійські товариства” та “Апостольства Молитви”. Згідно статуту товариства “Апостольства Молитви” до обов’язків членів належало пропагування християнських ідей, розповсюдження католицької преси [737, 90]. На думку отця О.Лещука, товариство “Апостольство Молитви” повинно дотримуватися так званого “принципу еліти”, що передбачає прискіпливий добір членів. Критеріями такого добору були особистісні якості характеру, високий рівень духовності та національної свідомості [534, 299]. Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і у віковому аспекті, товариство “Апостольство Молитви” ставило за мету морально-релігійний вишкіл, піднесення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості своїх членів. Тісний взаємозв’язок товариства “Апостольство Молитви” з Церквою, а також керівництво духовних осіб зумовили чітке дотримання християнських моральних норм у своїй діяльності [6, 26]. Члену товариства важливо було не тільки самому передплачувати католицьку пресу, але й заохочувати до цього інших, виконуючи таким чином апостольську місію пропагування Христових ідей.

Документальні матеріали свідчать, що в галицькому краї січень оголошувався

місяцем католицької преси. Кожної неділі протягом січня на Службі Божій у церковних храмах Галичини відмовлялось п'ять разів “Отче Наш” і п'ять “Богородице Діво” за успішне поширення та пропагування Божого Слова на сторінках українських католицьких видань [818, 54]. З цього приводу в Львові в 1927 р. був організований “Центральний Комітет доброї преси”, до складу якого входили заступники редакторів усіх українських патріотичних видавництв. Головним завданням Комітету було “відбути інтенсивно по змозі “місяць доброї преси”, цебто місяць січень.., розбудити в якнайширших кругах населення свідомість про вагу католицької преси і страшні наслідки преси злої” [73, 12]. З метою ефективного проведення акції “католицька преса”, Генеральний інститут Католицької Акції греко-католицької церковної провінції 21.12.1933 р. скликав нараду з представників усіх національних видань, які сповідували християнсько-католицькі принципи. Важливим рішенням наради було прийняття спільної резолюції, яка зобов'язувала національну пресу пропагувати християнську мораль. До часописів, які були зараховані до числа “доброї преси” належали: “Дзвони”, “Добрий”, “Пастир”, “Мета”, “Місіонер”, “Наш Приятель”, “Неділя”, “Нива”, “Нова Зоря”, “Правда”, “Світ Дитини”, “Український Бескид”, “Христос Наша Сила” [612, 40]. Важливу роль в інформаційній акції відводилось активній освітньо-виховній праці українських священиків. Митрополичий Ординаріат неодноразово наголошував душпастирям на потребі проведення місяця “доброї преси”, і, як застереження, постійно нагадував слова Папи Пія X: “Надармо будете будувати церкви, відправляти місії, закладати школи, виконувати добрі діла – всі ваші старання будуть даремні, якщо не будете уживати відпорного й захисного оружжя, яким є католицька преса” [1003, 215].

З метою успішного проведення місяця “доброї преси”, на сторінках релігійно-національних видань краю для культосвітніх працівників пропонувалися різноманітні форми та методи просвітньої діяльності [4, 6-7]. Відзначимо книгу О.Моха “Добра преса” (Львів, 1938 р.), в якій на розгляд читачів подавалася своєрідна програма дій під назвою “пресово-кольпортажева акція” [619, 15-16]. Автор пропонував, щоб члени релігійно-церковних товариств по можливості

пройшли спеціальний “пресовий вишкіл”. Такий “курс пропагандистів” найкраще було проводити в грудні, перед місяцем “доброї преси”. У січні доцільною була організація просвітницьких конференцій, де можна було отримати як теоретичні знання, так і практичні вказівки щодо агітаційно-пропагандистської роботи, особливо серед шкільної молоді [787, 317]. Важливим моментом програми мала стати молитва за успішне проведення місяця “доброї преси”. Як зазначав з цього приводу один із греко-католицьких священиків: “До щоденних ваших молитов, додайте ще слова молитви: Господи Ісусе Христе, пошири добру пресу поміж нами” [737, 94]. Доцільним у “кольпортажевій” акції вважалося плакатів релігійного змісту в багатолюдних місцях, а саме: біля дзвіниці, коло школи, недалеко від читальні. Вагоме значення у розповсюдженні католицьких видань надавалося залученню до цієї акції заможних людей, присвоюючи їм почесне звання “меценат доброї преси”. Проте, основна відповідальність за успішне проведення місяця “доброї преси” в першу чергу покладалося на душпастирів, для яких подібні просвітницькі заходи вважались обов’язком [445, 355]. Неодноразово наголошував на практикуванні духовенством просвітянських форм роботи й митрополит А.Шептицький “... удержання та поширення релігійних часописів лежить в інтересі добра нашої церкви й українського народу, звиваємо гарячо наше духовенство не жаліти коштів на так хосенну ціль і піддержувати морально та матеріально” [1028, 7]. Своєрідним підсумком вищеназваної програми дій, яка була спрямована на організацію місяця “доброї преси”, можна вважати один із звітів священиків про передплату ними національних видань. Результати надісланих даних із трьох деканатів (визначені вибірково – авт.), дають можливість об’єктивно проаналізувати процес розповсюдження релігійно-церковних видань в краї, а також виявити читацькі пріоритети галичан [845, 18-20] (див. дод. Б). Узагальнення даних показало, що найбільшою популярністю серед галичан користувались такі видання, як “Місіонер”, “Правда”, “Наш Приятель”, “Новий час”, в яких популяризувалися християнські ідеї. На думку одного із передплатників часопису “Місіонер”: “щасливі ті люди, що мають добрі часописи. Їх знання росте, вони вчаться мудрості, як щасливо в світі жити, як від лиха боронитися, вистерігатися ...” [434, 225]. Таким

чином, релігійно-духовна література користувалася великою підтримкою серед українського населення, про що свідчать популярність гасел: “Католицький часопис – це незламна могутність!” “Через читання – до католицького усвідомлення!”, “Через усвідомлення – до перемоги над злом!” [1012, 274].

Проведений греко-католицьким духовенством аналіз різноманітних підходів морально-релігійного виховання показав, що одним із важливих чинників у пропагуванні християнських ідей та формуванні релігійної свідомості була організація парафіяльних бібліотек та читалень. За наказом Митрополичого Ординаріату отцям-душпастирям пропонувалося взяти активну участь у цій справі, оскільки парафіяльні бібліотеки були причетні не тільки до поширення “доброї” преси, але й до постійного контакту з учнівською молоддю [759, 85-86]. Цю ідею підтримало також товариство “Просвіта”, яке в своєму зверненні до українських єпископів у справі ліквідації неграмотності настійливо пропонувало “... числячи на активну співпрацю духовенства і ласкавий заклик до співпраці, просимо звернути ласкаво увагу на організування парохіяльних бібліотек ...” [991, 1]. За даними отця С.Хабурського, переважна більшість духовенства з розумінням поставилась до цього завдання, оскільки усвідомлювала нагальну потребу організації парафіяльних бібліотек та читалень для морально-релігійного виховання українців. Особливо наголошувалося на створенні дитячих парафіяльних бібліотек, які давали можливість молоді краще засвоїти релігійну науку, теоретично оволодіти основними поняттями та принципами християнської етики, а також читати високохудожню літературу. Про це переконливо говорив один із катехитів: “Цю бібліотеку слід призначити й вести виключно для дітей й молоді греко-католицького обряду і української народності. До цих бібліотек слід замовляти книжки і видання, призначені для молоді” [309, 134]. Своєрідним дороговказом у вищезазначеній проблемі було гасло: “Через дітей до родичів”, яке успішно реалізовували в своїй просвітницькій практиці греко-католицькі священики. Використання в освітньо-виховному процесі правила “Дитину за руку, родичів за серце” було одним із дієвих методів, які сприяли реалізації ідей Католицької Акції на початку 1930-х рр. у Галичині [140, 84].

Незважаючи на практику нових форм освітньої діяльності церкви, що озброїли українську педагогічну школу новими методами організації навчально-виховного процесу, в поодиноких парафіяльних бібліотеках священники констатували малу кількість читачів, які виявляли бажання займатись самоосвітою та самовихованням. Виходячи з подібних міркувань, отець С.Хабурський вважав, що “діточа парохіяльна бібліотека це не забаганка, не мода, але один із середників в нашій душпастирській праці під теперішню хвилю” [943, 379]. Підтримуючи в цілому думку свого колеги священник В.Рабій категорично заявляв: “Лихий і малохосений той душпастир, що крім своїх занять і функцій не хоче знести науки, не любить книжки, він “сліпий вождь”, що і себе і своїх парохіян густо-часто веде у сліпу вулицю” [765, 31]. Релігійно-освітній діяч був переконаний, що на перших порах функцію бібліотекаря повинен взяти на себе парох села, який ніс безпосередню відповідальність за функціонування духовних осередків на селі. Для успішної роботи парафіяльної бібліотеки священник повинен забезпечити читальний зал книгами релігійно-морального змісту [841, 44-45]. Кожний із парафіяльних священників, які виконували функцію бібліотекарів повинен був пам’ятати, що “гарно підібрана дитяча література вже з молодих літ дитини будить у неї творчу думку, книжка є тим чинником, що відриває дитину від сірого щоденного оточення” [104, 117].

Аналіз статей педагогічного змісту переконує, що питання організації парафіяльних бібліотек широко обговорювались в колах духовної інтелігенції, вони були предметом дискусій, обговорень на з’їздах, конференціях греко-католицького духовенства у Львові, Тернополі, Станіславі. Одним із важливих моментів, які обговорювались на з’їздах парафіяльних священників було питання, пов’язане із художньою літературою, зокрема творчою спадщиною греко-католицьких священників [77, 43-44]. З цього приводу відмітимо творчу діяльність І.Гушалевича, який перебуваючи ще в стінах Львівської духовної семінарії, видав першу свою збірку “Стихотворення Івана Гушалевича”. В 1848 р. ми бачимо його серед учасників “Собору руських учених”. Протягом наступних років він займається редакційною діяльністю. З 1849 р. І.Гушалевич разом з Я.Головацьким та

І.Вагилевичем входить до комісії для вироблення української юридичної термінології, складає шкільні підручники. Будучи одночасно завідувачем Перегінського деканату та інспектором народних шкіл, І.Гушалеви́ч сприяв піднесенню місцевих шкіл, організовував громадськість для написання протесту проти спроб польських урядників запровадити латинський алфавіт для українського письма, збирав народні пісні. Саме в цей час з'являються кращі поезії Івана Гушалеви́ча. Народна мова, якою вони були написані, а також мелодійна музика композиторів І.Лаврівського, Т.Рутковського, М.Вербицького сприяли тому, що деякі поезії Гушалеви́ча стали популярними по всій Західній Україні. Серед них – “На полі, на полі пшениченька розцвіла”, “Чого лози похилились при тихій воді”, “Мир вам, браття” та інші, а оперета “Підгіряни” була перероблена і поставлена на сцені М.Кропивницьким в 1882 р. [625, 479]. Звичайно, активізація видавничої діяльності національної преси і літературних осередків, що були барометром культурно-громадянського життя краян, сприяли пропагуванню української мови, традиціям та віруванням народу. У книзі “Наука про рідномовні обов’язки” православний релігійний діяч, професор І.Огієнко наголошував про це наступним чином: “Вся молодь мусить добре усвідомити собі, що її найперший обов’язок перед своїм народом – навчитися соборної літературної мови й вимови й тим зацепити собі почуття національної єдності” [1043, 39].

Поширення прокомуністичних впливів в українських світських товариствах спонукали станіславського єпископа Г.Хомишина створити окреме релігійне культурно-просвітницьке товариство “Скала” у Галичині. Товариство виникло у серпні 1934 р., і діяло в руслі загальноєвропейського християнського руху Католицької Акції, основним завданням якого було залучення парафіян до світського апостольства – поширення християнської віри та дотримання норм моралі в повсякденному житті. Згідно зі статутом “Скала” мала на меті: “Підпомагати, поширювати й поглиблювати освіту й культуру українського народу та його релігійно-моральне життя, а саме на основах св. Католицької Церкви” [992, 49]. Для досягнення вищеназваної мети товариство передбачало розгортання широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної й благочинної

діяльності, а саме: поширення й видання релігійної літератури, створення читалень, бібліотек, захоронок та шкіл різного типу, організацію курсів неграмотних тощо [850, 3]. Для реалізації поставлених завдань товариство “Скала” організувало ряд комісій: дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, які працювали в соціально-економічному, культурно-освітньому напрямку. Для успішної роботи комісій, церковною інституцією було залучено кращих представників як із світської, так із духовної інтелігенції краю [79, 8]. Визначаючи головні напрямки діяльності товариства “Скала”, його “ідеолог” єпископ Г.Хомишин наголошував душпастирям на тому, що католицький світогляд повинен бути визначальним фактором у роботі товариства [992, 93]. У статуті “Скала” підкреслювалося, що клерикальне просвітницьке товариство перебуває під патронатом греко-католицького єпископа у Станіславові. Члени організації мають можливість слухати лекції з апологетики, з історії церкви, що значно доповнювало й поглиблювало зміст церковних проповідей. Такий підхід до справи зміцнював духовну єдність членів товариства і був позитивним фактором не тільки в пропагуванні християнського вчення, але й успішному вирішенні питання релігійно-морального виховання галичан. Особливо актуальною справою для членів товариства була боротьба проти “злої” преси [765, 31]. Зауважимо, що на 1936 р. під керівництвом місцевих священників Станіславської єпархії діяло вже 187 читалень “Скала”, які відвідувало 5500 членів [511, 185].

Роз’яснюючи головні положення товариства “Скала”, станіславський єпископ Г.Хомишин уточнював, що на відміну від Католицької Акції товариство “Скала” було, насамперед, церковною організацією, в якій головна роль відводилась особі священника. Натомість, в Католицькій Акції душпастир виконував своєрідну роль асистента, помічника, який мав лише спрямовувати світських людей до активної співпраці з церквою, надавати їм методичні поради щодо католицької діяльності, християнського апостолування [956, 39].

У міжвоєнний період у середовищі греко-католицького духовенства почалася полеміка, яким має бути ставлення церкви до просвітницького руху в даний період. Цей рух, започаткований українським духовенством, в часи, коли народ потребував допомоги церкви, бо практично не мав національної інтелігенції, сприяв її

народженню. Церква виконувала свою місію, взявши активну участь у формуванні провідної верстви українського народу, тобто за словами, О.Назарука, поставила за мету: "... опанувати духово інтелігенцією" [497, 41]. Серед діячів просвітницького руху переважала точка зору, що інтереси нації вимагають подальшої участі духовенства у діяльності товариств. Однак, на думку історика В.Перевезія, власне у середовищі діячів церкви окреслилися дві позиції стосовно цієї проблеми. Перша з них, прихильниками якої були Г.Хомишин та Й.Коциловський, полягала в тому, що пріоритетним напрямком діяльності Церкви має стати робота над створенням нових, підпорядкованих ієрархії просвітницьких та господарських установ, які б мали стати знаряддям церкви у боротьбі з атеїзмом, сектантством, комунізмом і тероризмом. Представники цього напрямку, розуміючи, що українські просвітницькі товариства потенційно можуть потрапити під вплив ліво-радикальних сил, робили все можливе, щоб відокремити церкву від їх діяльності [703, 294-295]. Зокрема, один із дописувачів "Вісника Станіславівської єпархії" до числа супротивників релігійної організації "Скала" зараховував молодіжно-юнацьку організацію "Повітовий союз української поступової молоді ім. Михайла Драгоманова "Каменярі": "хотяй вони ще не називають себе комуністами чи большевиками, однак одно мають спільне з большевиками, а саме: безбожність і упадок моральності. Зверху ім'я мають "Каменярі", але всередині, в душі вони большевиками" [78, 48]. Дотримуючись окцидентальної платформи, що мала яскраво виражений антирадянський характер, єпископ Г.Хомишин 30 серпня 1937 р. спеціальним указом заборонив священикам Станіславської єпархії належати до українських світських організацій [954, 4-5]. Суворе рішення владики пояснювалося участю духовенства в роботі світських інституцій, на які поширювалися антирелігійні настрої. Розпорядження Г.Хомишина викликало негативний резонанс в українському суспільстві Галичини. Часописи "Діло", "Громадський голос", "Мета", "Нива" та ряд інших піддали критиці указ. У лютому 1938 р. товариства "Просвіта", "Рідна школа", "Великий Луг", та ін. відправили листа Г.Хомишину, в якому говорилося, що серпневе (1937 р.) розпорядження владики "розірвало нитку співпраці церкви з народом", яка продовжувалася роками. Г.Хомишин у листі-відповіді чітко дав зрозуміти, що не

має наміру анулювати своє рішення [336].

Заради об'єктивності зауважимо, що внаслідок особистих амбіцій зі сторони керівників товариства “Просвіти”, які були “заряджені” ідеєю партійності, читальням “Просвіти” бракувало твердої основи позапартійності та тісної співпраці з церквою [616, 294]. Деякі священники були настільки засліплені так званою ідеєю “діяльності на народно-освітній ниві”, що при цьому часто забували про виконання церковних обов'язків та свій високий духовний стан. Про такі поодинокі факти справедливо було зазначено в книжці “Просвітній рух в Галичині” (Львів, 1937 р.): “З правдивим пожертвуванням трудилися (священники – авт.) по читальнях не як служителі престоло, але як звичайні світські діячі, дбаючи без порівняння більше про справи політичні і партійні, ніж про справи Царства Христового, до чого в першій мірі обов'язані так звані “ідейні священники” [759, 54].

У той час представники орієнтальної течії, яку представляв і митрополит А.Шептицький розуміли, що зміцнення авторитету церкви вимагає максимальної адаптації до нових реалій, підтримку діяльності українських національно-демократичних сил у таких товариствах, як “Просвіта”, “Рідна Школа”, “Союз Українок” та деяких ін. Загальновідомо, що в читальнях товариства “Просвіта” концентрувалося все народне життя галичан, від них виходила кожна ініціатива, спрямована на поліпшення добробуту українського народу. Вони користувалися великою популярністю, про що свідчить суттєве зростання їх кількості: у 1891 р. діяло 5 читалень, у кінці 1930-х рр. – 3208 [130, 9]. За матеріалами дослідження узагальнемо, що “Просвіта” виробила своєрідну ідеологію національно-культурного відродження, кінцева мета якої полягала в поширенні освіти серед українського населення та сприянні розвитку національної науки, культури і школи. Товариство неухильно генерувало ідею формування національної свідомості; створило соціально-економічні основи сприяння національному і культурно-духовному відродженню; збагатило національну педагогічну науку оригінальними формами навчально-виховного процесу в школах Галичини через освітню діяльність (відкриття “випозичалень”, влаштування першого курсу шкільної молоді, “читалень”, першого українського національного музею та бібліотеки тощо);

забезпечувало формування нової генерації діячів культури та науки шляхом залучення широких кіл громадськості до виховання молодого покоління засобами багатовікової духовної спадщини [1055, 9]. Як зазначають сучасні дослідники “Просвіти” К.Кондратюк і В.Мичка, у 1939 р. товариство нараховувало 360 тисяч членів і своєю мережею охопило 85% усіх українських осель! [474, 60-61].

Продовжуючи порівняльну характеристику між культурно-просвітницьким товариством “Просвіта” та релігійним “Скала” наголошуємо, що одна із головних відмінностей полягала в тому, що в читальнях “Скала” не стільки передбачались заходи, які носили в собі заряд “розважального”, культурного характеру, що займало дозвілля галицької молоді, як діяльність, що спрямовувалась на катехизацію підростаючого покоління [955, 28]. У читальнях “Скали” учнівська молодь була налаштована на сприймання серйозної літератури, яка допомагала вирішити проблеми внутрішнього, духовного змісту. Для проведення катехизації серед населення краю парафіяльним читальням та бібліотекам товариства “Скала”, церковною інституцією пропонувалось передплачувати такі українські католицькі часописи, як “Нова Зоря”, “Правда”, “Місіонер”, “Наш Приятель”, “Видавництво ОО. Василіан у Жовкві”, “Бібліотека релігійної освіти” [819, 12].

На думку представників греко-католицької церкви, які стояли біля витоків товариства “Скала”, вищезгадана установа була заснована не для конкуренції із світськими організаціями, а тому, що це відповідало вимогам часу у боротьбі проти посилення прокомуністичних впливів на світські культурно-просвітницькі товариства. Цей факт підтверджує прийнята резолюція на Загальному з’їзді парафіяльних читалень “Скала”, яка визнавала, що “Просвіта” – се наше найстаріше освітнє товариство, основане нашою католицькою суспільністю й поширене у Галичині ... Працюючи в дусі католицької Церкви, видаючи навіть молитвослови й різні повчальні книжки для народу, здобуло собі товариство “Просвіта” великі заслуги” [992, 152].

Основна робота товариства “Скала” була зосереджена в парафіяльних читальнях та бібліотеках. Аналіз статутних документів “Скали” дозволяє розкрити зміст праці в парафіяльних читальнях, який полягав у таких напрямках: релігія й

мораль; культура й освіта; харитативна акція [850, 114]. У багатьох селах та містах краю парафіяни за допомогою священника організовували релігійні осередки товариства [97, 16]. Прикладом того, що товариство “Скала” з кожним роком поповнювало кількість нових членів, служать дані звітів читальні села Верbove Теревовлянського повіту. Так, у 1936 р. було 44 члени, у 1938 р. – 102, у 1939 р. – 126, у 1937 р. – відбулося 2 академії і 25 відчитів [219, 3].

Розглядаючи значний видавничий доробок “Бібліотеки товариства “Скала,”” потрібно зауважити, що більшість книжок були написані доступною, зрозумілою мовою, яка була розрахована на широкий загаль читачів. Пропагуючи християнський спосіб життя та формуючи в читачів католицький світогляд, видавництво “Бібліотека товариства “Скала” ставило перед собою мету “популярними виданнями, опертими на основах католицького світогляду, поглиблювати освіту й культуру українського народу та скріплювати його релігійно-моральне життя” [619, 29]. Тематика книжок була різноманітною: про релігію і католицьку діяльність, нариси з українознавства та наукові статті, брошури про шкільництво та освіту [32, 4]. Основу католицької суспільної науки надавав “Суспільний катехизм” Р.Гайдука, яку використовували у своїй діяльності як душпастирі, так й інструктори Головного Відділу “Скала”. Книга була побудована за принципом запитання-відповідь, полегшуючи таким чином зміст прочитаного. Серед питань, які були винесені автором на розгляд читачів були ті, які стосувалися родини, суспільства, церкви, держави, справ виховання дітей і молоді, діяльності світського апостольства та інші [140, 21]. Загалом, станом на травень 1938 р. діяло 328 читалень “Скали”, в яких налічувалося близько 17470 членів (з них 10662 особи чоловічої статі). У читальнях клерикального товариства містилося 19378 книжок переважно релігійної, історичної та педагогічної тематики загальною вартістю близько 15970 злотих [336]. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що “Скала” не стала масовою організацією. Духовенство далі продовжувало свою роботу в осередках “Просвіти”. Ідея створення окремого клерикального культурно-просвітницького товариства в Галичині виявилася безуспішною, а діяльність єпископа Г.Хомишина могла призвести до розколу в УГКЦ та ослаблення її як суспільної інституції в Галичині.

Отже, просвітительська діяльність церкви мала насамперед християнський, католицький характер. Керівництво УГКЦ та духовенство створили цілісну ідеологічну систему, покликану ширити християнське виховання. Слушною є думка О.Сухомлинської про те, що духовне просвітництво, повчання стає одним з основних функцій церкви. При чому, чим нижчим був рівень освіти, тим простішим і прямолінійним був духовно-теологічний код [888, 9].

Соціальна база церкви, її матеріальна та моральна опіка були зумовлені окупаційними обставинами українських земель, що характеризувалися політичними і економічними кризами, відсутністю української національної держави, державницької консолідуючої ідеології, тенденціями девальвації традиційних моральних цінностей, асиміляторською політикою іноземних урядів. В організації просвітительської роботи церква опиралася на національні традиції середини XIX – початку XX ст., коли були засновані суто церковні науково-освітні осередки, а також пов'язані з церквою культурно-просвітні товариства (“Галицько-Руська Матиця”, “Ставропігійський Інститут”, “Народний Дім”, “Руська Бесіда”, “Просвіта”, “Руське Товариство Педагогічне”). Відзначимо, що в даний період українське духовенство відіграло велику роль й у заснуванні та діяльності низки економічних установ (“Ревізійний союз українських кооперативів”, “Сільський Господар” та ін.).

Зважаючи на залежність церковно-релігійного життя від політики іноземних держав, українська книга, духовне слово стояли на сторожі етноконфесійних трансформацій греко-католиків, сприяли утвердженню системи приватного українського шкільництва. Науково-видавнича та просвітительська діяльність утверджувала християнську мораль та патріотизм, а в умовах бездержавності частково компенсувала західним українцям державні національно-культурні структури. Особливо наголосимо на багатогранній культурно-просвітницькій праці василіянських богословів, письменників, видавців і друкарів. Національно-культурне спрямування, організаційна структура, передова технологія друкарського виробництва, наявність високоосвічених фахівців, відданих справі церкви і своєму народові – забезпечили Василянському видавництву не тільки відповідність

вимогам часу, настановам Апостольського Престолу і потребам українського національно-визвольного руху, але й висунули його на чільне місце релігійного книговидавання у всьому християнському світі.

Документальні матеріали свідчать, що в галицькому краї січень було оголошено місяцем католицької преси. Кожної неділі протягом цього місяця на Службі Божій у церковних храмах Галичини відмовлялось п'ять разів "Отче Наш" і п'ять "Богородице Діво" за успішне поширення та пропагування Божого Слова на сторінках українських католицьких видань. З цією метою у Львові в 1927 р. був організований "Центральний Комітет доброї преси", до складу якого входили заступники усіх українських патріотичних видавництв. До часописів, які були зараховані до числа "доброї преси" належали: "Добрий Пастир", "Мета", "Місіонер", "Наш Приятель", "Неділя", "Нива", "Нова Зоря" та інші. Українська католицька преса не лише пропагувала засади своєї віри, а й боролася за рідну мову, національну школу, закликала до єдності, чим сприяла національно-визвольним змаганням народу за побудову незалежної України. Аналіз національної періодики окресленого періоду засвідчив високий розвиток української богословської науки, спрямованої на дотримання засад християнської моралі і національних вартостей у повсякденному житті.

Традиційно українське село, яке було соціальною базою просвітницького руху, перебувало під беззаперечним впливом греко-католицького священника. Його участь у національних просвітницьких установах, з одного боку, служила інтересам цих інституцій, які знайшли в парохів дієвого організатора своєї праці на місцях, а з іншого – піднімала авторитет самої церкви, демонструючи її близькість до повсякденних проблем віруючих. Стверджуємо, що просвітницький рух у Галичині виник значною мірою завдяки активній праці та високому патріотизму греко-католицького духовенства, який взяв безпосередню участь у формуванні національної інтелігенції рідного народу.

У середовищі діячів церкви окреслилися дві позиції стосовно участі духовенства у просвітницькому русі. Перша з них, прихильниками якої був єпископ Г.Хомишин, полягала в тому, що пріоритетним напрямком діяльності Церкви має

стати робота над створенням нових, підпорядкованих ієрархії просвітницьких та господарських установ, які б мали стати знаряддям церкви у боротьбі з атеїзмом, сектантством, комунізмом і тероризмом. Представники цього напрямку, розуміючи, що українські просвітницькі товариства потенційно можуть потрапити під вплив ліво-радикальних сил, робили все можливе, щоб відокремити церкву від їх діяльності. У той час представники орієнтальної течії, яку представляв і митрополит А.Шептицький вважали, що зміцнення авторитету церкви вимагає максимальної адаптації до нових реалій, підтримку діяльності українських національно-демократичних сил у таких товариствах, як “Просвіта”, “Рідна Школа”, “Союз Українок” та інших. Наслідком дискусій стало створення передусім у межах Станіславської єпархії релігійних товариств “Скали”, які подекуди конкурували з “Просвітою”, однак назагал працювали в одному напрямі, сприяючи поширенню просвіти серед населення, утверджуючи елементи системи українського шкільництва в загальнодержавній системі освіти.

У міжвоєнний період представники Греко-Католицької Церкви долучилися до пам'яткоохоронної діяльності, вважаючи цю справу важливою для розвитку національної свідомості українського народу. Духовенство виступило активним учасником колекціонування, комплектування, матеріальної підтримки збірок як Національного музею, музею церковного мистецтва при Богословській академії у Львові, так і інших регіональних і обласних музейних організацій.

Таким чином, підтримка УГКЦ національного культурно-просвітницького руху мала важливе значення, оскільки діяльність її керівництва, зокрема митрополита А.Шептицького та його однодумців була спрямована на зміцнення авторитету церкви, активну участь духовенства в українському суспільно-громадському житті, моральну та посильну матеріальну підтримку тих загальнонаціональних установ, які, декларуючи свій християнський характер, здійснювали велику просвітницьку роботу.

Висновок до I розділу

За умов культурно-національного відродження України актуалізується проблема своєрідності українства, з'ясування особливостей не тільки українського менталітету, а й духовних феноменів, Української Греко-Католицької Церкви зокрема. Феномен українського греко-католицизму формувався в складному духовному й культурному просторі – так званому перехресті між християнським Сходом і Заходом і розглядається як етап еволюції духовного самовизначення українців.

Греко-католицький обряд був не просто формою віросповідання, а історично складеною і освяченою традицією органічної єдності віровчення і культури українського народу, це був вияв і фактор його духовності. Обрядовість греко-католицької церкви відіграла важливу роль у становленні національної ідеї та розвитку системи національного шкільництва.

Поглиблення суперечностей у національному таборі посилювало боротьбу двох ліній у греко-католицизмі: візантійської та латинської. Представники орієнталізаційної течії (А.Шептицький, Й.Сліпий, Г.Костельник та ін.) передбачали об'єднання церкви і утворення українського патріархату з осідком у Києві під зверхністю папи. Прихильники окциденталізму (Г.Хомишин, Й.Коциловський, І.Лятишевський та ін.) шляхом латинізації намагалися зміцнити зв'язок українського народу із західною культурою та підняти інтелектуальний рівень духовенства.

У кінці 1850-60-х рр. у Галичині чітко виділялися дві політичні течії: “старих русинів” (“москвофілів”), які представляли консервативно-аристократичні сили, і “народовців” (“українофілів”), що відображали опозиційно-демократичні настрої галицького суспільства. Кожна з течій виробляла свої освітньо-культурні структури, з яких помітно виділявся Ставропігійський інститут, що належав до русофільського табору. Своєрідність Інституту полягала в тому, що за своїм нормативно-правовим статусом він виходив за межі звичайної громадської організації і визначався як мирянське об'єднання Греко-Католицької Церкви з широким спектром культурної, наукової, книговидавничої, добродійної діяльності та правом голосу в собороправному церковному житті на правах “третього чину” після священства й

чернецтва. У контексті історико-педагогічного дослідження виокремимо культурно-освітню та науково-педагогічну роботу товариства. Кількісні напрацювання інституту в цій сфері були доволі значними: він утримував церковно-дяківську бурсу, високопрофесійний церковний хор, організовував різноманітні культурні заходи (урочисті вечори, концерти тощо), популяризував кращі зразки духовної й світської пісенно-музичної культури, надавав меценатську допомогу в освіті малозабезпеченої української молоді, забезпечував потреби церкви в богослужбовій літературі, проводив археологічні дослідження, заснував перший у Галичині український музей; його члени створили цілу низку шкільних підручників та фундаментальних історичних досліджень.

Важливу роль у розвитку та визначенні змісту освіти відіграв конкордат, прийнятий 18 серпня 1855 р., який по-новому узаконював стосунки між церквою і державою та відновлював незалежність церкви від пріоритету держави. Згідно з вимогами, навчання католицької молоді у всіх державних і приватних закладах повинно узгоджуватися із церковною наукою. Перші (після реформи 1869 р.) уніфіковані навчальні плани та інструкції для всіх категорій народних шкіл були видані у Львові 1875 р. Чільне місце у списку обов'язкових навчальних предметів належало релігії. Цей факт свідчить на користь тези про те, що виховний процес у середніх школах Галичини носив морально-релігійний характер.

Аналіз суспільно-педагогічної діяльності галицьких митрополитів (М.Левицького, Г.Яхимовича, С.Литвиновича, Й.Сембратовича, С.Сембратовича, Ю.Сас-Куїловського, А.Шептицького) дозволяє стверджувати, що їхня роль у процесах національно-культурного відродження України протягом середини ХІХ – першої третини ХХ століття виявилася надзвичайно важливою. Душпастирське служіння митрополитів сприяло розвитку і становленню системи національного шкільництва, виникненню багатьох релігійно-суспільних організацій та просвітницьких товариств, а також відобразилося на плідній співпраці між світською та духовною інтелігенцією, які у своїй діяльності керувались християнським патріотизмом. У контексті аналізу теоретико-методичних основ християнської педагогіки виокремимо науково-педагогічну спадщину владики

А.Шептицького, яка була спрямована на наповнення педагогічної науки національними ідеями, створення власної національної освітньо-виховної системи, заснування і утримання українських шкіл, інтернатів, дитячих установ, поліпшення католицьких видань, розвиток рідномовного освітньо-виховного процесу, всебічне інформаційно-методичне забезпечення катехитів і педагогів, підвищення рівня їх професійної майстерності тощо. Значний внесок зробив митрополит Андрей у створенні цілої творчої системи українського суспільства, розвинув традиції української благодійності, аналізував і давав свої науково-методичні рекомендації щодо кращої організації навчально-виховного процесу найбільш незахищених верств населення, зокрема дітей і молоді, вносив корективи в організацію дозвілля учнів шкіл Галичини. В умовах розвитку сучасного українського суспільства і національної системи освіти та виховання названі нами аспекти суспільно-педагогічної діяльності А. Шептицького є особливо актуальними і суттєвими.

Аналіз концептуальних засад богословської освіти УГКЦ окресленого періоду дозволяє виділити структурну модель освітньої системи церкви на сучасному етапі становлення незалежної України (див. рис. 1).

Просвітительська діяльність церкви мала насамперед християнський, католицький характер. Потужними пропагандистськими чинниками були католицькі часописи, брошури, книги релігійно-духовного змісту, які відігравали важливу роль у процесі становлення високоморальної особистості. Залежність церковно-релігійного життя від політики іноземних держав спричиняла дезорганізацію церковного устрою в західному регіоні. Тому українська книга, духовне слово стояли на сторожі етноконфесійних трансформацій греко-католиків. Науково-видавнича та просвітницька діяльність церкви утверджувала християнську мораль та патріотизм, сприяла пошуку шляхів націоналізації школи, а в умовах бездержавності частково компенсувала західним українцям державні національно-культурні структури.

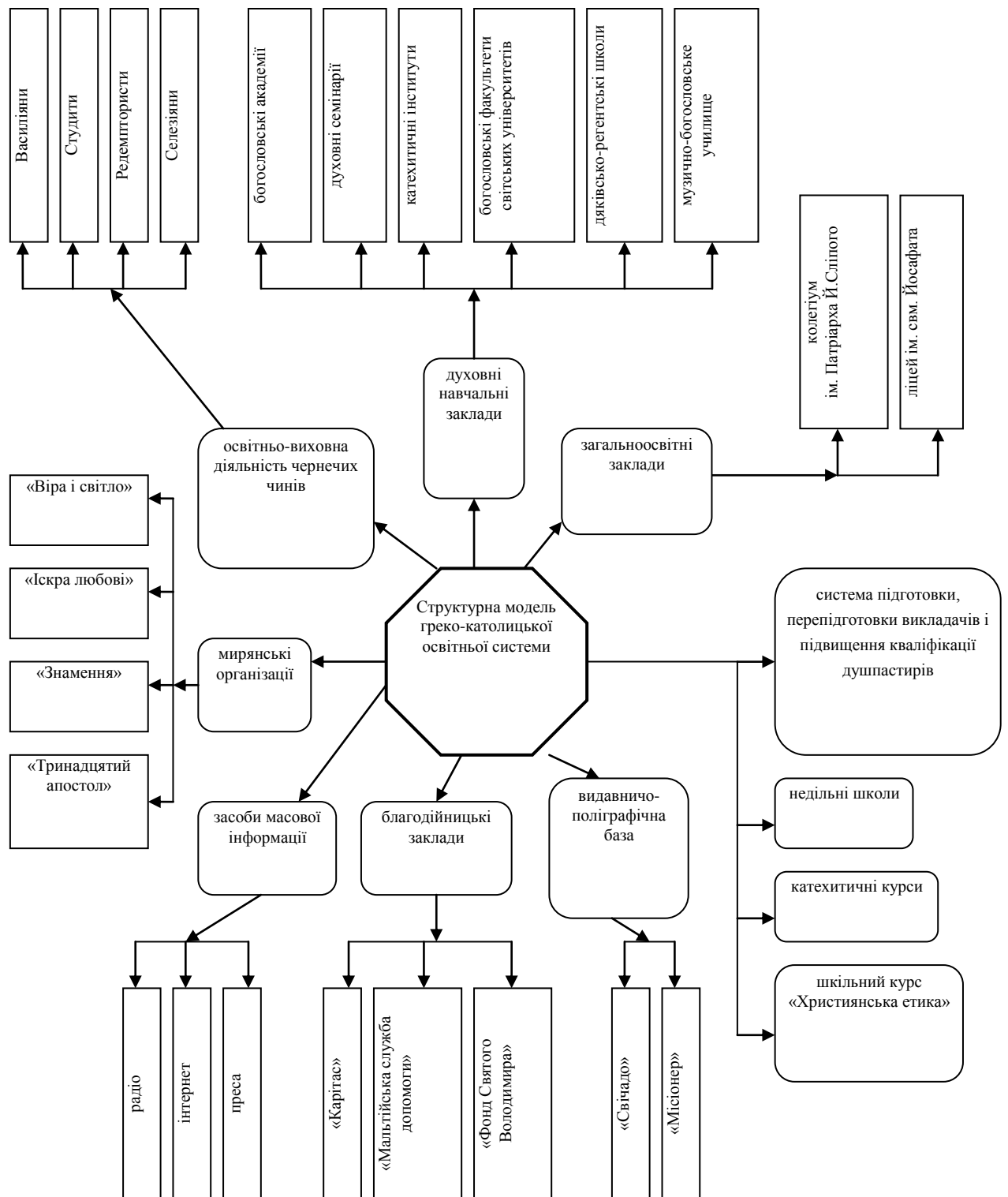

Рис. 1. Структурна модель освітньої системи УКГЦ

РОЗДІЛ II

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ

2.1. Організаційно-педагогічні передумови підготовки священиків до душпастирської діяльності

Вивчення історико-педагогічної літератури дає підставу стверджувати, що українське священство в першій половині ХХ ст. ставило за мету створити власну богословську школу, дати українському народу нові взірці богословської літератури, організувати на належному рівні систему греко-католицької освіти, піднести релігійно-церковне життя з примітивно-парафіяльного ХІХ ст. до європейського рівня на базі нових наукових і пастирських вимог та здобутків у ХХ ст. Проведений визначними діячами церкви (О.Боцяном, Т.Галущинським, Ю.Дзеровичем, Д.Дорожинським, С.Кархутом, Г.Костельником, В.Лабою, Й.Сліпим, Й.Скрутенем, А.Шептицьким та ін.) всебічний аналіз різноманітних навчально-освітніх систем виховання показав, що богословська наука відіграє важливу роль у пропагуванні християнських ідей, формуванні етико-моральних норм поведінки. Таку думку відстоював отець І.Назарко, який у статті “Релігія і суспільність” (Календар Місіонера, 1941 р.) зазначав: “Релігія, як зв’язок людини з Богом, для людини дуже корисна, бо релігія вишколює розум, виробляє волю, ублагороднює серце людини. Через релігію Бог немов промінює на людину, даючи їй щось зо свого божества ... Релігія – це твердиня суспільної моралі” [638, 33].

Становлення та розвиток української богословської школи у першій третині ХХ ст. проходило у важких суспільно-політичних умовах, що дозволило приєднати територію Галичини до складу Польщі [624, 9]. Переважна більшість галицьких теологів були учнями західних богословських шкіл Рима, Інсбрука, Праги, Відня, Фрайнбурга. У своїх наукових поглядах вони відстоювали позицію так званих “унійних змагань”, яку активно пропагував митрополит А. Шептицький [933, 306]. За статистичними даними, у 1912 р. кількість українських богословів нараховувала

372 особи: у Львові – 224, в Станіславові – 97, в Перемишлі – 28, в Римі – 12, в Інсбруці – 8, у Відні – 1, в Фрайнбурзі – 2 [1001, 620].

Документальні матеріали свідчать, що заснування Богословського наукового товариства (далі БНТ) почалося з доволі помітної, як на той час події, а саме з'їзду професорів українських духовних семінарій – Львівської, Перемиської і Станіславської, що відбувся 29-30 вересня 1922 р. в приміщенні Львівської семінарії [624, 16]. Мета з'їзду передбачала вирішення трьох основних завдань: організацію Богословського наукового товариства та заснування духовної академії; створення спільної навчальної програми для трьох семінарій; видавництво богословського журналу.

Одним із найважчих завдань було створення богословського часопису. Проте, завдяки клопітній праці комісії, очолюваній доктором Й.Сліпим, вже у першому кварталі 1923 р. вийшов перший примірник часопису “Богословія” [645, 1]. Згідно намірів духовних отців, богословський журнал мав бути побудований на взірці німецького “Quartalschrift” [652, 370-371]. Новостворений часопис передбачав дослідження таких напрямів: наукові праці з богословсько-теологічних проблем Католицької Церкви, оцінка творів релігійно-церковного змісту, актуальні богословські питання, огляд зарубіжних католицьких видань і журналів, відомості з науково-богословського світу, найновіші здобутки богословської науки [624, 22-23].

Через рік після проведення з'їзду професорів, а саме 16 грудня 1923 р., галицьке духовенство скликало збори для заснування Богословського наукового товариства. Учасники зборів опрацювали проект статуту товариства, окреслили мету та пріоритетні завдання організації: розвивати богословську науку, створити сприятливі умови для становлення вищої богословської освіти для духовенства [49, 340]. Члени товариства ділились на звичайних (міг стати кожен католик з вищою освітою, який цікавився богословською наукою); дійсних (в переважній більшості ними були греко-католицькі священники, що займались проблемами теології, професори богослов'я), почесних (світські або духовні люди, які відзначились особливими заслугами у галузі богословських дисциплін, або сприяли діяльності

товариства). На засіданні Управи товариства 24.12.1923 р. було створено три секції, за допомогою яких організовувалася наукова робота: біблійна, філософсько-догматична, практично-богословська (пасторальна), а згодом й четверта – історико-правнича. Як свідчить аналіз матеріалів дослідження, пріоритетним напрямком діяльності роботи секції БНТ вважалось створення української Богословської Академії, яка на зразок Київської, мала стати одним із слов'янських богословських центрів [645, 5-6].

Згодом, у 1930-х рр. товариство організовувало так звані “Академічні вечори” для мирянства, української світської інтелігенції під назвою “За католицький світогляд”. До участі у цьому культурно-освітньому заході релігійного характеру були задіяні кращі богословські сили Східної Галичини [113, 69]. Так, у 1934/1935 рр. передбачалось залучити до читання лекцій докторів: А.Ластовецького “Дуалізм матерії”; Г.Костельника “Психологічні джерела атеїзму”; А.Іщака “Безбожництво в Радянській Україні”; М.Дзеровича “Медицина і мораль”; Л.Глинку “Католицька наука про державу”; Й.Сліпого “Віра і наука” [51, 315]. Зокрема, у своїй лекції Й.Сліпий висловив щире співчуття переслідуваним жертвам сталінізму, а також “... з обуренням осудити такий режим, котрий у ХХ ст. гнобить усіх своїх горожан за їх релігію і плямить людство та його культуру” [363, 264].

Значним досягненням БНТ стала видавнича діяльність, яка спрямовувала свої зусилля на пропагування християнських ідей, формування католицького світогляду [48, 90]. За 10 років свого існування БНТ видало 11 томів тримісячника “Богословія”, 12 томів “Праць Богословського Наукового Товариства”, організувало велику богословську бібліотеку, створило чималий архів рукописів [50, 85]. Таким чином, створення у Львові науково-богословського центру Галичини значно піднесло авторитет церкви у науковому світі. Завдяки науковим працям галицьких вчених-богословів першої половини ХХ ст. (Г.Галушинського, Ю.Дзеровича, Г.Костельника, М.Конрада, В.Лаби, Й.Сліпого, Й.Скрутеня та ін.) в галузях філософії, теології, педагогіки, історії церкви вдалось вкласти помітну лепту в скарбницю католицької богословської науки на міжнародному рівні.

У контексті дослідження організаційно-педагогічних передумов підготовки священиків до душпастирської праці зазначимо, що найнижчою структурною одиницею в системі греко-католицької освіти були семінарії. У 1891 р. у Львові відбувся черговий Церковний Собор УГКЦ, на якому особлива увага зверталась на виховання та фахову підготовку священиків. Було прийнято рішення про заснування так званих малих і великих семінарій [588, 38]. Через несприятливе суспільно-політичне становище реалізувати цей задум вдалося лише у 1919 р. Після Першої світової війни було відновлено роботу Львівської семінарії під керівництвом оо. Василіан, її ректором став Т.Галущинський. За неповних вісім років семінарія стала базовим навчальним закладом для Львівської Богословської академії [620, 135]. Протягом перших років свого існування Львівська мала семінарія утримуючи інтернат, в якому проживали учні, посилала їх на навчання до державних середніх шкіл. Подібним чином була організована й Станіславська мала семінарія.

Незважаючи на те, що у 1930 р. польською владою були закриті сотні українських шкіл у Східній Галичині, митрополит А.Шептицький вирішив організувати у Львові повну малу семінарію не тільки з інтернатом, але й з гімназією. Керівником освітньої установи став І. Бучко, згодом місце ректора посів отець Я.Перрідон. Завдяки його зусиллям гімназію малої семінарії було організовано на зразок західноєвропейських шкіл. Спочатку вона мала тільки вищі гімназійні класи (шостий, сьомий і восьмий), але вже з 1931 р. було сформовано всі класи, починаючи від першого. За нетривалий проміжок часу набір до малої семінарії став настільки великим, що довелося відкрити її філіал в м. Рогатині. Вже у 1938 р. Львівська мала семінарія нараховувала 223 учнів, а в інтернаті проживало 105 вихованців [855, 356]. Отже, духовні малі та великі семінарії не лише готували майбутніх священиків до душпастирської діяльності, а й давали ґрунтовну освіту світським особам, котрі після закінчення семінарій мали змогу навчатися у престижних європейських вищих навчальних закладах, таких як Ягеллонський університет у Кракові, Варшавський університет, Люблінський Католицький Університет та ін.

Потребу заснування українського вищого духовного закладу в Галичині, який відповідав би рівню європейських католицьких університетів, галицька духовна та світська інтелігенція відчувала вже давно [112, 392]. Як було зауважено, Львівський Собор ще в 1891 р. ухвалив рішення про створення вищої греко-католицької школи на теренах Західної України. Однак її організація розтягнулась у тривалий процес пошуків оптимальних шляхів і реальних можливостей становлення такого закладу [728, 29]. Всі організаційні моменти, які стосувались розроблення статуту академії, підготовки навчальних планів, створення структурних підрозділів вищого духовного закладу були доручені отцеві Й.Сліпому – професору догматики, який навчався у провідних європейських католицьких університетах Інсбрука та Риму [519, 144].

Урочисте відкриття Богословської академії у Львові відбулося 6 жовтня 1929 р. [803, 207]. Заснування вищого навчального закладу духовної освіти знайшло свою підтримку не тільки зі сторони Ватикану [68, 85], але й в культурно-освітніх колах української громадськості Галичини. Підтвердженням цього є слова відомого громадського діяча краю В. Мудрого – секретаря Головного Відділу товариства “Просвіта”: “Хай же нововідкрита Академія виховує нові кадри проияті найвисшими ідеалами духовенства, яке понесе Божу Істину в найдальші закутини рідного краю ” [953, 200].

Аналіз навчально-виховного процесу Богословської академії дає підставу стверджувати, що його організація повністю відповідала високим вимогам кращих західних католицьких університетів. До професорсько-викладацького складу Академії були залучені найкращі представники української духовної і світської інтелігенції, які своїми науковими здобутками могли гідно представити українську науку, культуру і мистецтво на міжнародному рівні. Так, Шематизм духовенства Львівської архієпархії в 1935 р. повідомляв, що викладацький склад греко-католицької Богословської Академії включав професорів звичайних: В.Лабу, Я.Левицького, Т.Мишковського, Й.Сліпого, М.Чубатого; професорів надзвичайних: Ю.Дзеровича, А.Іщака, М.Конрада та ін. [1027, 16-17]. Головне завдання академії полягало в тому, щоб сформувати у студентів високий

загальноосвітній рівень знань, підготувати семінаристів до самостійної наукової праці. Для цього у вищому духовному закладі були створені належні умови. Зокрема, семінаристи могли користуватись фондами бібліотеки академії, читальною Духовної семінарії, архівами Богословського наукового товариства [823, 431]. Навчально-виховний процес духовного закладу був регламентований як статутними положеннями Академії, так і “Правилами для питомців греко-католицької Духовної семінарії у Львові”. Щоб дати змогу великій кількості учнівської молоді отримати освіту в єдиному, на той час, вищому навчальному закладі в Західній Україні, владики Церкви приймали до богословської Академії замість 16-30 необхідних студентів близько 100 [728, 30]. З кожним роком кількість студентів зростала. Наприклад, у зимовому семестрі 1928/1929 академічного року було 167 звичайних і 5 надзвичайних студентів; на літньому – 165 звичайних і 5 надзвичайних [811, 468-469]. У зимовому семестрі 1932/1933 академічного року нараховувала Академія 234 студенти; а в літньому семестрі – 212 студентів [348, 332]. У порівнянні з попереднім роком фреквенція (відвідування) в 1933/1934 академічному році зросла на 42 слухачів (22 на філософському та 20 на теологічному відділі) [134, 82].

Аналіз навчальних предметів показує, що поруч із суто релігійними предметами викладали й загальноосвітні дисципліни (див. дод. В). Усі предмети в Богословській академії були поділені між двома факультетами, так званими відділами – богословським і філософським. На богословському відділі викладали апологетику і догматику, теологію моральну і пасторальну, історію Церкви, патрологію, канонічне право. На філософському вивчали християнську філософію, філологію, історію мистецтва, археологію і музику, гігієну. Вони поділялися на ряд курсів: історія філософії, педагогіка, соціологія, логіка, історія і культура українського народу, археологія, антропологія тощо. Вивчали грецьку, єврейську і церковнослов'янську мови [750, 266-267].

Значне місце в навчально-виховному процесі академії приділялось вихованню дисципліни у студентів. Дослідження показало, що у духовному закладі завжди панувала приязна атмосфера любові та довіри, яка ґрунтувалася на взаємоповазі між

студентами та викладачами. Даючи оцінку діяльності ректора вузу, один із випускників згадував: “Поряд з вимогливістю, Патріарх був добросердечним і терплячим до своїх питомців, недаремно неофіційно його називали “татом” або “татуньом” [1049, 7]. Велику увагу приділяли так званому “духовному перетворенню” студентів-богословів. Важливим педагогічним чинником цього процесу було формування студентам відповідних моральних чеснот, які б давали змогу успішно виконувати релігійно-духовні практики: молитви, богослужіння, часту сповідь і св. Причастя, а також бездоганно поводитися із своїми товаришами.

З цього приводу, важливими є ідеї, висловлені митрополитом А.Шептицьким щодо теоретичного осмислення моральних засад. Згідно міркувань митрополита, усі чесноти можна поділити на богословські, інтелектуальні й моральні. До богословських чеснот А.Шептицький відносив віру, надію і любов, які безпосередньо з’єднують людську душу з Богом [1029, 238]; до інтелектуальних – мудрість, розум і знання; найважливішими моральними чеснотами для християнина, глава церкви вважав – розсудливість, справедливість, мужність та стриманість [1031, 284-285]. Щоб виховати у семінаристів вищезазначені високі релігійно-моральні почуття, потрібно було навчити їх безупинно вести боротьбу зі злом у всіх його проявах. Така активно-творча християнська позиція співпадала з думкою галицького богослова Г.Костельника про те, що не всяка сила стоїть за правду, але всяка правда заявляє про себе силою [489, 388].

На переконання професора Б.Андрусина, найважливішим полем діяльності для прогресивної галицької молоді наприкінці XIX – початку XX ст. було служіння на Божій ниві у священничому сані [670, 6]. Аналогічний висновок щодо вагомості ролі духовенства в період національно-культурного відродження України робить й греко-католицький священник О.Волянський у статті “До теперішнього становища руського духовенства” (Нива, 1909 р.): “Церква охоронила руську народність від неминучої загибелі. Не будь руського духовенства, не було би руського народу” [128, 162]. У контексті дослідження даного аспекту проблеми доцільно розглянути критерії вимог до тієї частини учнівської молоді, яка хотіла обрати високе звання

священика. На думку галицького педагога першої половини ХХ ст. В.Яценківа, та особа, яка прийняла рішення обрати шлях душпастирства повинна мати правдиву любов до Христа, внутрішню молитовну потребу, щире бажання вивчати богословські науки [1062, 81]. Відповідно до цього, в обов'язки шкільного катехита, окрім навчання релігії та формування в учнів християнських засад моралі, мало входити й заохочення здібних хлопців до обрання ними звання церковних служителів. Про це також неодноразово наголошував у своїх посланнях Папа Римський Пій XI: “Нехай стараються священики, а передусім парохі, з особливою дбалистю хоронити від зарази світа хлопців, які дають ознаки церковного призвання; нехай заправляють їх до побожності, нехай дають перші початки науки та плекають у них сей зразок Божого звання” [68, 83].

На основі власного педагогічного досвіду та багаторічної церковної діяльності отець В.Рабій зазначав, що кожний із “слуг Божих” має, найперше, відзначатися душевною святістю та мати людську гідність. По-друге, характерною ознакою священика має бути своєрідна посвята, з якою він повинен служити Господу Богу. По-третє, добрими, милосердними вчинками душпастиря виховуються віруючі, будується Христова Церква. Як було слушно зауважено в праці О. Бачинського “Богословіє пастирське. Дидактика” (Львів, 1902 р.): “Върныи бо, маючи передь очами жите и моральность своего пастыря, скорше будут себе провадити после его примъру” [23, 917]. По-четверте, кожний із священиків зобов'язаний підпорядковуватись вимогам та настановам вищої духовної влади [766, 150-152]. До найважливіших чинників духовного розвитку священика отець В.Рабій зараховував: сповідь і щоденне св.Причастя, читання молитовника, духовні вправи (реколекції), розважання, богословські науки і святе Письмо [764, 470-472].

Своєрідним підсумком даної педагогічної проблеми є наукова розвідка отця Я.Літинського “Примірність священика”, яка була надрукована в релігійному часописі “Нива” у 1929 р. Вивчаючи діяльність греко-католицького духовенства в період національно-культурного відродження України, релігійно-освітній діяч проаналізував це питання через призму двох аспектів, а саме: а) особисте життя

священика; б) душпастирська діяльність.

Щодо першого аспекту, душпастир повинен бути прикладом доброго господаря, взірцевого сім'янина, законопослушного громадянина. До його головних обов'язків мало входить: постійне читання церковних правил, сумлінне виконання Служби Божої, щоденний іспит совісті, розвиток духовного життя, збагачення теологічно-богословськими знаннями, зростання у чеснотах, зацікавленість життям парафіян. Священик мав остерігатися надмірного захоплення земними благами, бути уважним при виборі домашньої прислуги, приділяти особливу увагу вихованню власних дітей, будувати стосунки з церковними помічниками на принципах взаємної поваги та любові [550, 254-258].

Щодо другого аспекту, священик повинен не тільки проповідувати Слово Боже в церкві, але й брати активну участь у суспільно-громадському та культурно-освітньому житті громади. Відчуваючи себе “духовним батьком” у парафії, він повсякчасно мусить турбуватися про матеріальне благополуччя та моральний мікроклімат парафіян. Для успішної реалізації ідей морально-релігійного виховання душпастир зобов'язаний організувати: читальню, сирітські доми, кооператив, шпихлір, “пожичкову касу”, філії товариств “Сільський Господар”, “Сокіл”, братства тверезості тощо. Все ж пріоритетним напрямком душпастирської діяльності священиків вважалася тісна співпраця з учнівською молоддю, яка реалізовувалася, найперше, на уроках релігії в школі, а також на катехизаційних заняттях у церкві [550, 259-263]. Дослідження показало, що успішно реалізувати завдання релігійно-морального виховання на практиці міг лише відповідно кваліфікований священик, що однаковою мірою відзначався як ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також володів елементами педагогічної майстерності.

Для об'єктивного висвітлення питання, пов'язаного з організаційно-педагогічними передумовами підготовки священиків до душпастирської діяльності доцільно звернути увагу на причини труднощів, з якими доводилось зустрічатися парохам у своїй роботі, а також окреслити ті негативні явища, які не дозволяли

поодиноким духовним отцям сумлінно виконувати свої обов'язки. З цього приводу проаналізуємо статтю “Ми самі винні трохи, що воно так є”, надруковану у часописі “Нива” за 1933 р. Автор наукової розвідки наголошував, що заходи духовенства, спрямовані на формування релігійно-моральних почуттів серед населення краю в 1920-х рр. подекуди були малоефективними і безуспішними. Зокрема, перед Першою світовою війною українській громадськості доводилось зустрічати з такими характерними проблемами, як боротьбою проти розповсюдженої радикалами ідеї “попофобії”; процвітанню пияцтва, поширенню статевої розпусти серед гуцулів, великої кількості селянських “нерозумних боргів”, байдужістю віруючих до суспільно-громадських справ та ін. [597, 339-342]. Приймаючи безпосередню участь у з'їздах священників, автор статті відзначав, що більшість питань, які там розглядалися були другорядними, абстрактними, відірваними від практичного життя парафіян. Значна кількість священників несумлінно відносилися до обов'язку навчати релігії в школах, а в церкві мало уваги приділялось катехизаційним заняттям. Все вищесказане дало підстави доктору Г.Костельнику стверджувати, що “... святотецьке й розбійницьке душпастирство підготовляє терен для всяких сект, відганяє вірних від церкви, знеславлює духовенство загалом, розбиває церкву” [488, 235].

Вагомим недоліком у душпастирській діяльності священників було й те, що деякі з парохів дозволяли собі робити винятки для найближчих родичів щодо виконання ними релігійних практик (відвідування Богослужінь, часта сповідь, суворе дотримання посту та ін.). З цього приводу отець Ю. Дзерович категорично наголошував, що: “... блуди одного, двох (священників – авт.) генералізуються і клеймо падає на цілий стан ...” [307, 69]. Весь виховний процес таких парохів зводився до використання методу, згідно якого найлегше було лікувати душі парафіян на відстані, не наближаючись до них, особливо не вникаючи в повсякденні проблеми людей, а саме “... вирішувати соціальне питання на євангельських засадах” [501, 251]. У середовищі духовенства траплялися випадки, коли в парафіян були підстави звинувачувати місцевого пароха в надмірному захопленні господарськими справами, у накопиченні матеріальних благ. Життєвою метою такої

категорії священників було “... не розділяти ласки Царства Христового між вірних, але експлуатувати вірних під покришкою Христа і його Церкви” [488, 233]. Конкретним підтвердженням матеріального здирства зі сторони церковнослужителів є аналіз таємних архівних документів польської влади, в яких була дана соціально-моральна характеристика “священникам-матеріалістам” [223, 33] (див. дод. Д). Варто зазначити, що про матеріальну культуру священників наголошував також у своїй енцикліці “Про католицьке священство” (1937 р.) Папа Пій XI [679, 21].

Таким чином, з метою розгортання широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної та благочинної діяльності, пріоритетними завданнями церкви, в контексті дослідження організаційно-педагогічних передумов підготовки священників до душпастирської діяльності, були:

- а) організація Богословського наукового товариства, а разом з тим розвиток власної богословської школи;
- б) активізація релігійно-видавничої діяльності, збагачення української богословської школи новими творами морально-релігійного змісту;
- в) заснування часопису “Богословіє” з метою пропагування католицької ідеології;
- г) створення й розвиток системи греко-католицької освіти: освітньо-виховна праця в різних суспільних інституціях (школах, сиротинцях, дошкільних установах) та громадсько-виховна діяльність в організаціях (Католицька Акція, Український Католицький Союз, Марійські дружини); заснування й функціонування духовних малих та великих семінарій; відкриття у Львові Богословської академії – вищого навчального закладу європейського зразка, в якому використовували новітні знання та досягнення Церкви й науки.
- д) виховання нового покоління високоосвіченого духовенства, яке в процесі освітньо-виховної та душпастирської діяльності вміло застосовувати нові форми (реколекції, екзорти, піст, уроки релігії, проща до святих місць), методи (проповіді, розважання, іспит совісті, бесіди) і засоби (духовна література і музика, сакральне

мистецтво, народно-релігійні традиції та ін.) морально-релігійного виховання для забезпечення високої результативності у справі виховання галичан в умовах бездержавності нації.

Узагальнюючи думки релігійно-освітніх діячів Східної Галичини (В.Кармазина, О.Лещука, Я.Літинського, В.Лиска, В.Рабія, В.Яценківа та ін.) з приводу високих вимог до осіб духовного стану, виокремимо головні обов'язки душпастирів: постійне читання церковних правил, сумлінне виконання Служби Божої, щоденний іспит совісті, розвиток духовного життя, збагачення теологічно-богословськими знаннями, зростання у чеснотах, приділяти особливу увагу вихованню власних дітей, будувати стосунки з церковними помічниками на принципах взаємної поваги та любові, повсякчасно турбуватися про матеріальне благополуччя та моральний мікроклімат парафіян, брати активну участь у суспільно-громадському та культурно-освітньому житті громади. Для успішної реалізації ідей морально-релігійного виховання душпастир також зобов'язаний: організувати читальню, сирітські доми, кооператив, шпихлір, "пожичкову касу", філії товариств "Сільський Господар", "Сокіл", братства тверезості тощо. Проте, пріоритетним завданням священиків вважалася тісна співпраця з учнівською молоддю, яка реалізовувалася на уроках релігії в школі, а також на катехизаційних заняттях у церкві. Ефективна реалізація завдань науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині була б неможливою без наявності в священиків окремих особистісних рис, а також володіння ними ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями.

2.2. Вплив священників на морально-релігійне виховання молоді

Узагальнюючи педагогічну діяльність галицького духовенства (О.Гайовського, А.Говди, Ю.Дзеровича, В.Лиска, В.Пришляка, А.Шептицького та ін.) зазначимо, що основна мета християнського виховання ґрунтувалась на ідеї спасіння людської душі. Виходячи з цього концептуального положення, специфіка морально-релігійного виховання покладала на духовенство виконання особливої місії, йому відводилась своєрідна роль “пророка майбутнього життя” [1029, 261-262; 437, 59]. Для успішної реалізації цієї мети, священник у душпастирській праці повинен був враховувати два аспекти: а) встановити особистий духовний контакт із Богом; б) налагодити взаємоприязні стосунки з парафіянами [1044, 108]. Документальні матеріали першої половини ХХ ст. свідчать, що головними напрямками душпастирської діяльності священників у процесі морально-релігійного виховання молоді були: 1) культурно-просвітницький; 2) проповідницький; 3) суспільно-громадський, 4) катехитичний. Зважаючи на дослідження науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині, окремо виділимо катехитичний напрям, який розглянемо самостійно у параграфі 2.3. Доцільно проаналізувати кожний із напрямів душпастирської діяльності священників зокрема.

Отець О.Гайовський у статті “Громадянська праця священника” (Нива, 1928 р.) був переконаний у необхідності залучення осіб духовного стану до активної участі в культурно-просвітницькому житті Галичини. На думку греко-католицького педагога, для ефективної реалізації завдань морально-релігійного виховання, найперше, потрібно було суттєво підвищити рівень освіченості парафіян [143, 240-241]. Загальновідомо, що культурно-просвітницька робота галичанських українців в основному концентрувалась у читальнях “Просвіти” та “Рідної Школи”. Перед початком Першої світової війни на території краю у товариства “Просвіта” було “77 філій, 2944 читалень, 504 читальних домів, 197035 членів читалень, 2364 бібліотек з 218861 книжками ...” [714, 88]. Священник повинен був щонеділі відвідувати читальні культурно-просвітніх товариств, де разом із парафіянами читати високохудожню літературу, переглядати національну періодику, опрацьовувати книги релігійно-

духовного змісту. Корисним для просвітницької роботи священника було проведення загальноосвітніх занять, особливо лекцій із історії України. Крім цього, в обов'язки душпастиря мала входити організація церковного хору та аматорського гуртка [120, 256].

Логічним продовженням даного аспекту проблеми є аналіз статті “Душпастир і вимоги часу” отця В.Лиска (Нива, 1926 р.). Намагаючись дати об'єктивну оцінку суспільно-політичній ситуації, яка склалася в галицькому суспільстві у першій половині ХХ ст., греко-католицький священник пропонував, щоб в умовах післявоєнної кризи, найперше, потрібно було пропагувати християнське вчення. Священик зобов'язаний був не тільки відновити втрачені під час війни релігійні почуття, але й заново привчати парафіян до найпростіших релігійних практик, формувати у них загальнолюдські цінності та моральні ідеали. По-друге, важливим чинником у морально-релігійному вихованні молоді відводилось організації церковних братств. По-третє, щоб досягнути успіху в духовному розвитку парафіян, добрий душпастир зобов'язаний був звернути увагу на практикування віруючими добрих справ. По-четверте, для сумлінного виконання своїх обов'язків кожний із душпастирів зобов'язаний був поширювати серед учнівської молоді християнську літературу, католицьку періодику. По-п'яте, суттєвого значення в просвітницькій роботі надавалось й таким специфічним методам морально-релігійного виховання як приймання св. Причастя і частої сповіді. По-шосте, ознакою високого рівня релігійної свідомості парафіян було утримання порядку та чистоти Божого храму, наявності в ньому високомистецьких зовнішніх церковних атрибутів (хоругв, образів, хрестів). Особливу увагу потрібно було звернути на освітньо-виховну роботу з учнівською молоддю, яка реалізувалася на уроках релігії в школі, на катехизаційних заняттях у церкві, а також у діяльності християнсько-молодіжних товариств [536, 251-258].

Важливим для вивчення культурно-просвітницької роботи священників є аналіз статті “Вказівки для душпастирів: Як протидіяти поширюванню безбожництва і сектярства”, надрукованої в релігійно-національному часописі “Нива” за 1927 р. З метою досягнення високої результативності у процесі морально-релігійного

виховання молоді священикам пропонувалась виконати наступну програму дій:

1) Виходячи з послання Папи Льва XIII до єпископату галицької провінції, душпастирям потрібно було “іти в народ”, не замикатись працею лише у захристії. Парох повинен був вилучати з бібліотек книги аморального змісту, натомість пропонувати літературу, періодичні видання, які відстоювали національні інтереси та стояли на позиціях християнського світогляду;

2) Організувати наради з найвпливовішими людьми парафії з метою широкого обговорення та вирішення соціальних питань громади, а також проблем, пов’язаних із моральним мікрокліматом мешканців сіл. Отець А.Говда у статті “Душпастир поза мурами святині” (Нива, 1913 р.) наполягав, щоб бодай один раз у рік священик відвідував оселю кожного парафіянина [169, 549];

3) Докласти зусиль, щоб своєю сумлінною працею здобути повагу та довір’я місцевої інтелігенції, особливо вчителів місцевих шкіл. Як було сказано: “Інтелігенцію можна притягнути до Церкви більше політикою, ніж проповіддю. У повсякденних розмовах з представниками інтелігенції звертати увагу на вагу Церкви в нашому народі, на значенні релігії, на величі Христа, а решту все зробить асиміляція ідей” [322, 43];

4) Великого значення для успішного вирішення справи морально-релігійного виховання молоді потрібно приділити заснуванню Дому Сестер Служебниць;

5) Добрий пастир зобов’язаний брати активну участь у заснуванні економічних товариств, сприяти організації гуртків домашнього господарства, в яких молодь могла б здобути фахові знання ремісничого характеру. У них потрібно було “запровадити усвідомлюючу працю господарського плану, відчити, лекції, практичні вказівки, що піднесуть наш нарід на вищий господарський ступінь ...” [743, 50];

6) Не відмежовуватися від суспільно-громадського життя громади, всіляко підтримувати ті політичні партії, які відстоювали ідеї національного державотворення, програма діяльності яких орієнтувалася на засадах християнського світогляду. Кожному пароху рекомендувалося, щоб він сприяв функціонуванню гуртків партії Український Католицький Союз на місцях [725, 18];

7) Щоб культурно-просвітницька діяльність священика була успішною потрібно наполегливо й ґрунтовно працювати над духовним самовдосконаленням, підвищенням свого інтелектуального та культурного рівня [120, 257].

Суттєвим чинником в успішному розв'язанні морально-етичних проблем українців було питання, пов'язане з поширенням ідей абстинентського руху. Цей просвітницький рух був спрямований на боротьбу з надмірним вживанням галичанами алкогольних напоїв та тютюнових виробів. На підставі статистичних даних, опублікованих у часописі “Відродження” (Львів, 1938 р.), громадськість краю була поінформована про те, що у 1936 р. українці видали на алкогольні напої 51775610 злотих, а в 1937 р. – 75578560 злотих. Вчені підраховали, що в одному місяці українці пропивали і прокурювали – 12500000 злотих; в одному тижні – 3125000 злотих; в один день – 446464 злотих; в одну годину – 18602 злотих; в одну хвилину – 300 злотих [933, 124]. Дослідження свідчить, що у переважній більшості випадків ініціаторами рішучих заходів, спрямованих на боротьбу проти пияцтва виступали греко-католицькі священики. Розмірковуючи над питаннями, пов'язаними з абстинентським рухом в католицькому світі, отець М.Гулей у статті “Актуальна справа” (Нива, 1929 р.) звертав увагу громадськості на успішну діяльність “Братств Тверезості” на західноукраїнських землях у кінці XIX ст., які набули свого поширення завдяки галицькому митрополиту Й. Сембратовичу [197, 473]. Розкриваючи мету та завдання “Братств Тверезості” у Галичині доктор В.Фіголь у науковій розвідці “Кілька актуальних питань про брацтва тверезости” (Нива, 1939 р.) зауважував, що ідея їх створення була запозичена у західних країнах Європи. Програма діяльності абстинентського руху в “Братствах Тверезості” була вміло пристосована та органічно пов'язана з релігійним життям українців. Так, прийняття в члени братства супроводжувалось молитвою, а цілий абстинентський рух був відданий під опіку Пресвятої Богородиці [938, 137]. Ефективним, методично обґрунтованим пропагандистським чинником, який пропонувався духовенству у боротьбі проти “морального лиха” вважалась книга отця Е.Криницького “Місійні проповіді о пиянстві і безстыдности” (Жовква, 1910 р.) [31, 52].

Продовжуючи аналіз просвітницької діяльності “Братств Тверезості” в

Галичині, зазначимо, що з нагоди духовного відродження парафій, українці ставили на в'їзних дорогах села так звані “хрести тверезості”, каплички. Біля них відбувались щорічні маніфестаційні походи, які проходили у формі церковних процесій [1036, 523]. Щоб заохотити парафіян вступати в члени братства, сумлінні священники самі записувались у “братчики”, власним прикладом допомагаючи розповсюдженню справи, спрямованої на формування духовного та фізичного здоров'я нації. Серед жителів сіл, членів братств тверезості, організовувались так звані “контрольори”, головним завданням яких був нагляд за дотриманням членами товариства своїх обов'язків і виконання складеної ними присяги. У разі недотримання братчиками статутних положень товариства, їх приводили до священника на виховну бесіду [968, 20]. Коли самі слова уже не були достатнім аргументом, члени товариства збирались на проведення публічних молитв за “упавшого” братчика або того, хто страждав від алкоголізму [686, 589; 938, 139].

На сторінках релігійно-національних видань краю першої половини ХХ ст. розгорнулась дискусія з приводу доцільності заснування протиалкогольного товариства священників, яке мало за мету допомогти громадськості здолати “моральне зло”, а також надало б можливість душпастирям отримати навчально-методичну літературу абстинентського змісту. З метою організації вищезазваного товариства, у квітні 1932 р. отцям-парохам декількох деканатів було розіслано анкету з проханням дати відповідь на запитання: Чи погодились Ви б стати членом новоствореного “Українського протиалкогольного товариства священників “Нове Життя”? Результати опрацьованих анкетних даних дозволили отцеві Л.Глинці зробити висновок, що переважна більшість священників не тільки самі би вступили у члени товариства, але й всіляко заохочувала б до членства світських осіб [164, 362].

Загальновідомо, що пияцтво руйнує моральні основи родинного життя, змушує людину легковажно витратити важкозароблені гроші, спричинює деградацію особи. Підтвердженням вищесказаного служать факти французького лікаря доктора Бруневіля про те, що в паризькому закладі для психічнохворих з 2377 пацієнтів лише 1219 мали батьків, що не зловживали алкоголем. Згідно даних

вченого, у Швейцарії 70% хворих на епілепсію мали батьків алкоголіків [1008, 376]. У свою чергу, результати медичних досліджень, проведених українським науковцем С.Парфанович підтвердили висновок про те, що діти, чиї батьки були алкоголіками не тільки відставали від інших у фізичному розвитку, але й мали значно нижчі показники під час навчання в школі. Домінування такої тенденції відображала подана нижче таблиця [687, 275].

Таблиця 2.1

Показники успішності школярів через призму алкогольної залежності батьків

Батьки, що п'ють у хлопців			
<i>відмінно</i>	<i>добре</i>	<i>задовільно</i>	<i>незадовільно</i>
0	30%	47%	21%

Батьки, які не зловживають алкоголем			
<i>відмінно</i>	<i>добре</i>	<i>задовільно</i>	<i>незадовільно</i>
3,7%	63,1%	32%	1%

Батьки, що п'ють у дівчат			
<i>відмінно</i>	<i>добре</i>	<i>задовільно</i>	<i>незадовільно</i>
1,3%	39,3%	41,4%	18%

Батьки, які не зловживають алкоголем			
<i>відмінно</i>	<i>добре</i>	<i>задовільно</i>	<i>незадовільно</i>
4%	42%	41%	13%

Таким чином, огляд статей морально-релігійного змісту, предметом аналізу яких були питання, пов'язані з пропагуванням здорового способу життя, дозволив

греко-католицьким освітнім діячам виділити ряд аспектів, спрямованих на реалізацію ідей абстинентського руху в Галичині. По-перше, складна соціально-економічна ситуація першої половини ХХ ст. мала спонукати українську громадськість розвивати національний кооперативний рух, піднімати добробут народу, навчити його заощаджувати кошти через добровільну відмову від алкоголю. Отець Я.Літинський у статті “Жахлива дійсність у світлі цифр” (Відродження, 1938 р.) наводив такі факти: якщо б 122 мільйони злотих, пропитих і прокурених українцями в 1936 р. положити в банк під 6 відсотків річних, то із самих лише відсотків (понад 7 мільйонів) можна було покрити всі видатки, які галичанам потрібно було виділити на розвиток культурно-освітніх товариств, на функціонування національної видавничої справи, а також оплатити навчання 130 тисячам студентам [549, 41]. По-друге, виникала необхідність організації у школах протиалкогольних гуртків, які б створювали умови для виховання фізично здорового та морально стійкого підростаючого покоління. Про реалізацію подібної форми роботи говорилось в одному з архівних документів: “2 лютого 1930 р. директор Козівської школи Я.Домбровський виголосив реферат на тему: “Алкоголь і його наслідки на молодий організм та майбутній розвиток народу”. Реферат був зачитаний у присутності 160 учнів ...” [202, 18]. По-третє, проголосити лютий – місяцем протиалкогольної пропаганди, а вересень – місяцем проведення плебісциту, що дозволило б організувати акції, спрямованих на ліквідацію корчмів у селах Галичини. Зокрема, 16 квітня 1933 р. відбувся бойкот жителями навколишніх сіл місцевої кооперативи, яка торгувала алкогольними та тютюновими виробами. За даними Бучацького старости, ініціаторами заходу стали: священник І.Галібей – парох Скоморохів та дяк Ю.Янковський із села Космежина, які проводили агітаційно-роз’яснювальну роботу серед молоді та збирати підписи на підтримку протиалкогольної та протинікотинової акції [209, 2].

Вагомим напрямом праці священників була проповідницька діяльність, яка безпосередньо була пов’язана з обов’язками та покликанням духовних отців. Високий рівень проповідницької діяльності залежав як від особистої фахової підготовки промовця, так і від змісту, форми, актуальності теми викладеного ним

матеріалу. За висловлюванням відомого педагога Ю.Дзеровича: “Всі богослужіння священник повинен відправляти якнайточніше з усякою побожністю; проповіді його повинні бути обдумані й розумні, гарні щодо форми й змісту, бо як не найде парафіянин того душевного корму в церкві, то буде шукати його в костелі і тим самим пропаде для Церкви і нації” [306, 353]. Все вищесказане дозволило отцю В.Лиско у рефераті “Як нині душпастир має приготуватися до проповіді”, зачитаному на одному із з’їздів галицького духовенства, зауважити, що в селах почали застосовувати нові форми просвітницької діяльності (організація бібліотек, гурткової роботи, створення кооперації та читалень ін.). Душпастир зобов’язаний був уміло використати цю позитивну тенденцію у своїх проповідях. На думку отця В.Лиска, щоб проповідь була успішною, корисною та повчальною, необхідно було враховувати наступні вимоги:

1) Актуальність, суспільна значимість, врахування духовних потреб та соціальних інтересів парафіян;

2) Проповідник повинен виголошувати проповідь так, щоб вона виходила з внутрішнього переконання промовця;

3) Життя священника має бути не лише “світлом”, яке просвітлює словом, але й спонукає пароха власними справами бути гідним свого покликання [539, 38-49].

Як було вже сказано, щоб проповідь позитивно сприймалася, священнику потрібно було пристосувати тему проповіді до актуальних проблем парафіян. Суттєвим джерелом інформації, яке служило матеріалом для розроблення актуальних тем проповідей була сповідь. На переконання А.Шептицького, праця проповідника, як і душпастирська діяльність священника, повинна мати спільну мету – спрямувати грішника до сповіді, примирити людину з Богом [606, 5]. Доцільно, на думку митрополита, працю священника-сповідника назвати “урядом примирення”, який ніколи не дозволив би йому забути, що він є своєрідним посередником між небом і землею, а також пам’ятати, що тільки “... Божа доброта веде до покаяння” [802, Рим. 2, 4]. Основне завдання сповідника – допомогти віруючим знайти оптимальні шляхи виконання християнських обов’язків, надання практичних порад

у різних життєвих ситуаціях, зокрема, у виборі професій, вихованні дітей, влаштуванні сімейного життя, у процесі самовдосконалення та ін. [740, 69]. В залежності від духовних потреб парафіян, їхніх соціальних проблем, проповіднику потрібно було застосувати відповідні теми проповідей (див. дод. Е). Наприклад, якщо священник спостерігав у парафіян брак знань у галузі християнських правд віри, він зобов'язаний був проводити катехитичні проповіді. У разі виявлення ним у громаді сектантських проповідників, комуністичних агітаторів священник змушений був застосувати апологетичні проповіді. Якщо у громаді спостерігались часті порушення норм християнської етики, непоодинокі випадки аморальної поведінки (пияцтво, розпуста, крадіжки та ін.), священник мусив провести серію так званих “картаючих проповідей” [366, 29-30]. Таким чином, проповіді духовних отців як один із видів релігійних практик були ефективними шляхами впливу на розвиток морально-релігійної свідомості молоді, оскільки їхній тематичний вибір відповідав духовним потребам віруючих, сприяв позитивному вирішенню просвітницьких питань.

Намагаючись підняти рівень національної свідомості й духовної культури української нації, церква розгорнула, окрім широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної, благочинної ще й політичну діяльність. На думку сучасної дослідниці І.Мищишин, моральне удосконалення українського народу греко-католицьке духовенство тісно пов'язувало із утвердженням його національних основ, тобто розглядало ці два аспекти як невіддільні складові одного процесу – культурного відродження й духовного зростання нації [608, 10]. Вагомий вплив на виховання нової генерації українського духовенства мав галицький митрополит А. Шептицький. Важливим завданням освітньо-виховної діяльності церкви митрополит вважав створення умов для консолідації національно-демократичних сил. У пастирських листах владика УГКЦ закликав духовенство до тісного зв'язку з народом, щоб воно дбало не лише про його духовність, а й враховувало “дочасне добро, щастя і всі наші спільні, народні інтереси ...” [47, 13]. Митрополит вимагав від священників активно включатися в загально-національну справу, брати на місцях “керму в економічній праці”. Про тісний зв'язок українського духовенства із

народом, переконливо висловився у науковій праці “Галичина в початках Юзефинської ери, в світлі урядової анкети в 1783 р.” (Краків, 1909 р.) доктор В.Токарж: “Уніяцьке духовенство в Галичині мало такий зв’язок із народом, якого ніколи не мав латинський священик. Уніяцький священик виходив із народу, нарівні з мужиком находився під пропінаційним примусом орендаря, платив чинші, десятини, давав підводи. Латинський клир називав їх релігію – хлопською ...” [26, 142]. Українські священики, як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури першої половини ХХ ст., намагалися проводити навчально-виховний процес у душі любові до Бога й Батьківщини [206, 23]. За матеріалами аналізу архівних джерел досліджуваного періоду стверджуємо, що священики УГКЦ, стоячи на захисті національних інтересів краю, використовували кожную нагоду, щоб скерувати українську громадськість в бік антипольської агітації. Приводи для такого роду агітації могли бути різні: парламентські вибори, державні свята Польщі, шкільна акція плебісциту, перепис населення тощо. Так, в одному із таємних документів, Бережанський староста Голчевський повідомляв державні служби безпеки Польщі в тому, що 1 листопада 1931 р. під час служби Божої у церкві села Гіновичі, греко-католицький священик Д.Мігоцький говорив, щоб у ході перепису населення краю, кожний греко-католик записувався українцем, а не русином, оскільки русин є в Росії [205, 20]. Подібна агітаційно-роз’яснювальна робота проводилась на церковних проповідях, під час уроків релігії в школах, на панахидах, з нагоди різних національних свят чи політичних подій. На підтримку національно-патріотичного руху Галичини українські священики збирали кошти, організовували походи. Під їхнім безпосереднім керівництвом розмальовувались придорожні фігури у національних кольорах, ставились пам’ятні хрести воїнам Українських Січових Стрільців. Все вищесказане дозволило коменданту поліції Тернополя п. Гончарчику зробити висновок, що “діяльність греко-католицьких священиків йде по тій самій політичній лінії, що й агітаційна робота Організації Українських Націоналістів ...” [208, 27]. Така відверто проукраїнська позиція з боку греко-католицького духовенства не могла пройти осторонь від польської влади, яка притягувала до кримінальної та адміністративної відповідальності всіх тих, хто йшов всупереч

інтересам її шовіністичного уряду. Наприклад, за свою антипольську діяльність священик Я. Мирович неодноразово притягався до відповідальності перед законами Польщі: 26.08.1932 р. суд Золочова засудив його на 5-місячне ув'язнення; 24.02.1934 р. священик Я.Мирович сплатив штраф у розмірі 50 злотих за нехтування польськими традиціями; у 1935 р. він був повторно притягнутий до кримінальної відповідальності терміном на 1 рік. У кінцевому результаті польська влада вжила заходів для позбавлення його права на викладання релігії в школі [213, 14].

Керівництво церкви було переконане, що тільки за умови створення власного громадсько-політичного об'єднання можна було сподіватися на консолідацію християн-католиків у боротьбі з комуністичними впливами та асиміляційною політикою польського уряду. 4 серпня 1925 р. у Львові у приміщенні греко-католицької духовної семінарії відбулося зібрання галицького священства. Усі присутні вирішили за необхідне створення “Української Християнської Організації” (УХО), що мала б аполітичний статус. Пріоритетним напрямком діяльності новоствореного товариства був культурно-просвітницький, про що свідчить прагнення керівництва організації до поширення засад УХО за допомогою видання часописів, брошур, книг релігійного змісту. Офіційним видавничим органом УХО з 1926 р. був тижневик “Нова Зоря”, який фінансувався Г.Хомишином. Нова організація поширювала організаційну діяльність повільно, станом на 1927 р. УХО налічувала близько 600 осіб, з них 381 священик [505, 221]. Аналіз статутних положень УХО дозволяє стверджувати, що головне завдання товариства полягало в тому, щоб на основі католицького світогляду об'єднати всі верстви української громадськості з метою популяризації християнських ідей та моральних цінностей серед широкого загалу населення Галичини [217, 24]. За інформацією сучасного історика О.Єгрешія, на перших порах УХО підтримувала діяльність політичної групи в УНДО В.Бачинського, що виступала за автономію Галичини в складі Польщі. Однак, неприйняття націонал-демократами окцидентальних релігійних та ультрамонтанських поглядів Г.Хомишина, призвели в 1928 р. до розколу між ундівцями та УХО. У таких умовах станіславський єпископ взяв курс на створення окремої партії, програма якої містила б вимогу автономії Галичини у складі

Польщі. У вересні 1930 р. за участю Г.Хомишина, О.Назарука, перемишльського єпископа Й.Коциловського, історика С.Томашівського та деяких інших діячів було створено Українську католицьку народну партію (УКНП) – організацію клерикально-консервативного спрямування [336, 12]. Зазначимо, що А.Шептицький не підтримав ідею створення клерикальної партії, греко-католицьке духовенство продовжувало активну участь у роботі світських культурно-просвітницьких організацій, а отже, позиція Г.Хомишина свідчила про ідейний розкол в УГКЦ.

Логічним продовженням вивчення політичного напрямку діяльності греко-католицького духовенства є аналіз роботи Українського Католицького Союзу (далі УКС), ініціатором створення якого був митрополит А.Шептицький. На початку 1930-х рр. в цілому християнсько-католицькому світі виник широкомасштабний рух “Католицька Акція” (далі КА), який мав за мету оновити приватне й публічне життя тогочасного суспільства в дусі Христового вчення [705, 169]. Нова одноіменна організація стала центром інтеграції існуючих релігійних об’єднань на західноукраїнських землях. Католицька Акція виступала одним із головних ініціаторів створення Українських Католицьких Союзів як своїх нижчих підрозділів [222, 1]. Дослідження свідчить, що перші Загальні Збори (УКС) відбулися 1 січня 1931 р. в приміщені Львівської Духовної Семінарії, на них були присутніми близько 300 осіб, зокрема й галицький митрополит Андрей. З реферату, виголошеного на зборах отцем В.Децикевичем дізнаємось, що новостворене об’єднання (УКС) було побудоване за принципом політичної партії [365, 37]. Зважаючи на прагнення національно свідомої духовної й світської інтелігенції краю до реалізації державотворчих ідей і духовного зростання нації, головна мета УКС полягала у релігійно-моральному вишколі молоді, піднесення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості не лише своїх членів, а й всієї громадськості [646, 2].

Пріоритетним напрямком роботи новоствореного суспільно-громадського об’єднання українських греко-католиків була політична діяльність. Для поширення та пропагування своїх ідей партія створила видавничий орган “Мета”, який, окрім вичерпної інформації з різних ділянок суспільно-громадського життя, також містив цікаві відомості із галузей літератури, науки й мистецтва [725, 18]. Вивчення

джерельної бази переконує в тому, що засноване галицьким духовенством суспільно-громадське об'єднання сприяло створенню своєрідної ідеології боротьби українського народу за відстоювання національних інтересів, відобразилося в активній співпраці між світською та духовною інтелігенцією, яка у своїй діяльності керувалась християнським патріотизмом.

Таким чином, аналіз статей релігійно-педагогічного змісту дає підставу стверджувати, що душпастирська діяльність священників відіграла визначну роль у процесі морально-релігійного виховання галицьких українців. Напрями її діяльності були доволі широкі та багатогранні: культурно-просвітницький, проповідницький, суспільно-громадський, науково-педагогічний та інші.

Зважаючи на особливе значення особи священника у період національно-культурного відродження України, стверджуємо, що священству доводилось виконувати роль не тільки духовних отців парафіян, але й брати на себе обов'язки народних учителів-просвітителів, які сприяли утвердженню української національної ідеї, пошуку моделі національної школи, а також допомагали галичанам вирішували проблеми соціально-культурного характеру (створювати читальні та бібліотеки, займатися духовною опікою дітей, надавати матеріальну і моральну допомогу убогим родинам, організовувати курси для неграмотних, створювати різного роду бурси, фахові майстерні, поради для вибору професій та ін.). У цьому контексті виділимо діяльність, спрямовану на реалізацію в повсякденному житті парафіян абстинентських ідей, що дозволило залучати галичан у загальноєвропейський рух прихильників тверезості.

Вагомим аспектом душпастирської праці була проповідницька діяльність, яка безпосередньо була пов'язана із обов'язками та покликанням осіб духовного стану. Високий рівень проповідницької діяльності залежав як від особистої фахової підготовки проповідника, так і від змісту, форми, актуальності теми викладеного ним матеріалу.

Окрім широкомасштабної освітньо-виховної, культурно-просвітницької, благочинної діяльності, церква розгорнула ще й суспільно-політичну роботу, яка

підпорядковувалася єдиній меті – створенню української незалежної держави за етнографічним принципом як основи для самовизначення народу. Важливою тенденцією у працях релігійно-освітніх діячів є твердження про те, що моральне удосконалення народу духовенство тісно пов'язувало із утвердженням його національних основ, тобто розглядало ці два аспекти як невіддільні складові одного процесу – культурного відродження й духовного зростання нації. Митрополит А.Шептицький, який був духовним провідником українських національно-патріотичних сил кінця XIX – першій половині XX ст. вважав, що духовенство повинно брати участь у політичному житті суспільства, але підтримувати виключно ті акції, які не суперечать принципам християнської моралі. Формами такої позиції стала організація церквою власних громадсько-політичних об'єднань (Українська Християнська Організація, Українська католицька народна партія, Український Католицький Союз), діяльність яких обумовлювалася засадами християнської моралі і національними вартостями. Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і віковому аспекті, громадсько-політичні об'єднання, до яких належала значна кількість греко-католицьких священиків, ставили за мету піднесення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості галичан. У міру своїх можливостей усі вони здійснювали пожертви на розвиток і становлення системи національного шкільництва, опіку і підтримку українських дітей. Такий підхід в історико-педагогічному дослідженні дає можливість розглядати розвиток освітньої доктрини церкви, оцінювати завоювання і невдачі українців у суспільно-політичній діяльності на різних періодах не як ізольований процес, а як органічну складову боротьби за національну і політичну свободу.

2.3. Зміст, форми і методи катехитичної діяльності священників у навчальних закладах

Аналіз літератури з історії шкільництва та педагогічної думки Галичини показав, що особливе місце в душпастирській діяльності священників займала їх катехитична участь у навчально-виховному процесі шкіл. Для розкриття даного аспекту проблеми особливу цінність мають наукові праці тогочасних релігійно-освітніх діячів і педагогів: І.Бартошевського, М.Галущинського, Ю.Дзеровича, В.Калиновича, О.Макарушки, В.Пачовського, С.Русової, І.Ющишина та ін. У наукових розвідках галицьких вчених зроблений висновок про те, що катехитична діяльність священників спрямовувалася на утвердження високоморальних ідеалів учнівської молоді, розглядалась як фактор гуманізації освіти [518, 50]. Церковна влада вважала за необхідне, щоб у кожному навчально-освітньому закладі Галичини був катехит. Його завдання чітко було окреслено на сторінках релігійного часопису “Нива” (Львів, 1909 р.): “Катехит повинен не лише учити релігії, але єго обов’язком є доповнювати працю учителів, се є виховувати молодіж в дусі народнім, бо рускі діти якраз мають мало учителів ...” [641, 111-112].

Документальні матеріали свідчать, що на противагу вчителям, які мали у своєму розпорядженні професійні товариства “Учительська Громада” та “Взаємна Поміч Українського Вчительства”, катехити були позбавлені протягом тривалого часу такої можливості. Виникала потреба упорядкувати науково-методичну роботу катехитів, оскільки їхня педагогічна діяльність не була організована на належному рівні. Цей факт підтверджує одне з єпископських послань, в якому говорилось: “... руский клир замало катихизує, а як катихизує, то не зовсім так, як належало би ся” [527, 721]. Крім цього, методика навчання релігії в школах із українською мовою викладання більшою мірою залежала від суб’єктивного розуміння місцевих священників. Натомість, вимагався педагогічно обґрунтований, науковий підхід, що в повній мірі забезпечували б інструкції товариства катехитів. На думку отця О.Квіта, суттєвим недоліком у роботі катехитів була недостатня кількість фахових підручників. Ті ж підручники, які були в учнів, не витримували найменшої критики

[447, 61]. Таким чином, відсутність високопрофесійних навчальних програм, недостатній рівень науково-методичного забезпечення предмету релігії в школі, мала кількість фахових підручників та катехизмів переконувало церковну владу у потребі заснування Товариства Руських Катехитів. На початку ХХ ст. осередки діяльності новоствореного товариства катехитів обіймали майже всю територію Галичини та Буковини. Його центр розташовувався у Львові. Головним завданням товариство вважало “підтримку всіх справ, що мають на меті науку релігії, релігійно-моральне виховання молодіжи і добро духовне та матеріальне катехитів” [527, 723]. Для досягнення поставленої мети товариство передбачало проведення таких заходів: організація зборів і з’їздів членів товариства, лекційних викладів і обговорення шкільних справ, наукових конференцій, педагогічно-катехитичних курсів, видання часописів, підручників та творів катехитичного змісту [431, 364].

Важливою подією у науково-педагогічній діяльності духовенства вважалося проведення загального з’їзду отців-катехитів, і, водночас, загальних зборів товариства катехитів, який відбувся у Львові 26.08.1921 р. [939, 210]. Головою товариства було обрано отця Є.Громницького. У перший день перед учасниками з’їзду було зачитано реферати отця Й.Маркевича ЧСВВ на тему “Про християнську організацію молоді – як чинник поглиблення релігійності”, а також отця І.Цегельського “Шкільні екзорти та їх теми”. Своєрідним підсумком з’їзду катехитів можна вважати ті пропозиції, які були надіслані на адресу митрополичого ординаріату:

- інспекторами предмету релігії в школах призначати лише досвідчених катехитів, які відзначаються ґрунтовними теологічними знаннями та володіють елементами педагогічної майстерності;
- не рекомендувати викладати релігію світським особам, а також учителям, які безпосередньо не були пов’язані з помісною церквою;
- щоб учні в школах молилися українською мовою [364, 307].

Незважаючи на складні соціально-політичні умови, відновлене після Першої світової війни товариство катехитів доволі успішно й надалі продовжило розвивати

свою діяльність. Станом на 1925 р. було відновлено роботу гуртків товариства у Станіславі, Тернополі, Перемишлі. Позитивним фактором діяльності товариства катехитів можна вважати й підготовку планів для навчання релігії у сільських школах, надрукованих у Львівських Архієпархіальних відомостях; школах виділових, надрукованих у часописі “Нива”; учительських семінаріях, надрукованих у Львівських Архієпархіальних відомостях. Крім цього, з ініціативи товариства вийшли шкільні підручники отців Л.Лужицького “Догматика”, Я.Левицького “Історія Церкви”, Г.Костельника “Апольогетика”, С.Біленького “Наука віри для III кл. народних шкіл” [388, 400].

Узагальнюючи висловленні галицьким духовенством думки з приводу високих вимог до професійних і моральних якостей катехитів, зазначимо, що кожен із вчителів релігії повинен був володіти наступними рисами:

1) *Інтелектуальними*: добре знати й розуміти предмет катехитичної науки, а саме: великий катехизм, біблійну історію, літургіку, історію церкви і церковний спів; володіти основними знаннями у галузях педагогіки, психології та логіки; вміти легко пояснювати та доступно викладати навчальну дисципліну;

2) *Моральними*: бути глибоковіруючою людиною, взірцем християнських чеснот; щиро любити своїх вихованців; бути справедливим, лагідним та терпеливим за словами Ісуса Христа: “Учітеся від мене, бо я є тихий і покірний серцем” [802, Іоан 12, 25]; сумлінно виконувати катехитичну працю, прагнути до процесу самовдосконалення та самоосвіти;

3) *Фізичними*: бути фізично здоровою людиною;

4) *Канонічними*: пам’ятати, що навчання релігії в школі має проводитись лише з дозволу та під наглядом єпископа місцевої єпархії [429, 5-8].

Натомість, легковажне ставлення священників до катехизації учнівської молоді могло негативно позначитись не тільки на моральному мікрокліматі родин, але й відбитись на власній долі пароха, який ніс безпосередню церковну відповідальність за сумлінне виконання своїх обов’язків. Таку категорію священників, митрополит А.Шептицький у посланні “До Духовенства про катехизацію” (ЛІАВ, 1937 р.)

застерігав: “В совісті тяжко перед Богом відповідатимуть священники за душі тих дітей, що до школи не ходять, і не вчаться катехизму в церкві. Гірко й страшно відіб’ється на долі священника та його родини присутність в парохії тих людей, що не знають добре святої віри ...” [604, 28].

Важливою справою в педагогічній діяльності священників, на яку звертав увагу єпископський ординаріат, була опіка над тією частиною шкільної молоді, яка закінчувала своє навчання в школах, а отже розпочинала самостійне життя. Для керівництва позашкільним катехизаційним процесом молоді церковна інституція на сторінках релігійних видань рекомендувала священникам наступну програму дій. По-перше, священники повинні були зацікавити молодь до активного читання релігійних дитячих періодичних видань шляхом організації в парафіяльних школах юнацьких бібліотек. По-друге, душпастир мав звернути увагу на учнів, які закінчували вселюдну школу й виявляли бажання продовжити навчання за обраним фахом, по-можливості працевлаштуватися [783, 125]. По-третє, прискіпливу увагу катехит повинен був приділити тій категорії молодих людей, яка після закінчення вселюдної школи не мали наміру нікуди йти далі. У цьому випадку священник зобов’язаний був проводити часті катехизаційні заняття, пропагувати католицьку пресу, залучати молодь до культурно-громадської праці з метою формування релігійно-національного світогляду [804, 20-21]. Про такі методи катехизаційної роботи наголошувало й товариство “Просвіта”: “На шкільну молодь поза школою не може мати ніхто такого впливу, як саме Церква через особу душпастиря і катехитів, яким є кожний парох” [991, 2]. Для успішного проведення процесу морально-релігійного виховання учнівської молоді від кожного священника вимагався щорічний перегляд і перевірка результатів педагогічної праці. Єпископський ординаріат вимагав від катехитів до кінця вересня щорічний звіт своєї діяльності [75, 23-24] (див. дод. Ж). Варто зазначити, що деякі катехити за досягнення хороших результатів педагогічної праці отримували не тільки схвальні відгуки від керівництва, але й винагороди. Цей факт підтверджують архівні документи. Наприклад, за сумлінне виконання своїх обов’язків у 1925/1926 шкільному році вчитель релігії села Товсто луг, греко-католицький священник Міронович отримав винагороду. Про це повідомила повітова

Шкільна Рада в Тернополі 2 вересня 1926 р. [218, 15]. Значна увага духовенства у 1920-х рр. приділялася організації молодіжно-католицької організації, навчально-виховний процес якої ґрунтувався б на засадах християнської моралі й створював відповідні передумови для формування нового покоління української нації. Отець С.Матковський був переконаний, що пріоритетним напрямком роботи молодіжної організації мало стати морально-релігійне виховання. Такий педагогічний підхід допоміг би отцям-катехитам “здобути серця дітей і їх батьків” [592, 165]. Свою позицію щодо доцільності створення молодіжного об’єднання релігійного спрямування галицький педагог аргументував наступними чинниками:

1) У християнській організації молодь може краще засвоїти релігійні знання, які поглиблюють католицький світогляд та сприяють всебічному гармонійному розвитку учасників;

2) Чітка структура організації, гурткова дисципліна дозволяє формувати учням суспільні риси характеру (відповідальність, дисциплінованість, пунктуальність, колективізм та ін.);

3) Атмосфера християнського ідеалізму товариства допомагає родині, школі, громаді сформувати “нову генерацію української молоді”;

4) Реалізація принципу “автономності молоді” спонукає членів молодіжного об’єднання сумлінно виконувати свої обов’язки, вирішувати справи, які впливають на подальшу долю товаришів. На думку галицького педагога П.Біланюка, самоврядування учнів забезпечувало “... на вдержанні ладу, порядку, спокою і повного забезпечення добрих умовин розвитку ума, здоров’я тіла і здоров’я душі” [34, 37];

5) Організація сприяє вихованню ідейно спрямованої особистості, оскільки, окрім формування високих моральних якостей, спрямовує молодь до найвищого духовного ідеалу – Бога [592, 166].

Суттєвим доповненням для аналізу даного аспекту проблеми є вивчення матеріалів загальної конференції львівських катехитів, яка відбулася у Львові 28.08.1921 р. Найактивнішу участь у роботі підготовчого комітету конференції прийняв отець Й.Маркевич, який вніс конкретні пропозиції щодо теорії та практики

діяльності християнської молодіжної організації. Для покращення організаційно-методичної роботи товариства Й.Маркевич запропонував так званий “Блокнот добрих справ”, який потрібно було використовувати як один із засобів процесу самовдосконалення особистості. На думку релігійно-освітнього діяча, християнська організація молоді є вагомим чинником у катехитичній діяльності священиків. Вона сприяє залученню учнівської молоді до тісної співпраці з церквою. Поряд із домінуючим морально-релігійним вишколом у згаданій організації вирішувалися б завдання розумового, естетичного, громадського, трудового та фізичного виховання підопічних, що в кінцевому результаті сприяло б у їх різнобічному та гармонійному розвитку [961, 27]. Обов’язковими моментами в навчально-виховному процесі товариства мали також бути включені питання, спрямовані на поглиблення релігійних знань, а саме: проведення дискусій, лекцій, відчитів з таких галузей науки як філософія, психологія, педагогіка, соціологія та ін. Всі ці заходи спрямовувалися на формування у молодих християн-католиків апостольської волі, поглиблення релігійного світогляду, прагнення до пропагування християнських моральних засад [1066, 114].

Для успішної організації навчально-виховного процесу учнів на уроках релігії в школах Галичини, згідно з постановою Архієпархіального Собору в 1905 р., всю територію краю було поділено на шкільні округи, що обіймали 6-12 шкіл. Для зручності ці округи формувалися на основі кордонів адміністративних повітів. У кожен шкільний округ призначався духовний шкільний комісар, який зобов’язаний був тримати на контролі дотримання церковних вимог щодо застосування правильної методики навчання релігії в школах і виконання релігійних практик. На початку своєї діяльності кожен із шкільних комісарів складав присягу такого змісту: “Присягаю Господу Богу Всемогучому, що доручені мені обов’язки буду по змозі совісно сповняти на славу Бога й спасення ближніх” [734, 105]. В обов’язки шкільного комісара входила перевірка результатів педагогічної праці катехитів, а також налагодження конструктивних стосунків із адміністрацією школи. Вимагалось виконання положення митрополичого ординаріату про те, що “школа не повинна бути місцем яких-небудь конфліктів між світськими й духовними

вчителями” [99, 111]. Окрім цього, завданням шкільного комісара було налагодження тісних зв'язків з ординаріатським делегатом у шкільній окружній раді. Членами ординаріатської Шкільної Ради могли бути обрані лише найбільш авторитетні та досвідчені катехити-священники. Зокрема, митрополичий ординаріат у 1935 р. пропонував наступних кандидатів у члени митрополичої Шкільної Ради: отців Ю.Дзеровича, М.Залеського, М.Хмільовського, докторів І.Копача та В.Левицького [966, 329].

Основна роль у справі морально-релігійного виховання шкільної молоді відводилася парафіяльним священникам, які зобов'язані були вести катехизаційні заняття не тільки в церкві, але й у школі, при відсутності там вчителя релігії. На думку сучасного історика педагогіки І.Ковальчук, значна частина священників брали безпосередню участь у навчально-виховному процесі шкіл як учителі та проповідники; на батьківських зборах педагоги разом з представниками церкви обговорювали проблеми морального виховання учнів у родині та недоліки навчання і поведінки школярів; вчителі разом із священниками вели бесіди з окремими батьками щодо виховання в дітей громадянськості, релігійності, моральності, слухняності; освітяни і батьки проводили єдину лінію на дотримання вихованцями дисциплінарних приписів для шкіл краю, привчання дітей до участі у Богослужінні, разом контролювали відвідання ними публічних закладів дозволеного типу [463, 12]. Добре розуміючи важливість цієї справи, церковне керівництво, окрім високих моральних якостей, вимагало від отців-катехитів ще й високої результативності в справі навчання й виховання учнівської молоді. Для того, щоб стати катехитом, кожен із священників зобов'язаний був скласти письмовий іспит із окремих дисциплін, які вимагали від парохів ґрунтовних знань у галузі філософії, історії, культури, психології, соціології та ін. [135, 225; 146, 197] (див. дод. И). Всі священники мали право відвідувати школи, а у разі потреби дирекція навчально-освітніх закладів зобов'язана була надати у їхнє розпорядження відповідне приміщення для педагогічної праці [203, 19]. На початку шкільного року, катехити повинні були узгодити із адміністрацією шкіл кількість годин, які передбачались виділити для предмету релігії. В окремих випадках, кількість годин могла бути

залежною від загальної кількості дітей у різних класах [227, 3]. Відповідно до постанов Архієпархіального Собору 1905 р. кожне заняття катехит мав розпочати і закінчити спільною молитвою вголос [430, 181] (див. дод. 3).

Дослідження показало, що переважна більшість духовних отців вважала для себе катехитичну працю як одну із найважливіших, і, водночас, найважчих у душпастирській діяльності. Одна із головних проблем полягала в тому, що вчитель релігії на уроках у школі змушений був подавати дітям перші абстрактні поняття про Бога, душу, Всесвіт тощо. Тому методика викладання релігії не повинна була обмежуватись лише “сухим” вивченням правд віри. Щоб навчання було цікавим та зрозумілим, катехит повинен був доповнювати зміст релігійних правд цікавими оповіданнями, взятими із Біблії, історії народу або прикладами із щоденного християнського життя. Для створення в класі своєрідної атмосфери радості катехитам рекомендувалося закінчувати уроки релігії співом церковних пісень [357, 55]. Важливим чинником для покращення результатів педагогічної праці священників вважалась наявність в учнів молитовників, оскільки “се так важна річ до піднесення побожності у дітей, що ніхто о тім не буде сумніватися” [640, 44].

Для покращення катехитичної роботи єпископський ординаріат офіційно надавав священникам точно визначений план навчання релігії учнів у народних школах (див. дод. К). Одним із найкращих планів вважався той, який був запропонований отцем Ю.Гірняком “Плян навчання релігії в народних школах” (Станіславів, 1932 р.) [162, 7]. Згідно науково-методичної розробки греко-католицького педагога, перший рік навчання був найважчим для катехита, оскільки діти, не розуміючи ще стислої катехитичної мови, не вміли уважно слухати та висловлювати власні думки. Катехиту пропонувалося застосовувати відповідні методи морально-релігійного виховання (заохочення, покарання, приклад, сповідь, причастя та ін.), які сприяли б знаходженню спільної мови із шестирічною дитиною. Як стверджував отець С. Біленький: “Вінцем науки релігії в низших класах народних шкіл є перша св. Сповідь і перше св. Причастя. І коли катехит приготував дітвору, як належить до сих св. Тайн, то вже виконав найважливішу частину своїх обов’язків” [38, 334]. На другому році навчання релігії катехиту потрібно було прив’язати дитячі

серця до Господа Бога. Особливу увагу звернути на тих учнів, які виховувались у несприятливих домашніх умовах. Пам'ятати, що у 8-річному віці учні сердечно вірили учителю, покладалися на його авторитет, старалися заслужити його похвалу. У третьому класі катехит мав перейти вже до систематичного навчання катехизму. У четвертому й вище класах народних шкіл катехити, як і батьки, повинні були враховувати, що учням середніх класів потрібно було більше отримувати інтелектуальних знань, які сприяли б їхньому духовному та розумовому розвитку. Такий підхід до справи навчання релігії поділяв отець О.Квіт у статті “До студій над релігійним вихованням”: “Тут молодь вже ставляє кроки до зрілого життя. Це авангард, що не любить скорятися, але здобуватись до самого ядра і катехит вже не тільки мусить їх вчити, але й переконувати” [444, 291]. Відповідно до цього, отець Ю.Гірняк пропонував, щоб у повній семикласовій школі протягом чотирьох останніх років, навчання релігії включало такі предмети, як Біблію, літургіку, історію Церкви, катехизм. Катехит мав дотримуватися розподілу матеріалу у наступний спосіб: у четвертому класі – навчання Біблії, у п'ятому – Літургіки, у шостому і сьомому класах – великого катехизму [162, 16]. Окрім цього, у старших класах потрібно було залучати учнів до участі у церковних Богослужіннях, до справ милосердя. Так, хлопці повинні були вміти прислужувати до Служби Божої, співати вечірню, молебні, Символ Віри. Для здійснення милосердних справ пропонувалось, щоб учні відвідували хворих товаришів, молилися за померлих, складали пожертвування для вбогих, вдів та сиріт, брали участь у “надоумленні злих товаришів”. Як слушно було зауважено в монографії “Основи християнської педагогіки” (Тернопіль, 1999 р.): “Людина у етичній системі християнства незмірно дорожча не тільки за всі скарби землі, але навіть за весь всесвіт. Кожна окрема особистість неповторна, унікальна” [105, 79].

У контексті аналізу науково-педагогічної діяльності духовенства в Галичині доцільно розглянути й гімназійну програму з релігії. Згідно з дослідженням І.Курляк “Українська гімназійна освіта у Галичині” (1864-1918 рр.), програма з релігії розроблялася на основі окремого положення і затверджувалася церковними властями – консисторіями. Вивчення релігії починалося у I класі катехизмом. У другій

половині XIX – початку XX ст. користувалися підручником Гушалевича, пізніше в українських середніх школах користувалися підручником А.Торонського. У II класі викладався курс біблійної історії Старого Завіту. Новий Завіт вивчався у III класі спершу з підручника Попіля, а потім – А.Торонського. У IV класі гімназисти вивчали літургіку греко-католицької церкви. У V класі – догматику фундаментальну та апологетику. У тісному зв'язку з догматикою перебувала християнсько-католицька етика, яку вивчали у VII класі з підручника Л.Цибика, а з 1904 р. – Д.Дорожинського. Завершувалося вивчення релігії у VIII класі курсом історії християнсько-католицької Церкви, яку викладали за підручником А.Ваплера і А.Стефановича [518, 44-50]. Окремо виділимо “Катехизм” Франца Шпіраго, якого використовували як навчальний підручник для учнів початкових та середніх шкіл, гімназій, учительських семінарій [1038]. Таким чином, гімназійний предмет релігія, подаючи учням поряд із суто теологічними відомостями, широкий спектр загальноосвітніх знань, потрібних світській культурній людині, виконував не лише освітню, але й виховну та розвиваючу функції, виступав як вагомий чинник морального та духовного розвитку української молоді.

Повертаючись до аналізу особливостей педагогічної праці священників зазначимо, що учні, котрі погано засвоювали катехитичні знання, не могли вважатися корисними членами суспільства, оскільки їхній спосіб життя не був побудований згідно Божих законів. Натомість молодь, яка відвідувала заняття релігії в школі, добре навчалася, ставала законопослушними громадянами та практикуючими християнами [195, 4]. Таку позицію обґрунтував у статті “Про знання катехизму” (ЛАВ, 1937 р.) митрополит А.Шептицький: “Хто не знає катехизму, майже не може бути добрим християнином. Знання катехизму це основа християнського життя, тому хто навчить добре ближнього катехизму, той має перед Богом таку заслугу, як коли б навернув грішника” [1033, 45-46].

Для об'єктивного висвітлення катехитичної діяльності священників у навчальних закладах потрібно проаналізувати й недоліки їхньої педагогічної роботи. Зокрема, причини труднощів у навчанні релігії в школах Галичини розкриває священник І.Пачовського у науковій праці “Про причини малих успіхів у науці

катехизму, біблійної історії і літургіки по наших селах і містечках” (Нива, 1927 р.). Основну відповідальність за високу результативність навчання релігії в школі педагог покладав на отців-катехитів. На думку галицького вченого, майже третина українського духовенства з різних причин занедбувала своїми катехитичними обов’язками, що негативно позначалось на успішній реалізації завдань релігійно-морального виховання учнівської молоді. Ще перед Першою світовою війною церковна влада в особі єпископа О.Боцяна звертала увагу отців-парохів на сумлінному ставленні до катехитичної праці: “Друга наша історична вже німецька: недостача науки катехизму. Молодіж росте дико, без належного релігійного виховання, крадіж, пияцтво, розпуста й навіть секретарство в застрашніший спосіб деморалізують нарід, а наука катехизму й далі в занедбанню” [57, 392]. Узагальнюючи висловлені галицьким духовенством думки з приводу основних проблем педагогічної роботи, І.Пачовський, найперше, вказував на недостатній рівень методичної підготовки катехитів. Дослідивши навчально-виховний процес українських духовних семінарій, науковець дійшов до висновку, що в теоретичному курсі катехитики мало уваги приділялося методиці викладання релігії в школах. По-друге, на основі власного катехитичного досвіду отець І.Пачовський зауважував, що ефективна реалізація завдань морально-релігійного виховання підростаючого покоління багато в чому залежала від соціально-матеріального фактору. За словами священника: “Де село багатше, там і справа світська, як читальня, вчацання дітей до школи, та й церковна ліпше стоїть або скорше дається звести на добрі шляхи” [696, 288]. Третьою вагомою причиною низьких успіхів катехитичної діяльності священників автор вважав те, що більшість парафіяльних церков була віддалена від шкіл на доволі значні відстані. Якщо в парафії нараховувалось три або чотири школи, то, в такому випадку, пароху часто доводилось вибирати між тим, чи іти йому до хворого на св. Сповідь, чи до дітей на навчання релігії [717, 317-318].

Про потребу співпраці між вчителем і священником неодноразово наголошувалось й на різних культурно-просвітницьких з’їздах, педагогічних конференціях, народних віче, у засобах масової інформації. Так, наприклад, відомий галицький педагог О.Макарушка у статті “Парох і учитель” (Учитель, 1906 р.)

звертав увагу духовенства на те, що “добрий учитель – то его права рука в селі, тож з тою “правою рукою” все треба бути в якнайліпшій згоді” [568, 187]. У свою чергу, один із представників духовної інтелігенції, цілком погоджуючись із вищеназваною думкою О.Макарушки, наголошував, що: “Ми, духовенство і ви, учителі, вийшли з народу, тож мусимо завжди спільно йти, себе взаїмно любити і шанувати, а коли зайде потреба та і взаїмно попірати” [842, 267]. Таким чином, налагодження тісної співпраці з учителями шкіл займало особливе місце в душпастирській праці духовенства, оскільки їхня спільна педагогічна діяльність заклала основи для успішної реалізації завдань морально-релігійного виховання підростаючого покоління.

На думку вчителя релігії А.Галандюка, висока результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини залежала від двох чинників: особистісних якостей характеру катехита і запропонованих ним методів та форм навчання [146, 208; 145, 37]. Священик О.Квіт у статті “Вчім і виховуймо” (Нива, 1934 р.) наголошував отцям-катехитам, щоб у педагогічній праці вони дотримувались загальновідомого античного принципу “*Non scholae, sed vitae discendum*” (Ми вчимось не для школи, а для життя). Велика кількість катехитів, на думку вченого, використовувала у педагогічній роботі застарілі методи навчання й виховання, які заставляли учнів вчити напам’ять важкозрозумілі катехитичні дефініції, церковні правила, теологічні догмати. Щоб збагнути дитячий світ і впливати на нього, отець-катехит мусив опуститись до розумового рівня дитини, стати не тільки вчителем, але й вихователем. Катехизаційні заняття не варто було обмежувати лише рамками шкільного підручника, необхідно було використовувати такі форми та засоби, які забезпечували високу результативність виховного процесу. Методика викладання релігії в школі вимагала від катехита оглядових уроків, біблійних образів, яскравих картинок, частих прогулянок тощо [443, 274]. Аналізуючи педагогічну працю духовенства Галичини окресленого періоду стверджуємо, що для того, щоб навчання релігії мало позитивні виховні наслідки, катехитам потрібно було враховувати такі рекомендації:

- щоб навчання формувало з учня правдивого християнина, виховувало в ньому

релігійні почуття та здатність до виконання християнських вчинків;

- створювати такі основи мисленнєвої діяльності та гармонійного розвитку учня, які б сприяли виробленню морально-релігійного сумління;
- щоб релігійній культурі учня відповідала його моральна поведінка в школі та за її межами;
- щоб учень ставився до навчання релігії з відповідальністю та дисципліною;
- щоб виховний вплив предмету релігії розпочався з перших уроків;
- намагатися, щоб на уроках завжди панувала релігійна атмосфера;
- застосовувати методи, які б спонукали учня до відповідних моральних вчинків [1, 14-15].

Специфіка навчання релігії в школі полягала в тому, що вона не могла вважатися зовсім новим предметом для учнів, оскільки основи віри та моралі є вродженими ідеями людини. Про цей факт переконливо говориться в Святому Письмі, де сказано, що людина створена “за Образом і Подобою Божою” [802]. Своєрідним підтвердженням апріорності ідеї Бога у людській свідомості служить соціологічне опитування радянських учнів у 1928 р. з приводу виявлення рівня їхньої релігійної культури. Радянським школярам (окремо хлопцям і дівчатам) було запропоновано відповісти на три питання: 1) Чи вірите в Бога? 2) Чи молитися? 3) Чи ходите до Церкви? Кількість учасників опитування становила 615 осіб. Результати анкетного опитування виявили наступні факти: невіруючими вважали себе 183 хлопці (77, 9 %); 175 дівчат (46,1 %) разом 58,2 %; віруючих у Бога було: 52 хлопці (22, 1 %) та 205 дівчат (53,9 %), разом 41,4 %; тих, що відчували потребу молитися було: 40 хлопців (17 %) та 169 дівчат (44,5 %), разом 34 %; відвідували церкву 40 хлопців (17 %) та 154 дівчат (40,5 %), разом 31,5 % [840, 338].

Таким чином, незважаючи на пануючу ідеологію атеїзму в СРСР, близько 42% школярів визнавали себе віруючими людьми, які відчували духовну потребу гармонійного єднання з Богом. До цього висновку, на переконання О.Вишневецького – автора монографії “Теоретичні основи сучасної української педагогіки” (Дрогобич, 2003 р.), спонукала молодь також відчуття нашої традиції, наша

історична пам'ять. Українське виховання за добільшовицьких часів завжди було глибоко християнським, а Церква і релігія посідали в ньому вельми помітне місце [107, 34].

Проведений духовенством аналіз різноманітних підходів показав, що кожна успішна праця, пов'язана з навчанням і вихованням учнів, вимагала від вихователів та вчителів послідовної діяльності, побудованої на основних принципах та загальних правилах дидактики. Не стала винятком й наука релігії, яка базуючись на специфічній методиці викладання, використовувала в процесі навчання основні правила й принципи катехизму. Ю.Дзерович зауважував з цього приводу: "... Якщо релігійне навчання має бути виховуючою наукою, яка не лише о релігії навчає, але її доказує, скріплює, і вправляє, тоді мусить метода до того змагати, щоби якнайбільше зискати стичности з життям. Школа, якій се удасться, має право назвати себе справді "релігійною школою життя" [303, 52]. На думку отця А.Галандюка, який багато уваги приділяв методиці навчання релігії в школі, кожен метод навчання повинен був враховувати три складові елементи: хід навчання, форму навчання і тон навчання [147, 179]. Під ходом навчання розумівся той логічний порядок думок, за допомогою якого реалізовувались основні принципи процесу навчання. Він міг бути аналітичним, синтетичним, дедуктивним або індуктивним. Велику увагу в справі навчання релігії приділялось формі навчання, яка могла бути: акроаматичною, гевристичною, лабораторною, дійтичною. Для кращого розуміння специфіки форм релігійного навчання розкриємо їх зміст. Акроаматична форма навчання надавала учням нові знання, готову інформацію за допомогою оповідання, опису подій, явищ тощо. При початковому навчанні релігії таку форму застосовували дуже рідко, оскільки вона вимагала від учнів достатньо розвиненої пам'яті та високого рівня розумових здібностей, які дозволяли відрізнити головну суть речей від другорядних та знаходити їх взаємозв'язок і взаємоприналежність. Гевристична форма мала на меті створення вчителем проблемної ситуації, яку учні можуть розв'язати. У порівнянні з акроаматичною формою навчання, що опиралася на авторитет вчителя, гевристична форма спонукала учнів до вироблення самостійності. У

лабораторній формі учні мали знайти не тільки саме розв'язання проблеми і таким чином здобути нові знання, але й самостійно визначити собі шлях, який привів би їх до вирішення поставленого завдання. Лабораторна форма розвивала в учнів творчі здібності та виробляла самокритичну, об'єктивну оцінку своїх знань. Деїктична або типова форма навчання вимагала від вчителя демонстрації учням якогось зацікавленого предмета чи явища, пропонувала описати його, а також за допомогою абстрактного поняття впровадити відповідну правду віри. Обов'язковим моментом на уроках релігії в школах було створення катехитом відповідної релігійної атмосфери, так званого “тону” навчання. Коли на уроках панував легковажний настрій, не було поваги до вчителя або предмету, отримання позитивного результату в навчально-виховному процесі важко було сподіватися. Кожен учитель релігії мусив мати у своєму педагогічному арсеналі власні засоби, які забезпечували йому потрібну сприятливу атмосферу, а саме: поставу, погляд, мову, рухи, міміку тощо [147, 183].

На одному із душпастирських з'їздів у середині 1930-х рр. отець В.Кулик у рефераті “Якої методи належить держатися в уділюванні науки релігії в народній школі і церкві” наголошував, що сучасна йому доба вимагала від катехитів організації навчання релігії на основі трьох аспектів, а саме: позитивного, творчого і життєрадісного. На думку галицького педагога, переважна більшість школярів мала помилкове уявлення, що “гріх” це повсякденна, нормальна умова християнського життя. Натомість, чесне, правдиве життя вважалось якимсь виключенням із правил, ідеалом, на який здатні лише вибрані “святі” особи. Отець В.Кулик вважав, що предмет навчання релігії повинен формуватися на позитивній основі, вселяти у серця вихованців переконання, що “святі” люди – це звичайні люди, які за допомогою праці над собою намагаються впроваджувати у житті християнські моральні принципи. Розглядаючи другий аспект, зауважимо, що впровадження творчого підходу на катехизаційних заняттях спонукало шкільну молодь до процесу самоосвіти та самовдосконалення. Третій аспект передбачав присутність життєрадісної атмосфери на уроках релігії в школі. Ніщо так не загрожувало налагодженню приятельських стосунків між вчителем і учнями, як песимістично

налаштований катехит, який своєю похмурою поставою та надмірною виваженістю відбивав у школярів всіляке бажання творчо опанувати предмет [514, 50-58]. Автор реферату наводив слова Ю.Дзеровича, який у книжці “Педагогіка” (Львів, 1937 р.) звертався до катехита: “Будь все веселий, приязливий, щирий і збуджуй у своїх учнів радісне християнство. Від зажуреного післанця ніхто не сподівається веселої вістки” [304, 56].

Дослідження свідчить, що специфіка процесу морально-релігійного виховання школярів у навчально-освітніх закладах краю обумовлювала використання різноманітних педагогічних технологій виховання. Окрім таких типових форм виховання, як урок, дискусії, лекції тощо отцям-катехитам на уроках релігії в школах часто доводилось застосовувати такі нетипові форми, як реколекції та екзорти. Як показала релігійна практика духовних отців церкви, одним із найефективніших засобів для відновлення внутрішніх сил людини служили духовні вправи реколекції. У енциклопедії “*Mens Nostra*” св. Отець Папа Пій XI наголошував на потребі використання християнами подібних духовних вправ у приватному житті та рекомендував застосовувати їх до відповідного інтелектуального й морального рівня реколектантів [333, 12]. Згідно інформації отця М.Жеплинського, в релігійних практиках використовували дві головні форми розважання – медитацію та контемпляцію. У першому випадку за допомогою медитацій розмірковували про вічні правди, заглиблювались у значення таїнств віри та розважали про особистісні якості святих людей. Такий спосіб сприяв покращенню роботи пам’яті, розвивав розумові та вольові здібності людини. Натомість, завдяки контемпляції, людина заглиблювалась у якусь історичну подію, найчастіше пов’язану із життям Ісуса Христа або святих Церкви. Подібна форма розважань була розрахована на розвиток чуттєвих здібностей людини. Окрім цього, виділяли ще один різновид розважань, який відбувався під впливом медитації – розважання молитви. Під впливом такої форми розважань у реколектанта виникали нові ідеї, пробуджувались релігійні почуття [340, 105-106]. Таким чином, будь-яке розважання мало за мету, окрім пізнання самого себе, ще й формування позитивних рис характеру, і, водночас, викорінення негативних якостей особистості.

На підставі аналізу статей релігійного змісту було виявлено, що у справі практикування духовних вправ, особливе місце відводилось так званим “постановам”, які були двох видів: а) великі, загальні; б) малі, конкретні. Загальні постанови, як правило, робилися один раз у житті. Вони окреслювали той виховний ідеал та моральні цінності, яких потрібно було дотримуватись у повсякденному житті. Конкретні постанови впливали із загальних, вони були спрямовані на усунення окремо взятого недоліку або намагались знаходити засоби для подолання життєвих труднощів. Кожне розважання закінчувалось молитвою [460, 217].

На думку галицького педагога О.Квіта, щоб духовні вправи підвищили рівень морально-релігійного виховання учнівської молоді потрібно було виконати три умови: концентрувати духовні властивості, багато й побожно молитися, провести іспит совісті. Під час реколекційних днів школярам не рекомендувалось зосереджувати увагу на другорядних речах, заборонялось голосно сміятись, відвідувати місця розважального характеру, уникати конфліктних ситуацій та людей, які б могли стати причиною їх виникнення. Другою важливою передумовою успішного проведення реколекцій була молитва. Як слушно зауважує з цього приводу сучасний дослідник проблеми морально-релігійного виховання дітей Т.Тхоржевська, існує ціла культура моління, опановуючи яку людина вчиться бути християнином [918, 212]. Завдання отця-катехита полягало в тому, щоб довести до свідомості учнів думку, згідно якої молитва – це своєрідна розмова з Богом. Особливо важливим було привчати дітей до імпровізації та складання власних молитов. Такий творчий, індивідуальний підхід до молитви є вищим рівнем духовного розвитку особистості. Галицькі вчителі релігії рекомендували, щоб діти молилися напівголосно. Як писав Ю.Дзерович: “Щоб дитина й ухам чула, що уста її говорять, що серце її відчуває” [304, 153]. За посередництвом молитви людина мала унікальну можливість з’єднатись у духовній сполучі з Богом. Про важливість молитви у житті людини красномовно засвідчував у посланні “До духовенства на Великий Піст 1935 рік” митрополит А. Шептицький: “Це фундаментальна правда віри, що молитва найважливіша зі всіх Божих справ життя ... Молитва – це ж найголовніша умова благодати, це ж одинока дорога до благодати” [605, 28]. Третьою передумовою успішного проведення

реколекційних днів вважалась справа іспиту совісті. Ця практика серед усіх інших займала особливе місце, як найбільш ефективний метод самовиховання і самовдосконалення [775, 23-24]. Надзвичайно високо виховні можливості “іспиту совісті”, як способу самоаналізу, пізнання самого себе оцінював Й. Сліпий. На думку галицького богослова, самоаналіз відображає критерії моральності, сукупність нормативних принципів поведінки людини [825, 12]. Отже, використання реколекційних занять на уроках релігії в школах переконувало катехитів у доцільності їх застосування у навчально-виховному процесі, оскільки вони спонукали школярів до розвитку власної творчої активності, передбачали вироблення потреби до самовдосконалення та формування моральних якостей особистості.

Наступною формою виховання, яку широко використовували отці катехити на уроках релігії в школах називались екзортою (обговорення відповідних тем на релігійну тематику – авт.). Про потребу її застосування у навчально-виховному процесі шкіл аргументовано доводив отець В. Кармазин. По-перше, завдяки екзортам поширювались релігійні знання у школярів. У навчальних планах середніх шкіл Галичини на уроки релігії передбачалось лише 2 години, що, звичайно, виявлялось недостатньо для доброго засвоєння учнями навчального матеріалу. Екзорта, в даному випадку, виконувала роль своєрідного додаткового факультативного заняття. По-друге, зважаючи на те, що в поодиноких родинах батьки не хотіли або не могли забезпечити своїх дітей духовною літературою, яка б сприяла пробудженню в учнів релігійних почуттів, застосування екзорти, як форми релігійно-морального виховання, надолужувала прогаяне. По-третє, екзорта була тією формою навчально-виховного процесу, за допомогою якої катехит міг прив'язати дитячі серця до Господа Бога, навчити учнів шанувати церкву і розуміти релігійну науку [424, 31].

У свою чергу, педагогічна практика доктора І.Фіголя також переконувала його в доцільності використання екзорти під час уроків релігії в школах. На думку вченого, для кращого засвоєння учнями катехитичних знань та підвищення результатів праці катехита, теми екзорти потрібно було розділити на: а) догматичні,

б) моральні, в) історичні, г) літургійні [940, 42].

а) *догматичні* теми – це добре підготовлені теми, котрі відзначаються ясністю викладу матеріалу, чіткістю висловлювання думки, логікою, констатацією фактів та аргументів. Предметом догматичної екзорти є перш за все особа Ісуса Христа;

б) *моральні* теми – це теми проблем, пов'язаних з практичною стороною християнського життя, а саме: чесноти, вчинки, мотиви, обов'язки, завдання християнина. Теми моральних екзорт будуються на принципах “радісного християнства”. Суворо заборонялось зображувати Бога як якогось тирана, що тільки й чекав, як кинути людину до пекла;

в) *історичні* теми – це теми, в основі яких покладена конкретна історична подія, що відображає життя та діяльність християнських великомучеників за віру або взята із Святого Письма;

г) *літургійні* теми – це теми, головним змістом яких є обряди греко-католицької церкви, а метою – пояснення основних положень літургії та її елементів (церква, іконостас, церковний посуд, ризи, книги та ін.). Зі слів Ю.Дзеровича дізнаємось, що: “Служба Божа є не лише осередком Богослужіння, але й одним із центрів християнського життя” [301, 28].

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження дає підстави стверджувати, що серед напрямів української системи виховання, яка існувала в Східній Галичині у першій половині ХХ ст., видатні релігійно-освітні діячі церкви (М.Барановський, І.Бартошевський, А.Галандюк, Є.Гузар, Ю.Дзерович, І.Назарко, О.Лещук та ін.) виділяють: фізичне, естетичне, моральне і релігійне, виховання духовне, естетичне, статеве, господарське, виховання ідей та розуму [158, 98]. На думку галицьких педагогів (П.Біланюка, Ю.Богданіва, М.Галущинського, В.Жизневського, В. Левицького, О.Макарушки, І.Ющишина), виховання повинно бути:

а) *моральним*: намагатися виробити моральні якості особистості;

б) *природним*: врахувати психологічні особливості школярів;

в) *прогресивним*: відповідати вимогам тогочасного розвитку суспільства та новітнім ідеям людства;

г) *правдивим*: формувати позитивні риси характеру – чесність, працелюбність; викорінювати негативні – брехливість, лінивість;

д) *цілеспрямованим*: вимагати взаємодії всіх педагогічних засобів для досягнення мети виховання, узгоджувати діяльність батьків, школи та церкви;

е) *релігійним*: базуватися на вчені та етиці християнської моралі;

є) *національним*: виховувати патріотичні почуття любові до національної культури, традицій і мови;

ж) *розсудливим*: відповідати запропонованим методам навчально-виховного процесу;

з) *статевим*: враховувати фізіологічні, психологічні і розумові особливості школярів;

к) *творчим*: розвивати інтелектуальні і духовні здібності учнів, спонукати їх до самоосвіти та самовиховання [1042, 8-9].

Важливою тенденцією у працях галицьких педагогів є думка про пріоритетне значення морально-релігійного у цілісній системі виховання, яке зумовлено особливим завданням та змістом, специфікою його природи. Релігійно-освітні діячі Східної Галичини визначили також і мету морально-релігійного виховання. Найбільш прогресивний підхід у визначенні мети виховання, її складових елементів розробив отець Ю.Дзерович. Найвищим ідеалом його педагогічної системи є релігійні цінності [693, 13]. За його твердженням, метою виховання є тілесна й духовно-моральна довершеність і дозрілість вихованця або його самостійність. Разом з цим, мету виховання галицький вчений пропонує розглядати в трьох аспектах (індивідуальному, суспільному, релігійному) [304, 43]. Лише їх органічне поєднання може забезпечити виховання досконалої особистості, котра буде гідним членом суспільства. Головними вихователями підрастаючих поколінь Ю.Дзерович вважав сім'ю, церкву й державу. Сім'я виховує індивідуально, церква релігійно і морально, а держава національно й суспільно [873, 117]. Виходячи з ідеалістичних методологічних підходів, а також із того, що педагоги Східної Галичини мету

виховання підростаючого покоління вбачали в удосконаленні й самовдосконаленні, уподібненні до Бога, сучасна дослідниця цієї проблеми Л.Геник вирізняє такі завдання морально-релігійного виховання: а) виховувати людину, яка б прагнула до самовдосконалення, до уподібнення до Бога; б) виховувати людину віруючу, яка б знала, що за всі добрі та погані вчинки душа людини буде нести відповідь перед Богом; в) виховувати людину, яка б у своєму житті прагнула дотримуватися християнських норм поведінки, які викладені у Декалозі; г) виховувати людину-гуманіста, яка своїми діями й вчинками дотримуватиметься основного християнського правила: кожна людина є Творіння Боже, а отже не чинити іншій людині того, чого не хотів би, щоб чинили тобі; д) виховувати людину, яка була б готовою прийти на допомогу іншому; е) виховувати людину, котра має бути готова до різних життєвих випробувань, не падати у відчай, а старатися подолати ці перешкоди.

На основі науково-теоретичної, педагогічної спадщини греко-католицького духовенства впливають такі принципи (засади) морально-релігійного виховання: принцип провіденціоналізму; принцип гуманізму; врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; врахування статі дитини; принцип рівності чоловіка і жінки в питаннях віри та в питаннях відповідальності за свої вчинки перед Богом; утвердження життєвого оптимізму через Божу чесноту надії; принцип самовиховання та самовдосконалення; принцип систематичності й послідовності; принцип народності; виховання в праці, принцип опори на позитивне в людині; принцип збереження єдності й наступності поколінь; принцип єдності школи, сім'ї і громадськості у відповідальності за виховання підростаючого покоління; повага до особистості дитини у поєднанні з вимогливістю до неї; принцип авторитету Божого, духовної влади, світської влади, старших наставників і вчителів, батьків [158, 100-105].

Вивчення джерельної бази переконує в тому, що на першу половину ХХ століття церква як особливий виховний інститут нагромадила чималий педагогічний досвід. Свідченням цього є хоча б наявність кількох підручників, які розкривають форми, методи і засоби виховання взагалі й релігійно-морального зокрема. Аналіз

педагогічних праць греко-католицьких вчених (М.Барановського “Педагогіка”, І.Бартошевського “Християнсько-католицька педагогія”, Ю.Дзеровича “Катехитика”, “Педагогіка” та ін.) дозволяють виділити *методи* морально-релігійного виховання, що одночасно виступають і релігійними практиками, які можна покласифікувати за традиційною схемою:

- методи формування свідомості (розповіді, бесіди, проповіді, розважання, культ героїв, приклад);
- методи формування досвіду громадської поведінки (участь у організаціях релігійного спрямування, участь у ділах милосердя для душі і тіла ближнього, участь у передматуральних Богоміллях);
- методи стимулювання і оцінки діяльності (іспити совісті, Сповідь, Св. Причастя, заохочення, покарання) [919, 92].

Засобами морально-релігійного виховання, тобто тими факторами, за допомогою яких здійснюється виховний процес, виступають: молитва, зміст предметів релігійного циклу, духовна література і музика, сакральне мистецтво, наукові гуртки, преса, народно-релігійні традиції та інші. Серед широкого спектру засобів, що використовувались у діяльності культурно-освітніх та молодіжно-релігійних об'єднаннях (“Марійська дружина”, “Католицька Акція”, “Обнова”, “Орли”, “Сокіл”, “Пласт” та інші), слід відзначити бібліотеки, видавництва, католицьку літературу, реферати, матеріальні фонди, вивчення життя і діяльності Святих, концерти, аматорські театральні вистави, вечорниці, повітові та краєві сокільські свята з демонстрацією гімнастичних вправ, спортивних змагань тощо [8, 12].

Форми морально-релігійного виховання, які використовувались духовенством, надзвичайно цікаві та різноманітні. Це – Богослужіння, реколекції, екзорти, передматуральні богомілля, піст, вшанування культу померлих, уроки релігії, проща до святих мість, походи, Марійські (Богородичні) свята, академії, концерти та інші [158, 110; 919, 92].

Таким чином, дослідження змісту катехитичної діяльності священиків у навчальних закладах Галичини дозволяє стверджувати, що педагогічна праця

займала одне з головних місць у душпастирській роботі. Аналіз матеріалів дослідження показує, що у науково-теоретичній і просвітницько-педагогічній діяльності священиків у тій чи іншій мірі знайшли своє відображення усі проблеми, характерні для процесу становлення і розвитку українського шкільництва в тодішніх умовах, а зокрема: недостатня кількість середніх шкіл, що не дозволяло охопити навчання усіх українських дітей; відсутність українських учительських семінарій; підготовка висококваліфікованих, національно свідомих учителів для рідної школи; опрацювання теоретичних засад національного виховання на рівні європейських стандартів; написання і видання українських підручників.

Для поліпшення професійної діяльності вчителів-катехитів вагоме значення мало заснування Товариства Руських Катехитів, проведені заходи якого (педагогічні з'їзди, наукові конференції, гурткова робота, видання підручників та творів катехитичного змісту та ін.) дозволили священикам підвищити результати своєї праці та досягнути високого рівня педагогічної майстерності. З метою успішної реалізації завдань морально-релігійного виховання учнівської молоді, катехити зобов'язані були не тільки сумлінно виконувати професійні обов'язки, але й володіти наступними рисами: інтелектуальними (освіченістю, розсудливістю, знанням предмету катехизму, обізнаністю із правилами дидактики тощо), моральними (гуманністю, побожністю, справедливістю, терпеливістю, толерантністю), фізичними (міцним здоров'ям) та канонічними (законопослушністю). Для того, щоб стати катехитом, кожен із священиків повинен був скласти письмовий іспит, який вимагав від вчителів релігії ґрунтовних знань у галузі філософії, історії, культури, психології, соціології тощо.

Висока результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини, в основному, залежала від двох чинників: особистісних якостей характеру вчителя, що однаковою мірою мав відзначатися як ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також від запропонованих ним спеціальних педагогічних технологій, що базувалися на специфічних методах (розповіді, бесіди, проповіді, сповідь), принципах (психологізація виховання, принцип народності, принцип виховуючого навчання, зв'язок виховання з життям

суспільства, активність дитини, єдність вимог сім'ї, держави і церкви та їх взаємодія та ін.), формах (Богослужіння, реколекції, екзорти), засобах (молитва, релігійні свята, духовна література, хоровий церковний спів тощо) навчання й виховання.

Результати дослідження переконують, що саме завдяки тісній співпраці школи, Церкви та громадськості у систематизації навчально-виховного процесу релігії в школах, вдалось успішно пропагувати християнські ідеї та моральні засади для їх застосування у повсякденному житті шкільної молоді. Дослідники історії педагогіки одностайні в тому, що потрібне творче осмислення одержаних результатів, які в сучасних умовах є важливим джерелом збагачення теорії і практики національного шкільництва і виховання молоді.

Висновки до II розділу

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження дає підставу зробити висновок, що науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині першої половини ХХ століття зробила визначний внесок в розвиток української педагогічної думки, вона є цінним джерелом для опрацювання теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання. Впродовж окресленого періоду, завдяки активній суспільно-педагогічній праці духовенства відбулося поетапне формування системи приватного національного шкільництва.

З метою розгортання широкомасштабної освітньо-виховної, громадсько-культурної й благочинної діяльності, пріоритетними завданнями церкви, в контексті дослідження організаційно-педагогічних передумов підготовки священиків до душпастирської діяльності, були: створення Богословського наукового товариства, а разом з тим розвиток власної богословської школи; активізація релігійно-видавничої діяльності, що дозволило збагатити українську богословську школу новими творами релігійно-морального змісту; створення й розвиток системи греко-католицької освіти (заснування й функціонування духовних малих та великих семінарій); відкриття у Львові Богословської академії – вищого навчального закладу європейського зразка; освітньо-виховна праця в різних суспільних інституціях (школах, сиротинцях, дошкільних установах) та громадсько-виховна діяльність в організаціях (Католицька Акція, Український Католицький Союз, Марійські дружини); агітаційно-пропагандистська діяльність церкви та виховання нового покоління високоосвіченого духовенства.

Спектр діяльності душпастирської роботи священиків, яка відіграла визначну роль у процесі морально-релігійного виховання галицьких українців, був доволі широкий і багатогранний, а саме: культурно-просвітницький, проповідницький, суспільно-громадський та науково-педагогічний. Зважаючи на особливе значення особи священика у період національно-культурного відродження України, стверджуємо, що священикам доводилось виконувати роль не тільки духовних отців парафіян, але й брати на себе обов'язки народних вчителів-просвітителів, які

сприяли утвердженню української національної ідеї, а також вирішували проблеми соціально-культурного характеру (створювали читальні та бібліотеки, займалися духовною опікою дітей, надавали матеріальну і моральну допомогу убогим родинам, організовували курси для неграмотних, створювали різного роду бурси, фахові майстерні, поради для вибору професій та ін).

Важливою тенденцією у працях релігійно-освітніх діячів є твердження про те, що моральне удосконалення українського народу греко-католицьке духовенство тісно пов'язувало із утвердженням його національних основ, тобто розглядало ці два аспекти як невіддільні складові одного процесу – культурного відродження й духовного зростання нації. Формами такого розвитку стали організація церквою власних громадсько-політичних об'єднань (Українська Християнська Організація, Українська католицька народна партія, Український Католицький Союз), діяльність яких обумовлювалася засадами християнської моралі і національними цінностями.

Вагоме місце в душпастирській діяльності священників займала їх катехитична праця у навчально-виховному процесі шкіл. Для розкриття науково-педагогічної спадщини духовенства особливу цінність мають наукові праці тогочасних релігійно-освітніх діячів і педагогів (І.Бартошевського, М.Галущинського, Ю.Дзеровича, В.Калиновича, О.Макарушки, І.Пачовського, С.Русової, І.Ющишина та ін.), в яких синтезовано досягнення науки і традиційного релігійного виховання. У наукових розвідках галицьких вчених зроблений висновок про те, що катехитична діяльність священників спрямовувалася на утвердження високоморальних ідеалів учнівської молоді, розглядалась як фактор гуманізації освіти. Високу результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини забезпечувало гармонійне поєднання традиційних методів, форм і засобів виховання (див. рис. 2).

Реалізувати завдання морально-релігійного виховання на практиці, виступати організатором такого процесу міг лише відповідно кваліфікований катехит, що однаковою мірою відзначався як ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також володів елементами педагогічної майстерності.

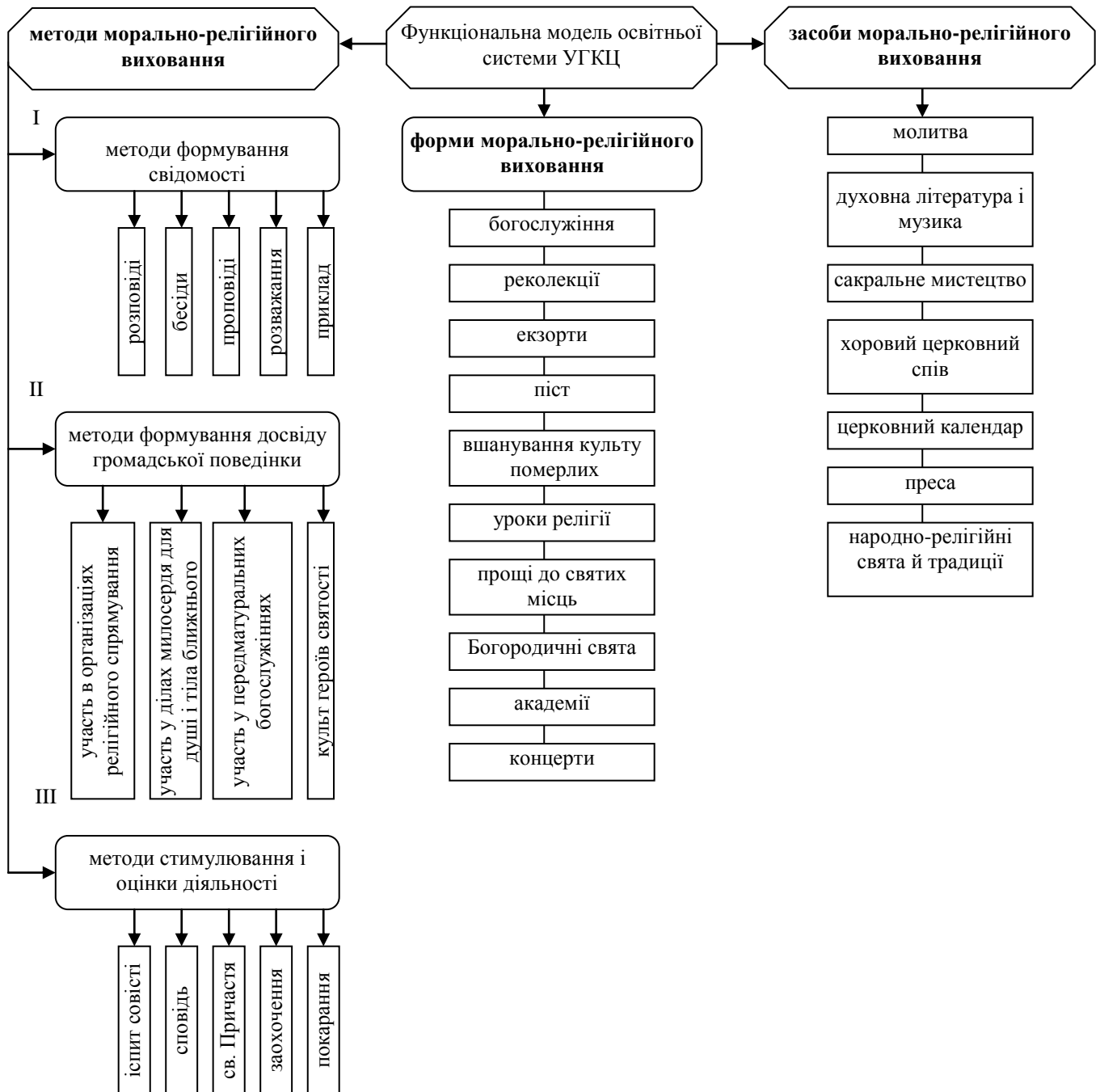

Рис. 2. Функціональна модель освітньої системи УГКЦ

Теоретико-методологічна база педагогічної діяльності українського духовенства зумовила появу науково-обґрунтованої і дієздатної виховної системи, яка здійснювалася паралельно в теоретичній і практичній площинах. З метою теоретичного обґрунтування базисних ідей морально-релігійного виховання української учнівської молоді нами було взято за основу педагогічні погляди отця Ю.Дзеровича, які становлять цілісну виховну систему. Найвищим ідеалом цієї системи є релігійні цінності. Відповідно до цього, виховний процес, що опирався на

засади християнської моралі й був пройнятий національним духом, створював відповідні передумови для формування нового молодого покоління української нації. Він був зорієнтований на самопізнання і самовдосконалення особистості.

Постулатами виховного процесу були такі:

- постійний самоконтроль і самоаналіз власної поведінки (“виховання душі”), окремих вчинків, емоцій, почуттів і бажань є передумовою духовного зростання;
- викорінення негативних рис, звичок, нахилів, формування сили волі, позитивних якостей особистості (“виховання почуття правдомовності”), ціннісних орієнтацій, християнського світогляду є тривалим процесом, що продовжується усе життя;
- лише шляхом самопізнання можна зрозуміти своє призначення у житті.

Наскрізним принципом виховання у педагогічній системі Ю.Дзеровича є християнський гуманізм, який відповідає адекватним сучасним тенденціям гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні, а також засвідчив великі потенційні можливості української педагогічної думки першої половини ХХ ст.

Таким чином, науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині є цінним джерелом для опрацювання теоретико-методологічних аспектів національної системи освіти. У контексті стратегічних завдань реформування освіти в Україні науково-теоретична спадщина видатних представників Церкви (І.Бартошевського, Ю.Дзеровича, М.Конрада, Г.Костельника, І.Назарка, Й.Сліпого, А.Шептицького та інших), їх педагогічний досвід заслуговують на всебічне визнання і є актуальними для виховання української молоді на сучасному етапі розвитку Української держави.

РОЗДІЛ III

ДОСВІД МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ ГАЛИЧАН У ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВАХ ТА МОЛОДІЖНО-РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

3.1. Практика морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах

Аналіз періодичних видань і архівних джерел середини XIX-першої третини XX ст. засвідчує, що значний внесок у розкриття питання, пов'язаного з морально-релігійним вихованням галичан зробили церковні братства. Усвідомлюючи потребу організації братств для піднесення духовної культури українців, духовенство докладало зусиль, щоб церковні об'єднання стали справжньою опорою християнського життя і були дієвим чинником у їхній душпастирській діяльності. У цьому контексті заслуговує на увагу стаття отця А.Глодзінського “Організація церковних братств” (“Нива”, 1910 р.), в якій автор робить висновок, що головна мета церковних братств полягала “... о якнайліпше сповнення Божих заповідей і щоби спільними силами виконувати добрі діла любови ближнього для добра громади” [166, 445]. Як свідчать статутні документи церковних товариств, до братств приймали осіб, яким на день вступу виповнилось 24 роки. Братчики повинні були відзначатися зразковою поведінкою, бути практикуючими християнами, займати активну життєву позицію та займалися культурно-громадською діяльністю. Без відома чоловіків жінок до товариства не приймали, як і не могла належати до членів братства особа, що була притягнута до кримінальної відповідальності за важкий злочин. За інформацією доктора С.Тершаковець-Бережницької дізнаємося про те, що для нових членів встановлювався випробувальний однорічний термін. Протягом цього часу братчики придивлялися до поведінки “новоприйнятих” членів, по можливості пізнавали їхню вдачу, вміння та здібності. Обов'язковою умовою цього періоду була вимога, згідно якої нові члени мали добре засвоїти катехизм та статутні правила церковного товариства [898, 123]. Аналіз статей релігійного змісту, предметом вивчення яких була просвітницька діяльність церковних братств,

дозволив систематизувати виховні правила, яких повинні були дотримуватись члени товариства. Братчики зобов'язувалися: сумлінно виконувати Божі заповіді; скромно та охайно вдягатися, остерігатися надмірного вживання їжі та алкогольних напоїв; не заходити до корчми, не брати участь у галасливих танцях та сумнівних забавах; бодай один раз на тиждень спільно молитися у родинях; молитися до і після приймання їжі; суворо дотримуватися церковних постів; самому не читати аморальних книжок та часописів і не дозволяти їх читати у своїй присутності; сповідатися і причащатися щонайменше 4 рази у рік; завчасно скласти заповіт, щоб уникнути між членами родини непорозумінь при розподілі матеріальних благ; старатися про взаємну любов і згоду між ближніми; ніколи нікого не обмовляти і не говорити злого; не присягатися і не божитися, хіба що у справах дуже важливих; остерігатися некультурних розмов, непристойних жартів; у разі недуги відвідати хворого брата, а у випадку важкої хвороби нагадати йому про прийняття святих Тайн; бути присутнім на похоронах членів братства, спільно молитися за упокій їхньої душі [166, 446]. Дотримання братчиками вищеперерахованих моральних норм поведінки дозволяло парохам сподіватися на покращення міжособистісних стосунків серед парафіян, а також сприяло процесу морально-релігійного виховання українців. Наприклад, за інформацією митрополичого ординаріату, з приходом у 1909 р. у село Сіромачі священника В.Венгриновича, моральна атмосфера села значно покращилась. Цьому процесу сприяло заснування молодим парохом двох братств: Братства Тверезості, яке нараховувало біля 300 осіб і Братства Найсвятіших Тайн у складі понад 100 осіб. Окрім цього, отець В.Венгринович згуртував сільську молодь навколо церковного хору та аматорського гуртка, заснував церковну крамницю. Подібні культурно-освітні заходи дали вагомі результати, оскільки за словами священника: “Дві корчми стоять пусткою, в метриках майже не найдеш випадків незаконних дітей, молодіж замість поганих забав, гуртується в читальні на церковні або народні співи, весь народ слухняний, охотно рве ся до всього доброго діла” [327, 86]. Дослідження показало, що організація церковних братств на території Східної Галичини проходила з великим ентузіазмом. Зокрема, священник М.Кордуба, очоливши парафію у селі Грабовець Микулинецького деканату, організував при

місцевій церкві Братство Найсвятіших Тайн у складі 150 парафіян; натомість отець Й.Яремович, за невеликий проміжок душпастирської праці у селі Настасів Тернопільського повіту зумів згуртувати навколо братства 302 члени, яке на початку 1936 р. було одним з найбільших за своєю чисельністю, як у деканаті, так і в єпархії [175, 122; 219].

Найпершим обов'язком кожного церковного братства було опікуватися церквою, дбати про порядок і чистоту церковного інвентаря, забезпечити добру організацію для проведення церковних свят, богослужінь. Наприклад, церковне братство Бучача було поділене на відділи: старші, молодші, сестрицтво і дівоча дружина. Кожний із братчиків та сестер зобов'язувались щомісяця платити невеликий грошовий внесок. Грошовий фонд був спрямований на благородні цілі: на допомогу малозабезпеченим товаришам, престарілим, хворим, а у випадку їхньої смерті – для влаштування гідного похорону. Керівництво товариства спонукало членів братства сумлінно виконувати обов'язки, докладало зусиль, щоб братчики жили між собою у мирі та взаєморозумінні. Навіть у випадку суперечок братчикам не дозволялось подавати справи до суду, а примушували їх вирішувати у колі релігійного товариства [1002, 467].

Для забезпечення організаційної роботи товариства з-поміж братчиків вибирали керівництво у складі п'яти осіб. Головний орган братства називався радою. Членом ради міг бути обраний тільки дійсний член товариства, який відзначався високими моральними якостями, мав організаторські здібності, користувався повагою у товаришів. Більшістю голосів рада обирала наставника, заступника, скарбника, писаря й учителя. Один раз на місяць члени ради збиралися для обговорення актуальних питань релігійного товариства: прийняття нових членів, розподіл обов'язків, винесення доган або покут тим, які провинилися тощо. Обов'язком наставника було добре організувати роботу товариства, підтримувати тісний зв'язок із місцевим отцем-душпастирем. Його заступник повинен був допомогти створити між братчиками сприятливу атмосферу довір'я та любові, яка б гарантувала успішне вирішення поставлених виховних завдань. До обов'язків учителя входила, насамперед, освітньо-виховна діяльність, навчання катехизму спочатку тих членів, які

перебували у випробувальному терміні. Одночасно учитель виконував роль наставника тієї учнівської молоді, що у майбутньому виявляла бажання стати членами товариства. До молодіжної секції приймали хлопців та дівчат віком від 14 до 24 років. Разом із учителем вони могли брати активну участь у просвітницькій діяльності товариства. Наприклад, у час Різдвяних свят члени старшого і молодшого відділів могли спільно організувати святковий вертеп, збираючи кошти на потреби церкви, на матеріальну підтримку соціально скривджених, в'язнів, сиріт тощо [204, 2].

Один раз у місяць рада церковного братства проводила загальні збори. Зазвичай, збори починалися спільною молитвою, після якої провідник-священик або наставник звертався до членів з промовою, в якій оголошував мету та завдання зібрання. Обов'язковим елементом промови було читання уривків із Святого Письма або католицької літератури. Збори протоколював писар братства, він записував у відповідну книгу прізвища присутніх, виступаючих, занотовував ухвалені рішення та прийняті пропозиції членів братства. Після цього, скарбник звітував про фінансове становище релігійного товариства, гроші якого, як правило, були поділені на три головні частини: на убогих та хворих членів громади; на потреби церкви; на забезпечення життєдіяльності самого братства [298, 12].

Із спогадів В.Папіжа, автора історико-мемуарної статті “Молодь Старого Міста” дізнаємося, що Підгаєцька молодь була добре організована в церковному братстві. Один раз у рік, 25 грудня, братство проводило так звану “сесію”, яка мала характер установчих зборів громадських організацій. На “сесії” обговорювалися найважливіші справи, пов'язані з роботою братства, із життям учнівської та студентської молоді. Прикладом конкретних справ може послужити рішення “сесії” про те, що кожний із членів молодіжного братства повинен був зробити воскові свічки для церковних потреб: Служби Божої, святкової відправи, похоронів та ін. Важливою є також інформація В.Папіжа про те, що при братстві існувала так звана “парубоцька рада”, яка займалася молодіжними справами. На раді обговорювались актуальні питання молодіжних проблем, а саме образи, сварки, бійки та інше. У присутності учасників подій молодь спільно вирішувала міру покарання, яка

залежала від “ваги злочину”. Найважчим дисциплінарним покаранням був бойкот, тобто ніхто ні при яких обставинах до визначеного терміну не смів розмовляти, приятелювати із порушником. Окрім цього, йому було заборонено тримати в церкві свічку чи хоругву, порушник не міг брати участь у забавах, і фактично був виключений із молодіжного середовища села. Також на молодіжній раді вирішували справу “фрица”. “Фриц” – це був спеціальний дозвіл, який давали старші парубки молодшим. Зазвичай, правом “фрица” користувалися ті юнаки, які на весні мали іти на військову службу. На початку проголошення “фрица” один із самих старших хлопців, найбільш авторитетний, проголошував правила та привілеї для “фричників”. Вони могли брати участь із старшими товаришами у забавах з танцями, гуляти на весіллях, обирати собі дівчат для приятелювання [685, 672].

Таким чином, виходячи із соціально-педагогічних міркувань робимо висновок, що парубоцька рада, організована при церковному братстві, відіграла своєрідну роль самоконтролюючого органу, який регулював поведінку молоді, унормовував взаємостосунки між молодшим поколінням галичан. Така педагогічна форма роботи позитивно впливала на вирішення виховних проблем молоді, на залучення учнів до тісної співпраці з церквою.

Особливо актуальною справою для парохів було питання, пов’язане із залученням до культурно-просвітньої діяльності церковних братств дівчат із різними фізичними вадами, психологічними комплексами, або тих жінок, які в силу різних обставин не могли влаштувати своє особисте життя. З цього приводу, отець С.Кульчицький пропонував душпастирям щиро опікуватися “слабовитими дівчатами”, вселяти у них переконання, що вони “не гірші за других”. Для реалізації цього завдання душпастирям пропонувалося, найперше, піднести рівень освіченості та особистої культури дівчат, а також влаштувати їх на освітянські курси сільських господинь. Проте пріоритетною справою мала бути підготовка до посвячення у світські “служниці”, за якими закріплювались функції своєрідних технічних працівників храму. Окрім цього, до їхніх обов’язків входила участь у церковному хорі, догляд за церковним інвентарем та приготування храму до богослужінь, а також акції благодійництва та милосердя [516, 240].

Дослідження свідчить, що окремі церковні братства пропагували культ Пречистої Діви Марії, котрий тісно був пов'язаний із народними традиціями українського народу з давніх часів. Практично половина монастирів і церков в Україні носять її ім'я, а зображення Богородиці – майже на всіх чудотворних іконах. На думку релігієзнавця А.Колодного, звеличування жінки-матері, ідеалізація подружнього життя, підхід до сім'ї як надприродну санкціонованої співдружності – ось що принесло християнство в духовний світ українців [468, 44]. Так, 22 грудня 1927 р. в день Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії при церкві оо. Редemptористів у Станіславі було організовано братство на честь Пречистої Діви Марії. Головною метою церковного об'єднання парафіян було пропагувати та поширювати культ Матері Божої, яка асоціювалася в українців з духовною та тілесною чистотою, з шанобливим ставленням до жінки як матері родини. Діяльність вищеназваного братства була особисто схвалена митрополитом А.Шептицьким та перемиським єпископом Й.Коциловським. Підтримка вищої церковної влади настільки позитивно вплинула на розвиток товариства, що вже в 1929 р. воно налічувало 15000 членів [571, 10]. Помітні успіхи просвітницької діяльності братства Пречистої Діви Марії призвели до того, що єпископ Г.Хомишин змушений був звернутися до Апостольської столиці з проханням надати братству ступінь Архібратства. Відповідно до цієї пропозиції, Святійший Отець Папа Пій XI особистим листом-декретом 12 вересня 1932 р. задовольнив вимогу греко-католицьких парафіян і надав станіславському братству Пречистої Діви Марії статус Архібратства, який дозволяв розширити сферу діяльності товариства на всій території краю [895].

У відповідній церковній літературі зазначалося, що провідник Архібратства один раз у місяць повинен був скликати збори членів товариства, на яких проводив навчання морально-релігійного змісту. Специфіка процесу релігійного виховання братчиків передбачала використання таких нетипових форм виховання, як реколекції, екзорти; специфічних методів (розповіді, бесіди, проповіді, сповідь) і своєрідних засобів (молитва, духовна література, хоровий церковний спів тощо). На думку автора книги "Малий підручник" (Львів, 1938 р.) було доцільно, коли

братство мало власну бібліотеку, в якій члени товариства мали можливість читати католицькі книги та опрацьовувати статті релігійного змісту. Рекомендувалося, щоб при Архібратстві був створений гурток “ревніших членів”, які відзначалися б особливою побожністю, смиреністю, терпеливістю, лагідністю [897, 17]. Основне завдання гуртка полягало у формуванні в членів християнського світогляду і відповідних рис характеру, залученню до конкретних справ, активної добродійної діяльності [166, 451] (див. дод. Л).

Аналіз статутних документів церковних братств дозволяє зробити висновок, що, окрім розвитку духовних сил особистості, котрий спонукав членів братств до самоосвіти та самовдосконалення, духовенство звертало увагу й на залучення братчиків до суспільно-корисної діяльності, яка передбачала пропагування культу праці. Працьовитість була характерною ознакою українських галичан: “... вона чи не найкраще виявлялась в тому, що багато галичан виїхало до Прус або за океан і подорожувалися майна. Село “тряслося” над важко запрацьованим грошем, тому не було в нім п’яниць, ледарів і волоцюгів” [1050, 477]. Серед світської інтелігенції Галичини кінця XIX – початку XX ст. було багато прихильників так званої ідеї “органічної праці”. На думку представників “нової генерації” В.Навроцького (1847–1882 рр.), В.Нагірного (1847–1921 рр.) – засновника “Народної Торгівлі”, доктора Є.Олесницького (1860–1917 рр.) – організатора товариства “Сільський Господар”, К.Паньківського (1855–1915 рр.) – організатора кредитової кооперації у Галичині, ідея “органічної праці” повинна була поєднати культурно-освітню діяльність з розвитком економічних інституцій, що сприяло б процесу національно-культурного відродження України. Важливою подією в житті українців було проведення 2 лютого 1909 р. у Львові Просвітньо-Економічного Конгресу, в якому взяли участь відомі суспільно-громадські діячі Галичини, Буковини, представники духовенства на чолі з митрополитом Андреем, сеймові і парламентські послы, представники різних соціальних верств населення. У своїх виступах промовці приходили до спільної думки, згідно якої ідея “органічної праці” повинна мати характер “всенациональної боротьби”, яка здатна буде “організувати нас в націю” [101, 844]. Зазначимо, що важкі умови міжвоєнного лихоліття засвідчили прагнення

українських галичан до розбудови національно-суспільних інституцій. За короткий проміжок часу українцями було відбудовано сотні нових будинків, читалень, кооперативів, крамниць, молочарень, магазинів, шкіл тощо [1051, 346].

Нові тенденції розвитку суспільно-економічних відносин у Галичині першої третини ХХ ст., знайшли розуміння зі сторони церковної інституції, яка заохочувала галичан до розвитку національної кооперації, організації громадських кас, шпихлірів, крамниць, кооперативів. Крім того, з'явилися нові наукові підходи до розв'язання соціально-економічних аспектів піднятої проблеми. Так, отець В.Пришляк у рефераті “Соціально-економічні умовини душпастирської праці на селі”, зачитаному на душпастирському курсі у Золочові в 1936 р., відзначив позитивну роль української кооперації у становленні матеріального і морального добробуту народу [747, 12-13]. Добре розуміючи позитивну роль кооперативного руху в піднесенні матеріального і духовного розвитку края, священники у своїх проповідях, бесідах, настановах пропагували серед парафіян ідею “органічної праці”. Особливо це стосувалось братчиків, членів товариств релігійного спрямування, які ставили перед собою виконання широкого обсягу завдань благодійницької діяльності: відвідування убогих родин, надання їм матеріальної та моральної допомоги, організація безкоштовного харчування для старців і ув'язнених, пошук можливостей працевлаштування безробітних.

Пропагуванням культу праці серед галичан активно займались й національно-релігійні видання краю, зокрема найпопулярніших серед них – часопис “Місіонар”. У номері за 1908 р. була надрукована стаття “Золоті зерна науки для батьків”, в якій пропонувались своєрідні правила, спрямовані на формування в галицьких українців працьовитості, ощадності, чесності, гостинності тощо [395, 174] (див. дод. Л1).

У контексті розгляду даного аспекту проблеми, важливі є ідеї, висловлені визначним релігійно-громадським діячем, професором І.Огієнком, який вважав, що самовдосконалення людини значною мірою здійснюється в праці. У багатьох творах православного вченого-богослова ХХ ст. відстоюється думка, згідно якої праця є головною метою людського буття. І.Огієнко приділив багато уваги ролі задоволення

від виконаної роботи, її впливу на взаємостосунки у колективі. До числа порад, які релігійний діяч вважав суттєвими для становлення особистості в процесі праці, можна виділити найістотніші: а) працювати дбайливо; б) намагатися безвідмовно виконувати посильну роботу; в) не прагнути зашкодити комусь у праці; г) не працювати поверхово; д) старатись виконати розпочату справу до кінця [590, 32].

Дослідження показало, що у наукових розробках українська духовна і світська інтелігенція приходила до висновку про необхідність і важливість правильного підходу до вибору молоддю професій, до підвищення у цьому плані ролі батьків, учителів, працівників позашкільних установ та громадських організацій, релігійних товариств [770, 43]. Потреба реалізації своїх здібностей спонукало молоде покоління галичан активно включатись у культурно-громадську діяльність таких національних інституцій краю, як “Просвіта”, “Рідна Школа”, “Сільський Господар”, ставати членами молодіжно-спортивних організацій “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг” [1042, 165-166].

Своєрідним підсумком питання, пов’язаного із пропагуванням серед українців ідеї “органічної праці” служить наукова робота доктора К.Щекліка “Значінє праці в сьвітлі віри” (Львів, 1909 р.), який проаналізував це соціальне явище через призму християнського світогляду. Логічно поєднуючи трудову діяльність із досягненням кінцевого результату, вчений обов’язковою умовою вважав за потрібне, щоб кожна праця була чесною, сумлінно виконаною. З цього приводу доцільно навести слова Папи Лева XIII, який в енцикліці “Про робітничє питання” зауважував: “Чесна праця, як учить природний розум і християнська філософія, не приносить чоловікови нечести, але противно, вона є для него окрасою, та дозволяє йому в чесний спосіб удержати своє життя” [332, 11]. На підставі аналізу методики й практики роботи позашкільних закладів Галичини першої половини XX ст. доктор К.Щеклік робить висновок, що найкраща праця органічно поєднує християнську любов до Бога та ближніх, освячує предмет, мету та завдання кожної трудової діяльності [1041, 8]. Вчений піддає критиці упередженій думці про те, що в більшості галицьких селах працю вважали своєрідним Божим покаранням за первородний гріх. Розвіуючи

подібне твердження, К.Щеклік, як вагомий аргумент, наводить слова з Святого Письма: “Чи ж то життя людини на землі не служба?” [802, Іов. 7,1].

Вагоме місце у дослідженні доктора К.Щекліка займало питання, пов’язане з формуванням моральних чеснот під впливом чесної праці. На думку науковця, найперше, праця спонукає людину до вироблення покірності, лагідності, смиренності. Як було слушно зауважено в одній із статей релігійно-освітнього змісту: “Хто виконує працю, яку йому призначило Боже Провидіння совісно, а при тім старає ся її усовершити і справедливим способом улегшити – той працює згідно з Божим законом” [736, 15]. По-друге, праця підтримує християнську надію та спонукає людину досягнути спасіння душі. Кожен день важкої праці повинен її нагадувати, щоб вона надмірно не прив’язувала свого серця до матеріального світу, а завжди пам’ятала: “... що се жите є лише мандрівною і боротьбою, а вітчизною нашою є небо” [1041, 30]. По-третє, християнська праця надихає людину на боротьбу з “ворогами спасіння”, серед яких найнебезпечнішими є пристрасті, омані матеріального світу і диявол. Автор наводить слова св. Єроніма про те, що: “Нехай диявол завжди знаходить тебе при праці”. По-четверте, праця виробляє у людині почуття власної гідності, вона спонукає працюючого удосконалювати свої фахові знання та професійні здібності. По-п’яте, розвиваючи і зміцнюючи духовні і фізичні сили людини, праця покращує її загальний стан, утверджує позицію життєвого оптимізму. По-шосте, християнська праця виробляє у людині ощадність, а разом з тим заохочує до справ милосердя. “Праця сама удосконалює людину... Де праця, там з певністю царює чеснота, де ж володіє бездіяльність, там безперечно повно різних проступків” [354, 18]. Насамкінець, суттєвою ознакою праці є визнання її великих можливостей об’єднувати між собою різні категорії людей за соціальним статусом, рівнем освіти, віком, культурою, складом характеру [1041, 35].

Підсумовуючи аналіз практики морально-релігійного виховання галичан у церковних братствах відмітимо, що церковні об’єднання відіграли суттєву роль у формуванні в учнівської молоді католицького світогляду, опертого на християнських етичних цінностях, у залученні до процесу національно-культурного

відродження України. Головним завданням братчиків було пропагувати Христову віру серед парафіян, заохочувати їх до розгортання широкої харитативної діяльності, спонукати віруючих до процесу самовдосконалення і самоосвіти. Охоплюючи широкі верстви населення краю як у суспільному, так і віковому аспекті, методика й практика роботи братств проявлялась з однієї сторони – у суворому дотриманні релігійних практик (церковні пости, спільні молитви, часта сповідь), з другої сторони – у багатосторонній добродійній діяльності (відвідування хворих, опіка над малозабезпечуваними, допомога сиротам, інвалідам, вдовам та ін.).

Специфічні форми і методи діяльності церковних товариств забезпечували зростання морально-релігійної свідомості, формування християнського світогляду та всебічний гармонійний розвиток учасників. Проведений духовенством аналіз різноманітних підходів показав, що тісний взаємозв'язок релігійної організації з церквою, наставництво духовних осіб зумовили чітке дотримання у їх просвітницькій діяльності християнських моральних норм.

Цілеспрямований навчально-виховний процес у молодіжних секціях церковних братств сприяв розвитку моральних і фізичних сил учнівської молоді, допомагав поглибити фахові знання, формувати особисті якості характеру, заохочував до самостійної праці.

Надзвичайно високої оцінки заслуговує підтримка церквою ідеї “органічної праці”, що знайшла своє вираження у розвитку українського кооперативного руху, у спрямуванні молоді до залучення суспільно-корисної праці (організація кооперативів, шпихлірів, громадських кас, крамниць тощо).

Раціональне використання соціально-педагогічних досягнень українців у процесі морально-релігійного виховання молоді в церковних братствах сприятиме перетворенню сучасної школи в навчально-освітній заклад, що виховуватиме патріотів своєї батьківщини, гідних представників свого народу, здатних примножити його духовні та національно-культурні надбання.

3.2. Католицька Акція як чинник морально-релігійного виховання української молоді

Аналіз джерельної бази окресленого періоду свідчить, що ідея створення українських молодіжних християнських об'єднань була запозичена із Заходу. Вперше назву “Католицька Акція” вжив Папа Пій X в енцикліці “*Il fermo proposito*” у 1905 р. Якщо проаналізувати ідею виникнення Католицької Акції (далі – КА) в загальноєвропейському масштабі, з'ясуємо, що визначальну роль в цьому проекті відіграла діяльність Папи Пія XI, який включив цю широкомасштабну акцію до програми свого понтифікату [824, 205]. Вже у першій енцикліці “*Urbi arcano Dei*” (Рим, 1922 р.), Папа Пій XI пропонував духовним отцям активно заручитись підтримкою світських осіб у піднесенні християнських основ моралі. Термін “Католицька Акція” формувався протягом років, кожна з папських енциклік додавала до нього нового значення, аж поки Святійший Отець Пій XI у листі до Союзу Католицьких Жінок у 1928 р. не визначив чіткої дефініції: “Католицька Акція – це співпраця мирян в ієрархічному апостольстві католицької церкви для захисту релігійних і моральних засад, а також для розвитку здорової і успішної суспільної діяльності під керівництвом Церкви, з метою відновлення католицького життя в родині й суспільстві” [951, 100]. Імпульсом до активного створення організацій релігійного спрямування, швидкого зростання кількості їх членів стала розпочата у 1931 р. Католицька Акція, яка повинна була: “... поширити та зглибити свідоме й ревне християнське життя між християнами” [705, 169]. Як стверджують історичні джерела, пріоритетним завданням Католицької Церкви у міжвоєнному періоді було: провести соціальні реформи та оздоровити суспільне життя згідно з Христовими заповідями, забезпечити виховний вплив церкви в суспільстві з метою протидії антигуманним ідеям більшовизму, спонукати громадян до формування моральних чеснот [643, 154]. Завдання Католицької Акції не обмежувалось виключно лише релігійними рамками, воно поширювалось на широке поле багатогранного суспільного життя й вимагало врахування двох головних моментів, на яких наголошував Папа Пій XI. Це особиста досконалість людини та її апостольська діяльність серед суспільності [919, 377].

Для практичного застосування ідей Католицької Акції на західноукраїнських землях, галицькі вчені-богослови намагались дослідити цей християнсько-апостольських рух у науковій та богословській площинах. Зокрема, доктор О.Стасюк за основу своєї наукової розвідки взяв працю відомого західного богослова першої половини ХХ ст. В.Кремерса “Католицька Акція” (Мюнхен, 1929 р.). Інтерпретуючи головні тези католицького теолога з приводу методики й практики роботи осередків “КА”, український учений стверджував, що католицький апостольський рух є не стільки індивідуальною, як колективною акцією, спрямованою на тісну співпрацю мирян з помісною церквою. Найкращими засобами реалізації апостольського руху є такі чинники: католицьке виховання, самодисципліна, здатність до пожертви, підпорядкування єпархії [663, 255]. Такий підхід до справи повинен був суттєво доповнювати душпастирську працю священників у формуванні парафіянам католицького світогляду. Виходячи з подібних міркувань, основне завдання церкви полягало у спрямуванні “КА” діяти у трьох напрямках: релігійному, соціальному і національному [663, 257].

У свою чергу автор статті “Католицька Акція і суспільно-політичне питання” (Нива, 1938 р.), поставив за мету дослідити “КА” в контексті вирішення суспільно-політичних питань українців. Цей рух розглядався галицьким вченим як своєрідна практична школа, в якій миряни, співпрацюючи з духовенством, могли втілювати християнські моральні цінності як в особистому, так і в громадському житті. Пропонувалася активна життєва позиція, яка спонукала б практикуючого католика погодитись з думкою галицького богослова Г.Костельника про те, що: “Світ так створений, що за великі річи треба боротися – і за велике життя, і за великі думки, і за велику свідомість ...” [490, 20]. Позиція духовенства полягала в тому, щоб за допомогою “КА” залучити якомога більше свідомих громадян до християнсько-апостольського руху, що створювало б відповідні передумови для ефективної творчої праці. На думку автора статті, пріоритетним завданням “КА” є формування й підготовка такої політичної еліти, яка б у своїй діяльності керувалася виключно католицькою ідеологією [433, 277]. У “Суспільному Катехизмі” (Станіславів, 1938 р.) Р.Гайдука з цього приводу наголошувалося: “Релігія не може стояти цілком

окремо від політики, бо й політичні справи мусять підлягати Божим та церковним законам” [140, 83].

Логічним продовженням даного аспекту проблеми є аналіз статті “Щоб керманичі держав руководилися християнським духом” (Місіонар, 1937 р.). На думку греко-католицького священника, позитивне вирішення суспільно-політичних питань значною мірою залежало від керівників партій, урядів, держав. Науковець рекомендував, щоб при виборі керівників різного рівня, окрім особистісних якостей та професійних здібностей, враховувати й їхнє ставлення до релігії, віри та церкви [1046, 26].

Дослідження показало, що з метою пошуку нових форм душпастирської праці, Українська Греко-Католицька Церква у день св. Йосафата (25.11.1931 р.) заснувала Архієпархіальний Інститут Католицької Акції як головну установу, що представляла інтереси християнсько-апостольського руху на території Галичини. Одним із перших документів, який підготував інститут “КА” мав назву “Інструкція в справі проведення підготовчої праці в цілі організації в нашій суспільності Католицької Акції” [678, 1]. В документі пропонувалося активізувати діяльність церковних братств для освітньо-виховної роботи. Дієвими чинниками світського апостольства завжди залишались свідомо віра, щира молитва, глибокі знання християнського катехизму. Для реалізації поставлених завдань, рекомендувалось організувати науково-практичні конференції, публічні виступи та читання католицьких часописів у парафіяльних бібліотеках товариства “Скала” або власних братських книгозбірнях [405, 13].

Матеріали дослідження свідчать, що галицький єпископат 3 січня 1931 р. проголосив організаційним і провідним органом “КА” на теренах парафій Парафіальну Управу Католицької Акції. За даними історика Б.Трофим’яка, Парафіальна Управа “КА” не мала індивідуального членства, а опиралася на місцеві католицькі організації чи товариства релігійного спрямування. У процесі становлення організації, “КА” мала спиратися на чотири стани: юнаків, дівчат, чоловіків і жінок. Першою коміркою-осередком була родина, де й формувалися ці стани. Парафіальна Управа “КА” поділялася на відділи, які передбачали наступні напрямки роботи:

1. Справи, що мали відношення до Церкви і душпастирства (виховання дітей, участь у богослужіннях, порядок у церкві).

2. Благодійна та пропагандистська діяльність (релігійне виховання занедбаних дітей, поширення релігійної преси та християнської літератури, боротьба проти антирелігійної агітації).

3. Харитативна спрямованість у допомозі ближнім (опіка над хворими, убогими, сиротами, організація захоронок, домів-приютів).

4. Культурно-освітня робота (організація курсів для неграмотних, влаштування відчитів, переписка з емігрантами, співпраця між партіями, робота у громаді) [913, 106].

Для об'єктивного висвітлення даного аспекту проблеми, важливим є аналіз реферату отця В.Лиска “Як перевести Католицьку Акцію на селі”, зачитаному на одному з душпастирських з'їздів. На переконання галицького вченого, щоб “КА” успішно реалізувала свої ідеї та програмні положення, потрібно було враховувати деякі передумови. Насамперед, щоб парох особисто добре знав головну мету, завдання “КА”. Душпастир повинен бути свідомий, що його активна участь у апостольському русі – це не тільки людський, а й церковний обов'язок. По-друге, важливим було залучення широких соціальних верств населення до програми діяльності християнсько-апостольського руху. Як було слушно зауважено у статті “Передумова Католицької Акції” (Місіонар, 1938 р.), кожний галичанин: “Мусить сам наперед поставити собі твердо, що найповажніша справа для нього це Бог і жити так, як Бог наказує в св. вірі. Він мусить собі поставити, що понад усі його справи й заняття, понад його родину, понад його партію, понад його націю є Бог ...” [705, 170]. По-третє, у своїх проповідях, повчаннях, катехизаціях душпастирі повинні наголошувати на потребі стати світськими апостолами. Тобто, за словами одного з дописувачів релігійного часопису “Місіонар”: “Католицька Акція” це оживлення християнського життя з нутра душі до виконання всіх приписів – Божого закону” [432, 60]. По-четверте, головною передумовою успішного функціонування парафіяльних осередків апостольського руху була самовіддана праця греко-католицьких священиків [540, 69-76].

Суттєвим доповненням для висвітлення проблеми, пов'язаної із значенням “Католицької Акції” у душпастирській діяльності священиків є думки отця В.Кармазина, висловлені ним у статті “Католицька Акція і священик” (Нива, 1935 р.). На переконання релігійно-освітнього діяча, “КА” була своєрідною “правою рукою” в душпастирській діяльності, тому що передбачала залучення парафіян до процесу релігійно-морального виховання. По-друге, “КА” значною мірою полегшувала працю священиків, оскільки зобов'язувала віруючих докладати особистих зусиль для пропагування католицьких ідей, а також вести боротьбу з антигуманними вченнями. По-третє, “КА”, разом із священиком брала на себе відповідальність за належний релігійно-моральний стан парафіян, оскільки зобов'язувала віруючих нести особисту відповідальність перед Богом та людьми за свої думки, слова та справи [423, 19-22]. Як було сказано одним із керівників церкви: “Тому молимося ми гаряче про розквіт “КА” в усім світі, а головне у нас, в українському народі, бо її праця для нашого народу і нашої Церкви корисна і потрібна” [786, 35].

Дослідження переконує, що духовенство, дотримуючись демократичного стилю роботи, забезпечувало сприятливі умови для розвитку та діяльності “КА”. Подібна тенденція дозволила збільшити як кількість віруючих церкви, так і пожвавила процес національно-культурного відродження Галичини у першій половині ХХ ст., що переконливо підтверджують дані табл. 3.1 [928, 64].

Підсумком тривалих теоретичних пошуків і практичних розробок греко-католицького духовенства щодо організації товариства християнської молоді стало заснування 5 травня 1933 р. Католицької Акції Української Молоді (далі – КАУМ). Створення КАУМ було наслідком реалізації програмних положень християнсько-апостольського руху “КА”, який передбачав залучення молоді до активної співпраці з церквою. Центр розташування організації був у Львові, область діяльності обіймала всі греко-католицькі єпархії Галичини. Аналіз статутних документів КАУМ дозволяє стверджувати, що головною метою товариство вважало виконання тих засад, які були проголошені в енцикліці Святішого Отця Папи Пія XI “Про християнське виховання молоді”: “Виховувати українську мужецьку молодь так під релігійним, як моральним оглядом на характерних, мужних і діяльних членів

суспільності, перейнятих жертвенною любов'ю Католицької Церкви і Українського народу” [1042, 194]. Основними завданнями КАУМ були:

а) організаційні: об'єднати всю українську молодь у всіх греко-католицьких єпархіях, деканатах, парафіях у єдину організацію християнського виховання;

б) релігійно-церковні: зберегти українську молодь для Христової церкви, спонукати її до виконання християнських обов'язків, а також до боротьби за Христове Царство на землі;

Таблиця 3.1

Кількість віруючих, священників та єпископів УГКЦ станом на кінець 1936 р.

Єпархія	Віруючих	Священиків	Єпископів
Львівська	1 400 000	1 360	3
Перемишська	1 220 000	1 318	2
Станіславівська	1 100 000	884	2
Лемківщина	80 000	60	1
Волинь, Холмщина	10 000	30	1
Закарпаття	570 000	540	2
Югославія	45 500	65	1
США	575 000	250	2
Канада	320 000	55	1
Бразилія-Аргентина	200 000	19	2 (Єп.-Бр.)
Буковина, Боснія й українці у цілому світі	80 000	20	1
Разом	5 600 500	4 601	18

в) виховні: показати молоді напрямки доброго виховання й освіти; доповнити в парафіяльних гуртках КАУМ виховну працю родини, церкви, школи; сформувати католицький світогляд, обороняти її перед різними небезпеками, які загрожували вірі і моралі. Крім того, завдання КАУМ було турбуватися про формування

характеру, дбати про фізичний розвиток молоді, дотримуватися традицій та звичаїв українського народу.

г) суспільно-громадські: допомагати галицькій молоді у різних ситуаціях, зокрема у виборі професії, у разі нещасних випадках, у влаштуванні домашнього сімейного життя та ін. [215, 54-55].

Для виконання вищеназваних завдань, товариством передбачалось проводити такі заходи: релігійні практики, духовні вправи, наради батьків, проведення з'їздів, організація спортивних дружин, абстинентських гуртків, влаштування каси взаємодопомоги, стипендійного фонду, господарських шкіл тощо [848, 6-7].

Аналіз матеріалів дослідження показує, що для членів організації важливим було й національно-патріотичне виховання. Воно ставило за мету звільнити людину від рабської психології підкорення чужим, ворожим авторитетам. Українець, вихований на національно-християнському світогляді, повинен стати правдивим громадянином-патріотом, свідком своїх великих завдань щодо церкви і нації під гаслом “Все для України й Христа”. З цієї точки зору вільний українець – це найголовніша, кінцева мета КАУМ [741, 16-17]. Член КАУМ повинен володіти ґрунтовними знаннями з історії та географії України, української мови та рідної культури, а також виявляти готовність до активної культурно-громадської роботи. Підтвердженням цього факту служать виховні правила для членів КАУМ, які були надруковані в “Засадах українського юнака” (див. дод. М). Крім цього, статут КАУМ передбачав багато часу присвячувати фізичному вихованню молоді. Такий цілеспрямований підхід до справи розвитку та діяльності КАУМ приніс вагомі результати, оскільки за статистичними даними: “На початку 1939 р. товариство мало 4979 дійсних членів і 189 гуртків, з яких 25 були жіночі” [9, 28].

Для розкриття питання, пов'язаного з методикою та практикою морально-релігійного виховання галицької молоді в християнських організаціях важливим є аналіз організації роботи молодіжних гуртків КАУМ. З'ясовано, що кожний гурток КАУМ носив назву патрона парафіяльної церкви. У дні річного свята та празника св. Архистратига Михаїла відбувалося прийняття нових членів. Кожен із учнів під час урочистої події промовляв так зване “приречення”, тобто присягу. Парафіяльний

гурток включав у себе три відділи: Новиків, Доросту, Юнацтва і Гурток Старших. Дійсними членами гуртка були тільки члени Доросту і Юнацтва. Почесним членом міг бути тільки українець-католик, який мав особливі заслуги перед організацією. Особливу роль у діяльності КАУМ відіграв Церковний Асистент, який був духовним батьком, опікуном гуртка [673, 35].

Провідною формою організації навчання членів товариства були сходи. Програма сходин відповідала рівню розвитку, і передовсім, інтелектуальним здібностям учасників. У програму входили молитва, бесіди на релігійно-виховні та загальноосвітні теми, заняття з українознавства та інших дисциплін. Організаційна листівка “Готовсь”, яка була спеціальним методичним посібником і виходила як додаток до журналу “Українське юнацтво”, містила методично опрацьований матеріал із різних галузей знань. Вивчення цих відомостей завершувалося іспитом, що був доволі ефективним стимулом до навчання, а також привчав учнів до самостійної, наполегливої праці [210, 19-20]. Про те, що програми сходин викликали великий інтерес у членів КАУМ і проводилися на високому організаційно-педагогічному рівні, дізнаємось із спогадів учасників тих подій М.Черевка і Я.Сена. У своїй історико-мемуарній статті “Хроніка – опис міста Підгайці” вони описували діяльність КАУМ у 1934 р., яка вела надзвичайно важливу просвітницьку роботу серед молоді. Особливо відзначали педагогічну працю отця Ю.Пашківського, який, окрім навчально-освітньої роботи, що передбачала виклади з історії і географії України, створив ще й драматичний гурток” [1011, 196].

Високої оцінки заслуговує й організація роботи у відділах КАУМ:

I. Відділ Новиків: Основною метою Новиків була підготовка до дійсного членства в товаристві КАУМ. До відділу могли належати хлопці віком 10-14 років. Члени відділу зобов’язувалися:

1. Бути побожними, пильними, правдивими, чесними, чемними, товариськими;
2. Брати участь у спільній релігійній практиці, тобто у неділі й свята бути на Службі Божій, відвідувати катехизаційні заняття, щомісяця сповідатись та причащатись;

II. Відділ Доросту: Пріоритетним завданням було духовне й фізичне виховання

українських хлопців на засадах Христового вчення. Вікові рамки відділу становили 15-18 років. Для досягнення вищезазначеної мети членам відділу потрібно було: поглиблювати правдиву побожність; поширювати загальну і практичну освіту, виробляти католицький світогляд; удосконалювати особисті і громадські чесноти, формувати характер; всебічно розвивати фізичні сили та розумові здібності. Відповідно до вище перерахованих вимог, в обов'язки членів Доросту входило: (див. дод. С).

III. Відділ Юнацтва: Головною метою відділу було завершення духовного та фізичного виховання української молоді та підготовка до світського апостольства. До членів Юнацтва зараховували хлопців від 19 до 35 років. Для досягнення головної мети, члени відділу зобов'язувалися: бути практикуючими християнами; удосконалювати свої знання, фахову освіту, формувати релігійно-національний світогляд; гартувати характер, розвивати розумові здібності; займатися добродійною діяльністю; вести здоровий спосіб життя [215, 34-50].

Вивчення структурних відділів молодіжних гуртків КАУМ дозволяє проаналізувати не тільки мету, засоби та форми діяльності товариства, але сприяє розкриттю ідеї молодіжно-католицького руху в Європі першої половини ХХ ст. Вагомим аспектом роботи молодіжних організацій була співпраця з аналогічними зарубіжними католицькими об'єднаннями. Делегування представників організацій на різноманітні міжнародні форуми виступало одним із засобів світової репрезентації усього українського молодіжного руху. Констатуємо, що чітка структура товариства, вимогливість та дисциплінованість її членів і водночас демократичний стиль роботи створювали необхідні умови для ефективної діяльності. Специфічні форми і методи роботи КАУМ забезпечували юнакам, окрім виховання окремих особистісних рис та формування світогляду, ще й вироблення потреби до самореалізації шляхом здійснення широкої і багатосторонньої добродійної діяльності [439, 364].

Вивчення широкого кола джерел, зокрема залучення до наукового обігу архівних документів дозволяє стверджувати, що святкування КАУМ великого ювілею з нагоди 1900-річниці смерті Ісуса Христа на Голгофі, яке відбулося 6-7

травня 1933 р. у Львові, стало знаковою подією не лише церковного, а й національного життя. Приводом до проведення свята “Українська Молодь Христові” (УМХ), стало Різдвяне звернення до народів світу Папи Пія XI, в якому було проголошено 1933 рік – “Святим роком”. У важкій соціально-політичній ситуації, релігійна маніфестація “УМХ” була найбільш вдалою формою вияву підтримки Христових ідеалів. Це був своєрідний протест проти занепаду релігійних основ моралі у суспільстві, особливо проти руйнування комуністичним режимом будь-яких проявів релігійної свідомості та культури у Радянській Україні [923, 11]. За різними оцінками, як показав аналіз дослідження, у маніфестації взяло участь понад 50 тисяч молодих людей [210, 53].

Доцільно звернути увагу й на проблемах українського молодіжно-католицького руху. Однією з головних причин, яка перешкоджала галицькій молоді стати активним учасником християнсько-апостольського руху стала ідеологічна боротьба за сфери впливу на молодіжне середовище двох політичних напрямків: націоналізму та комунізму. На думку відомих представників церкви (Г.Костельника, М.Конрада, В.Лиска, Й.Сліпого, А.Шептицького та інших), націоналістична молодь, до якої належала значна частина студентства і найбільш свідомий прошарок сільської та ремісничої молоді, хоча й щиро любила свій народ, все ж не ставила пріоритетним морально-релігійне виховання, а тому змушена була стояти в певній опозиції до католицького світогляду [627, 29]. У свою чергу, інтернаціональну молодь представляли вихідці з найбільш національно й морально занедбаних сіл і містечок краю. Великий вплив комуністичних ідей на молодь пояснювався тим, що ця категорія молодих людей ніколи не жила глибокозмістовним духовним життям, і тому, познайомившись з “пролетарською” ідеєю, що відповідала убогим потребам її душі, фанатично поширювала “нову віру” серед свого оточення [614, 42].

Важливою тенденцією у працях вітчизняних істориків є твердження про те, що на противагу радикальному націоналізму як ідеологічному напрямку, Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким популяризувала концепцію “християнського націоналізму” [627, 28]. В 1930 рр. “християнський націоналізм” за активної підтримки духовенства, поступово розвинувся в напрямку

перетворення із ідеологічної концепції з незначною кількістю прихильників, переважно інтелектуалів, у ширшу ідеологічну та організаційну течію в межах католицького суспільного руху в Галичині. В 1933 р. “християнсько-націоналістичний світогляд” був проголошений офіційною ідеологічною платформою “Католицької Акції Української Молоді” як найпотужнішої молодіжної католицької організації [741, 38]. Зазначимо, що “християнський націоналізм” проголошував християнський світогляд та етику найвищим добром нації, єдиною основою для її державного відродження і розвитку, а націю – найвищою із земних вартостей [411, 18-20].

Аналізуючи діяльність КАУМ як чинника морально-релігійного виховання української молоді, зауважимо, що у 1934 р. до організації почала приєднуватися й жіноча молодь. Головою жіночого проводу КАУМ було обрано К.Янович. Згодом, гуртки жіночих секцій КАУМ були розповсюджені на цілій території краю, пропагуючи серед українського жіноцтва національні релігійно-виховні ідеали, залучаючи дівчат до культурно-просвітньої та благодійної діяльності [220, 2].

Для підготовки кадрів товариством КАУМ було організовано інструкторські теоретичні курси і табори. Перший такий курс відбувся 19–26 травня 1934 р. у Львові за участю 60 чоловік. Перед учасниками курсу з доповіддю виступив митрополит Андрей. Перший практичний інструкторський табір-вишкіл КАУМ відбувся влітку 1935 р. на околицях Галича. Ідеологічний вишкіл молоді забезпечували часописи: місячник “Українське юнацтво” (1933–1939 рр.), додатком якого були організаційний листок “Готовсь” (1935–1937 рр.) та для поглиблення релігійних знань та розширення католицького світогляду місячник “Лицарство Пресвятої Богородиці” [408, 328]. Верховним духовним опікуном КАУМ від початку заснування до квітня 1937 р. був архієпископ І.Бучко, ректор Малої духовної семінарії у Львові. Однак, через те, що отець І.Бучко хотів залучити до лав КАУМ молодь гімнастичних товариств “Луг”, які Р.Дашкевич змушений був віддати під контроль польської влади, провід КАУМ написав митрополитові протест, після розгляду якого було розпущено першу Раду КАУМ і організовано другу з новопризначеним опікуном отцем доктором І.Гриньохом. Новій Раді, згідно

із зміною статуту товариства КАУМ, вдалося добитися від 5 квітня 1937 р. в польської державної влади затвердження статуту національного християнсько-спортивного товариства з новою назвою “Орли”-КАУМ. Установчий Загальний З’їзд товариства “Орли” відбувся 24 квітня 1937 р., головою Головної Ради став А.Мельник [913, 109]. Зі зміною назви, головна мета та пріоритетні напрямки діяльності молодіжної організації суттєво не змінилися. Українське молодіжне товариство релігійного спрямування “Орли”-КАУМ поставило за мету згуртувати молодь для вірної служби Христові й Україні [214, 39]. Маючи добре організовану виховну систему, товариство особливу увагу звертало на фахову підготовку своїх членів. Бути “Орлом” це означало бути справжнім професіоналом у своїй діяльності. Прагнення досконалості в усіх формах і ділянках людського життя формувало у молодих людей почуття духовного аристократизму, призвичаювало до лідерства, формувало релігійно-національну еліту молодих українців [785, 159].

Таким чином, намагаючись підняти рівень національної свідомості й духовної культури галицьких українців, церковна інституція ініціювала створення на західноукраїнських землях Католицької Акції, що стала центром інтеграції існуючих релігійних об’єднань. Завдання “КА” не обмежувались виключно лише релігійними рамками, а поширювались на усі сфери суспільного життя. Пріоритетними факторами діяльності “КА” були два основних моменти: особиста досконалість людини та її апостольська праця в пропагуванні християнських основ моралі. Християнсько-апостольський рух “КА” розглядався як своєрідна практична школа, в якій миряни, співпрацюючи з помісною церквою могли втілювати християнські моральні цінності як в особистому, так і в суспільно-громадському житті. Архієпархіальний Інститут Католицької Акції, який представляв інтереси християнсько-апостольського руху на території Галичини, головною передумовою успішного виконання завдань “КА” вбачав у самовідданій праці греко-католицьких священників.

Своєрідним підсумком тривалих теоретичних пошуків і практичних напрацювань українського духовенства щодо організації товариства християнської молоді стало заснування Католицької Акції Української Молоді. Головною метою

своїї діяльності товариство вважало виконання тих засад, які були проголошені в енцикліці Папи Пія XI “Про християнське виховання молоді”: Основними завданнями КАУМ були:

- організаційні: об’єднати українську молодь в єдину католицьку організацію;
- релігійно-церковні: зберегти українську молодь для Христової церкви, спонукати її до виконання християнських обов’язків;
- виховні: показати молоді напрям доброго виховання й освіти, доповнити в парафіяльних гуртках виховну роботу родини, церкви і школи;
- суспільно-громадські: допомагати галицькій молоді в різних ситуаціях, зокрема у виборі професії, у разі нещасних випадків, у влаштуванні сімейного життя.

Офіційною ідеологічною платформою “КАУМ” була концепція “християнського націоналізму”, яка проголошувала християнську релігію, світогляд та етику найвищим добром нації, єдиною основою для її державного відродження та розвитку. Важливою формою діяльності молодіжного товариства “КАУМ” стало святкування великого ювілею з нагоди 1900-х роковин смерті Ісуса Христа на Голгофі, який відбувся 7 травня 1933 р. у Львові.

Дослідження показало, що оригінальні форми, методи та засоби роботи товариства сприяли зростанню інтелектуальних здібностей, формуванню християнського світогляду, всебічному гармонійному розвитку учасників та забезпечували вітчизняну педагогічну науку новими методами освітньої праці. Організація науково-методичних з’їздів, конференцій, зібрань-сходин стали наслідком нових наукових підходів до розв’язання актуальних аспектів тих проблем, що виникали в навчально-виховному процесі підростаючого покоління.

3.3. Зміст, форми і методи морально-релігійного виховання галицької молоді в Марійських дружинах

Важливим фактором, який суттєво вплинув на розкриття проблеми морально-релігійного виховання галицької молоді в першій половині ХХ ст. була освітньо-виховна діяльність Марійських товариств (далі – МД). Аналіз роботи гуртків молодіжного об'єднання релігійного спрямування дає підставу стверджувати, що вони ставили за мету популяризувати християнські ідеї серед учнівської молоді, підносити рівень релігійно-національної свідомості, пропагувати культ Пречистої Діви Марії, виробляти типовий образ української дівчини, яка мала бути прикладом для наслідування українською молоддю галицьких шкіл. Окрім цього, функціонування дружин сприяло розвитку ідеї співпраці світських осіб із духовенством щодо успішного вирішення проблем християнського виховання [170, 17]. Користуючись великою підтримкою церкви, кількість членів Марійських дружин постійно зростала. За даними галицького вченого отця І.Назарка, перед Другою світовою війною в 1938 р. в цілому католицькому світі було 55000 дружин, які об'єднували 8 мільйонів членів [637, 230].

Як стверджують історичні джерела, на території українських земель Марійські дружини з'явилися у другій половині XVI-го ст. Початок їх виникнення в Україні пов'язують з ім'ям митрополита Й.Рутського, про якого в книжці “Історія християнсько-католицької церкви” (Львів, 1903 р.) було сказано, що він: “Муж глибокої науки і незвичайної сили духа” [415, 153]. Великим успіхом діяльності Й.Рутського можна вважати те, що йому вдалося посприяти прийняттю рішення, згідно якого оо. Василіанам дозволялось засновувати Марійські дружини на Сході так, як мали на це право оо. Єзуїти на Заході Європи. Відповідно до цього, майже у всіх василіанських навчально-освітніх закладах було розгорнуто мережу новостворених Марійських дружин, серед яких надзвичайно корисну просвітницьку роботу проводили товариства у Львові, Стрию, Перемишлі, Жовкві, Тернополі.

На початку ХХ ст., розпочату митрополитом Рутським справу заснування Марійських Товариств у Галичині, успішно продовжив отець Й.Маркевич ЧСВВ.

Під його керівництвом молодіжне об'єднання шанувальників культу Пречистої Діви Марії настільки активно розгорнуло свою діяльність, що вже у 1925 р. нараховувало 110 дружин із 10000 членами, а в 1936 р. товариство об'єднувало 238 Марійських дружин із загальною кількістю 20000 членів [636, 87]. Отцю Й.Маркевичу лише протягом 1920-1922 рр. вдалося створити такі сприятливі організаційно-методичні умови праці, які згодом дозволили керівництву товариства говорити про наступні вагомні успіхи своєї роботи:

1) Організація юнацької бібліотеки для учнів середніх шкіл Львова, яка нараховувала понад 1500 томів;

2) Розповсюдження більш як 100000 примірників доброї літератури, великий відсоток якої становили книги релігійно-морального змісту;

3) Заснування видавництва “Добра книга”, що розпочало активну агітаційно-пропагандистську діяльність серед галицької молоді з метою формування високого рівня релігійно-національної свідомості;

4) Видання часописів “Поступ” і “Наш приятель”, які сприяли позитивному вирішенню виховних проблем шкільної та студентської молоді;

5) Заснування “Союзу приятелів молоді”, який ставив за мету надавати посильну матеріальну допомогу членам молодіжних об'єднань [538, 131].

Керуючись інформацією галицьких релігійно-освітніх діячів і педагогів першої половини ХХ ст. (Й.Маркевича, І.Назарка, В.Лиска, П.Теодоровича та ін.), стверджуємо, що пріоритетним напрямком діяльності Марійських дружин у 1920-х рр. була видавнича справа, яку тоді називали “пресовою акцією”. Лише протягом 1920–1926 рр. товариством було засновано чотири видання: “Поступ” (1921 р.), “Наш Приятель” (1922 р.), “Цікаві оповідання” (1923 р.), “Правда” (1924 р.). Вищеназвані часописи розповсюдили серед учнівської молоді близько 650000 примірників духовно-релігійного спрямування, загальна ж кількість їх сягнула в межах 1500000 екземплярів [577, 227].

Для успішної реалізації вищезазначеної мети, Марійські дружини передбачали проводити такі напрямки діяльності: пропагування шанування Найсвятішої Євхаристії і частого приймання св. Причастя; прикраса і допомога церквам;

виконання місій; заснування католицьких товариств; справи християнського милосердя; розповсюдження католицької преси і літератури; католицьке виховання молоді [997, 16].

На відміну від інших товариств релігійного спрямування (братств, “Католицької Акції”, “Апостольство Молитви”), Марійські дружини дотримувались так званого “принципу еліти”, що передбачав жорсткий відбір учасників. Критеріями такого відбору були високі вимоги щодо особистісних якостей характеру, а також високого рівня духовності та національної свідомості учнів. На думку отця П.Теодоровича: “Як не всі можуть і хочуть увійти на вузьку і гористу дорогу глибшого і совершенішого християнського життя, так і не всім можуть і повинні бути відкриті брами до Марійських Дружин. Отже засада еліти обосновує розвиток і саме життя Дружин” [892, 27]. Кожен із кандидатів у члени товариства мав відбути піврічний випробувальний термін, після чого його зараховували у гурток для проведення дружинного життя. Формуючи в Дружинника почуття так званого “духовного аристократизму”, яке було спрямоване на досягнення високих моральних ідеалів, керівництво товариства ставило до кандидата відповідні й вимоги [892, 33].

На думку католицького вченого А.Банги, який займався розробкою теоретико-методичних засад християнського виховання молоді, успішна діяльність Марійської організації великою мірою залежала від особи священика-провідника [533, 59]. Педагогічний метод індивідуального впливу на особистість вихованця зі сторони вихователя спонукав духовного провідника стати “живим методом дружинного життя”. На основі аналізу теоретичних праць західних науковців та використовуючи власний педагогічний досвід роботи з учнівською молоддю, галицький учений Й.Маркевич пропонував провідникам практичні поради, які сприяли успішному виконанню освітньо-виховних завдань:

1) Провідник повинен пам’ятати про головне завдання товариства – орієнтуватися на виховання не стільки “середньо добрих”, як досконалих християн, дотримуватися так званого “принципу еліти”;

2) Високі вимоги, шляхетна мета, складні завдання товариства вимагали від

провідника окрім відповідних особистісних якостей, ще й психолого-педагогічної підготовки, ідеологічної спрямованості;

3) Якщо вибір у кандидати в члени дружини був досить обмежений, священику не рекомендувалося засновувати (МД), а лише релігійне товариство (наприклад: братство);

4) Обов'язковою організаційною формою діяльності провідника мало бути проведення частих сходин гуртків, що позитивно впливало на різнобічну позаурочну та позашкільну виховну роботу;

5) Великого значення приділяти так званим “торжественним обходинам”, що передбачало: спільне св. Причастя, урочисте прийняття нових членів (2-3 рази у рік), а також прогулянки, академії, вистави, концерти та ін.;

6) Суттєвим фактором у роботі з молоддю мала служити зовнішня атрибутивність (медалі, відзнаки, грамоти, хоругви, прапори, однострії), яка спрямовувалася на формування у членів почуття колективізму, товарищескості, поваги та любові до товариства;

7) Провідник зобов'язаний брати активну участь у науково-практичних конференціях, з'їздах провідників Марійських дружин [579, 266-269].

Вдаючись до об'єктивної оцінки просвітницької діяльності Марійських дружин, зазначимо, що на відміну від інших товариств релігійного спрямування, дружини відзначалися чіткішою організаційною структурою та більш глибоким змістом роботи, який створював відповідні передумови для ефективної творчої праці. Даючи порівняльну характеристику діяльності церковних братств та Марійських дружин, отець Й.Маркевич відмічав, що головною метою звичайного церковного братства було формування у братчиків моральних чеснот, які б сприяли виробленню потреби здійснення добродійної діяльності. Головною ж метою Марійських дружин було прагнення до християнської досконалості задля перспективи вічного життя, виховання світських апостолів під патронатом Пречистої Діви Марії, культ якої був тісно пов'язаний із давніми традиціями українського народу. Як стверджував з цього приводу автор статті “Пречистая Діва Мати руського краю” (Місіонер, 1908 р.): “В цілім руським краю від Сяну до Дніпра,

від Буга до Карпат, де лиш чути рідну мову і рідне слово не знайде ніхто ні одної хати, де б не було образу Пречистої, не знайде ніхто ні одної людини, яка не вважала б Пречисту за свою найбільшу покровительку” [746, 130-131]. Окрім цього, на відміну від церковного братства, яке об’єднувало різноманітні верстви населення як у соціальному так і віковому аспекті, Марійські дружини дотримувались так званого “принципу еліти”, що передбачав жорсткий відбір учасників. Члени церковного братства не зустрічалися між собою так часто, як це вимагав статут Марійських дружин, що зобов’язував учнів відбувати щотижневі сходи: релігійні і звичайні. На відміну від церковного братства, яке пропонувало своїм членам лише загальнообов’язкові правила для досягнення мети та виконання завдань організації, Марійське товариство використовувало оригінальні форми і методи роботи гуртків, що забезпечували всебічний гармонійний розвиток учасників. Так, в організаційній структурі дружини передбачалося створення так званого гуртка “ревнительок”. Ревнителькою могла стати кожна дружинниця, яка змогла приєднати до товариства 12 нових членів [654, 441]. Зрозуміло, що цей гурток користувався особливою підтримкою з боку провідника, про якого президент Марійського Товариства Молоді у Львові отець І.Назарко ЧСВВ говорив, що: “Духовний Провідник є в Дружині заступником Христа, є другим Христом” [634, 131].

Дослідження показало, що Марійські організації мали трьохступеневу структуру організації навчально-виховного процесу. Найвищим ступенем організації були Марійські дружини, членами якої могли бути учні від 14 років. Другим ступенем вважались Марійські гуртки, які об’єднували у своїх лавах учнів віком від 10-14 рр. Третім ступенем були Марійські Союзи, до яких могло належати широке коло бажаючих з числа духовної та світської інтелігенції. Всі структурні підрозділи Марійської організації були тісно пов’язані між собою, органічно доповнювали працю українського духовенства щодо вшанування культу Пречистої Діви Марії, спонукали членів до процесу самовдосконалення та самоосвіти.

Аналізуючи зміст освітньо-виховної діяльності Марійських організацій, зазначимо, що кожен з гуртків товариства мав свої специфічні функції. Наприклад, в організаційну структуру Марійської організації у Тернополі в 1926 р. входили

наступні гуртки: 1) Святої Ольги; 2) Святого Михаїла; 3) Святої Анни; 4) Святого Йосифа. Відповідно до цього, гуртки були розділені на секції: 1. Євхаристійну. 2. Гуманітарну. 3. Реферативну. 4. Окраси церкви. 5. Шпитальну. Вивчення звітів роботи секцій дозволило розкрити зміст їхньої діяльності:

1. Члени євхаристійної секції популяризували релігійні практики, а також займалися духовною опікою дітей, брали участь у церковних богослужіннях; кожної першої неділі місяця в адорації Найсвятіших Тайн;

2. Члени гуманітарної секції організовували матеріальну допомогу малозабезпеченій гімназійній молоді. Шукали можливості для працевлаштування безробітних, займалися розміщенням сиріт у притулках, влаштовували курси для неграмотних та ін.;

3. Члени реферативно-пресової секції поширювали релігійну літературу, підтримували національні періодичні видання. Виголошували реферати на релігійно-моральну тематику, зокрема: Святий Йосафат; християнська любов ближнього; католицька преса; шанування Божої Матері; чим завдячує жінка Католицькій Церкві?;

4. Члени шпитальної секції відвідували хворих у лікарнях [390, 23-24].

Як стверджують архівні матеріали, члени Марійських дружин у роботі в секціях, окрім широкої просвітницької та благодійної діяльності, активно займалися ще й фізичною культурою, пропагуючи здоровий спосіб життя. Так, Марійське Товариство Молоді в селі Бишках Бережанського повіту Тернопільського воєводства, одним із пріоритетних напрямів своєї роботи обрало саме спортивну діяльність. Для досягнення цієї мети секція передбачала проведення таких заходів: організація спортивних змагань, прогулянок, викладів; влаштування спортивних курсів, вистав, академій; утримування спортивних майданчиків та ін. [221, 1].

В усіх структурних підрозділах Марійських організацій, кожен із нових членів гуртка шкільної молоді повинен був проходити випробувальний термін, який називався підготовчим періодом. Для кандидатів із числа старших учнів (V-IV кл.) він тривав 6 місяців, для молодших школярів (III-IV кл.) протягом одного року. Керуючись інформацією отця І.Цегельського дізнаємось, що для реалізації гуртками

завдань морально-релігійного виховання учнівської молоді пропонувалось використовувати наступні релігійні практики та навчально-виховні засоби: 1) часте св. Причастя, 2) участь в Літургії, 3) церковні сходи, 4) позацерковні сходи, 5) католицька преса, 6) імпрези, 7) паломництво, 8) адорації, 9) реколекції, 10) прапор [998, 50].

Вивчення джерельної бази переконує, що членами Марійських дружин здебільшого були представники учнівської та студентської молоді, які об'єднувалися в гуртках, створених у навчально-виховних закладах (інститутах, гімназіях, вчительських семінаріях, фахових і вищих школах). Митрополичий ординаріат доручав отцям-катехитам засновувати у всіх школах різного типу Марійське Товариство Молоді, оскільки "... се товариство є конечне до вироблення невинної чистоти, віруючої, діяльної, совісної і характерної молоді, з котрої мають вийти в будучині, працівники, провідники і оборонці всіх станів" [76, 61]. Необхідність організації та розвитку Марійських дружин була зумовлена ще й забороною польською владою в 1930-х рр. будь-якої діяльності позашкільних культурно-освітніх та молодіжно-спортивних товариств в системі національного шкільництва, за винятком Марійських організацій. Тому Марійські дружини протягом тривалого часу залишалися єдиною виховною молодіжною інституцією, в якій українським школярам могли формувати національно-патріотичні почуття [1042, 190].

Аналіз звітів діяльності Марійських організацій учнівської молоді дає можливість виокремити особливості навчально-виховного процесу (МД) у загальноосвітніх школах Галичини. Так, зокрема, Марійська дружина Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії гімназії СС. Василіанок у Станіславі була заснована в 1920 р. У 1936/1937 навчальному році дружина нараховувала: 47 дійсних членів та 28 кандидаток. У поточному році шкільна організація провела 12 сходів, вісім з яких було загальних. Провідною настановою протягом шкільного року була реалізація учнями девізу "Гартуймо характери". Відповідно до цього, на сходинах опрацьовувалися реферати філософського змісту: І.Борівка "Що це таке цільний чоловік?"; Н.Остап'як "Релігія й характер"; О.Кулик "Стиль життя" [576, 23-24].

Практично втілювати ідеї морально-релігійного виховання учнів у позашкільній діяльності доводилося Марійській дружині й у Тернопільській гімназії. Зі слів учня Б.Жулківського дізнаємося, що хоча й система національного шкільництва надавала можливість українським школярам здобувати фахові знання з багатьох дисциплін, вона ставила перед собою ще й додаткову мету: “Зробити з учнів послушних і солідарних громадян, призвичаїти до збірного життя і познайомити з мистецтвом керувати цим життям” [346, 6]. У свою чергу, О.Сліпа – учениця Тернопільської гімназії середини 1930-х рр. свідчила, що високий рівень духовності та культури, який панував у гімназії, великою мірою залежав від наполегливої праці катехита С.Ратича і зусиль всього педагогічного колективу [822, 269]. Кожен член Марійської дружини зобов’язувався не вживати алкогольних напоїв і не палити. Відповідно до цього він писав заяву такого змісту: “Вступаючи в члени протиалкогольної і протинікотинової секції при Марійській Дружині приватної коєдукаційної гімназії Р. Ш. в Тернополі зобов’язуюся словом чести не вживати алкогольних напитків, ані не курити, від часу підписання заяви, аж до відкликання єї” [896].

Аналіз методичної роботи гуртків Марійських дружин середньошкільної учнівської молоді дозволяє стверджувати, що в основу навчально-виховного процесу дружинників було покладено три основні принципи: планування, активність, життєвість, які визначали напрямки та характер діяльності гуртків. Зважаючи на те, що Марійська дружина мала за мету виховати не тільки всебічно розвинену гармонійну особистість, але й світського апостола для пропагування Христових ідеалів, відсутність узгодженого плану дій у роботі дружин стала б небезпечним експериментом. План річної роботи гуртків Марійських дружин мав бути готовим до початку навчального року. Під час літніх канікул всі дружинники зобов’язані були підготувати свої пропозиції до річного плану. Спільним знаменником цього заходу виступав девіз, який здебільшого мав релігійно-моральний характер, а саме: “Спасай свою душу, й будь Апостолом” [533, 73].

На думку катехитів, вихователів шкільної молоді, практичне втілення принципу активності в освітньо-виховну діяльність гуртків надавало дружинному

рухові творчого характеру, спонукало членів організації до активної участі у культурно-просвітній діяльності. Реалізація цього принципу в гурткову роботу також зобов'язувала духовного провідника шукати нові методи і форми катехитичної праці, які спонукали учнів сумлінно виконувати свої обов'язки. Формами педагогічного впливу були: розмови, лекції, дискусії, молитва, св. Тайни, опрацювання рефератів, участь в імпрезах, концертах, богослужіннях тощо [997, 20].

Опрацювавши праці відомих теоретиків марійського руху західноєвропейських країн першої половини ХХ ст., галицький гімназійний катехит О.Лещук пропонував провідникам, щоб вони у гуртковій роботі використовували, окрім читання рефератів, ще й так звані анкетні гутірки. Їх зміст полягав у тому, щоб протягом місяця дружинники аналізували наперед визначену проблемну ситуацію й знаходили відповіді на наступні положення анкети: 1) факти; 2) причини; 3) наслідки; 4) чинники; 5) постанова. Так, наприклад, заданою проблемою анкети була “Брехня у школі”. Аналіз анкетних даних виявив, що причинами цього ганебного явища в школі були: лінивість, слабкість характеру, злі наміри, відсутність почуття власної гідності тощо; наслідками: низький рівень знань, не бажання самостійно мислити, погані думки; чинниками: праця над характером, формування відповідних якостей характеру, приклади великих людей, іспит совісті – дадуть змогу ліквідувати брехливість у школярів; постановою: усунути це зло як в особистому, так і в дружинному житті шкільної молоді [533, 69].

Третій принцип – життєвість, був спрямований на формування у дружинників реалістичного погляду на об'єктивну дійсність, надавав рухові практичного життєвого значення. Виходячи із цієї позиції, виникала потреба ознайомити учнівську молодь із суспільними небезпеками, вказати їм напрямки доброго виховання, підготувати дружинників до практичного життя, в якому вони могли б досягнути надприродної мети своєї віри. Як слушно зауважив з цього приводу галицький священик І.Назарко: “Марійські Дружини присвічує не тільки ідеал тихої молитви, але й ідеал праці і боротьби за Христове царство” [636, 90].

Документальні матеріали свідчать, що дієвою формою організаційної діяльності

Марійських дружин були Конгреси середньошкільної української молоді. Перший Конгрес відбувся 9-10 червня 1937 р. в Львові з приводу 300-ліття смерті Київського й Галицького митрополита Й.Рутського. Зі всієї Галичини приїхало близько 510 Марійських лицарів, у тому числі було 1200 представників галицької молоді з двох державних українських гімназій, Малої Духовної Семінарії й Торговельної Школи товариства “Рідна Школа” [993, 12]. Відкриття Марійського Конгресу відбулося в Кафедральній церкві св. Юра [710, 23-24]. Після цього учасники Конгресу урочисто пройшли вулицями міста, проголошуючи Марійські гасла і закликаючи українську гімназійну молодь вступати в члени Марійських товариств [95, 161].

Як свідчить огляд статей педагогічного змісту, особливої уваги вимагала від провідника дружини робота в гуртках гімназійної жіночої молоді. Великого значення в навчально-виховному процесі дружинниць надавалось формуванню такої моральної чесноти, як “чистота серця”. Специфіка процесу морально-релігійного виховання обумовлювала оригінальність технології виховання та психолого-педагогічного інструментарію, необхідного для її реалізації, зокрема: часта св. Сповідь і св. Причастя, відвідування Богослужінь, побожність до Найсвятішого Серця Христового та вшанування культу Пречистої Діви Марії [532, 10]. Крім цього, на думку гімназійного катехита І.Плавлюка, високу результативність виховного процесу забезпечувало ще й виконання наступних вимогів: уникання зустрічей із аморальними людьми, заборона читання “бульварної” літератури, утримування від розмов, жартів, які суперечать етичним правилам культурної людини. Суттєвою допомогою у цьому процесі було виконання правил: Не роби іншому матеріальної шкоди! Без нагальної потреби не позичай нічого! Сама навчися і навчи молодших шанувати чужу власність! Зробила товарищі кривду – визнай її та виправся! Нікого легкодушно не осуджуй! За зневагу май відвагу вибачитися, публічно перепросити [720, 92].

Поруч з морально-релігійним вихованням учениць, пріоритетним було й суспільно-громадське виховання. Візитною карткою патріотичного виховання було Марійське гасло: “Один такт серця для Христа, один – для Батьківщини” [532, 11]. Зміст такої позиції членам Марійських дружин вбачався у щоденній наполегливій

праці в школі, в інтелектуальному та духовному зростанні, у широкій благодійницькій діяльності, а також у формуванні громадянської зрілості [46, 6].

Подібно до організованого Марійським Товариством Молоді Конгресу середньошкільної чоловічої молоді, 4-5 червня 1938 р. був проведений перший Конгрес Марійських дружин середньошкільної жіночої молоді. На з'їзді було прийнято ряд резолюцій, звернень до української шкільної молоді із закликами об'єднуватись у дружини товариства, оскільки вони зобов'язували своїх членів любити Батьківщину, турбуватися про власне духовне й фізичне здоров'я, шанувати світських і духовних наставників [578, 2].

Історичні джерела свідчать, що діяльність Марійських дружин у Галичині постійно зростала, велика кількість членів, широкомасштабна різнопланова робота товариств була свідченням їх значної популярності серед учнівської молоді. Згідно статистичних даних, у 1934 р. до складу Марійських дружин входило 236 організацій із загальною кількістю близько 20000 осіб [757, 7]. Такий цілеспрямований підхід до справи організації діяльності Марійських Товариств не лише у Галичині, а й межах всієї Європи спонукав Центральний Секретаріат Марійських Дружин у Римі проголосити другу неділю травня 1939 р. “Всесвітнім Марійським Днем” [473, 14]. Цей день став родинним святом у всьому католицькому світі, він передбачав спільну молитву християнської молоді за своє успішне навчання та морально-релігійне виховання.

У контексті дослідження даного аспекту проблеми, особливий інтерес викликає стаття отця Коваліва “Про що мріють діти нинішньої Росії” (Нива, 1927 р.). За основу свого дослідження отець Ковалів взяв інформацію, надруковану в ленінградському часописі “Красная газета”. Йдеться про те, що місцеве обласне управління освіти провело анкетне опитування близько 5 тисяч учнів віком від 10 до 15 років. Всі учасники анонімного опитування мали відповісти на запитання: “Що б ти зробив, коли мав би шапку-невидимку?” Результати аналізу учнівських відповідей дозволили автору висловити думку, що більшість з них були “дітьми свого часу”, оскільки їх світоглядна та моральна орієнтація співпадала з основними принципами політики “войовничого комунізму”. Так, відповідь одного з учнів була

такого змісту: “Я хотів би об’їздити весь світ, повбивати всіх буржуїв, а їх капітал віддати робітникам.” Мрія іншого школяра була дещо конкретніша щодо вибору місця злочину: “Бажаю поїхати до Хін, щоби організувати там панування Совітів”. Наступний учасник опитування отримав би велике моральне задоволення, але за умови, якщо йому вдалося б “отруїти всіх англійців.” Аналіз анкетних даних свідчить, що 36 % опитуваних радянських дітей у своїх мріях виявляли бажання вбивати, нищити, отруювати, душити. Підсумовуючи дослідження, проведене ленінградською газетою “Красная газета”, греко-католицький священник акцентує увагу на тому, що результати проведеного дослідження є переконливим доказом духовної руйнації молоді та антигуманних відносин, які панують в СРСР, оскільки: “... в державі – в якій поборюється свята віра в Бога, підкопується християнська мораль і усувається релігія з лиця землі інакше бути не може” [749, 302-303]. Таким чином, на противагу християнському вихованню дружинників, зміст якого передбачав формування морально-релігійних цінностей, радянські учні відзначалися агресивністю та войовничістю, оскільки зростали в атмосфері бездуховності й атеїзму.

Суттєвого значення для розкриття питань, пов’язаних із морально-релігійним вишколом української молоді заслуговує організоване при Марійській дружині товариство дівчат-служниць. На початку 1930-х рр. у Галичині функціонувало 7 Марійських організацій дівчат-служниць: дві у Львові, одна в Тернополі, Жовкві, Золочеві, Чорткові і Соколі [562, 75]. Статут організації забороняв дівчатам влаштовуватись на роботу у ті місця, в яких господарі не відзначалися моральною поведінкою (див. дод. Н). Також членам Марійських дружин, не дозволялось вечорами відвідувати заклади культурно-розважального характеру, які могли бути нагодою до різних спокус та життєвих небезпек [905, 360]. Як слушно зауважив з цього приводу вчений О.Марден у книжці “Воля і успіх” (Львів, 1930 р.): “Світ потребує добрих і чистих дівчат, без фальшу і облуди, уста яких говорять те саме, що й серце, котрі в двадцятім році життя менше знають про гріх і злочин, ніж десятилітня школярка” [574, 64]. Прогресивна українська громадськість, намагаючись протидіяти явищам безкультур’я та різним проявам аморальності в

містах та селах Галичини, пропонувала на сторінках національної періодики поради для виховання дівчат, які рекомендували дотримуватися в практичному житті [1052, 153] (див. дод. П).

Таким чином, вивчення питань, пов'язаних із методикою та практикою морально-релігійного виховання галицької молоді у Марійських дружинах дає підставу до висновку, що їхня просвітницька діяльність була вагомим чинником освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви окресленого періоду. Надзвичайно вагома роль відводилась Марійським дружинам у процесі реалізації основних завдань християнсько-апостольського руху Католицька Акція на території західноукраїнських земель. Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і у віковому аспекті, Марійські дружини ставили за мету формувати у своїх членів правдиву побожність, щиру і віддану любов до Пречистої Діви Марії.

На відміну від інших товариств релігійного спрямування (братств, апостольств, Католицької Акції), Марійські дружини дотримувались так званого “принципу еліти”, що передбачав жорсткий відбір учасників. Критеріями такого відбору були активність, працьовитість, високий рівень духовності та національної свідомості. Успішна діяльність гурткової роботи дружин великою мірою залежала від особи отця-провідника, який повинен був стати “живим методом дружинного життя”. Специфіка виховання дружинників була обумовлена застосуванням оригінальних форм та методів педагогічного впливу, зокрема були передбачені такі форми виховання, як богослужіння, реколекції, екзорти; специфічні методи, як розповіді, бесіди, проповіді; а також своєрідні засоби як молитва, релігійні свята, духовна література і музика, хоровий церковний спів та ін.

Аналіз методичної роботи гуртків середньошкільної чоловічої молоді дозволяє стверджувати, що в основу навчально-виховного процесу дружин було покладено три основні принципи: планування, активність і життєвість, які визначали напрямки та зміст діяльності гуртків. Особливої уваги від провідників дружин вимагала робота в гуртках гімназійної жіночої молоді. Суттєвого значення у навчально-виховному процесі дружинниць надавалось формуванню характеру,

зокрема такої моральної чесноти як “чистоти серця.”

Результати дослідження переконують, що зміст, форми і методи морально-релігійного виховання Марійських дружин є складовою частиною української системи виховання. Вони відповідають ментальності та духовності українців. А тому ця проблема вимагає глибоких наукових досліджень, які б дали можливість використати в сучасному навчально-виховному процесі шкіл та інших навчально-освітніх закладів важливі виховні елементи, які несе в собі морально-релігійне виховання.

Висновки до III розділу

Намагаючись підняти рівень національної свідомості й духовної культури української нації, прогресивна громадськість та духовенство засновують різноманітні самодіяльні молодіжно-релігійні об'єднання і товариства, які стали важливим компонентом системного підходу багатьох установ, окремих діячів освіти і науки до розв'язання завдань морально-релігійного виховання учнів. Висунувши гасло духовного оновлення, церква розгортає широкомасштабну просвітницьку діяльність. Моральне удосконалення українського народу греко-католицьке духовенство тісно пов'язувало із утвердженням його національних складових, тобто розглядало ці два аспекти як невіддільні складові одного процесу – культурного відродження й духовного зростання нації. Формами такого розвитку стали молодіжні об'єднання та товариства, діяльність яких обумовлювалася засадами християнської моралі і національними вартостями, а також потребами українського народу в матеріальній і моральній підтримці та опіці дітей і молоді. Узагальнюючи специфіку роботи громадських організацій релігійного спрямування (Католицької Акції, Українського Католицького Союзу, Марійських дружин) та церковних братств виділимо напрями їхньої діяльності:

- Справи, що мали відношення до церкви і душпастирства (виховання дітей, участь у богослужіннях, порядок у церкві);
- Благодійна та пропагандистська діяльність (релігійно-моральне виховання занедбаних дітей, поширення релігійної преси та християнської літератури, боротьба проти антирелігійної агітації);
- Харитативна спрямованість у допомозі ближнім (опіка над хворими, убогими, сиротами, організація захоронок, домів-приютів);
- Культурно-освітня робота (організація курсів для неграмотних, влаштування відчитів, переписка з емігрантами, співпраця між партіями, робота у громаді тощо).

Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і віковому аспекті, товариства ставили собі за мету морально-релігійний вишкіл, піднесення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості не лише своїх членів, а й

всієї громадськості та розгортання широкої харитативної діяльності.

Відзначаючись чіткою структурою організації, підпорядкованістю вищим підрозділам, демократичним стилем роботи, молодіжно-релігійні об'єднання створювали відповідні передумови для ефективної творчої роботи за допомогою виконання наступних завдань:

а) сповідуючи ідеї “християнського націоналізму”, об'єднати українську молодь в єдину католицьку організацію;

б) реалізуючи завдання морально-релігійного вишколу молоді на практиці, доповнити в парафіяльних гуртках виховну роботу родини, церкви і школи;

в) використовуючи оригінальні форми й методи роботи (сходини, здвиги, академії, освітні курси, гуртки, забави та ін.), забезпечити піднесення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості молоді, збагатити педагогічну науку новими методами освітньої праці;

г) забезпечуючи організацію навчально-виховного процесу, заснованого на духовній спадщині народу і основних приписах християнської моралі, створити передумови розвитку для становлення системи національної освіти та шкільництва Галичини;

д) делегуючи представників організації на різноманітні міжнародні форуми, виступити одним із засобів світової репрезентації усього українського молодіжного руху.

Теоретичний і практичний доробок громадських організацій релігійного спрямування, прогресивні ідеї релігійно-освітніх діячів та педагогів кінця XIX – першої половини XX століття не втратили своєї актуальності і в наш час. Ґрунтовне вивчення, широке висвітлення й творче використання їхньої спадщини на практиці забезпечить дотримання принципів єдності, спадкоємності та тяглості традицій поколінь у розвитку педагогічної науки.

РОЗДІЛ IV

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ

4.1. Причини, проблеми і перспективи української еміграції як чинник збереження національної ідентичності

На думку українських учених (С.Барана, Ю.Бачинського, Б.Заклинського, Ф.Заставного, М.Кравця та ін.), в історії української еміграції чітко визначаються чотири хвилі переселенського руху: перша – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга – період між двома світовими війнами; третій період після Другої світової війни; четверта – характерна для сучасного українського суспільства. У першій хвилі еміграції переважали соціально-економічні мотиви, це була справді трудова еміграція, в другій спостерігається поєднання соціально-економічних і політичних причин із переважанням перших, і в третій хвилі – домінування політичних мотивів [376, 8]. Проблеми четвертої хвилі української еміграції є однією з найбільш актуальних як для української діаспори, так і для Української держави. Якщо з першою хвилею її ріднить соціально-економічний характер, то з двома іншими – політичними – спільних ознак взагалі немає. У науковій літературі і періодичній пресі початку XX ст. називалися різні причини еміграційного руху чи навіть “еміграційної гарячки”. Серед них фігурували: по-перше, надмірна скупченість населення. За даними українського історика О.Субтельного, у 1910 р. в Галичині проживало 15% підданих Австро-Угорській імперії. Для земель, де жили західні українці, населення було фактично одним із небагатьох вимірів, що характеризувалися ростом. Його чисельність у Галичині підстрибнула з 5,2 млн. у 1849 р. до майже 8 млн. у 1910 р. Але це досягнення крило в собі сумнівні переваги, оскільки зростання густоти населення на селі – з 32 чол. на кв. км. у 1780 р. до 102 у 1910 р. – лише поглиблювало соціально-економічні проблеми [876, 273]. Взагалі, райони найінтенсивнішого впливу емігрантів (Галичина, Буковина, Закарпаття) характеризувалися дуже високим природним

приростом населення. Цей приріст перевищував відповідні показники сусідніх районів Польщі, Чехословаччини, Румунії. Наприклад, у Галичині та на Буковині природний приріст населення у 1891 – 1900 рр. становив 14,2 чоловік на 1000 осіб, у 1901 – 1910 рр. – 15,0 чоловік на 1000 осіб, у 1911 – 1913 рр. – 14,4 чоловік. У вказані роки мала місце дуже висока народжуваність (на 1000 осіб відповідно 45,6; 43,2 і 40,3 осіб) і висока смертність (на 1000 осіб відповідно 31,4; 28,2 і 25,9 осіб) [377, 83].

По-друге, безперервне подріблення селянських господарств. Провідна роль в економіці Східної Галичини належала сільському господарству. В 1902 р. в Східній Галичині близько 80% всіх селянських господарств становили бідняцькі, що мали до 5 га землі, близько 5% більше 40 га, і близько 15% до 10 га [499, 125].

По-третє, нерозвиненість промисловості та неможливість знайти роботу в містах. Великих промислових підприємств було мало. У промисловості Східної Галичини було зайнято на початку ХХ ст. лише близько 6% всього населення. Певне уявлення про соціально-професійну структуру різних етнічних спільностей Східної Галичини дають розробки матеріалів Австро-Угорського перепису 1900 р. За його даними, серед українців переважна більшість працювала в землеробстві – 94,4%, поляків – 59,7%, євреїв – 17,7%; серед робітників промисловості і ремісників відповідно: 1,4, 12,8 і 26,4%; у сфері торгівлі – 0,4, 7,7 і 29,4%; серед службовців – 0,5, 3,8 і 5,4% [724, 38]. Окрім цього, за підрахунками польського дослідника Ф.Буяка, кількість робітників, не зайнятих у виробничій сфері на території Східної Галичини, в 1900 р. сягнула 1 млн. 200 тис. [138, 4-5].

По-четверте, безпросвітні злидні. За офіційними статистичними даними, у 1902 р. в гірських повітах було в середньому значно більше селянських господарств, що не мали худоби, ніж у Галичині. До 17% господарств, які мали до 5 га продуктивної площі не мали зовсім худоби, 83% не мали коней, 27% великої рогатої худоби, 86% – овець [668, 144]. Про зловісний зв'язок зубожіння населення з еміграцією тогочасна газета “Нова Буковина” зазначала: “Незаможних селян спонукає до еміграції матеріальна нужда. Великі податки, брак землі, а найбільше – безробіття. Нема фабрик – і тому нема роботи ... Еміграція – се втеча перед могутнім

ворогом” [927, 11].

По-п’яте, сваволя здирників високих податків, величезна заборгованість селян. За інформацією радянського дослідника Л.Олескевича, близько третини східно галицьких полонин на початку ХХ ст. опинились у руках євреїв – лихварів [668, 144]. За такого стану речей еміграція ставала майже неминучою і здавалося єдиним шляхом до порятунку. Турбота про майбутнє дітей підсвідомо підштовхувала українських галичан до рішення про виїзд. Через такі обставини тисячі знедолених людей знімалися з обжитих рідних місць і вирушали в далекі краї назустріч невідомості [1061, 37].

По-шосте, чималу спонукальну роль до виїзду закордон відіграли й політичні мотиви. Галицькі українці зазнавали постійних політичних утисків, національного гніту з боку австро-угорських властей, а згодом й польських можновладців.

Особливо болісно сприймалася асиміляція рідної мови та дискримінація української культури, зокрема національного шкільництва. Із повідомлення Скалатського старости від 15 грудня 1934 р. В.Сухорського з приводу політично-економічного становища повітів Галичини переконаємося, що польська адміністрація вважала для себе навчання українською мовою в школах серйозною небезпекою, а окремі шовіністично настроєні одиниці трактували українську мову як один із засобів ополячування [211, 2]. У газеті “Діло” за 1930 р. була надрукована стаття І.Герасимовича “Балянс українського шкільництва під Польщею”, в якій також підтверджувалася дискримінаційна політика польського уряду. Наприклад, у межах Львівської шкільної кураторії спостерігався постійний вплив кількості українських дітей: у 1911–1912 н. р. – 945160 учнів; 1921–1922 н. р. – 651645; 1924–1925 н. р. – 621349; 1926–1927 н. р. – 613369 учнівської молоді [159, 2].

Існували й інші причини, що спонукали до прийняття такого серйозного рішення як еміграція в чужі краї. Отець П.Олійник у історико-мемуарній праці “Зошити” (Київ, 1995 р.) наголошує, що багато молодих людей, бажаючи уникнути військової служби, мріяли про еміграцію. Одні не бажали брати зброї в руки через свої релігійні переконання, інші – через відразу до можливої участі у загарбницьких війнах за чужі їм інтереси [670, 144]. Можна припустити, що ця категорія емігрантів

певною мірою відчувала наближення періоду воєнних катастроф і соціальних потрясінь.

Дослідження показало, що переселення українців, наприклад, на північноамериканський континент проходило трьома основними хвилями: 1891–1914 рр. – переселилося майже 200 тис. чоловік; між світовими війнами – понад 68 тис. чоловік; після Другої світової війни – майже 33 тис. чоловік. Щодо еміграції до США, то сюди українці почали емігрувати значно раніше. Це були переважно жителі Закарпаття. До США переїхало: у 1870–1899 рр. – понад 250 тис. чоловік; у 1899–1914 рр. – 260 тис. чоловік; між двома світовими війнами – майже 20 тис. чоловік; після Другої світової війни – 85 тис. чоловік. Відповідно до Канади за період з 1896–1914 рр. переїхало 170 тис. чоловік; до Аргентини у період з 1897–1914 рр. виїхало приблизно 14 тис. чоловік [1047, 115]. Як свідчать архівні джерела, із Західної України емігрували здебільшого селяни. Підручник статистики Галичини, виданий у 1913 р. підтверджує, що, наприклад, у 1909 р. селяни становили 51,4% усіх емігрантів, безземельні – 13,7%, жінки і діти – 20,5%, кваліфіковані робітники – всього 1,1% [376, 29]. Дві третини всіх категорій емігрантів були повністю неписьменними (див. дод. Р).

Природно, що бажання емігрувати, котре виникало передусім внаслідок нестерпних соціально-економічних умов проживання на рідних землях, потребувало підкріплення хоч якимись даними про ті краї, куди міг вирушити переселенець. На той час, як свідчить аналіз періодичних видань, основними поширювачами такої інформації виступали агенти пароплавних чи залізничних кампаній, що сподівалися на добрий прибуток від перевезення переселенців. Свідома українська громадськість застерігала населення краю як від спішного виїзду за кордон, так і від підступних шахраїв – агентів [761, 274]. Агенти, в першу чергу, завербовували молодих хлопців, які вже відслужили у війську, обіцяючи їм добрі заробітки, а також незаміжніх дівчат, вимальовуючи їм гарні перспективи на майбутнє. Доволі часто доля обманутих молодих дівчат складалася трагічно, і вони, не доїжджаючи до місця прибуття, потрапляли у будинки розпусти. Про таку небезпеку один із передплатників часопису “Місіонер” застерігав: “... Агентам ходить лишень о се,

щоб звабити в свої когті небогу дівчину, а потім продати її до дому розпусти, звідки її вже живою не випустять. Тож закликаю вас всіх, не губіть душ своїх рідних дітей” [707, 291].

За соціальним складом перші українські емігранти були, як правило, вихідцями із селян. На заваді широкому інтегруванню в економічне, суспільне і культурне життя країн поселення стояв їх загальний низький освітній рівень. Внаслідок цього українські емігранти займали найнижчий щабель у соціальній драбині відповідних країн проживання, виконуючи найтяжчу фізичну роботу. Зазначимо, що більшість українських емігрантів у листах до рідних відзначала високий рівень криміногенної ситуації, яка існувала в американському суспільстві на початку ХХ ст., засвідчуючи занепад суспільної моралі з одночасним прогресом економіки країни. Таку “добу крайнощів” і соціально-культурних контрастів один із українських переселенців характеризував: “А вже що найгірше, то шкода для душі. Тим чоловік попросту дичіє. Всюди нагода для гріха, всюди пиятика, розпушта, крадіжжі, злочинства і т.д. Отже нехай ніхто не виїжджає до Америки, бо й душу стратить і нічого не заробить” [707, 291]. Вищеназвані факти із життя американської дійсності окресленого періоду були своєрідним застереженням для майбутніх українських емігрантів, і певною мірою розвінчували міф про привабливість “американської мрії”. Однак, як свідчать соціологічні дані, все ж малоефективно впливали на масовість процесу еміграції. За даними історика А.Жуковського, в період між 1890 і 1914 рр. більш як 500 тис. українців емігрували до Канади, США, Південної Америки [343, 68].

Як стверджують історичні джерела, значну роль в активізації еміграційних процесів на західноукраїнських землях відіграв представник галицької інтелігенції Й.Олеськів. Будучи професором Львівської вчительської семінарії, він ставив за мету допомогти українцям Галичини вибратися із злиднів і поневірянь. І такий шлях він вбачав у широкомасштабній еміграції саме до Канади – країни з найбільшою кількістю вільних земель, природою і кліматом, дуже схожими на українські. У липні 1895 р. у Львові Й.Олеськів опублікував за допомогою товариства “Просвіта” брошури “Про вільні землі” і “О еміграції” [376, 21]. Зазначимо, що коли мова йде

про наукові дослідження уже самої української діаспори окресленого періоду, то вони переважно були зосереджені в Галичині і ними займалися небагато дослідників. Насамперед назвемо працю Ю.Бачинського “Українська імміграція в З’єднаних Державах Америки” (Львів, 1914 р.), а також його книгу “Географія українських і суміжних земель” (Львів, 1938 р.), в якій було досліджено широке коло територіальних українознавчих проблем [525, 9]. Виділимо також прагнення Ю.Бачинського реалізувати ідею переселення незаможного селянства до заокеанських країн, щоб там із нього створити надійний фундамент для плекання і збереження української культури та формування в нових вільних умовах незалежної політичної думки [784, 686]. Позитивним моментом вважаємо той факт, що у 1925 р. у Львові з ініціативи групи громадськості, в тому числі митрополита А.Шептицького, виникло товариство допомоги українським емігрантам. Офіційні власті як Австро-Угорщини, так і Польщі негативно ставились до різних проектів розширення української еміграції. Їх непокоїли не тільки можливість обезлюднення власних місцевостей, але й політичний резонанс масової еміграції, падіння престижу уряду в очах світової громадськості [1044, 291].

Досліджуючи особливості освітньо-виховної діяльності Української Католицької Церкви в умовах еміграції відмітимо її просвітницьку роль в збереженні етнічної самобутності зарубіжного українства. За словами отця, доктора С. Кияка, Українська Католицька Церква завжди ішла за своїми парафіянами на чужину в особах священиків і єпископів, поділяючи долю і недолю своїх духовних дітей, пов’язуючи їх з Батьківщиною, даючи їм духовне підкріплення, відіграючи роль духовної берегині українців [454, 288-289]. Виходячи із цих особливих стосунків, еміграцію в християнській теології прийнято було асоціювати із символом церкви-паломниці. У пасторальному розумінні цього слова емігранти утворювали в діаспорі особливу спільноту, яка повинна була інтегруватися в місцеве життя, не втрачаючи при цьому своєї духовно-культурної ідентичності. Своєрідним підтвердженням цього слугували 10 заповідей українця на чужині, які були надруковані у Воєнному ілюстрованому календарі для українських виселенців, жовнірів і селян у 1916 році [369, 31] (див. дод. Т).

Розглядаючи даний аспект проблеми, пов'язаний з причинами, проблемами і перспективами збереження національної ідентичності в умовах еміграції зосередимо увагу на характеристиці певних закономірностей розвитку трудової міграції (в Італію, Іспанію, Португалію, Польщу та ін.), яка є об'єктивним фактором сучасної української дійсності. Документальні матеріали свідчать, що багаточисельною є українська еміграція в Італії, яка, незважаючи на низьке соціальне становище, вирізняється доволі значним потенціалом (рівнем освіти, кваліфікації, культури та ін.). За даними дослідження “Стан сучасної української еміграції в Італії”, яке провели О.Городецький і Н.Шегда, більше 36% емігрантів мають вищу освіту, серед яких педагоги (15,1%), економісти і бухгалтери (13,9%), інженери (11,3%), медпрацівники (10,3%) [1021, 98]. Якщо спочатку йшлося про роботу для українських емігрантів, сьогодні настав час говорити про працю за фахом і про освіту їхніх дітей. З метою кращого вивчення ситуації з українською освітою М.Швед було проведено експертне опитування вчених, педагогів, студентів, докторантів, соціологів, представників духовенства, батьків, вчителів недільної школи св. Софії. Анкета складалася з двох частин. Перша – питання біографічно-особистого характеру, друга – містила запитання на освітню тематику: “Що потрібно зробити для покращення ситуації з визнанням української освіти в Італії? Конкретні заходи”; “Якою має бути модель навчання українських дітей, що народилися або проживають в Італії, щоб їхня освіта відповідала як українським, так італійським вимогам?”; “Що необхідно зробити для реалізації запропонованої Вами освітньої моделі?”. Результати дослідження виявилися багатограними, конструктивними і надзвичайно корисними для розв'язання освітньо-виховних завдань, визначили актуальність створення Українського культурного центру в Італії [1021, 98-99].

Аналіз матеріалів дослідження показує, що роль четвертої хвилі української еміграції в Італії може стати як конструктивною силою побудови нової України, так обернутися демографічною катастрофою. Україна продовжує бути державою “покинутих батьків і дітей”. Потрібно кардинально змінювати обличчя української еміграції в Італії: з “прислугуючої” вона має поступово перетворитися на творчу,

одухотворену, освічену й шляхетну. З'ясувалося, що основною причиною трудової міграції є вкрай низький рівень доходів основної маси населення в Україні в цілому, так і на західноукраїнських землях зокрема. Заробити достатні кошти протягом відносно короткого часу можна лише за кордоном – у країнах з пристойним, порівняно з Україною, рівнем заробітної плати. Зрозуміло, що на заробітки їдуть не найбільш бідні з наших громадян, адже для цього необхідно мати стартовий капітал, що практично унеможлиблює виїзд люмпенізованих елементів. Обсяги тимчасової міграції є значними, але не катастрофічними. Цілком ймовірно, що наші мігранти, прагнучи заробити пристойні гроші, зуміли досягнути найвіддаленіших закутків світу. Нижчеподана таблиця виокремлює пріоритети щодо напрямів виїзду жителів Тернопільщини: [914, 27].

Таблиця 4.1

Обсяги трудової міграції сільського населення Тернопільської області за країнами виїзду (станом на 01.10.2001 р.)

	Країна виїзду	Чисельність осіб, що виїхали	В тому числі		У відсотках				
			Чол.	Жін.	до загальнообласної трудової міграції			постатевий розподіл за країнами	
					Всього	Чол.	Жін.	Чол. (гр.5/гр.1)	Жін. (гр.6/гр.1)
<i>A</i>	<i>B</i>	<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
	Всього	20095	11925	8170	100	59,3	40,7	59,3	40,7
1	Польща	6194	3975	2219	30,8	33,3	27,2	64,2	35,8
2	Італія	4237	908	3329	21,1	7,6	40,7	21,4	78,6
3	Росія	2673	2378	295	13,3	19,9	3,6	89,0	11,0
4	Португалія	2415	2021	394	12,0	16,9	4,8	83,7	16,3

“Продовж. табл. 4.1”

5	Іспанія	1017	559	458	5,1	4,7	5,6	55,0	45,0
6	Чехія	852	645	207	4,2	5,4	2,5	75,7	24,3
7	США	524	288	236	3,6	2,4	2,9	55,0	45,0
8	Німеччина	504	343	161	2,5	2,9	2,0	68,1	31,9
9	Греція	486	91	395	2,4	0,8	4,8	18,7	81,3
10	Англія	366	234	132	1,8	2,0	1,6	63,9	36,1
11	Ізраїль	199	80	119	1,0	0,7	1,5	40,2	59,8
12	Канада	136	69	67	0,7	0,6	0,8	50,7	49,3
13	Франція	87	63	24	0,4	0,5	0,3	72,4	27,6
14	інші	405	271	134	2,0	2,3	1,6	66,9	33,1

Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, сучасне заробітчанство як соціальна реалія недостатньою мірою знаходить своє відображення у громадсько-політичних, професійних та наукових виданнях. Пояснити цей факт можна рядом суттєвих причин: делікатністю даної теми та небажанням багатьох заробітчан, а особливо тих, що вже повернулися на Україну, ділитися інформацією. Тим ціннішими є, на нашу думку, спроби аналізу соціального обличчя новітньої української трудової міграції, проведеного в окреслений період Західноукраїнським центром “Жіночі перспективи”. У соціологічному опитуванні українських заробітчан в Італії, було задіяно 441 особу, в тому числі 375 жінок і 66 чоловіків. Виявилося, що серед опитаних жінок проживали раніше: в обласних центрах України – 52,5%; в інших містах – 20,3%; у селищах міського типу – 2,7%; у селах – лише 6,1%. За таких умов дане соціологічне опитування має значну практичну цінність, оскільки достатньо яскраво висвітлює певний соціальний зріз сучасного міського заробітчанства. Наведемо найважливіші характеристики опитаних заробітчан:

а) за віком: серед жінок найбільше тих, кому 36-45 років (36,4%) та 46-55 (32,1%); серед чоловіків – 21-30 (55,2%) та 36-45 (25,9%);

б) за освітою: вища – 37,3%; середня спеціальна – 37,1%, середня – 23,7%;

в) за сферами зайнятості в Україні: виробництво – 21,3%, медицина – 11,7%, освіта – 11,5%, сфера обслуговування – 10,9%, торгівля – 10,4%, безробітні – 8,8%;

г) за сімейним станом (жінки): заміжні – 59,2%, розлучені – 20,0%, вдови – 10,7%, незаміжні – 8,5%;

д) за характером роботи в Італії: прибирання – 44%, догляд за хворими, особами похилого віку, дітьми – 41,3%, сільськогосподарські та будівельні роботи – 2,8%, робота в барі – 1,3%, погодинна робота – 1,3%;

ж) основні проблеми, які виникають у трудових мігрантів пов'язані з: 41,3% – здоров'ям; 33,8 – незнанням мови; 23,9% – обман при оплаті праці; 9,8% – житлом; 8,2% – сексуальним домаганням; 29,9% – виникненням сімейних проблем;

з) залишитися в Італії на постійне місце проживання бажали б близько 10% опитаних;

і) серед тих, хто вирішив повернутися в Україну: 5,6% – планує розпочати власний бізнес; 9,3% – хоче повернутися до попередньої діяльності; 13% – будуть жити на зароблені гроші; 16,8% – спробують знайти нову роботу; 28,8% – ще не вирішили, чим будуть займатися; 27,7% – поїдуть повторно на заробітки [914, 52-53].

Виходячи з тенденцій розвитку світової економіки та спрямування основних міграційних потоків, стверджуємо, що основними завданнями нашої держави у частині регулювання трудової міграції залишаються: організація правового і соціального захисту своїх громадян за кордоном, у першу чергу, шляхом укладення з країнами, куди традиційно мігрують українці, взаємовигідних договорів про обмін робочою силою, належне інформування наших громадян, в тому числі через засоби масової інформації, про реальні труднощі, які можуть очікувати їх за кордоном, налагодження інформаційної системи державного контролю за міграційними

процесами та, з іншого боку, проведення цілеспрямованих послідовних економічних реформ, наслідком яких стане достойний рівень матеріального забезпечення наших громадян на своїй землі.

Таким чином, на думку вітчизняних істориків (Ф.Заставного, Н.Кочан, М.Кравця, Б.Лановика, О.Субтельного та ін.) основними причинами еміграційного руху українців були: надмірна скупченість населення, безперервне подрібнення селянських господарств, нерозвиненість промисловості, безпросвітні злидні, величезна заборгованість селян, а то й просто – уникнення військової служби. В історії української еміграції чітко визначають чотири хвилі переселенського руху: перша – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга – період між двома світовими війнами; третій період після Другої світової війни; четверта – характерна для сучасного українського суспільства. Позитивним моментом еміграційного процесу була реалізація ідеї переселення незаможного селянства із західноукраїнських земель до заокеанських країн з метою створення сприятливих соціально-економічних умов та збереження української культури в нових демократичних умовах незалежної політичної думки.

Дослідження показало, що три попередні еміграції сформували вже певною мірою організоване життя, підпорядковане ідеям збереження української ідентичності в умовах полікультурного та полінаціонального суспільства. Вона базується на декількох неодмінних атрибутах: школа, церква, фольклорно-етнографічні колективи. Представники останньої хвилі не влилися в життя українських громад, вони не йдуть працювати в існуючі організації, часто навіть не вважають себе українцями, а намагаються якнайшвидше розчинитися у новому середовищі. На нинішньому етапі конституційний обов'язок України щодо можливостей етнокультурного та правового забезпечення зарубіжних українців потребує активного напрацювання дієвих механізмів їхнього захисту, особливо в посткомуністичних країнах, де тривають процеси самоорганізації діаспори і створюється етнокультурна та релігійно-церковна інфраструктура.

Процеси трудової міграції мають як позитивні, так і негативні наслідки.

Базуючись на експертних оцінках спеціалістів розглянемо їх у відповідній послідовності.

Позитивні наслідки трудової міграції:

1. Суттєве зниження напруження на регіональному та загальнодержавному ринках праці, зменшення обсягів реєстрованого та прихованого безробіття.

2. Збільшення валютних ресурсів окремо взятих сімей, регіонів та держави в цілому. Зароблені за кордоном гроші не лише сприяють елементарному виживанню багатьох тисяч українських сімей в умовах перехідного періоду, але й служать засобом інвестування національної економіки.

3. Спрямування певної частини зароблених коштів для розвитку малого бізнесу на основі набутого досвіду, адаптація наших співвітчизників до реальних умов ринкової економіки розвинутих країн, набуття додаткових професійних навиків, розвиток підприємливості, сумлінності, самодисципліни, вміння виживати в екстремальних умовах.

4. Виховання відповідальності за власну долю і добробут своєї сім'ї, позбавлення споживацької психології і сліпої віри у державу як засіб для гарантованого забезпечення кожного достатніми життєвими благами, засвоєння ринкової свідомості.

5. Вивчення іноземних мов та звичаїв, розширення світогляду.

6. Розвиток взаєморозуміння між українцями та іншими народами світу.

Негативні наслідки:

1. Втрата нашою державою певної частини трудового потенціалу, в тому числі висококваліфікованих працівників.

2. Часткова втрата професійних навиків, оскільки робота, яку виконують наші громадяни за кордоном, в основному, некваліфікована (підсобні роботи на будівництві, у сільському господарстві, догляд за літніми людьми).

3. Відсутність правового захисту.

4. Морально-психологічні втрати, розлади здоров'я певної частини заробітчан та членів їх сімей у результаті: важкої фізичної ненормованої праці; важких побутових умов, незвичного клімату та харчування; загрози депортації; відсутність гарантій щодо отримання зароблених грошей; залежності від злочинних елементів; сексуального насильства над жінками; розриву (тимчасового чи остаточного) сімейних зв'язків; бездоглядності дітей.

5. Розбещення частини чоловіків (дружин) і особливо дітей, які залишилися в Україні, нібито “легкими” грішми, отриманими з-за кордону, девальвація цінності суспільно-корисної праці на Батьківщині, пияцтво, порушення норм суспільної моралі.

6. Подальше розшарування суспільства, оскільки найбільш вразливі не мають коштів для виїзду на заробітки.

7. Зниження престижу України, оскільки деякі заробітчани репрезентують нашу державу за кордоном не найкращим чином.

Одночасно, історико-педагогічне дослідження підтвердило, що українська церква стає надійним містком у будівництві міжнародних відносин нового рівня, оскільки саме вона виступає важливим об'єктом і активно діючим суб'єктом контактів нової країни та батьківщини і їхніх культур. Церква, відіграючи роль духовної берегині свого народу і виходячи з специфіки життя в новій релігійно-культурній ситуації в умовах еміграції, завжди була і є центром збереження рідної мови, обряду, звичаїв, традиційних форм спілкування і взаємної підтримки, центром притягання і збереження етнічної ідентичності для всіх українців у діаспорі.

4.2. Особливості освітньо-культурної діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори

На основі всебічного аналізу діаспорно-мемуарної літератури, вивчення статей історико-педагогічного змісту досліджуваного періоду стверджуємо, що початок формування основ греко-католицьких церковних організацій за кордоном припадає на кінець XIX – початок XX ст., коли розпочався процес масової еміграції на західноукраїнських землях. Разом із першими українськими переселенцями, за віросповіданням переважно греко-католиками, освоювати нові землі були покликані й уніатські священники та представники світської інтелігенції [101, 842]. Вони організовували тут школи і різні благодійні товариства, започатковували перші парафії та єпархії, налагоджували церковно-релігійне життя, виходячи з конкретних умов і потреб. На думку сучасного дослідника Н.Кочан, важко перебільшити значення інтеграційної функції українських церков у діаспорі. Вони стали не тільки ланкою, що єднала українців з батьківщиною, їх діяльність сприяла консолідації української національної меншини в країнах поселення, гальмувала процес асиміляції [495, 63]. Без подвижницької праці українського духовенства в країнах Заходу було б немислиме збереження національної самобутності української еміграції, її духовний розвиток і культурний процес [494, 204]. За різними оцінками й даними, сьогодні поза межами України, проживає 4-5 мільйонів етнічних українців (без урахування східної діаспори на пострадянському просторі – авт.).

Серед традиційних віросповідань українських поселень у країнах світу, поряд з православ'ям, чільне місце посідає греко-католицизм. Він представлений низкою автономних церков, серед яких найавторитетнішою і найчисельнішою є Українська Католицька Церква (УКЦ – авт.). Рішення про створення зарубіжної УКЦ на базі існуючих у той час у світі парафій греко-католицької церкви було прийняте 1959 р. на III конференції греко-католицьких єпископів як відповідь на ліквідаційні рішення так званого Львівського собору (1946 р.). Відтоді центром усієї діяльності УКЦ стало завдання – відновити греко-католицьку церкву в Україні. Внаслідок цього УКЦ активно включилася у боротьбу проти порушення свободи совісті та віросповідання в СРСР [186, 53-57].

Зазначимо, що зарубіжна УКЦ перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Конгрегації Східних церков. Її організаційний центр до легалізації УГКЦ в Україні був розташований у Ватикані. В Італії УКЦ має кілька дослідницьких центрів, мережу навчальних закладів середньої та вищої ланки, кілька парафій, монастирів, музеїв. Керуючись інформацією релігієзнавця О.Уткіна, наголосимо, що опорою греко-католицизму, школою релігійно-морального виховання та підготовки кадрів є чоловічі чернечі ордени – василіан, редemptористів, студитів, селезіан, які діють в країнах Північної та Південної Америки. Натомість члени жіночих чернечих орденів – сестер-василіанок, сестер-служниць Пречистої Діви Марії, сестер-місіонерок християнської любові, святої Йосафати, що діють майже у всіх країнах Заходу, де проживають українці, крім релігійної діяльності, ведуть заняття в школах, працюють вихователями у дитячих садках, беруть участь у різних благодійних заходах [931, 48]. УКЦ поза межами України має понад 30 спеціальних навчальних закладів (колегій, семінарій, академій та університет), з них у США їх налічується 10, у Канаді – 5, Аргентині – 4. Провідну роль серед них відіграє Український Католицький Університет ім. святого Климента Папи – вищий навчальний заклад УКЦ, заснований митрополитом Й.Сліпим 1963 р. у Римі [591, 75].

Важливу соціологічну та просвітницьку функції виконують в діаспорі і церковні засоби масової інформації. З кінця 1980-х-початку 1990-х рр. УКЦ мала одну щоденну газету, п'ять тижневих, кілька журналів. У місцях компактного проживання українців систематично транслюються спеціальні радіо – і телепередачі. На весь світ працює українська редакція “Радіо Ватикан” [837, 78].

Під впливом греко-католицького духовенства в країнах Заходу перебувають напіврелігійні організації мирян, які діють як на міжнародному, так і на регіональному рівні. До них належать: Український християнський рух, Українське патріархальне світове об'єднання, Союз католицьких жінок, Товариство католицького студентства “Обнова”, Союз українців-католиків “Провидіння” в США, Братство українців-католиків, Українське-католицьке юнацтво, Ліга українських жінок у Канаді та ін. [1044, 300]. Всі вони проводять під керівництвом греко-католицьких священників не тільки релігійну, а й культурно-виховну

діяльність серед українства на Заході (див. дод. У).

Найбільшим центром зарубіжного українського греко-католицизму став Північноамериканський континент. На характер становлення і розвитку структур УКЦ в країнах Північної Америки суттєво впливали кризові процеси, що з кінця ХІХ ст. поглиблювались у церкві на Україні. Вони проявлялись у затятій боротьбі між представниками двох протилежних орієнтацій в уніатстві – “латиністами” та “пуристами” (останні виступали за збереження східної складової в греко-католицизмі, в її повноті і цілісності – авт.). Для зарубіжних парафій з початком ХХ ст. дуже гостро постало питання про целібат духовенства. Ця обов’язкова вимога до католицького кліру суперечила східному церковному праву, але на необхідності запровадження безшлюбності в УКЦ наполягала римська курія. Зокрема, декретом Папи від 1894 р. вводився целібат священників-уніатів у США і Канаді [837, 72].

Дослідження свідчить, що у 1884 р. до США приїхав греко-католицький священник І.Волянський, що лишив по собі пам’ять організацією перших парафій, будівництвом церков і відкриттям при них шкіл. Принагідно зазначимо, що одними з перших вчителів в українських школах Америки також були священники. У 1913 р. в США організується Товариство руських греко-католицьких дяків-учителів, яке з 1914 р. починає видавати перший педагогічний місячник “Рідна школа”, а з 1918 р. – перший український буквар і “Практичні вказівки для учителів українських шкіл в Америці” [153, 103]. Керуючись інформацією, котра була надрукована в “Енциклопедії Українознавства” (Київ, 1995 р.) дізнаємося про те, що в США вперше було засновано греко-католицьку єпархію в 1907 р., її єпископом було призначено отця С.Ортинського. Осідком єпархії стала Філадельфія [334, 620]. Згодом, після смерті отця С.Ортинського у 1916 р., єпархію було поділено на дві частини. Перша – Філадельфійська (для вихідців з Галичини) і друга – Пітсбурська (для закарпатців). У 1924 р. єпископом першої став К.Богачевський, другої – В.Такач. Характерно, що взаємовідносини між ними були позначені перманентним протистоянням і постійним напруженням. Ці непорозуміння привели до масових переходів українських католиків у США до православ’я, внаслідок чого вони склали

65% українських православних віруючих [454, 291]. У цілому ж з 1,2 мільйона етнічних українців, які проживають у Сполучених Штатах Америки, близько 374 тисяч є греко-католиками [836, 28].

Як уже зазначалось, важливу роль у житті УКЦ США відіграють напіврелігійні організації мирян, які займаються просвітницькою та благодійною діяльністю як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. Особливо відзначимо створення релігійного товариства українців-католиків США “Свята Софія” в 1974 р., біля витоків якої стояли відомі культурно-громадські діячі української діаспори: Р.Навроцька та М.Навроцький, Р.Осінчук, Ю.Старосольський та ін. [629, 32]. Звернемо увагу на той факт, що з ініціативи Патріарха Й.Сліпого товариство “Свята Софія” було засноване в Римі в 1970 р. Завданням релігійного товариства українців-католиків є морально допомогти та матеріально забезпечити існування, діяльність та розвиток патріарших інституцій Помісної Української Католицької Церкви [801, 2]. У першу чергу це стосувалось інституцій, які існували в Римі: Собору Святої Софії, Українського католицького університету ім. Св. Климентія Папи з бібліотекою Святої Софії для студентів, Храму Жировицької Богородиці й Святих Сергія і Вакха, Патріаршого Двору і монастиря отців Студитів. На території США товариство “Свята Софія” утримує філії Українського католицького університету в Вашингтоні і Філадельфії. Ці філії служать не тільки як науково-педагогічні центри, але і як культурно-освітні осередки товариства “Свята Софія”, в яких відбуваються численні засідання, зустрічі, планування роботи. Підтвердженням педагогічної спрямованості роботи курсів є напрямки їхньої діяльності: популярно-наукова серія викладів на теми, пов’язані з історією України та національної церкви; спеціальні виклади для випускників “Рідної Школи”, з метою підвищення їх кваліфікації як вчителів у системі суботніх шкіл; курси української мови для американців українського походження [793, 34].

У період переслідування УГКЦ в радянській Україні товариство “Свята Софія” зверталося з петиціями до президента США, до сенаторів і конгресменів цієї країни з вимогою захистити права віруючих у СРСР. У Вашингтоні був створений Інститут дослідів переслідування релігій й церкви в Україні в будинку товариства

“Свята Софія” [404, 23]. Одним з головних завдань цього періоду було створення так званого Патріаршого Фонду в 1977 р., який став своєрідною фінансовою базою для інституцій церкви. Фонд матеріально підтримував наукову, виховну та видавничу працю філій церкви та сприяв розвитку релігійних товариств і церковних об’єднань [801, 2].

З виходом УГКЦ з підпілля, товариство “Свята Софія” активізувало роботу щодо відновлення діяльності структур церковних інституцій та офіційної душпастирської діяльності священиків. Особлива увага була звернена на підготовку українських богословів у стінах Українського католицького університету. Виконуючи Заповіт Патріарха Йосифа товариство розпочало будову музейно-меморіального комплексу Й.Сліпого в селі Заздрість на Тернопільщині, одним із завдань якого було створення виховного центру християнської родини [635, 33]. В 1991-1993 рр. товариство “Свята Софія” організувало також літні курси з питань християнської етики та моралі, англійської мови у Львові та Тернополі [793, 36].

З метою аналізу освітньо-культурного середовища та релігійно-церковного життя зарубіжного українства, звернемо увагу й на ті проблеми, які були характерні для УКЦ в США. Так, окрім зазначених вище, в 60-х рр. ХХ ст. у середовищі УКЦ резонансною була спроба керівництва чикагської єпархії перейти на григоріанський календар [760, 26]. У контексті асиміляції українців, котра супроводжувалась зменшенням кількості учнівської молоді в українських школах і числа греко-католицьких парафій разом із сучасними соціогуманітарними умовами західного життя, спостерігалось й зменшення священичих і монаших покликань. Наприклад, УКЦ у США в 1960 р. нараховувалося біля 850000 віруючих і приблизно 750 священиків, в тому числі біля 100 священиків у віці 75-80 років життя [688, 11]. За даними соціологічного дослідження 1990 р. в США було встановлено, що серед 2442 священиків було лише 184, котрі частково або цілком були задоволені священством як професією, і лише 166 священиків чітко стверджували, що при новому виборі професії вони б знову обрали душпастирську діяльність [454, 292]. Саме тому, в обидвох духовних семінаріях УКЦ в Сполучених Штатах, у Вашингтоні і Стемфорді, в 1999-2000 рр. відповідно з 32 і з 47 кандидатів у священики було лише три студенти

– громадяни США, решта були українці – студенти, скеровані на студії із духовних семінарій в Україні [688, 12].

Серед віруючих УКЦ в США можна було почути слова справедливої критики на адресу значної частини молодшої генерації священників, які стали соромитися говорити рідною мовою, не дотримуватися батьківських звичаїв та національних традицій, із своєї власної ініціативи впроваджувати різні зміни в богослужіннях [1016, 9]. Про “кризові” явища в церкві неодноразово наголошував й професор догматики університету з Торонто П.Біланюк. На думку вченого, найбільшим руйнівним чинником української церкви є комплекс меншовартості й недостатня самоповага, відсутність дисципліни й поступова втрата “східнохристиянського способу мислення” [36, 23-25].

Щоб унеможливити процес внутрішньоцерковної боротьби, а також для подолання конфліктних ситуацій у релігійному середовищі українських католиків, у Нью-Йорку в 1967 р. відбувся з’їзд краюї ради товариства за патріархальний устрій УКЦ, на якому, окрім ряд важливих резолюцій, вказувались й на причини, які не сприяли єкуменічній єдності УКЦ: практикована латинізація у вигляді впровадження англійської мови в богослужіннях, молитвах і навчання релігії в парафіяльних школах; труднощі, що виникали в зв’язку зі зміною церковного календаря; не згадування імені Верховного Архієпископа в богослужіннях у багатьох церквах та ін. [773, 1]. Учасники з’їзду закликали українських владик припинити небезпечні тенденції, які руйнували релігійно-церковне та освітньо-культурне життя зарубіжного українства, натомість активно включитися до просвітницької роботи з метою збереження самобутності УКЦ, її окремої літургійної мови та східновізантійського обряду [161, 22].

Зважаючи на важливість проблеми патріархального статусу УГКЦ, яка відіграла суттєву роль у консолідації української діаспори в другій пол. ХХ ст., ревіталізації її духовних коренів і поглиблення національної і релігійної свідомості, розглянемо ідею патріархату більш детально. На думку релігієзнавця О.Недавньої, заслуга УГКЦ полягає не тільки в тому, що вона намагалася здійснити синтез двох самоцінних християнських традицій, східної й західної. В її лоні

українці змогли розвивати власну духовність та активно просуватися у самовизначенні між духовним, культурним, ідеологічним і політичним Сходом і Заходом [649, 184].

Дослідження показало, що практично саме від 11 жовтня 1963 р., коли Й.Сліпий вніс пропозицію на другій сесії Другого Ватиканського собору піднести УГКЦ до патріархального статусу [580, 5-6], починається складна церковно-політична інтрига, в якій Ватикан намагається максимально обмежити автономію УГКЦ при мінімальному вияві неповаги до багаторічного в'язня радянського режиму. Ідея патріархату зустрічає не лише добре організований спротив Конгрегації Східних церков, але й деяких греко-католицьких єпископів і чернечих чинів, які на думку доктора П.Біланюка: "... свідомо чи не свідомо шкодять визвольній боротьбі українського народу" [33, 12]. З іншого боку, на думку відомого суспільно-політичного діяча Я.Стецько, гасло патріархату стало важливим інструментом мобілізації української діаспори і всієї Української Католицької Церкви [857, 1301].

Ватикан аргументував свою відмову визнати статус патріархату для УГКЦ рядом канонічних, історичних, духовних і душпастирських причин. По-перше, хоча інститут патріархату є традиційною формою організації східних християнських церков, все ж створення нових патріархатів належить до компетенції Папи і Вселенського Собору. По-друге, юрисдикція патріархів обмежується їх територією, а влада патріарха УГКЦ, з одного боку, простяглася б на чужу канонічну територію, а з другого – була б номінальною в СРСР [572, 277]. По-третє, визнання статусу патріархату "катакомбної" церкви не полегшило б становище віруючих, а скоріше посилювало б їх переслідування, оскільки рішення патріарха все одно не могли виконуватися в УРСР. По-четверте, Ватикан вважав проголошення українського патріархату перешкодою у своїх переговорах із Москвою. Утопічний намір папи Івана XXIII-го повернути "Святу Росію" на католицьку віру не дозволив йому критично подивитися на тоталітарну систему комуністичного режиму, в якій існувало переслідування віруючих, ігнорування правами та свободами громадян [161, 12-13].

У свою чергу, канонічне й історичне обґрунтування створення патріархату було доведено українськими вченими діаспори: І.Нагаєвським, Р.Рахманнином, пізніше М.Бендиком, П.Біланюком, В.Маркусем, І.Мончаком та ін. На думку релігієзнавців, вирішальним чинником для проголошення українського патріархату є не наявність (в даному випадку відсутність території – авт.), а існування церкви, тобто віруючих-мирян, священнослужителів, єпископів [666, 10]. Історик Є.Орловський вважав, що українське героїчне християнство в ХХ ст. внесло нові елементи у процес відродження християнства в цілому світі. Він закликав Апостольську столицю проголосити святими мучениками за віру тих українських єпископів, священників, віруючих УГКЦ, які загинули в радянських таборах, на засланнях, у Сибіру [674, 646]. Подібну позицію, згодом, відстоював кардинал М.І.Любачівський, який розумів, що хоча форми, методи та засоби боротьби за українську церкву можуть бути різні, головне – працювати з молитвою, щоб прискорити день легалізації УГКЦ на Україні [647, 1290]. Звертаючись до папи Івана Павла II, кардинал М.І.Любачівський просив главу Католицької Церкви надати УГКЦ статус патріархату: “Тож Ваше Святосте, скріпіть нашу віру, посилить нашу надію і бодрість у боротьбі зі силами зла, тьми, признанням патріархату ...” [755, 32]. У подальшій полеміці стосовно визнання патріархату УГКЦ, деякі греко-католицькі дослідники відстоювали думку про самопроголошення патріархату, яке повинно відбутися на всеукраїнському церковному синоді з метою об’єднання всіх українських церков [35, 38]. У листопаді 1973 р. на черговому синоді УГКЦ, було ухвалено “Патріарший Устав Помісної Української Католицької Церкви”. На жаль, відкинення цього постулату Ватиканом означало фактичну згоду на ліквідацію УГКЦ й її примусове включення до Російської Православної Церкви” [1040, 17].

Узагальнюючи думку вітчизняних науковців (Б.Гудзяка, І.Гарасима, О.Волинець, В.Іванишина, І.Мончака, С.Кияка та ін.), ідея патріархату може бути практично реалізована лише за певних умов: а) усвідомлення українською нацією необхідності консолідуватись навколо державотворчої ідеї, основаної на засадах християнської моралі, проповідником якої стане національна церква; б) відмови від ідеологізації церковно-релігійних проблем; в) тісної співпраці в екуменічному руслі

не тільки ієрархії та духовенства всіх українських церков, а й залучення до цього процесу широкого кола науковців та віруючих усіх конфесій.

Як уже зазначалось, ідею патріархату УКЦ підтримувала значна частина мирян в діаспорі. Рух за створення українського католицького патріархату протягом десятиліть становив важливий зміст життя українців у всьому світі [586, 94]. Ініціатором та головним ідеологом патріархального руху був відомий культурно-громадський діяч М.Чубатий [833, 4]. З часом цей патріархальний рух поширився в різних країнах поселення українців-католиків і був оформлений в 1974 р. як Українське Патріархальне Світове Об'єднання (далі УПСО – авт.) [555, 20]. Аналіз джерельної бази дослідження дозволяє виділити різні аспекти діяльності товариства. Найперше, релігійно-церковний фактор. Патріархальний устрій дозволив би зміцнити організаційну структуру церкви, створити сприятливі умови для морально-релігійного виховання в школах, на катехизаційних заняттях у парафіях, підвищити рівень та якість духовної освіти, розвивати релігійну пресу та видавати теологічно-богословську літературу. По-друге, патріархальний рух враховував національний аспект, оскільки церква була інституцією, яка найбільше докладала зусиль для збереження української ідентичності в країнах поселення. По-третє, рух за патріархат мав велике зовнішньополітичне значення. Адміністративна церковна автономія зробила б греко-католиків рівноправними, юридичними суб'єктами, а не підданими своєрідного ватиканського “ост-міністеріум” [1004, 88].

Статутні положення УПСО передбачали виконання таких завдань: дотримання всіх постанов Архиепископських синодів церкви, поглиблення релігійного життя членів об'єднання; поширення екуменічної ідеї серед українців різних конфесійних напрямків; зближення та співпраця з карпаторуськими українцями, надання фінансової допомоги українській церкві та ін. [380, 34]. Протягом короткого проміжку часу культурно-громадському об'єднанню українських католиків вдалось добитися вагомих результатів освітньо-культурної праці. У жовтні 1982 р. УПСО організувала симпозіум у Філадельфії (США) з питань богословія мирянства, а в грудні 1983 р. була проведена конференція в Торонто (Канада), присвячена проблемі українського екуменізму [555, 21]. Таким чином, просвітницькі заходи

Українського Патріархального Світового Об'єднання стали вагомим чинником в успішному розв'язанні проблеми морально-релігійного виховання українців, були спрямовані на формування високого рівня національної свідомості й моральної зрілості молоді.

Початки релігійного життя українських емігрантів у Канаді були дуже важкі не тільки через матеріально скрутне становище й надмірність фізичної праці, але ще й через “брак задоволення релігійних потреб”. Латинська ієрархія Західної Канади намагалася дати душпастирську опіку новоприбулим українцям за допомогою монахів чину Облятів. Однак, незнання української мови й обряду робило їхню працю безуспішною [552, 223]. У цій ситуації українські емігранти вирішили у квітні 1897 р. запросити до себе священика із США отця Н.Дмитріва, який став першим українським священиком у Канаді [585, 34]. У всіх регіонах, що їх відвідували перші українські священики, на пам'ять про приїзд українців до Канади ставилися “хрести свободи”. Ці акти мали велике виховне значення, оскільки утверджували українців на землі, де вони знайшли релігійну і політичну свободу [54, 39].

Дослідники релігійного життя зарубіжних українців стверджують, що саме з 1902 р. розпочинається систематична праця та розвиток Української Католицької Церкви в Канаді. У цей період для душпастирської роботи серед українських переселенців прибула перша група монахів-василіан та сестер-служебниць Діви Марії. Отці-василіани з самого початку перебування в Канаді намагалися організувати при парафіях школи для дітей, у яких викладали б не лише релігію, а й світські предмети, головним серед яких вважалося українознавство. Відкривали українські школи здебільшого трьох типів: цілоденні (паралельно з державними); вечірні; вакаційні (на час літніх канікул) [794, 110]. Багато відомих людей, пройшовши через ці школи, закінчили найкращі університети світу і займають високе становище в різних ділянках суспільно-політичного та церковного життя Канади. Зокрема, на кінець 1960-х рр. у чотирьох провінційних сеймах було 22 послі – українці: 7 – у Манітобі; 6 – у Саскачевані; 6 – в Альберті; і 3 в Онтаріо. Крім послів, українці були мейорами, тобто посадниками таких чотирьох канадських міст як Вінніпег, Едмонтон, Віндзор й Ошава. У Канаді було 7 суддів-українців, які відіграли

важливу роль у суспільно-громадському житті країни. У царині шкільництва українці Канади мали 22 шкільних інспекторів і понад 4000 учителів [817, 79-80]. Українська еміграція до Канади стабільно зростала: з 5682 осіб у 1901 р. до 225113 у 1931 р. Загалом на цей рік церква налічувала тут 30 парафій і 100 священників [495, 64].

Значну роль у релігійно-національному житті канадських українців відіграв митрополит А.Шептицький. Приїхавши до Канади з нагоди Євхаристійного Конгресу, що відбувся в Монреалі у вересні 1910 р., митрополит відвідав найголовніші українські осередки. У 1912 р. А.Шептицький призначив першого єпископа для УКЦ в Канаді отця М.Будку – префекта духовної семінарії у Львові. Прибуття отця М.Будки українці вітали з великим піднесенням, оскільки він був ще й засновником емігрантського “Товариства св. Рафаїла” у Львові, за допомогою якого велика кількість українців емігрувала до Канади [376, 15]. За сприяння єпископа було засновано також українські школи, Малу Семінарію в Манітобі, церковний часопис “Канадійський Русин”, було організовано понад 80 парафій, які нараховували близько 80 тис. віруючих УКЦ [552, 230]. За офіційною статистикою, перед Першою світовою війною греко-католиків (включно з римо-католиками) українського походження було 190484 тис. осіб. Православних українців у Канаді нараховували 88874 тис. віруючих, разом греко-католиків і православних було 279358 тис. осіб або 91,31% від усього українського населення Канади [970, 29].

Історичні джерела стверджують, що в 1948 р. в Канаді було створено три греко-католицьких екзархати. Єпископ В.Ладика став архієпископом і екзархом центрального екзархату (Манітоба і Саскачеван, 240 парафій та 40 місійних станиць). Екзархом західного екзархату (Альберта, Бритіт Колумбія, Юкон) було призначено єпископа Н.Саварина (близько 130 парафій). Екзархом східного екзархату з центром у Торонто став І. Борецький. У 1951 р. було виділено з центрального екзархату четвертий екзархат (Саскачеванський), який згодом очолив перший митрополит Канади архієпископ М.Германюк [334, 620]. На той час, згідно з інформацією І.Гундика – пароха української православної церкви в Канаді, українських уніатів у США було приблизно 350 тисяч, а у Канаді близько 300 тисяч віруючих [976, 175]. У 1974 р. було створено Нью-Вестмінстерську єпархію, у

1984 р. – Саскатунську.

Великий резонанс у житті української спільноти на Північноамериканському континенті викликав візит до Канади та США в 1963 р. Верховного Архієпископа УГКЦ Й.Сліпого, який відстоював право українських католиків на встановлення патріархату своєї церкви. За словами владики церкви: “Боротьба за патріархат УКЦ – це також боротьба за духовно-культурну окремішність української діаспори” [109, 172]. Одним із найбільших досягнень наступної поїздки на Північноамериканський континент кардинала Й.Сліпого, яка відбулася в 1968 р., науковці вважають його зустрічі та розмови з ієрархами Української Православної Церкви, зокрема з митрополитом Іларіоном (І.Огієнком) у Канаді [826, 904] й митрополитом І.Теодоровичем та архієпископом Мстиславом (Скрипником) у США [98, 107]. Ця подія в дусі найкращих зразків сучасного екуменізму сприяла подоланню штучних перешкод, котрі ділили українських православних і католиків на два протилежні табори.

Як уже зазначалося, при Українській Католицькій Церкві існувала ціла низка мирянських організацій, які пропагували християнські ідеї та католицький світогляд. Серед них виділимо: Братство українців католиків (БУК), Ліга українських католицьких жінок (ЛУКЖ), Українське католицьке юнацтво (УКЮ), Товариство українських католицьких учителів і студентська організація “Обнова”. З огляду на велике культурно-освітнє значення вищеназваних організацій у житті канадських українців, виокремимо діяльність однієї з них. Наприклад, українське католицьке жіноцтво в Канаді організувало в 1944 р. товариство “Ліга Українських Католицьких Жінок” (ЛУКЖ). Аналіз статутних документів ЛУКЖ дозволяє стверджувати, що товариство ставило за мету: плекати культурно-національні цінності; зберегти молоде покоління українців шляхом організації та розвитку шкільництва; розвивати любов до української культури, заохочувати молодь до вивчення рідної мови, літератури, національних звичаїв; морально і матеріально підтримувати український народ у національно-визвольних змаганнях [299, 13].

Згідно з організаційною структурою ЛУКЖ, праця у відділах була поділена на референтури. У рамках культурно-освітньої референтури члени відділу мали

можливість слухати доповіді на різні релігійні та українознавчі теми: “Плекання українського обряду і східної духовності”, “Слово о законі і благодаті”, “Життя і діяльність св. Йосафата” та ін. [59, 347]. Із щирою побожністю члени товариства відзначали Богородичні свята, оскільки Пречиста Діва Марія була опікункою ЛУКЖ. Також члени ЛУКЖ організували добровільні пожертви на підтримку культурно-освітніх програм та діяльність національно-релігійних інституцій у всьому світі: на побудову пансіону для старших ім. І.Франка, кафедру українознавства при університеті в Торонто, пам’ятника Т.Шевченку у Вінніпезі, видання творів Лесі Українки; побудову Собору св. Софії, Українського Католицького Університету св. Климентія [59, 351].

Прикладом рішучої й безкомпромісної боротьби за збереження ментальності української молоді може служити діяльність відомої галицької вчительки І.Петрів, яка все своє життя в еміграції (1944-1971 рр.) разом із своїми однодумцями присвятила справі виховання української молоді в національному дусі. Як наказ для сучасних українських емігрантів звучать слова з передмови до її брошури “За душу дитини”: “Необхідно допомогти батькам серед важких умовин скитальського життя виховати по-людському й по-Божому своїх дітей ...” [715, 12]. Характерно, що навчально-виховний процес в умовах еміграції має свої особливості. Про це виразно казала І.Петрів у доповіді на Другій Педагогічній конференції об’єднаних українських педагогів у Торонто ще у 60-х рр. ХХ ст. Великого значення надавала вона викладанню українознавчих дисциплін (релігії та українського обряду, рідної мови та історії України, географії, мистецтва), які, на її думку, повинні формувати в дітей української національності світогляд. З ініціативи І.Петрів на сторінках канадського щотижневика “Наша мета” (орган Ліги українських католицьких жінок – ЛУКЖ) було відкрито куток порад для матерів. Там, використовуючи елементи етнопедагогіки, роз’яснювалися різноманітні проблеми з ділянки виховання української дитини. З-під її пера на еміграції вийшла велика кількість друкованих праць, серед яких відзначимо: “Навчання й виховання – це паралельні процеси новітньої школи”, “Потреба підготовки молоді до родинного життя”, а також її книжку “За душу дитини” [358, 143].

Сприятливі умови для збереження українцями своєї етнічної самобутності створює прийнята в Канаді політика полікультурності, яка надає юридичні підстави для розвитку українознавчої освіти, науки, преси, телебачення, радіо, мистецтва. Тому мережа української освіти в цій державі охоплює усі рівні навчальних закладів – від дитячих садків до університетів та наукових установ. У системі початкової та середньої освіти важливу роль відіграють парафіяльні школи при українських церквах; суботні програми, де українська тематика посідає вагомe місце; недільні школи, які, хоч і зосереджені на релігійній просвіті, часто вводять української мови, пісні та історії. На початку 1990-х рр. ХХ ст. у провінціях Манітоба, Альберта, Саскачеван, Онтаріо діяло 120 українських шкіл, в яких навчалося 7383 учні. В цих школах працювало 558 вчителів [355, 173].

Важливим є висновок сучасного дослідника історії розвитку школи, освіти і педагогічної думки в Україні та за кордоном І.Руснака про те, що розвиток українського шкільництва в Канаді має діалектичний характер, відображає як закономірності еволюції національної школи й педагогічної думки, так і особливості життєдіяльності етнічної громади. Зазнаючи впливу основних тенденцій державної політики Канади в галузі освіти, досягнень світової педагогічної науки, українське шкільництво все ж таки зберігає свою самобутність, має специфічні функції, зміст, форми, засоби й методи, що забезпечує йому перспективу і в наступному столітті як найважливішого чинника саморозвитку української спільноти в Канаді [794, 12].

Вагомим осередком українського греко-католицизму є й латиноамериканський континент. На сьогодні лише у Бразилії, Аргентині, Парагваї та Уругваї проживає близько 225 тис. віруючих УКЦ [591, 71]. Найінтенсивніші еміграційні потоки з України, переважно з Галичини та Закарпаття, мали місце тут у 1895-1897 і 1907-1914 рр. Наприкінці ХІХ ст. із Східної Галичини до Бразилії прибуло близько 15 тисяч осіб [495, 65]. Перші українці, які заселили переважно штат Парана мали можливість повноцінно розпочати церковно-релігійне життя, оскільки разом із переселенцями прибули також і греко-католицькі священники, а між ними – перший василіанин за океаном отець С.Кізима [394, 238]. Згідно з інформацією дослідника В.Буженка, на початку ХХ ст. у Бразилії вже були добре

організовані українські душпастирські округи і в 1922 р., коли Південну Америку відвідав митрополит А.Шептицький, тут було 11 священників, в тому числі вісім отців Василіан [64, 799]. З того часу безперервно триває василіанська душпастирська опіка на місцях поселень українців у Бразилії. Релігієзнавець Н.Кочан зауважує, що проведена в 1882 р. реформа Василіанського ордену на Україні не тільки закріпила привілейоване становище василіан у церкві, а значною мірою наблизила їх до католицького ордену єзуїтів. Василіанські місіонери почали організовувати не лише церковні громади: парафії та дочірні церкви, а й релігійні товариства, які від самого початку їх створення відігравали важливу роль у розбудові УКЦ в Південній Америці, налагодженні церковного життя серед переселенців [495, 70]. За офіційною статистикою, на кінець ХХ ст. греко-католицька єпархія в цій країні нараховує 23 парафії, 232 церкви, біля 90 священників [931, 47]. Отці-василіани мають у Бразилії семінарії св. Йосифа і кардинала Тіссермана, монастирі з семінаріями. Майже кожна василіанська парафія має ще й культурно-просвітницькі українські організації, як наприклад, фольклорний ансамбль в Прудентополі “Веселка”. Він нараховує 120 членів, виступає на різних мистецьких фестивалях. Під опікою УКЦ в Бразилії діють також 2 культурних центри, 1 музей, 2 будинки для перестарілих, 1 школа з українською мовою навчання [591, 71].

Українська Католицька Церква в цій країні зуміла також створити належні умови для освітньої діяльності, зокрема у 1935 р. було засновано чоловічу семінарію для священників-василіан. У 1930 р. отець О.Ананевич, за дорученням єпархіального духовенства, заснував Згромадження Сестер Катехиток св. Анни з метою катехитично-педагогічної діяльності. В 1945 р. отець К.Мишків, ЧСВВ, заснував світський Інститут катехиток Серця Христового. У 1967 р. з Канади приїжджають сестри йосифітки, а у 1972 р. – сестри василіани [465, 108]. Даючи оцінку діяльності УКЦ в Бразилії патріарх Й.Сліпий у своєму листі до українських владик і віруючих від 27 листопада 1977 р. застерігав українську спільноту від руйнівних процесів латинізації, денационалізації та асиміляції, а також висловив пропозицію заснувати філію Українського католицького університету на бразильській землі [541, 672].

Від початку становлення церковного життя в Бразилії добре розвиваються й такі українські релігійні товариства, як Апостольство Молитви, Марійська дружина, Євхаристійне Лицарство та ін. Наприклад, одним із пріоритетних завдань товариства “Апостольство Молитви” була турбота про катехизації учнівської молоді, добродійні акції, збір коштів на допомогу сиротам у Галичині. Переважна більшість священників та сестер монахинь в Бразилії – це діти свідомих членів цього товариства, які зробили багато корисних справ для піднесення духовного та культурного становища українців. На даний час товариство “Апостольство Молитви” в Бразилії налічує 15 тисяч членів, які беруть активну участь у налагодженні гідного парафіяльного життя [394, 240].

Дослідження показало, що формування української спільноти як окремої етнічної групи і успішне її входження у всі ділянки суспільного життя Аргентини безпосередньо пов'язані із діяльністю Української Католицької Церкви. Початком української еміграції до цієї країни офіційно вважається 1897 р. До 1914 р. тільки до провінції Місіонес прибуло понад 10 тис. українців [85, 21]. За інформацією сучасних вчених-релігієзнавців (М.Василика, В.Зінька, М.Ковалю, О.Сапеляк та ін.), особливістю українських переселенців в Аргентині було те, що вони були у значно гіршому становищі, ніж у інших країнах Північної Америки. Українська громада із самого початку робила відчайдушні спроби організації релігійно-церковних інституцій, які були б центром національно-культурного життя українців. Однак, перші кроки були безуспішними, оскільки польські вербiсти, розраховуючи на латинізацію українців та зміну релігійного обряду, протягом тривалого часу перешкоджали приїзду греко-католицьких священників у цей край. Лише у 1908 р. до Аргентини із Бразилії прибув на душпастирську працю василіанин отець К.Бжуховський [799, 120]. Загалом, розвиток та становлення УКЦ в Аргентині, як і в Бразилії, також безпосередньо пов'язують із діяльністю монахів-василіан, які прибули в цю країну в 1930-х рр. У провінції Місіонер в 50-х рр. ХХ ст. за ініціативи сестер Василіанок почала діяти Марійська дружина, яка об'єднувала у своїх лавах українське жіноцтво та учнівську молодь. Під керівництвом отця В.Зінька було організовано чоловічу Марійську дружину, яка налічувала 30

членів. Кожного вівторка і четверга юнаки відвідували вечірні заняття з етики, історії Церкви й України, політології, вивчали Біблію, Літургіку [394, 242].

Новий імпульс у розвитку помісної УКЦ спостерігався вже після закінчення Другої світової війни, коли значна кількість українських емігрантів разом із священиками оселилася у цій країні. В Буенос-Айресі засновується українська душпастирська станиця, а в околицях міста організовуються релігійні осередки та культурно-освітні громади [799, 121]. Завдяки важкій наполегливій праці священиків і монахинь українська спільнота довгі роки зберігає свою ідентичність. Церкві належить вирішальна роль у збереженні народної української релігійності, елементів української культури (писанкарство, вишивка, колядування, випікання та освячення пасок). Формування навколо церкви культурно-освітнього життя (відзначення українських державних свят, створення шкіл, дитячих садочків, катехизація дітей, діяльність жіночих товариств, хорових колективів, танцювальних ансамблів) стало стержнем, навколо якого збереглася етнічна спільнота в аргентинському суспільстві.

Вивчення джерельної бази свідчить, що українські греко-католики Австралії, Нової Зеландії та Океанії об'єднані в окрему єпархію з центром у Мельбурні. До Австралії перші українці прибули у 1949 р. і вже в 1950-х рр. їх тут проживало близько 20 тис., з яких 18 тис. належали до греко-католицького обряду. Екзархат для українців-католиків у Австралії, Новій Зеландії та Океанії з центром у Мельбурні було створено у 1958 р. за рішенням Папи Пія XII. На початку 1960-х рр. тут нараховували 30 тис. віруючих, 7 громад, 1 єпископ, 12 священиків. Згодом, екзархату в 1982 р. було надано статус єпархії, яку очолив владика П.Стасюк [736, 29].

Предметом особливої уваги місцевих осередків морально-релігійного життя церкви є виховання підростаючого покоління на християнських засадах. З цією метою була створена спеціальна патріарша катехитична комісія. При місцевих церквах успішно проходять курси підготовки юнаків та дівчат до подружнього життя. Впродовж багатьох років працює молодіжний кафедральний хор у Мельбурні. Такий же мистецький колектив був створений при церкві святого Андрія в Сіднеї [591, 74]. Окрім цього, парафія святого Андрія в Сіднеї розгорнула широку

благодійницьку діяльність, що виявилась у значних сумах пожертвувань віруючих УКЦ на потреби церкви в Україні [1025, 420]. Мельбурнська єпархія з 1968 р. видає свій український церковно-громадський тижневик. Вагомою культурно-освітньою подією в житті української громади Австралії було видання книги відомого громадського діяча отця І.Шевціва “Українська Католицька Церква в Австралії та її роль в збереженні релігійно-національного обличчя українського поселення цієї країни” [767, 871].

Місцеві церковні організації та братства згуртовані в Об’єднання українських католицьких організацій в Австралії (ОУКОА) [1026, 250]. Найвищим його органом є щорічні собори. Особливого значення в резолюціях соборів надавалось ролі мирян у церкві. Зазначалося, що співпраця мирян з УКЦ була більш значимою, ніж в латинській церкві, оскільки в силу історичних обставин українські греко-католики вважали церкву не лише суто духовною інституцією, а й народною твердинею. За словами Й.Сліпого, для українців на чужині, про сучасну пору, наша церква – це наша держава [156, 519].

Документальні матеріали свідчать, що для керівництва діяльністю греко-католицьких парафій у країнах Західної Європи в 1946 р. було створено спеціальний орган – апостольську візитатуру, яку очолював єпископ І.Бучка. Одразу після Другої світової війни, Папа Римський іменував І.Бучка екзархом і апостольським візитатором для українців у Західній Європі і, таким чином, він залишився єдиним повноправним ієрархом ліквідованої на Україні УГКЦ. Греко-католицькі парафії у Західній Європі було об’єднано у три існуючі сьогодні екзархати: Німеччини і Скандинавії; Великобританії; Франції, Швейцарії та країн Бенілюксу [591, 71]. Парафіянами греко-католицьких громад стали люди, які емігрували з України з різних причин переважно в 20-40-ві рр. ХХ ст. В Англії в 1957 р., у Німеччині в 1959 р., у Франції в 1960 р. були утворені екзархати, а в Бельгії в 1959 р. – вікаріат УКЦ [836, 29]. Структурні підрозділи УКЦ в Західній Європі до початку 1960-х рр. функціонували самостійно, прагнули до формування єдиної цілісності шляхом загальних єпископських конференцій, різних просвітницьких заходів чернечих орденів та організацій мирян.

Так, початок освітньо-культурної діяльності УКЦ у Великобританії пов'язують із душпастирською роботою греко-католицького священика Й.Жана, громадянина Канади французького походження, який перейшов на східний обряд під впливом митрополита А. Шептицького. До Греко-Католицької Церкви належить 70% українців Великобританії. Українці зуміли розбудувати свою систему суботніх шкіл, яка зараз відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості молодого покоління. У 60-х рр. ХХ ст. за ініціативою отця доктора І.Музички були започатковані курси світських катехитів. На курсах переважно вчилися молоді випускники шкіл українознавства, які народилися у Великій Британії. Вони продовжували катехитичну працю при суботніх школах та потребою у своїх парафіях [1007, 55].

У сьогоденній період їх очолює апостольський екзарх владика М.Кучмяк. Душпастирську діяльність ведуть 14 священиків та 4 монахині. У Лондонській парафії діють музей та бібліотека. Спілка Українських Учителів і Виховників у Великобританії є координаційним центром у діяльності українознавчих освітніх закладів. Вищі навчальні заклади та наукові установи діаспори, маючи добру матеріальну базу, нерідко стимулюють розвиток науки і в Україні. Найбільшим науково-дослідним осередком українознавчого спрямування в цій країні є філія Римо-Українського Католицького Університету [355, 173].

До УКЦ у Франції належить дві третини етнічних українців, що становить близько 20 тис. віруючих. Греко-католицьку місію тут було започатковано в 1938 р., а вже під час Другої світової війни в 1942 р. в центрі Парижа було побудовано греко-католицьку церкву св. Володимира. З 1961 р. діє екзархат УКЦ в складі двох єпархій – Паризької та Ліонської, в яких працюють 22 священики, 3 диякони. Їм допомагають три невеликі чернечі спільноти. В Лурді діє паломницький центр УКЦ [837, 75].

Як було вже сказано, поза межами України Українська Католицька Церква має цілу мережу навчально-освітніх закладів, культурно-освітніх установ, найповажніший з яких – Український католицький університет ім. Св. Климентія Папи у Римі зі своїми філіалами в Аргентині, Англії, Канаді, США. Вищий

навчальний заклад УГКЦ – Український Католицький Університет (далі УКУ. – авт.) був заснований митрополитом Й.Сліпим 8 грудня 1963 р. в Римі [407, 8]. На думку отця О.Гриніва, заснування УКУ було фактично продовженням роботи колишньої Богословської академії в нових умовах, її новим етапом [185, 136]. Таку аналогію проводив й сам кардинал Й.Сліпий, який у зверненні до українських науковців з нагоди підготовки ювілею Хрещення Руси-України зазначав: “Ініціатором цього (видання збірки творів із різних галузей нашої науки й культури – авт.) хай стане наш Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи в Римі – спадкоємець Української Богословської Академії у Львові...” [733, 175]. Окрім розвитку української науки, підготовки студентської молоді до наукової діяльності й формування високоосвіченої інтелігенції, перед новоствореним університетом стояло ще й додаткове завдання: “Згуртувати розсіяних і розбитих українських католицьких науковців по цілому світі, з’єднати їх наукову творчість у виданнях Університету” [293, 80]. Також, за словами Й.Сліпого, він повинен був дати віруючим УКЦ глибокий сенс нашого українства, знання і розуміння батьківських традицій, рідного обряду і національної культури [361, 20]. Зазначимо, що патріарх Й. Сліпий вибрав покровителем Університету св. Климента, який загинув мученицькою смертю на півдні України в I ст., проповідуючи християнство серед поган [704, 71]. У вересні 1987 р. Папа Іван Павло II нагадав, що Св. Климентій став своєрідним символом єдності східної та західної гілки християнства, його вважали “Опікуном Руської Землі” [829, 144].

Дослідження показало, що після підписання грамоти заснування університету 8 грудня 1965 р., патріарх Йосиф візує його Конституцію [293, 80]. Перебування університету в Римі вважалось тимчасовим явищем. Навіть у тих еміграційних умовах владики української церкви жили надією на повернення в Україну “до святих традицій наукових установ Київсько-Галицької Митрополії” [477, 75]. Аналіз Конституції університету дозволяє стверджувати, що у ньому працювало п’ять факультетів (богословський, філософсько-гуманістичний, природничо-математичний, права і суспільних наук, медично-фармацевтичний) і разом із тим передбачалось створення інституту церковного співу та музики. Назва факультетів,

як і перелік кафедр переконують, що УКУ слід розглядати як вищу школу, що покликана готувати фахівців не лише з богослов'я. Так, наприклад, філософсько-гуманістичний факультет мав такі кафедри як: логіки, критики, онтології, космології і психології; теодицеї й етики; історії і філософії; української філології; педагогіки; журналістики та ін. Математично-природничий факультет готував спеціалістів з вищої математики, геометрії, географії, фізики, хімії, ботаніки, біології та інших дисциплін. Факультет права й суспільних наук мав 10 кафедр, медично-фармацевтичний факультет мав 16 кафедр [185, 137]. Заняття ведуться українською мовою, а на філософсько-гуманістичному та богословському факультетах – частково латинською. Університет відзначається був високим рівнем професорсько-викладацького складу, має право присуджувати два академічні ступені – ліценціат і докторат, як було в Богословській академії у Львові [926, 137].

Звичайним слухачем вищого навчального закладу міг стати кожний, хто закінчив з успіхом середню освіту. Надзвичайним слухачем могла стати кожна особа, яка на час вступу мала 18 р. й достатні знання, щоб навчатися у вузі. Зокрема, на двох факультетах в 1960-х рр. була записана така кількість слухачів (див. дод. Ф). Продовжуючи наводити статистичні дані діяльності УКУ, зауважимо, що в 1972 р. при університеті діяло два музеї із 50000 експонатами [1005, 28], бібліотека із 25000 томів, професорський склад із 50 викладачами, чотири літні курси із щораз зростаючим числом учасників. Таких слухачів у 1972 р. було 53, а в 1973 р. – 41 особа [402, 16].

З перших років свого існування, починається також й інтенсивна видавнича діяльність УКУ. За 21 рік (період проживання патріарха Йосифа у Римі – авт.) Український Католицький Університет видав близько 200 наукових праць. Серед багатьох потрібно згадати: 22 томів відновленого офіціозу Українського Богословського Наукового Товариства, 14 томів серії видань “*Monumenta Ucraine Historica*”, 20 томів серії видань “Благовісника Верховного Архієпископа”, 15 томів творів самого Патріарха Йосифа, твори з історії України, церкви, культури, мистецтва, літератури [293, 81]. Відмітимо “Катехизм християнської віри для молоді і старших” (Рим, 1967 р.) та “Святе Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа” у

перекладі І.Хоменка-Плюти (Рим, 1980 р.). На думку І.Дмитріва, це була не тільки необхідна підручна література для кожного практикуючого християнина, але також і свідчення про культурно-освітній рівень та інтелектуально-духовний потенціал української людини та рідної церкви [314, 1525].

Конституція Українського католицького університету дозволяла відкривати його філії в інших місцевостях, якщо для цього були створені належні умови. Така філія відкрилась у Буенос-Айресі (1968 р.), оскільки там проживала значна кількість українських поселенців, два професори УКУ і ще декілька кандидатів на професорське звання [185, 138-139]. Також УКУ мав допомогти зупинити асиміляційні процеси українців в Канаді (філія в 1977 р.), США (філія в Чикаго 1973 р., Вашингтоні 1976 р., Філадельфії 1977 р.) та Англії (1979 р.) [836, 29]. Позитивним вважаємо те, що після відкриття філій УКУ в цих країнах, українські духовні семінарії вже не змушені були посилати своїх вихованців до римо-католицьких університетів на богословські студії.

За даними Д.Маркусь – авторки монографії “Українськими слідами по Римі й Італії” (Нью-Йорк, 1988 р.), починаючи з 1970 р. при УКУ проводяться літні курси для українських студентів з різних країн поселення [583, 15]. Таке рішення було прийнято на архиєпископському Синоді, який відбувся 29 вересня – 4 жовтня 1969 р. під керівництвом Блаженнішого Кардинала Кир Йосифа [735, 114]. Зауважимо, що напис над входом УКУ “Істина і любов науки собирає в розсіянні суцях” – якнайкраще відповідає меті та завданням літніх курсів УКУ, які організуються для української молоді і всіх тих, хто бажає поглибити свої знання про історію, культуру та мову рідного народу [1014, 17]. Наприклад, на перших заняттях в 1973 р. було близько 40 студентів із різних країн світу. Навчання відбувалося щоденно у першій половині дня в приміщенні університету, а потім студенти мали змогу оглянути історичні місця Риму та його околиць. Для викладання на курсах були запрошені провідні професори з Європи, США та Канади, фахівці поодиноких українознавчих наук. Виокремимо викладацьку діяльність доктора І.Музички, зокрема тему його лекції “Виховні вартості у християнській педагогіці” [1013, 31]. Отець І.Музичка був першим в УКУ в Римі, хто звертав увагу на важливість катехитики, враховуючи й

вимоги педагогіки та гомілетики, бо ці предмети він викладав семінаристам [121, 161].

Як стверджують історичні джерела, архиєпископський Синод, що відбувся в 1969 р. в Соборі Святої Софії в Римі, постановив створити при Українському католицькому університеті Осередки беатифікаційних та душпастирських студій, де греко-католицьке духовенство з різних країн світу могло зустрічатися, обмінюватися катехизаційним досвідом, ознайомлюватися з актуальними проблемами життя. Синод також підтримав ідею організації світових з'їздів української католицької молоді, які б дали можливість молоді з різних країн світу краще ознайомитись із духовно-культурною спадщиною рідного народу й церкви [843, 127]. Наприклад, програма з'їзду "Української Християнської Молоді", який відбувся в Римі 27-29 серпня 1983 р., включала наступну тематику гурткових засідань [750, 32] (див. дод. X). Підсумовуючи діяльність молодіжного з'їзду в Римі, зауважимо, що серед студентської та учнівської молоді не було помітно прихильників ідеї атеїзму, якого отець В.Романюк охарактеризував як "... відсутність всякої гуманності, доброзичливості і співчуття до людей" [789, 65]. Загалом, аналізуючи роботу гуртків з'їзду, вивчаючи тематику дискусій та склад її учасників, отець І.Дацко робить висновок, що: "Українська молодь хоче пізнати Христа, релігія є прилягаючою вартістю для молодої людини, якщо вона її усвідомлює в особистий і життєвий спосіб" [294, 31].

Аналіз статей історико-педагогічного змісту, предметом вивчення яких були питання, пов'язані з освітньо-культурною діяльністю релігійних центрів та організацій української діаспори свідчить, що турбота про розвиток науки та освіти не обмежувалась лише діяльністю навчально-освітніх закладів. У країнах поселення відродилося товариство українських католицьких студентів "Обнова". Зазначимо, що перше студентське товариство "Обнова" було організоване у Львові 1929-1930 рр. Із самого початку свого існування "Обнову" прийняли в члени Міжнародного Руху Католицьких Студентів "Пакс Романа". Після кількарічної перерви під час Другої світової війни "Обнова" відновила свою діяльність у серпні 1946 р. в Мюнхені. Діяльність товариства в умовах еміграції розвивалась дуже

інтенсивно. В жовтні 1948 р. в Мюнхені відбувся з'їзд, на якому було створено федерацію товариств українських студентів католиків “Обнова”. Апостольський Візитатор для українців католиків в Західній Європі архієпископ І. Бучко став її опікуном. Накінець 1949 р. федерація “Обнова” об'єднувала 15 товариств і 427 членів у кількох європейських країнах, у тому числі в США та Канаді [851, 107].

Розглядаючи навчально-освітній напрямок роботи УКЦ в умовах еміграції, слід згадати й про Українську Духовну Семінарію, яка була створена на взірць Львівської Малої Семінарії, завдяки старанням єпископа І.Бучка в 1951 р. У перших роках свого існування Українська Духовна Семінарія була розташована у Франції, де на її відкритті був присутній Апостольський Нунцій у Франції, майбутній Папа Іван XXIII [696, 17]. В 1956 р. семінарію було перенесено в Кастельгандольфо поблизу Риму, а в 1959 р. до будинку на вія Бочея – спеціально збудованому для української семінарії Східною Конгрегацією. У 1963 р., на прохання владики Й.Сліпого, Папа Іван XXIII надав Малій Семінарії привілей “Папської Семінарії” (Seminario Pontificio) і вона носить назву Папська Українська Колегія св. Йосафата в Римі [950, 23]. Навчально-виховний процес семінарії орієнтований на кращі взірці навчальних програм західноєвропейських гімназій. Випускники Української Духовної Семінарії мають змогу продовжити своє навчання у всіх вищих католицьких закладах освіти, а також у багатьох провідних вузах світу.

Аналіз діаспорної літератури показав, що землю українців у тогочасній Чехословаччині, а в минулому Угорську Русь, називають “загубленою землею”. Тривалий історичний період угорського панування, а у ХХ ст. – комуністичного режиму на Пряшівщині призвело до важкого процесу словакізації як на національному, так і на релігійно-національному ґрунті. Пряшівська єпархія була створена в 1818 р. для віруючих греко-католиків, які проживали у східній частині сучасної Словаччини [458, 754]. В 1921 р. громадяни тодішньої Чехословаччини, які визнавали себе русинами (українцями – авт.) було 372500, серед них 85628 на Словаччині [157, 85]. За даними дослідника С.Карпатського, Пряшівська єпархія в 1948 р. нараховувала 305645 греко-католицьких віруючих, 301 священників, 30 студентів богословів, 27 отців Василіан, 290 отців Редемптористів, 28 Сестер

Василіанок та 72 Сестер Службниць [425, 305]. Знаменною подією в житті української національної спільноти було призначення в 1926 р. єпископом Пряшівської єпархії отця П.Гойдича, ЧСВВ. За його ініціативи, коли після Другої світової війни тисячі греко-католицьких українців переселилися на західні землі Чехословаччини, були створені десятки нових парафій [1018, 102].

Як свідчить аналіз історичних джерел, щоб ліквідувати УКЦ на Пряшівщині, комуністичний режим вдався до політичних маніпуляцій, фальшивих обвинувачень, спрямованих проти духовенства. Поспішно було затверджено рішення так званого “Пряшівського собору”, і на основі офіційного декрету з 27 травня 1950 р. УКЦ в цій країні була ліквідована [551, 133], а всі її інституції автоматично перейшли під юрисдикцію держави та православної єпархії [425, 309]. За даними професора Ю.Бача, якщо після 1945 р. в ЧСР діяли понад 70 українських дитсадків, 274 початкові школи, 25 неповних середніх і 11 повних середніх, існували паралельні українські класи при кількох словацьких школах та різних профучилищах і навчанням рідною мовою було охоплено понад 20 тисяч учнів, то на кінець ХХ ст. кількість українських шкіл було зведено до мінімуму. Українську мову на даному етапі вивчає заледве тисяча учнів [21, 3]. Подібні негативні тенденції денаціоналізації українців відбувалися й у духовній царині. Після війни, як і сторіччями раніше, у всіх “руських” селах релігійні відправи проводилися за східним обрядом, тобто церковнослов'янською мовою. Тепер мовою церковних відправ стає словацька мова навіть там, де люди протестують проти цього. Жодну форму “руської” мови не вивчають студенти богослов'я, а церковні книги та підручники видають тільки словацькою, ліквідують старі кількасотрічні церковні богослужбні книги завезені свого часу з України. Підготовка кадрів греко-католицьких священиків здійснюється в словацьких католицьких семінаріях. У церковне життя українців уводяться елементи латинізації й майже у всіх випадках ліквідуються ознаки східного обряду. Щоб не допустити остаточної ліквідації української національної меншини, вагоме слово має сказати Україна, а також позиція відповідних міжнародних організацій Європейського Союзу.

Вивчення статей релігійного змісту дає підставу стверджувати, що греко-

католицька церква в Польщі переживає глибоку й тривалу кризу. За підрахунками краєзнавців, після 1945 р. в межах Польщі було залишено 689 греко-католицьких церков. З них 346 (50,2%) були зруйновані, 245 церков (35,6%) перейшли в розпорядження римо-католиків і функціонували як костели, 61 церква (8,9%) хоч і збереглися, однак уживалися в несакральних цілях, 9 церков (1,3%) зберігалися як приклади української сакральної архітектури [399, 23]. Тепер українські греко-католицькі громади користуються лише 36 церквами, що становить лише 5,22% від загального числа залишених церков. Загальне число втрачених церков становить 94,4%. З підсумкових даних випливає висновок, що в Україні за останні 50 р., де панував державний атеїзм, було знищено менше (12,65%) церков, ніж у Польщі (94,78%), де була більша релігійна толерантність і де безперервно діяла Польська Римо-Католицька Церква [464, 247]. Польський історик А.Камінський вважає, що в період сталінського терору на початку 1930-х рр. українська культура, шкільництво та наука розвивалися краще під владою Кремля, ніж у межах демократичної та парламентської Польщі. Про знищення, зокрема, шкільництва говорять самі цифри: 1922 р. українських шкіл було 2993, а в 1926 р. залишилося тільки 947. На Волині, кількість шкіл зменшилася від 442 в 1922 р. до 2-х у 1926 р. [420, 83].

Під час вибуху Другої світової війни УГКЦ у Польщі налічувало 3587000 віруючих у трьох дієцезіях львівській, перемиській і станіславській, а також у Лемківській Адміністрації, в якій нараховувалось 9 деканатів, 111 парафій, працювало 127 священників серед 127305-ти віруючих [63, 93]. У трьох вищеназваних дієцезіях було 2491 парафій, в яких працювало 2284 священники [184, 878]. До 1939 р. УГКЦ розвивалася й жила своїм повним автономним життям. Перемиська єпархія тоді налічувала 45 деканатів, 640 парафій та 1159380 віруючих; духовні послуги несло 746 священників і керували нею два владика. Кафедральна Капітула нараховувала 5 крилошан-прелатів. Коли до цього додати монаші установи: 8 монастирів чоловічих чину св. Василя Великого, 4 жіночих, 34 доми згромаджень Сестер НДМ, 16 домів Сестер Св. Йосифата, – то не важко уявити про широку мережу духовного життя зі всебічним майновим, науковим і духовним її забезпеченням [464, 243].

Важливу роль в культурно-освітньому житті Перемишля відіграла також й Духовна семінарія. Навколо неї гуртувався науковий потенціал української інтелігенції, розвивалась видавнича діяльність. За даними Шематизма Перемиської єпархії, у 1939 р. до кадрового складу Духовної семінарії входило 7 осіб – членів ректорату й 13 наукових працівників і професорів, у тому числі 11 докторів. Усі вони були членами Богословського наукового інституту. У школах цілої єпархії працювало 36 священників-катехитів. Наведені вище факти свідчать про досягнення Перемиської єпархії у освітньо-культурній діяльності УГКЦ [63, 101].

Внаслідок більшовицької окупації в 1939-1941 рр. починаються масові репресії, гоніння церкви, ув'язнення духовенства. Подальші кроки у знищенні Української Церкви та національних установ перериває війна. Радянські війська, відступаючи, залишають десятки тисяч жертв власної жорстокості. Лише в західній частині Перемиської єпархії в 1940-х рр. вбито близько 60 священників, а понад 70 було репресовано. У першому році більшовицької окупації Галичини митрополит А.Шептицький звітував до Риму: 34 священники замордовано, 41 депортовано на Сибір, а 34 втекло на німецьку територію. Біля 500000 віруючих було депортовано на Сибір та до Казахстану [184, 881].

Не кращою була доля українського населення під німецькою окупацією до 1941 р., яка після 1944 р. поширилася на цілу Перемиську єпархію. Систематичні відправлення української молоді на примусові роботи до Німеччини, публічні розстріли виснажували й тероризували українські поселення. Цей терор не оминув і УГКЦ, яка також зазнала чималих втрат [878, 28].

Другий прихід більшовиків вніс нові політичні реалії. Між Польщею і УРСР було визначено новий кордон, який розділив Перемиську єпархію навпіл. Новий польський уряд звернувся до єпископа Й.Коциловського, щоб той “добровільно” переселився з Перемишля [915, 164]. Коли владика відмовився, 26 червня 1946 р. його заарештували й передали радянським службам НКВД [672, 145]. За історичними даними, з січня 1946 р. в Перемиській єпархії з колишнього числа 45 деканатів та 640 парафій на польському боці залишилось 22 деканати, 223 парафій, юрисдикція яких поширювалася на 652 місцевості. На той час з Польщі було

виселено понад 300 священників [671, 125]. Депортаційні акції до УРСР офіційно закінчилися в липні 1946 р., а вже 28 квітня 1947 р. розпочалися депортації решти українського населення на західні землі Польщі в межах акції “Вісла”. Наслідки акції “Вісла” для українців Польщі були катастрофічними. Зауважимо, що з 744 греко-католицьких священників, які служили у Польщі в 1938 р. на початок акції “Вісла” їх залишилось лише 114 [610, 214]. У слідчо-каральному таборі Явожно було ув’язнено в 1947-1949 рр. 3870 українців, у тому числі 700 жінок, дітей і 22-х греко-католицьких священників [464, 17]. До українських священників, ув’язнених в Явожно ставились як до особливо небезпечної категорії злочинців. Їх, наприклад, примушували відправляти урочисту панахиду тоді, коли закопували таборове сміття, заставляли виконувати різні дії, що принижували гідність священника та ін. [921, 707].

Дослідження переконує, що акція “Вісла” докорінно знищила українство на його етнічних землях. І хоч формально, юридично УГКЦ в Польщі не було ліквідовано, як це було на Україні в радянські часи, проте було знищено її структуру, арештовано ієрархію й духовенство, зруйновано історичні пам’ятки. Враховуючи такі жорстокі реалії, дуже позитивно оцінюємо рішення кардинала А.Гльонда, який супроти заборони відправляти богослужіння в греко-католицькому обряді, в 1948 р. дав згоду на тимчасовий перехід українських священників до праці в Римо-Католицькій Церкві. Всі греко-католицькі священники мали можливість працювати як парохи римо-католицьких парафій. І це, певною мірою, тимчасово вирішувало дану проблему [391, 71].

Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, зміни, які настали в Польщі після 1956 р., вселяли в української меншини оптимізм на майбутнє. В червні того ж року було засноване Українське суспільно-культурне товариство (далі УСКТ. – авт.) [41, 115]. У січні 1957 р. в ЦК ПОРП (Політбюро Польської об’єднаної робітничої партії – авт.) було створено Комісію національних меншин, а в квітні ухвалено резолюцію, яка офіційно дозволяла українцям повертатися на свої господарства на південному сході Польщі. Також влада дозволила УСКТ почати видання тижневика “Наше слово” з двома місячними додатками “Світанок” (для дітей) і Наша Культура.

Від 1958 р. почав виходити також щорічний календар [329, 72]. Звільнені з в'язниці чи розпорошені по латинських парафіях Польщі українські священники почали гуртуватися навколо кількох каноніків єпископської капітули Перемишля (В. Гриника, М. Денька, С. Дзюбини, М. Ріпецького). Ця група збирала інформації про українців греко-католиків, розшукувала священників, які ще переховувалися по різних кутках Польщі, і заохочували їх повертатися до свого обряду. Також група греко-католицьких священників опікувалася тими душпастирями, які поверталися з СРСР [391, 72]. З 1957 р. греко-католицьким священникам було дозволено повертатися до праці в греко-католицьких парафіях, закладати душпастирські осередки з умовою, що римо-католицькі священники давали їм на це згоду і можливість відправляти Службу Божу у своїх храмах. Таким чином утворилася парадоксальна ситуація. Донедавна автономна УГКЦ, зв'язана унією з Римом, а не з римо-католицьким костелом Польщі, де-факто існувала, але де-юре, офіційно її не було. Нараховуючи близько 100 тисяч віруючих, УГКЦ ніколи не зазначалася в офіційних державних документах [601, 417]. Правозахисник Д.Кузик у статті “Наступ на нашу церкву продовжується” (Патріархат, 1984 р.) справедливо наголошувала, що 61 польських єпископів голосували проти призначення українського єпископа для сотень тисяч українських католиків у Польщі, і тільки троє голосували “за” [513, 17-18]. У свою чергу отець доктор І.Ортинський, даючи оцінку становищу українців, чії прадідівські землі опинилися в складі комуністичної Польщі, сказав: “Цікаво, що по стільки століттях досвідів польська релігійна політика супроти українців ніяк не змінилася, незважаючи на вибухи польської набожності та вірності правдивій Церкві” [675, 156].

Аналізуючи педагогічну діяльність української церкви в Польщі, зупинимось, в першу чергу, на проблемі виховання семінаристів. Починаючи з 1970-х рр., українська молодь, яка вивчала теологію в Люблінському католицькому університеті та виявляла бажання висвятися у греко-католицькому обряді, користувалася значною автономією і розумінням з боку церковних властей. Студенти мали власну каплицю, бібліотеку, свого ректора-опікуна, мали можливість брати участь у додаткових заняттях із літургії, співу і молитви (української та

церковнослов'янської). Це сприяло напливу значного числа кандидатів духовного стану, наприклад, у 1971 р. було 21 чоловік [921, 110].

Великого значення для студентів богослов'я в Польщі мала справа целібату. У 1982 р. на цій основі виник гострий конфлікт між університетською владою, церквою та семінаристами греко-католицького віросповідання, яким ставили вимогу підписувати вже на 1 курсі заяву про прийняття целібату [762, 94]. Спроба застосувати це розпорядження до вже студіюючих українських студентів, призвела до їхнього дисциплінарного виключення з університету. Українська громадськість звернулася з листом до Єпископської конференції Польщі у 1985 р. із проханням повернути і надати церкві її права згідно з постановами Другого Ватиканського Собору про Східні Католицькі Церкви [70, 329].

З приходом до влади нового примаса Ю.Глемка ситуація навколо УГКЦ почало швидко змінюватися в позитивну сторону [393, 75]. Про прихильне ставлення польського кардинала Ю.Глемка до греко-католиків говорив у своєму зверненні й український владика В.Стернюк [383, 29]. По суті, УКЦ увійшла у фазу динамічного розвитку. Збільшуючи з року в рік кількість священичих і монаших покликань, вона засновувала нові душпастирські станиці [455, 116]. Кандидати до духовного стану, після навчання в Українській семінарії при Люблінському католицькому університеті і в латинській семінарії (ОО. Василіан) у Варшаві, займали нові парафії на південно-східній території Польщі і навіть було збудовано першу після Другої світової війни греко-католицьку церкву в Команьчі [391, 76]. У травні 1981 р. молоді українці проголосили у формі декларації створення Спільноти українських студентів у Польщі (СУСП) й запросили інших приєднуватися до неї [329, 79]. У цей період почалась видаватися велика кількість часописів, книжок, де зверталася увага на проблему національних меншостей, а зокрема українців. Влада дозволила видати молитовник, Біблію і календар українською мовою для греко-католиків. Було розпочато наукове видання про історію унії. Доказом того, що УГКЦ вийшла з підпілля і розпочала відкриту діяльність служили щорічні (починаючи з 1982 р.) масові прощі греко-католиків на Ясну гору в Ченстохові. Згодом у 1987 р., папа Іван Павло II особисто висвятив трьох греко-католицьких

священиків у Любліні і відвідав церкву ОО. Василіан у Варшаві. УГКЦ в Польщі, де живе майже півмільйона українців, об'єднує близько 300 тисяч осіб [41, 115]. І хоч у липні 1989 р. Ватикан призначив для українців греко-католиків Польщі єпископа-помічника, Церква залишалася підпорядкованою місцевому кардиналу. 22 березня 1992 р. папа Іван Павло II буллою “Весь твій народ, Польща”, без інформування глави УГКЦ кардинала М.Любачівського, приєднав Перемиську греко-католицьку єпархію до римо-католицької Варшавської архієпархії. Це рішення викликало хвилю протестів [945, 11]. На сам кінець, рішенням від 19 червня 1993 р. папа перевів УГКЦ у Польщі під юрисдикцію Ватикану [495, 67].

На сьогодні УГКЦ в Польщі представлена Перемисько-Варшавською митрополією, яку очолює архієпископ І.Мартиняк. Перемисько-Варшавська архієпархія складається із чотирьох деканатів, до яких входять 68 парафій, із 56 єпархіальними священиками. Діяльність мирян греко-католиків проявляється зокрема через їх входження в парафіяльні ради, які складаються з окремих секцій: харитативних, молодіжних, греко-католицької інтелігенції. При парафіях миряни організували братства Апостольства Молитви, святого Володимира Великого, Марійські дружини [591, 73]. У вищих учбових закладах Польщі з'являються групи молодих вчених-католиків, які цікавляться справами української меншини в цій країні, зокрема світоглядними проблемами учнівської молоді (див. дод. Ц).

Демократичні зміни в Польщі на початку 1990-х рр. принесли нову хвилю відродження освіти й навчання української мови. Збільшилася кількість шкіл з українською мовою навчання, спостерігається поступовий ріст кількості пунктів навчання рідної мови та кількості учнів. Напередодні реформ, які почалися у 1997 р., українську мову в тій же мірі, як і польську, вчили у 4-х початкових школах та трьох ліцеях (у Лігницях, Гурові-Іловецькому, Білому Борі). Всі учні мають повне право на навчання своєї релігії. Для того, щоб можна було проводити греко-католицьку катехизу, у школі мусить бути щонайменше троє греко-католиків. Після реформи шкільництва навчання релігії проводиться за такими віковими групами учнів: учні початкових шкіл (діти віком 6-12 років); учні гімназій (діти віком 13-15 років); учні середніх шкіл (молодь віком 16-19 років). За інформацією отця

М. Драпала, з дітьми та молоддю працює 24 катехитів-священиків. Серед катехитів є 2 монахині та 4 світські особи, які мають відповідну кваліфікацію магістрів богослов'я [328, 35].

Як зауважувалося, головною формою навчання української мови в Польщі є так звані пункти навчання української мови, в яких навчається більшість українських дітей. Такі пункти становлять окрему проблему. Крім відсутності кадрів, має значення поверховий спосіб проведення занять, що проходять у мішаних за віком та рівнем знання мови групах, вживання діалекту. Важливим елементом шкільництва, в тому числі й українського шкільництва у Польщі, є справа підручників. У першій половині 1990-х рр. не було видано жодного підручника. Тільки у 1995 р. Шкільне та Педагогічне Видавництво видало “Шкільну граматику української мови” для 5-8 класів [546, 221]. Беручи до уваги наведені вище факти робимо висновок, що повільне відродження структур УГКЦ в Польщі за останні пів століття, як і самого українства загалом, ще й нині залишає чимало нерозв'язаних проблем. Багатьом полякам потрібно ще навчитися розглядати греко-католицьку традицію як джерело творчого культурного розвитку, якого потребує Східна Європа для будівництва громадянського суспільства, позбавленого уламків комунізму і спадщини пагубного етнічного націоналізму.

Таким чином, аналіз культурно-освітньої діяльності релігійних центрів та організацій української діаспори в країнах поселення свідчить, що Українська Греко-Католицька Церква, як фактор збереження самосвідомості українства, діючи в гранично ідеологізованих та політизованих умовах, відіграла важливу роль в збереженні національної самобутності українців, їх культури, традицій та системи національного шкільництва. Документальні матеріали показують, що греко-католицькі священики в країнах еміграції організовували школи та різні благодійні товариства, започатковували перші парафії та єпархії, налагоджували церковно-релігійне життя, виходячи з конкретних умов і потреб. Без клопітливої праці духовенства було б немислиме багатогранне життя української діаспори, її духовний розвиток і культурний прогрес.

Опорою греко-католицизму, школою релігійно-морального виховання та

підготовки кадрів є чоловічі чернечі ордени – василіан, редемптористів, студитів, селезіан, які діють в цих країнах. Під впливом духовенства також перебувають напіврелігійні організації мирян (Український християнський рух, Українське патріархальне світове об'єднання, Союз католицьких жінок, Товариство католицького студентства “Обнова” та ін.), які діють як на міжнародному, так і на регіональному рівні. Вони проводять під керівництвом церкви не тільки релігійну, а й широкомасштабну культурно-виховну, науково-освітню та соціально-політичну діяльність. Тривалий час зарубіжна УКЦ активно виступала на захист прав віруючих ліквідованої в СРСР греко-католицької церкви. На жаль, вона не змогла в ці роки уникнути надмірної політизації свого релігійно-церковного комплексу, що зумовило істотне скорочення її соціальної бази. Проте, можемо говорити, що церква виступала як консолідуюча сила, яка брала участь у багатьох суспільно-політичних та культурно-освітніх заходах, спрямованих на здобуття незалежної Української держави.

Серед цілої мережі навчально-освітніх закладів церкви – Український Католицький Університет, заснований митрополитом Й.Сліпим у 1963 р. в м. Рим, займав провідне місце. Основним завданням університету є розвиток української освіти та науки, а також сприяння формуванню цілісної, духовно зрілої особистості шляхом пізнання й засвоєння студентською молоддю багатомісячних надбань національної та світової духовної культури. Продовжуючи традиції Богословської академії у Львові Український католицький університет став своєрідним духовно-культурним містком єдності східної та західної гілки християнства, вніс вагомий внесок у пропагуванні українських національних традицій, зокрема східно-візантійського обряду, а також у розробку концептуальних основ національної школи і виховання.

Важливу соціально-політичну та просвітницьку функції виконували в діаспорі церковні засоби масової інформації. У місцях компактного проживання українців готувалися спеціальні радіо- і телепрограми, на весь світ працювала українська редакція “Радіо Ватикан”.

Отже, на сьогодні діаспора є повноправним і зацікавленим учасником

сучасної соціальної модернізації, рішуче впливає на систему міжнаціональних відносин. У цьому зв'язку підсилення ролі діаспори визначається і передбачається державою на політико-правовому рівні, про що свідчить Концепція державної національної етнополітики України. Основні результати, положення й висновки визначених у дослідженні питань можуть бути використані науковцями, педагогами в реалізації сучасних завдань реформування освіти в Україні, сприятимуть збереженню і розповсюдженню історико-педагогічного досвіду.

4.3. Просвітительська діяльність патріарха Й. Сліпого

На думку дослідників історії національної церкви та шкільництва (О.Гриніва, О.Гриньоха, В.Качмара, О.Ортинського, П.Хомина та ін.), постать патріарха Української Греко-Католицької Церкви Й.Сліпого має загальнонаціональне значення, оскільки він став своєрідним символом української духовності. За словами кардинала М.І.Любачівського: “Він справжній пастир і пророк, зісланий Богом, щоб вказати нам правдивий шлях до духа Української Церкви” [563, 12].

Майбутній патріарх Йосиф народився 17-го лютого 1892 р. в селі Заздрість Терехівлянського району Тернопільської області в сім'ї Івана Коберницького-Сліпого й Анастасії Дичковської [716, 214]. Закінчивши початкову освіту, в 1911 р. Й.Сліпий закінчив із відзнакою Тернопільську гімназію і міг вільно продовжувати своє навчання у будь-якій галузі гуманітарної освіти. Все ж, його покликанням було богослов'я, і восени того ж року Й.Сліпий поступив на вищі теологічні студії у Духовну семінарію у Львові [16, 320]. Вже на початку 1912 р. Йосиф продовжив свою освіту в Інсбруці (Австрія) в богословській колегії “Канізіанум”. Саме там, ще навчаючись, майбутній кардинал публікує свої перші наукові праці. Його наукові інтереси були досить широкими: вони торкалися історії церкви, догматики, канонічного права. В Інсбурці Й.Сліпий здобув ступінь доктора богословських наук на підставі праці “Наука візантійського патріарха Фотія про Пресв. Трійцю [718, 1403]. У 1920-1922 рр. отець Йосиф (висвячений на священника А. Шептицьким у 1917 р. – авт.) продовжив студії в Римі. Теології та догматики він навчався в університетах Григоріанум та Анджелікум і в орієнтальному інституті в Римі. Після написання праці латинською мовою одержав у Григоріанському університеті ступінь “магістр агрегатус” (“приватний доцент”). Під час студій Й.Сліпий не обмежував себе виключно теологією, він удосконалював свої знання з класичних мов, рівночасно вивчав сучасні світові мови – німецьку, французьку, італійську, російську та англійську. Таку солідну підготовку вважав необхідною для того, щоб бути якнайбільше потрібним церкві, особливо у підготовці освічених кандидатів на священників та у розвитку української богословської науки [311, 133]. Влітку 1922 р. 30-літній доктор теології повернувся до Львова і став професором Духовної семінарії,

упродовж перших 3-х років викладаючи курс догматики. Наприкінці 1923 р. разом з іншими викладачами, під керівництвом ректора семінарії доктора М.Галущинського, Й. Сліпий став засновником Богословського наукового товариства (далі – БНТ. – авт.). У 1923 р. почав виходити друкований орган БНТ – журнал “Богослов’я”, а його редагування було доручено отцеві Й.Сліпому [185, 8]. При БНТ доктор Й.Сліпий заснував бібліотеку й музей, організував потужну видавничу справу, результатом якої стали журнали “Дзвони”, “Нива”, газета “Мета”, видання “Аскетична бібліотека” та ін. [919, 197].

В 1926 р. 34-літній професор догматики Й.Сліпий став ректором Львівської духовної семінарії. Новому керівнику семінарії дісталася складна спадщина: лихоліття Першої світової війни і післявоєнні незгоди залишили свій негативний відбиток. Першочерговим завданням було посилення виконавчої дисципліни та розвиток духовного життя семінаристів. Він особисто розробив “Правила духовної семінарії”, які мали “виробити й розвинути в собі чесноти і здобути звання, яких вимагає високий святий духовний стан” [715, 216]. До роботи зі студентською молоддю ректор Й. Сліпий постійно залучав найкращі наукові сили: історика І.Крип’якевича, мистецтвознавця В.Залозецького, археолога Я.Пастернака, антрополога І.Раковського, музикознавця Б.Кудрика та ін. [16, 322]. Завдяки подвижницькій праці професорсько-викладацького складу семінарія стала справжньою кузницею для української духовної та світської еліти.

В 1926 р. доктор Й.Сліпий почав проводити роботу з реорганізації Духовної семінарії в академію – вищу духовну школу університетського типу. Узагальнивши кращий досвід вищих богословських шкіл Європи, Й.Сліпий розробив Статути Духовної академії, які були затверджені митрополитом А.Шептицьким 22 лютого 1928 р. [588, 50].

За десять років Богословська академія, цей єдиний вищий український духовний заклад у Галичині, досягла рівня найкращих теологічних факультетів Європи. На кінець 1920-х рр. вона мала 2751 студентів, в тому числі 415 абсолювентів. Серед наукового персоналу академії було 14 професорів, 6 доцентів, і їх 18 заступників. Тут працювало 10 семінарів – догматичний, біблійний, правничий,

історії Української Церкви, гомілетичний, катехитичний, історії України, мистецтва, соціології і церковнослов'янської мови [715, 217]. Разом із студентами з Галичини в академії навчалися вихідці з Болгарії, Чехословаччини, Румунії, Югославії. Серед слухачів навіть були православні з Волині та Холмщини [406, 32]. Ректор Богословської академії вимагав від професорсько-викладацького складу видання наукових праць, навчально-методичних посібників. У результаті вийшло декілька підручників високого наукового рівня, які були виданні у серії “Праці греко-католицької Академії”. Особливо отець Й.Сліпий підтримував катехитичну й педагогічну діяльність Ю.Дзеровича. Цей релігійно-освітній діяч взяв участь у Першому українському педагогічному конгресі у Львові в 1935 р., на якому прочитав свою доповідь на тему християнського релігійно-морального виховання молоді, яке безпосередньо пов'язане з катехитикою [121, 157]. Як ректор Й.Сліпий плекав заповітну мрію про перетворення академії в український католицький університет. Проте ця мрія не здійснилася, на перешкоді стала Друга світова війна та більшовицька окупація західноукраїнських земель.

У контексті дослідження просвітительської діяльності майбутнього патріарха звернемо увагу на екуменічний напрямок його роботи. Й.Сліпий бере участь у роботі конгресів і з'їздів, що проводились у моравському містечку Велеграді за ініціативою А.Шептицького щойно по Першій світовій війні. На думку А.Гайсинського, мета Велеградських конгресів полягала в тому, щоб, по-перше, – посилити наукові зв'язки зі східним православ'ям, по-друге, популяризувати православну богословську науку серед католицьких теологічних шкіл і врешті-решт створити належні умови для поєднання церков [144, 33]. Свої думки з приводу означеної проблеми екуменізму Й.Сліпий висловив словами: “Ми, українці-католики, становимо на Сході найчисельнішу вітку католицьку Церкви, і хоч-не-хоч спочиває на нас відповідальність за майбутній напрям і розвиток християнського католицького Сходу” [949, 907]. Виконуючи рішення Велеградських конгресів і маючи на меті започаткувати екуменічний рух в Україні, Блаженніший Кир Йосиф проводив унійний, об'єднувальний з'їзд у Львові в 1936 р., присвячений 300-літтю смерті Київського митрополита Й.Рутського – подвижника церковної єдності на

Україні [715, 217]. Учасники з'їзду висвітлили екуменічні процеси між Заходом і Сходом з точки зору різних галузей науки: історії, догматики, літургії, аскетизму, права та ін. [948, 1055]. Синтезуючим чинником на Львівському з'їзді стала доповідь отця Й.Сліпого “Погляд на з'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними” [810, 85]. Владика Йосиф чітко формулює засадничі основи такого єднання, виробляє певну програму дій із “релігійного примирення” [564, 107]. Таким чином, працю над християнською єдністю патріарх Й.Сліпий та митрополит А.Шептицький вважали одним з найважливіших завдань свого життя, оскільки розуміли, що “прагнення до єдності всіх християнських церков під одним пастирем – це євангельська вимога, це основний постулат християнської віри” [487, 80].

Продовжуючи аналізувати педагогічну діяльність патріарха Й.Сліпого, зазначимо, що в 1930 р. він став дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, а в 1935 р. – Греміяльним Крилошанином і Архидияконом митрополичої Капітули в Львові [311, 134]. Серед усіх тодішніх керівників церкви, митрополит А.Шептицький вирішує саме Й.Сліпого призначити своїм наступником. Про хіротонію архієпископа Й.Сліпого, яка відбулася 22 грудня 1939 р., владика церкви повідомив духовенство і віруючих листом лише через два роки, після відступу зі Львова Червоної армії [990, 98]. Особисто Й.Сліпий так коментував цю подію: “Я не міг ставити опору своїм свяченням, бо в час гоніння церкви Христової єпископські свячення не є почесною! Ні, це в першу чергу тягар ...” [441, 7].

Вороже ставлення радянської влади до церкви, руйнування будівель Духовної семінарії, втрата бібліотеки, розпуск слухачів та викладачів Богословської академії не зламали завзяття та наполегливість ректора Й.Сліпого. Вже під час німецької окупації архієпископ Йосиф почав організовувати роботу з налагодження нормальної діяльності семінарії [356, 38]. У липні 1944 р. частини Радянської армії звільнили територію Галичини від німецько-фашистських військ. Для УГКЦ настали найтяжчі часи. 1 листопада 1944 р. помирає митрополит А.Шептицький, церкву очолює Й.Сліпий [185, 10]. Новий владика церкви одразу приступив до виконання своїх обов'язків. Він продовжував роботу п'ятого архієпархіального Собору на чергових сесіях, постійно відвідував храми Львівської архієпархії.

Згодом, радянські органи влади поставили керівництву церкви вимогу: розірвати зв'язки з Римом і підпорядкуватися московському патріархові. Хто не хотів виконувати цієї вказівки, того арештовували і піддавали принизливим допитам, фізичним і моральним знущанням [683, 138]. Від священників і віруючих УГКЦ вимагали виступити проти єпископів і переходити під юрисдикцію і протекторат московського патріарха. Згідно з інформацією таємних архівних матеріалів ЦК КП(б), на території УРСР в 1945 р. греко-католицька церква нараховувала 2326 діючих релігійних громади, які обслуговували 2402 священнослужителів, а зокрема: священників – 1694; дияконів – 368; деканів – 21; псаломщиків – 319 [976, 43].

Репресії проти УГКЦ та її лідерів не примусили себе довго чекати. Найперше, представники влади розпочали компанію нападів на минуле церкви, всіляко фальсифікуючи та спотворюючи їх історію. Наклепницьку кампанію проти церкви розгорнула преса. 6 квітня 1945 р. львівська партійна газета “Вільна Україна” опублікувала памфлет В.Росовича (Я.Галана) “З хрестом чи мечем”, спрямований проти УГКЦ, її владики і духовенства [715, 218]. Натомість, керуючись інформацією з архіву окружного провуду ОУН в схроні біля села Желдець Куликівського району, наведемо протилежну думку, згідно з якою “хто знав історію УГКЦ і діяльність митрополита А.Шептицького стає зрозумілим, що в згаданій статті автор в провокаційній формі перекичував ряд фактів ...” [975, 113]. 11 квітня 1945 р. радянські каральні органи приступили до планової розправи над віруючими церкви і її духовенством. Після обшуку в церкві св. Юра і митрополичій палаті НКВС арештувало митрополита Й.Сліпого, єпископів М.Чернецького, М.Будку і П.Вергуна. На підставі обвинувачення, військовий трибунал визнав винним українське духовенство у зраді Батьківщини, тобто в злочині, передбаченому ст. 54-1а [868, 37]. В основі судової справи було три звинувачення: митрополит Сліпий – агент Ватикану; німецьких розвідувальних органів й керівник антирадянського націоналістичного підпілля [165, 39]. Цим радянська влада хотіла прикрити свій злочин проти насильного знищення УГКЦ. Слідчі проводили виснажливі допити Й.Сліпого. Прагнули фізичними тортурами зламати волю, вимагали зради своєї віри, поглядів та переконань, пропонували перейти в православ'я. Слідство тривало

більше року, однак зламати непохитну волю митрополита УГКЦ не вдалося [512, 387].

Вже через кілька тижнів після арешту єпископів енкаведисти утворили так звану “Ініціативну групу”, яка закликала українське католицьке духовенство за прикладом політичного з’єднання України з Росією перейти до Російської Православної Церкви (далі РПЦ. – авт.) [727, 123]. За ініціативи вищого політичного керівництва СРСР 8-10 березня 1946 р. у Львові відбувся собор УГКЦ, що проголосив ліквідацію унії і приєднання до РПЦ. У ньому за списком взяло участь 214 священників і 19 світських осіб [409, 320]. Вагома кількість священників, за матеріалами Державного архіву Служби Безпеки України, незважаючи на загрозу репресій, не погодилась перейти у православ’я. Більшість священників і ченців – 2682 (70,9%) із їх загальної кількості (3783) – не підписали зобов’язання про власне “навернення” в православ’я. Тільки меншість – 1101 (29%) – підписало ухвалу Львівського собору. Особливу стійкість виявили ченці, жоден з яких не перейшов у православ’я [815, 66]. Доцільною є інформація про становище УГКЦ в західних областях УРСР і на Закарпатті до ліквідації унії і після неї, про яку дізнаємося із довідки уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Ходченко: [924, 110]

Таблиця 4.2

**Кількість церков і священників УГКЦ в західних областях УРСР
станом на 1946-1949 рр.**

Назва області	На 1 січня 1946 р. (до ліквідації унії)			На 1 жовтня 1949 р. (після ліквідації унії)		
	Церков	Священників	Монастирів	Церков	Священників	Монастирів
Львівська	611	308	–	11	12	–
Станіславська	605	276	–	6	6	–
Дрогобицька	731	307	–	4	4	–

“Продовж. табл. 4.2”

Тернопільська	822	389	5	154	156	5
Всього	2769	1280	5	175	178	5
Закарпаття	589	268	13	160	136	17

Репресивні заходи щодо УГКЦ та за перехід її у Російську Православну Церкву поширилися на Закарпаття, територію Польщі, Чехословаччини, Румунії. Цю роботу узгоджено проводили представники РПЦ разом з комуністичною владою на місцях. У результаті були заарештовані всі українські греко-католицькі єпископи: П.Гойдич, В.Гойко і Т.Ромжа [177, 23].

Після арештів ієрархів та значної частини духовенства, за умов жорстокого тиску влади у багатьох священників і мирян зародилась розгубленість, зневіра і страх. Тому велике значення для підтримки духу і віри мали звернення митрополита Й.Сліпого до пастви з таборів і заслання [185, 13]. Звертаючись до тих священників, що перейшли в Православну Церкву, Й.Сліпий написав працю “Заблудшим священникам во Христі мир” [165, 29; 268, 6]. Праця була оцінена як антирадянська, у ній ніби знайшли погрози і залякування. Незважаючи на суворі таборові умови митрополит не припиняв навчання священнослужителів УГКЦ, що перебували з ним в ув’язненні. Він читав богословські лекції і навіть влаштував “конференції” з догматичних та душпастирських тем [815, 73]. Зі слів колишніх в’язнів ГУЛАГУ дізнаємося, що в тих нелюдських умовах 60-літній митрополит був чи не єдиним прикладом мужності і стійкості для в’язнів, джерелом сили і відваги [45, 150].

Зі смертю Й.Сталіна в засуджених з’явилася надія на звільнення. Почали поступово повертатися додому з таборів і заслання ті, хто вижив: єпископи, священники, монахи і віруючі. Станом на грудень 1956 р. в Україну повернулося 267 священників УГКЦ [815, 74]. Однак керівництво ГУЛАГУ, незважаючи на те, що минув термін ув’язнення Й.Сліпого, прийняло рішення “як ворога СРСР” направити його на поселення до сибірського містечка Маклаково (більше як 300 км. від Красноярська – авт.) у будинок інвалідів. Тут митрополит перебував з 1953 по 1957 рр. [16, 329]. Не дивлячись на жахливі умови, в які він потрапив у будинку інвалідів,

Й.Сліпий повертається до наукової роботи. Зберігся рукопис праці вченого-теолога “Погляд на догматичні й історичні основи Греко-Католицької церкви в Радянському союзі”. У селі Кузьміна (12 км від м. Маклахово) митрополит розпочинає роботу над “Історією Вселенської Церкви на Україні” – монументальною багатотомною працею, яка мала на меті висвітлити багатовікову історію християнства [607, 2]. Як було сказано, в умовах переслідування УГКЦ Й.Сліпий намагався підтримати підпільних греко-католицьких священників, що дали початок новому етапу катакомбної діяльності церкви. В розмові з своїми колишніми в’язнями митрополит сказав: “Мені судилося нести хрест нашої Церкви до переможного кінця або зложити його у Господа трону” [952, 18]. Вже наприкінці 1950-х рр. греко-католицьке підпілля перетворилося в численну, сильну та згуртовану організацію, про яку на слідстві Й.Сліпий заявив: “Це підпілля настільки сильне, що якщо завтра виникне питання про визнання нашої греко-католицької Церкви в СРСР легально, то наше підпілля готове вже на другий день діяти, працювати і продовжувати службу” [815, 74]. Офіційні дані уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР М.Корчового засвідчують, що кількість греко-католицьких священників, які проживали в західних областях УРСР у 1956 р. становила 426 особи, з яких повернулося із заслання 267 чоловік [925, 120].

Правоохоронні органи стверджували, що діяльність підпільного греко-католицького духовенства скеровували звільнені з ув’язнення єпископи, зокрема священники, таємно висвячені в єпископи на місці заслання. Так, наприклад, перед смертю 27 листопада 1957 р. єпископ І.Лятишевський висвятив як свого наступника отця І.Слезюка [56, 132]. Після смерті єпископа М.Чернецького в 1959 р. митрополит Й.Сліпий іменував його наступника, для частин України і Білорусі, отця В.Величковського. У той самий період він висвятив наступних п’ятьох адміністраторів для Сибіру: отців Н.Ревтя для Західного Сибіру з осідком в Новосибірську; І.Блавацького для Центрального Сибіру з осідком в Красноярську; С.Ратича для Східного Сибіру з осідком в Іркутську; А.Зарицького для Казахстану з осідком в Караганді; Й.Федорика для південних частин Радянської Азії з осідком у Фрунзе [587, 72].

Відродження УГКЦ непокоїло владу, котра не мала наміру, незважаючи на деяке послаблення репресій радянським режимом, скасовувати заборону щодо цієї церкви. Голова Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів в СРСР Г.Карпов навіть висловив побоювання, що: “У зв’язку з очікуваним поверненням Сліпого – церковна обстановка неминуче може ускладнитися” [13, 109]. Тому митрополит Й.Сліпий 19 червня 1958 р. знову був засуджений до семи років примусових робіт. Приводом до чергового судового процесу послужило написання митрополитом “Історії Вселенської Церкви на Україні” та звернення з пастирськими листами до духовенства і віруючих своєї церкви [642, 7].

Перебування в концтаборах митрополита УГКЦ Й.Сліпого – відомого в католицькому світі вченого-теолога і церковного діяча – почало набувати небажаного для СРСР розголосу за кордоном. Все більш поширеним став рух світової громадськості за дотриманням прав і свобод людини, за звільнення політичних в’язнів. У червні 1962 р. в Конгресі та Сенаті США з нагоди 70-ліття Патріарха був ухвалений текст резолюції, що торкався переслідувань УГКЦ і митрополита Й.Сліпого. В 1962 р. 25 науковців Франції і 113 депутатів французького парламенту підписали петицію стосовно справи звільнення глави УГКЦ [16, 331]. Українські громади у діаспорі влаштували Богослужіння та торжества на честь свого Владика-Ісповідника. Особа Й.Сліпого стала символом боротьби за Христову віру. 12 січня 1963 р. Верховна Рада СРСР на пропозицію Голови Ради Міністрів М.Хрущова прийняла рішення звільнити Й.Сліпого від подальшого відбування строку ув’язнення, а 27 січня ворота концтабору назавжди зачинилися за колишнім багаторічним каторжником [45, 152]. З історичних джерел стало відомо, що митрополита УГКЦ звільнили внаслідок непрямих переговорів Папи Івана XXII з М.Хрущовим, посередником на яких виступив американський публіцист Нормен Казенс – видавець і редактор відомого в Нью-Йорку тижневика “Сатурдей Ревю” [319, 4].

В житті митрополита Й.Сліпого розпочалася нова сторінка, це був також початок нової доби в історії Української Греко-Католицької Церкви. 10 лютого

1963 р. після приїзду митрополита Сліпого до Ватикану відбулася його аудієнція з главою католицької Церкви папою Іваном XII [165, 103-104]. У Ватиканському тижневику за 17.02.1963 р. було поміщено фото митрополита з Папою з підписом: “Промінь надії із Східної Європи” [45, 153]. Про Й.Сліпого заговорили радіостанції світу, стали писати газети. Чи не вперше за багато десятиліть представник української нації опинився в центрі уваги міжнародної спільноти. Аналізуючи ватиканський період життя глави УГКЦ, дослідниця М.Рудницька у монографії “Невидимі стигмати” (Рим–Мюнхен–Філядельфія, 1971 р.) зауважила, що приїзд митрополита до Риму підняв українську церкву до небувалих досі висот [792, 169].

У Римі митрополит одразу повернувся до активного церковного та суспільно-громадського життя. Він відновив свою душпастирську діяльність як глава УГКЦ, так і як теолог-науковець, вихователь і педагог молодого покоління служителів церкви [621, 15]. Отець Й.Сліпий наполегливо працює, виконуючи тисячі різноманітних справ, відкриває богослужіння, св. Літургії. На запрошення місцевих священиків відвідує різні міста Європи. Митрополит звертає увагу на основну проблему, яку потрібно було негайно вирішити – внутрішні протиріччя української церкви. Як було слушно зауважено в одній із статей релігійного змісту: “Ми були неорганізовані, духовно й ідейно розбиті, поділені на адміністративні одиниці, ми ходили манівцями і не знали, як допомогти нашій страждальній і діленій на всілякі відділами Церкви ...” [719, 8].

Новий етап своєї діяльності Українська Греко-Католицька Церква почала з Другого Ватиканського Собору (12 жовтня 1961 р. – 21 листопада 1964 р.), де вона була представлена двадцятьма єпископами. У процентному відношенні склад учасників Собору виглядав таким чином: Європа – 37%, Північна та Південна Америка – 33%, Африка – 11%, Азія та Австралія – 19% [984, 117].

На другій сесії (тривала з 29 вересня по 4 грудня 1963 р.) вже був присутній митрополит Й.Сліпий. Під час сесії митрополит брав двічі слово в дебатах (10.10; 12.11.1963 р.) [522, 22]. Як згадує отець П. Хомин, поява Й.Сліпого на Соборі як довголітнього страдника й безкомпромисного ісповідника Божої правди справила на

нього, як і на всіх присутніх велике незабутнє враження. Американський єпископ Д.Дотерті з Нью-Йорку публічно заявив: “... український митрополит Йосиф, цей живий мученик є світлом слави для Церкви, героєм для свого народу, захоотою для свободолюбивих людей у світі та надією для тих, хто прагнув волі” [950, 37]. У свою чергу, аргентинський єпископ Бонамін, даючи оцінку виступу отця Йосифа на Соборі, сказав наступне: “Митрополит Сліпий був свідком християнської вірності Правді у столітті страшних зрад, був могутнім голосом мовчазної Церкви в царстві злоби й нищення. Я слухав його більше з побожністю, ніж з увагою” [441, 11]. Кир Йосиф пояснив свої погляди на основні завдання Вселенської Церкви та тогочасного Собору. Результатом конструктивних пропозицій митрополита стала організація Ватиканом так званого “Секретаріату для невіруючих”, який ставив за мету знаходження компромісних рішень та діалогу між християнським світом та представниками атеїстичних ідей [635, 176]. Заключним акордом промови митрополита було побажання піднести до гідності Патріархату Києво-Галицьку Митрополію [311, 136]. Зазначимо, що пропозиція встановити в УГКЦ самоуправну систему правління мала повну підтримку українського єпископату й світської спільноти. У спільному пастирському посланні українських владик, які були присутні на другій сесії Другого Ватиканського Собору в Римі було сказано: “... наша мовчазна Церква на землях України мала змогу дати почути на цьому Вселенському Соборі свій голос, пригадати Отцям Собору своє велике й славне минуле та поручити їм створення для себе Українського Київсько-Галицького Патріархату” [844, 27]. Багато зусиль приклав владика Й.Сліпий для того, щоб світова громадськість дізналась про репресії віруючих на його батьківщині. Переконливими були слова про переслідування церкви у його виступі на IV сесії Другого Ватиканського Собору: “Хай Собор підійме голос в обороні релігії у ці болючі часи. Дія об’єднаних соборних отців повинна відповідати потребам доби, яка є добою утиску Церкви” [387, 52].

Радянський уряд різко засудив спробу митрополита Й.Сліпого створити український патріархат, що водночас передбачав легалізацію УГКЦ в СРСР. Тому виступ Й.Сліпого міг розцінюватися лише як провокація проти радянської України. Так, наприклад, партійний функціонер С.Даниленко в книзі “Дорогою ганьби і

зради” (Київ, 1972 р.) зауважив, що напередодні відкриття Собору на одній із центральних площ Риму П'яцца делла Пілотта було відкрито виставку “Церква – мучениця в країнах комунізму”. Ініціаторами виставки були отці-василіани та українські буржуазні націоналісти, які поширювали серед учасників собору листівки з “наклепницькими” відомостями про радянську Україну, де, мовляв, ведеться “переслідування віруючих” й відбувається “закриття храмів” [199, 327]. Для об'єктивного висвітлення цієї проблеми наведемо статистичні дані кількості знятих із реєстрації релігійних громад у Тернопільській області станом на початок 1960-х рр., які були засекречені в партійному архіві місцевого ОК КПУ. Якщо в 1946-1947 рр. в області було зареєстровано 826 релігійних товариств, то починаючи з 1959 р. з різних причин було знято з реєстрації 305 громад [269, 9].

Вселенська церква й міжнародна спільнота високо оцінила заслуги митрополита Й.Сліпого перед церквою й власним народом. 23 грудня 1963 р. папа Павло VI надав архієпископові Й.Сліпому, митрополитові Києво-Галицькому права Верховного Архієпископа [10, 99]. Це означало, що йому надається право затверджувати, призначати і посвячувати єпископів без спеціального дозволу Ватикану. Українські католики отримали в церковній галузі свого життя широке національне самоуправління. 5 березня 1964 р. папа Павло VI надав Блаженнішому окремою булавою титул Св. Анастасія міста Риму, яким столиця Католицької Церкви нагороджує лише найвизначніших осіб, які входили у Сенат Римської Церкви. У листопаді того ж року Архієпископ Й.Сліпий став членом Папської Комісії для кодексу канонічного права [311, 136]. 2 січня 1965 р. у канцелярії папи Павла VI було офіційно повідомлено про обрання Й.Сліпого кардиналом. В історії УГКЦ це був четвертий митрополит, який одержав таку гідність. Відзначаючи кардинальську гідність як вияв пошани до українського народу і його церкви, владика Й.Сліпий наголосив: “Я буду таким кардиналом, яким ви будете народом” [156, 518].

Повертаючись до участі митрополита Й.Сліпого у роботі Другого Ватиканського собору зазначимо, що внаслідок довготривалих дискусій у різних комісіях і підкомісіях на III сесії Собор ухвалив 21 листопада 1964 р. Декрет про

Східні Католицькі Церкви. У ньому були важливі постанови, які безпосередньо стосувалися життєдіяльності Української Католицької Церкви, а саме: непорушність традицій кожної помісної церкви, патріарший устрій Східних Церков, повернення прав і привілеїв східним патріархам і встановлення нових патріархів [441, 14]. Безперечно, що цією ухвалою епохального значення українська церква завдячує особисто кардиналу Й.Сліпому. У 1965 р. його обрали дійсним членом Тіберіанської академії в Римі, призначили членом Понтифікальної комісії для перевірки Кодексу канонічного права. На думку отця І.Дацька, при всій багатогранній праці патріарха Йосифа в Римі, ділянка, в якій він проявив себе як визначний науковець – це була його праця в Міжпархіальній Літургійній Комісії, в якій він невтомно працював упродовж 18 років (з 1964 по 1982 рр.) [293, 81]. Й.Сліпий усвідомлював той факт, що літургійна мова – це офіційна мова церкви. Своім завданням він вважав припинити поступовий процес латинізації церкви і тим самим зберегти власну духовну ідентичність східного греко-католицького обряду. У 1975 р. кардинал Й.Сліпий прийняв титул Києво-Галицького патріарха [856, 1236].

За ватиканський період кардинал Й.Сліпий зумів об'їхати багато країн світу, побувати в місцях найбільш компактного проживання українців з метою створення осередків національної культури і науки. В одній із проповідей він наголошував: “Дбайте про освіту ваших дітей, щоб вони покінчали високі та найвищі школи. Нині треба бути освіченим, нині з людиною темною, як у нас казали, людиною некультурною, неосвіченою – ніхто не рахується ...” [401, 5]. В 1968 р. Й.Сліпий відвідав українців у Північній і Південній Америці, Австралії й Океанії. Його перша пасторська подорож тривала чотири місяці і була надзвичайно успішною. Впродовж двох наступних років він їздив по країнах Західної Європи, представляючи інтереси УГКЦ на еміграції [521, 58]. Багатолітній в'язень сталінських таборів постійно привертав увагу засобів масової інформації [43, 12]. Користуючись публічною нагодою, кардинал торкався актуальних проблем церкви, зокрема її “катакомбного” становища в СРСР, перспектив розвитку українського патріархату та ін. [119, 148]. Нимб мученика, що оточував особу митрополита, його авторитетність і переконаність в кожному виступі, моральна сила і глибокі знання – все це було

результатом глибокої поваги не тільки до особи Й. Сліпого, але й до репрезентованої ним церкви [644, 43]. На думку професора Д.Степовика, якщо проаналізувати всі заходи, що їх здійснив Й.Сліпий після звільнення та переїзду на Захід, то з них вимальовується постать одного з найбільших будівничих української культури [16, 334].

Задекларувавши намір створення патріархату, Й.Сліпий розпочав реальні кроки у напрямку досягнення канонічної помісності. Важливою справою стало відновлення Синоду Єпископів, починаючи з 1967 р. [25, 118]. На переконання кардинала, синод – це не тільки наради, на яких обговорюються проблеми, приймаються рішення, але й спільна молитва за святу, єдину, соборну й апостольську церкву [667, 415; 830, 17]. Зазначимо, що боротьба за створення українського патріархату була по суті працею задля об'єднання церков Сходу і Заходу на партнерських засадах [312, 461]. Досягнення патріаршого статусу УГКЦ дозволило б її стати своєрідним мостом для з'єднання Сходу із Заходом [731, 533].

Продовжуючи трудитися над розбудовою та зміцненням УГКЦ Й.Сліпий розробив у 1972 р. проект Конституції Помісної Української Католицької Церкви, в якому черговий раз була задекларована ідея патріархального устрою церкви. Даючи оцінку синоду УКЦ, який відбувся 24-26 березня 1980 р., відмітимо, що значна частина керівництва церкви стояла осторонь від патріарших ідей Й.Сліпого. Як стверджував історик С.Борецький, ці “еміграційні” владика не наважувалися згадувати на Богослужіннях титул патріарха Й.Сліпого, сповідували принцип “легалізму”, який відповідав інтересам Східної Конгрегації [53, 789].

Патріарх Й.Сліпий помер 7 вересня 1984 р. У похороні глави УГКЦ взяли участь 16 кардиналів, 14 українських католицьких владик, понад 100 священників і понад 2000 віруючих мирян з усього світу [422, 185]. У промові, виголошеній під час похоронів, новий глава УГКЦ М.І.Любачівський сказав, що для України Блаженніший Кардинал Йосиф став символом української церкви, зразком патріотизму й любові до Батьківщини, ісповідником за Христа [827, 1040]. Світова та західноєвропейська преса дуже жваво відгукнулася на смерть патріарха Йосифа.

В американській газеті “Нью-Йорк Таймз”, в англійських газетах “Таймз”, “Гардіян”, у тижневику “Спектейтор” було зауважено, що смерть кардинала Й.Сліпого напередодні тисячоліття хрещення України позбавила українських католиків духовного провідника, а всю Католицьку Церкву одного з найвизначніших її постатей [110, 115].

Значення владики Й.Сліпого у відродженні й розвитку УГКЦ, у примноженні національної культури, освіти та духовності безпрецедентна [791, 9]. І сьогодні актуальним залишається його знаменитий заповіт українському народові, який серед творів патріарха Йосифа посідає особливе місце [669, 133]. Основні ідеї “Завіщання” полягають у збереженні християнської любові та віри в Бога, також у ньому наголошується на духовному відродженні нації та ролі християнської родини. Особливе місце у “Завіщанні” посідає тема рідної української школи та науки як передумови здорового виховання прийдешніх поколінь [362, 24]. На думку кардинала М.І.Любачівського, постать патріарха Й.Сліпого – явище унікальне не лише в історії УГКЦ, а й загалом в історії релігійно-церковного життя в Україні. Із майже півстолітнього тернистого шляху гонінь, страждань та терпінь, пройденого українськими греко-католиками у повоєнні часи, тяжкий хрест керівництва церквою-мученицею упродовж сорока років лежав на його плечах [869, 11].

Таким чином, вивчаючи значний педагогічний доробок видатного представника церкви зазначимо, що Й. Сліпий назавжди залишиться в педагогічній науці як теоретик і організатор національної системи освіти. На обґрунтованих галицьким богословом теоретичних засадах морально-релігійного виховання базувалася практика освітньо-виховної роботи очолюваних ним духовної семінарії, Богословської академії, Українського католицького університету ім. Св. Климентія Папи, Богословського наукового товариства. Як владику УГКЦ Й.Сліпий представляє її на міжнародній арені, на різного рівня наукових конференціях, культурних заходах, духовних з’їздах, соціально-політичних форумах. Науковий аналіз і осмислення визначених у дослідженні питань розглядаємо за важливі, актуальні та прогресивні надбання, що можуть бути творчо використані в сучасних умовах співпраці школи, церкви і громадськості.

Висновки до IV розділу

У контексті вивчення питань, пов'язаних із освітньо-виховною діяльністю Української Католицької Церкви в умовах еміграції, зазначимо, що в історії України провідні фахівці еміграційного руху (Ф.Заставний, М.Кравець, Н.Кочан, Б.Лановик, О.Субтельний та ін.), чітко визначають чотири хвилі: перша – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни, у ній переважали соціально-економічні мотиви; друга – у період між двома світовими війнами, спостерігалось поєднання соціально-економічних і політичних мотивів із переважанням перших; третій період – після Другої світової війни з домінуванням політичних мотивів; четвертий – період так званої “трудої еміграції”, яка є об'єктивним фактором сучасної української дійсності.

Разом із першими українськими переселенцями, за віросповіданням переважно греко-католиками, освоювати нові землі та формувати основи церковних організацій були покликані й греко-католицькі священники та представники світської інтелігенції. Вони сприяли організації системи українського шкільництва та розширення мережі благодійницьких товариств, започатковували перші парафії та єпархії, налагоджували церковно-релігійне життя, виходячи з конкретних умов і потреб.

Опорою греко-католицизму, школою морально-релігійного виховання та підготовки кадрів духовенства вважаються чоловічі чернечі ордени – василіан, редemptористів, студитів, селезіан, які діють в країнах поселення. Дослідження показало, що у випускників навчально-освітніх закладів, членів організацій релігійного спрямування, котрі працювали під опікою українського чернецтва сформувався високий рівень національної свідомості та християнського світогляду. Освітньо-виховна діяльність чернечих чинів має глибоке історичне коріння і була притаманна майже усім українським монашим об'єднанням. У своїй педагогічній діяльності сестри намагалися використовувати найновіші досягнення як вітчизняної, так і зарубіжної теорії і практики. Виховний процес, що опирався на засади християнської моралі й був пройнятий національним духом, створював відповідні передумови для формування нового покоління українців.

Під впливом греко-католицького духовенства в країнах північно – та латиноамериканських континентах, в Австралії перебувають напіврелігійні організації мирян (Український християнський рух, Українське патріархальне світове об'єднання за “Єдність Церкви і народу”, Союз католицьких жінок, Товариство католицького студентства “Обнова”, Українське-католицьке юнацтво, “Свята Софія” та ін.), які діють як на міжнародному, так і на регіональному рівні. Узагальнюючи активну й плідну організаційно-культурну, доброту й освітньо-виховну роботу вищезазначених товариств, зазначимо, основні напрямки їхньої діяльності: побудова християнського суспільства на духовно-культурних основах, популяризація католицьких засад серед українських мирян, поглиблення релігійного життя членів громади, сприяння підвищенню рівня та якості духовної освіти, розвитку релігійної преси та видання теологічно-богословської літератури.

Поза межами України церква має понад 30 спеціальних навчальних закладів (колегій, семінарій, академій та університет), з них у США їх налічується 10, у Канаді – 5, Аргентині – 4. Філіали Українського Католицького Університету відкриті в Буенос-Айресі (1968 р.), Чикаго (1973 р.), Вашингтоні (1976 р.), Філадельфії і Монреалі (1977 р.). Український Католицький Університет став центром української науки та національної культури з метою підготовки високоосвіченої інтелігенції не тільки в Україні, але й для українців у цілому світі. У вищому учбовому закладі функціонувало п'ять факультетів (богословський, філософсько-гуманістичний, природничо-математичний, права і суспільних наук, медично-фармацевтичний), і разом із тим передбачалось створення інституту церковного співу та музики. Позитивним є те, що при Українському католицькому університеті діє Колегія св. Софії для підготовки кандидатів у священники. Університет проводить щорічні літні курси українознавства, він має бібліотеку, релігійно-історичний та фольклорний музеї, архів, декілька філіалів у різних країнах поселення українців, зокрема в Аргентині, Англії, Канаді, США.

Водночас, дослідники діяльності зарубіжної Української Католицької Церкви (Н.Кочан, Р.Навроцька, Л.Рудницький, Н.Совінська, О.Уткін) відзначають, що церква не змогла уникнути надмірної політизації свого релігійно-церковного комплексу, що

зумовило істотне скорочення її соціальної бази. Серед інших причин, які не сприяли єкуменічній єдності Української Католицької Церкви слід назвати: практикована латинізація у вигляді впровадження англійської мови в богослужіннях, молитвах і навчання релігії в парафіяльних школах; труднощі, що виникали у зв'язку зі зміною церковного календаря; проблема celibату греко-католицького духовенства та ін.

Дослідження показало, що науково-педагогічна спадщина Й.Сліпого має загальнонаціональне значення. Його заслуги в історії національної культури та церкви, зокрема в її освітньо-виховній діяльності, більш ніж вагомі. Суспільно-педагогічна праця Й.Сліпого здійснювалася паралельно в теоретичній і практичній площинах. Він високо підніс українську богословську науку як засновник Українського богословського товариства, і як головний редактор журналу “Богословія”, значних успіхів ним було досягнуто на посадах ректора Духовної семінарії та Богословської академії у Львові. Після 18-річного заслання в роки радянського тоталітаризму Й.Сліпий став представником української церкви в Апостольській столиці, звідки керував її підпільною діяльністю на Україні. У ватиканський період під його керівництвом Українська Греко-Католицька Церква відновила діяльність синодів і зміцнила організаційну структуру, заснувала Український католицький університет, Духовну семінарію, кафедральний Собор у Римі. За ініціативою Й.Сліпого відновлюються жіночі та чоловічі монаші чини, створюється патріарший двір, українська парафія в Римі та багатий український музей. Акцентуємо увагу на активній участі Й.Сліпого в роботі Другого Ватиканського Собору, на якому він ставить вимогу піднести УГКЦ до патріархального статусу.

Таким чином, вивчення освітньо-виховної діяльності Української Католицької Церкви в умовах еміграції розглядаємо за важливі завдання педагогічної науки, оскільки вони виступають неухильними джерелами збагачення теорії й практики навчально-виховного процесу учнівської молоді в сучасних умовах.

РОЗДІЛ V

ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР

5.1. Розвиток богословської науки і шкільництва у період Другої світової війни (1939-1945 рр.)

Аналіз історичних джерел дозволяє стверджувати, що з початку першої окупації Західної України, що тривала 21 місяць, радянська влада усіяко намагалася заволодіти прихильністю населення. Особливі зусилля робилися для того, щоб справити на західних українців враження “українськості” нового режиму. Зазначимо, що деякі політичні заходи СРСР принесли галичанам конкретні покращення. Багато було зроблено для українізації та зміцнення системи освіти. Так, до середини 1940 р. кількість початкових шкіл на Західній Україні досягла близько 6900, із них 6 тис. українських. Позитивом вважаємо й запровадження української мови у Львівському університеті. Помітно поліпшилося також медичне обслуговування населення, насамперед сільського. Але чи не найпопулярнішим кроком стала експропріація радянською владою польських землевласників і обіцянка перерозподілити між селянами їхні землі [876, 393].

Проте, документальні матеріали свідчать, що паралельно з цими реформами СРСР почав демонтувати створені західними українцями політичні, соціально-економічні та культурно-освітні інфраструктури. По всьому краю було введено радянські закони і суддівство, націоналізовано торгівлю і промисловість, розпочато насильницьку організацію колгоспів [507, 293]. Одразу радянська влада розпочала кампанію проти греко-католицької церкви, священства та релігії взагалі. Наслідком цих насильницьких дій з боку “визволителів” стало закриття духовної академії, семінарії і всіх релігійних шкіл, було припинено видання всієї релігійної періодики і літератури. У школах заборонялося викладати релігію, усі духовні товариства припинили існування, православну церкву було підпорядковано Московському патріархатові як автономну. Зі шкіл і громадських установ було усунуто релігійну

символіку. Заборонялося здійснювати реєстрацію церковних шлюбів. Церковні землі конфісковувалися [412, 344]. Зрозуміло, що була запроваджена також нова система освіти, яка діяла на теренах Радянського Союзу. Усі школи стали державними, приватні заклади національно-освітніх товариств були закриті, гімназії та ліцеї перетворилися у стандартні середні школи (неповні 7-річні та 10-річні). Зі змісту середньої освіти були вилучені античні мови, пропедевтика філософії та новочасні іноземні мови, за винятком однієї, яка вивчалася, починаючи з п'ятого класу. У всіх типах навчально-виховних установ освіта здійснювалася за новими програмами, котрі мали утилітарний характер і були пронизані комуністичною ідеологією. На думку професора І.Курляк, зневажливе ставлення до інтелігенції, яка піддавалася масовим репресіям, насадження чужих традицій, диктатура пролетаріату й масове залучення до управління середніми школами та процесу викладання в них некваліфікованих людей привели до остаточного занепаду класичної освіти в УРСР та до формування комуністичного виховного ідеалу [520, 28-29].

З 1940 р. почалися масові арешти і депортація національно свідомих громадян краю. До червня 1941 р. із Західної України було депортовано в Сибір і Казахстан близько півтора мільйона населення, в тому числі багато духовенства, сконфіковано церковні і монастирські ґрунти, було наказано ліквідувати всі монастирі [683, 136]. За 20 місяців радянської влади в Галичині було вбито 34 греко-католицького священика, а 41 виселено насильно [682, 316]. Все ж, на переконання вітчизняних релігієзнавців, арешти, терор і вивезення в Сибір не змогли остаточно знищити громадські, наукові та політичні організації Галичини. У цей час УГКЦ фактично залишалася єдиною інституцією незалежного українського життя. Добре усвідомлюючи значення церкви в краї, радянська влада не наважувалася брати приступом цю останню твердиню національного і релігійного духу галичан, остерігаючись ворожих настроїв населення [864, 31]. Таку тенденцію підтверджує у праці “Католицька Церква в минулому і сучасному України” (Філадельфія, 1950 р.) отець І.Нагаєвський: “Першу фазу політики більшовиків оглядом нашої церкви можна схарактеризувати крайно негативною й ворожою, але обережною” [631, 55].

За важких соціально-політичних умов митрополит А.Шептицький став на захист віруючих, церкви та публічно висловив протест радянській владі, що було в час державного терору і репресій сміливим та рішучим кроком. Використовуючи свої митрополичі повноваження, глава церкви вже 17 вересня 1939 р. таємно скликав екзархів УГКЦ для проведення унійної акції на території СРСР, повідомивши Ватикан про ці заходи постфактум. Єпископ М.Чарнецький мав здійснити місійну акцію на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші, отці К.Шептицький – у Росії та Сибіру, Й.Сліпий – на Наддніпрянській Україні, призначений для цього у вересні 1940 р. А.Неманцевич – у Білорусії [903, 114]. Наступним кроком митрополита Андрея було проведення архієпархіальних соборів (у грудні 1939 та у травні 1940 рр.), на яких підкреслювалася важливість рішень церковних соборів: категорична вимога не залишати церковних посад, надавати першочергового значення виконанню заповідей віри та церкви [1030, 433]. Аналізуючи події 1939 р. митрополит А.Шептицький згодом писав: “Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила майже повну руїну нашого бідного і обездоленого народу” [947, 273].

Відступ Червоної армії у 1941 р. перед наступаючими фашистськими військами супроводжувався численними кривавими розправами над мирним населенням, ув'язненими, серед яких було багато представників патріотичної інтелігенції, служителів церкви, активістів релігійного руху і просто мирних, ні в чому не винних людей. За даними історика О.Субтельного, масові вбивства відбулися у Львові, Самборі та Станіславі, що в Галичині, де загинуло близько 10 тис. в'язнів, та Рівному і Луцьку на Волині, де загинуло ще 5 тис. [876, 400]. У якійсь мірі ці розправи над невинними жертвами припинив напад гітлерівської Німеччини на СРСР. Тому не дивно і зрозуміло, що греко-католицька ієрархія вітала німецьких окупантів-визволителів з-під більшовицького іґа [878, 28].

Дослідження свідчить, що структура Української Греко-Католицької Церкви в роки німецької окупації зазнала значних змін. Греко-католицька митрополія в цей час складалася з трьох єпархій: архієпархія Львівська – її головою був кир А.Шептицький, який був також і митрополитом Галицької церковної провінції.

Єпархію Перемиську очолював єпископ Й.Коциловський, а Станіславську – єпископ Г.Хомишин. Апостольські візитатури були на Лемківщині – А.Малиновський і Волині – М.Чарнецький [880, 365]. Для допомоги в управлінні церквою митрополитові і єпископам в єпархіях допомагали капітули. Допоміжним судово-адміністративним органом митрополита була консисторія. Канцелярія здійснювала посередництво між митрополичим ординаріатом і деканатами, парафіяльними чиновниками. Наступною ланкою був церковний суд, який займався вирішенням шлюбних справ, уточненням метричних записів, зміною віросповідання та ін. Найнижчою інстанцією греко-католицької ієрархії були деканальні уряди, які склалися з декана або адміністратора деканату і віце-декана. Останній переважно виконував функції наглядача народних шкіл [933, 305]. Митрополичий ординаріат доручав усім деканатам перевіряти педагогічну працю священників у школі, катехизацію молоді в церкві та освітніх закладах. Церковний суд вважав занедбання катехизацією дітей серйозною провиною, за яку священника могли позбавити навіть парафії. Владика Андрей наголошував: “Душпастиря, котрий бодай 4 години на тиждень над тим не працює, уважаю недбалим і недостойним священником” [1030, 56]. Адміністративно Львівська архієпархія поділялась на п’ять протопресвітератів: Галицький, Золочівський, Львівський, Стрийський і Тернопільський. Ці протопресвітерати підрозділялись на деканати. В період німецької окупації в цілій архієпархії було їх п’ятдесят чотири [880, 367].

Згідно з інформацією, яка була надрукована у “Мартирології Українських Церков” (Торонто-Балтимор, 1985 р.), на кінець німецької окупації 1944 р. у Львівській архієпархії нараховувалося 1267 парафій, 1261 церков, 1061 священник. Також було 53 монастирі – василіан, студитів, редемптористів, в яких жили 271 чернець і 419 черниць. У Перемиській єпархії на 1943-1944 рр. нараховувалося 620 парафій, 1268 церков, 700 священників. На терені єпархії було 66 монастирів. На 1943-1944 рр. у Станіславській єпархії нараховувалося 465 парафій, 886 церков, 482 священника. На терені єпархії було 68 монастирів [584, 56-57]. Узагальненням даних кількісного складу УГКЦ в період Другої світової війни може служити нижчеподана порівняльна таблиця трьох релігійних об’єднань в Галичині [979, 21].

Таблиця 5.1

**Кількість релігійних громад і чисельність віруючих
у Західній Україні станом на 1939-1948 рр.**

Назва культів	Було						Станом на 1 квітня 1948 р.			
	До 1940 р.		1942-1944 рр.				МОЛИТОВНИХ будинків	служителі культу	віруючих	
	МОЛИТОВНІ будинки	служителі культу	МОЛИТОВНІ будинки	служителі культу	віруючих					
Греко-католицька церква	2725	2949	2725	2723	–	373	288	3800000		
Римо-католицька церква	758	542	652	451	–	241	78	–		
Іудейське віросповідання	657	657	3	3	–	55	54	–		

Запроваджені структурні модифікації церкви засвідчили, що вона докладала максимум зусиль для ефективного продовження своєї діяльності в умовах соціально-політичних катаклізмів. Вбачаючи загрозу для самих підвалин українського християнського суспільства, А.Шептицький робив все для того, щоб церква виконувала свій духовний обов'язок перед народом і була готова структурно та обрядово адаптуватися у воєнний час.

Друга світова війна розколола український народ, виразно окреслила політичні настрої різних його частин. Духовенство греко-католицької церкви, як це було і до приходу фашистської Німеччини, не залишилося осторонь тих суспільно-політичних процесів, які відбувалися в краї. Долаючи труднощі організаційного характеру,

церква розпочала активну діяльність, спрямовану на розвиток національного життя. 1 липня 1941 р. митрополит Андрей привітав проголошення Акта відновлення Української держави, із цієї нагоди видав пастирський лист до українського народу, що був прочитаний по всіх церквах митрополії [683, 136]. Як свідчать історичні джерела, по Західній Україні прокотилася хвиля святкових демонстрацій, масово відбувалися маніфести на підтримку Акта проголошення української державності. З нагоди цієї знаменної події насипали могили і ставили пам'ятні хрести, проходили святкові богослужіння. Священики греко-католицької церкви стали на боці самостійницьких устремлінь українців. Коли у Львові 6 липня 1941 р. відбулася нарада представників української громадськості, метою якої була консолідація всіх сил довкола ідеї відбудови української державності, серед присутніх були відомі релігійні діячі краю: Й.Сліпий, Ю.Дзерович, А.Кахтанюк, Б.Костецький та ін. [881, 425]. У подальшому, в Львові було створено Українську Національну Раду, яка мала намір стати соціально-політичним представником українського народу і “захищати інтереси українців перед німецькою владою” [502, 29]. Її очолив колишній член парламенту К.Левицький, почесним головою був митрополит А.Шептицький, до представництва входив також Й.Сліпий. Але незабаром Національна Рада припинила свою діяльність. Одним із приводів для цього став лист, написаний митрополитом Андреем до рейхскомісара Г.Гіммлера (лютий 1942 р.), у справі вбивства євреїв, а також залучення української молоді до поліції. Митрополит Андрей був чи не єдиною людиною високого соціально-політичного й духовного рангу, яка рішуче запротестувала проти фізичного знищення євреїв [397, 51]. Статистика періоду німецької окупації підтверджує жахливий факт геноциду: з 870 тис. євреїв, які проживали в Західній Україні станом на липень 1941 р., після відступу нацистів у 1944 р. залишилося лише 17 тис. (приблизно 2%) [502, 262]. В пам'ять про цього великого гуманіста в Ізраїлі був встановлений пам'ятник вдячності митрополиту Андрею Шептицькому [947, 273].

Історики церкви (І.Гриньох, В.Іванишин, В.Мокрий, С.Сеник та ін.) одноставно стверджують, що глава УГКЦ дуже скоро зорієнтувався, що припустився помилки, коли висловив свою підтримку німецькій владі. Уже в грудні

1941 р. митрополит переконався, що гітлерівська влада не відповідає християнським засадам [543, 6-9]. У листі до Римського Архієрея (від 31 серпня 1942 р.) владика категорично заявляє, що “... німецька влада є злою, майже диявольською, і то в набагато більшому ступені, ніж більшовицька влада... Ця система брехні, обману, грабунку, карикатури всіх ідей цивілізацій та порятунку...” [936, 25]. Своєрідним підтвердженням злочинної діяльності фашистської влади на Україні служить секретна німецька інструкція, датована листопадом 1942 р. У ній зазначалося, щоб німецька влада закривала культурно-освітні установи, театри, кіно; поширювала аморальність – не карала за аборти; церкви не допускала до згоди [805, 368].

Дослідження показало, що водночас А.Шептицький виступив із рішучим осудом комунізму, уособленням якого був СРСР. Ця теза знаходить у Пастирському посланні А.Шептицького “Осторога перед загрозою комунізму”, датованою 2 серпня 1936 р. Митрополит, звертаючись до українського народу, пише: “Хто допомагає комуністам у їх роботі, навіть чисто політичній зраджує Церкву...” [690, 486-487]. Про загрозу більшовизму йшлося також у пастирському листі “До духовенства” [903, 115]. У листопаді 1942 р. А.Шептицький видав пастирський лист “Не убий!”, в якому докоряв тим, хто чинив вбивства серед свого народу, погрожував відлученням від Церкви, вимагав від пастви ізолюватися від тих, що вбивали, вимагав їх прокляття [878, 109].

Як уже наголошувалося, під час німецької окупації Західної України (1941-1944 рр.) у житті УГКЦ чільне місце належало Львівському Архієпархіальному Собору, започаткованому у 1940 р. Його особливість полягає у тому, що за тривалістю (майже 5 років) і за кількістю сесій (понад 100) він міг би зрівнятися хіба що з Другим Ватиканським Собором. Собори стали своєрідною школою виживання церкви у небачених щодо жорстокості умовах окупаційного режиму. Загартовані Соборами, священники зуміли вистояти війну, окупацію, репресії, сконсолідувати віруючих навколо себе [877, 175]. Так, наприклад, на Соборі 1943 р. був затверджений “Декрет про єдність” [1000, 391]. Правила до Декрету зобов’язували душпастирів уникати тривалого непорозуміння між собою, прищеплювати вірним почуття національної єдності на християнських засадах, застерігати від

братовбивства, не вступати у політичну полеміку, а також виховувати молодь у душі толерантності [12, 45].

Особливу увагу греко-католицька церква надавала вихованню і навчанню учнівської молоді. На урочистій сесії 10 грудня 1942 р. її учасники затвердили 34 правила – своєрідний кодекс християнського виховання [756, 25-26]. Вони були дуже необхідними майже після дворічного панування атеїстичного режиму, а також в умовах деморалізуючого впливу війни. У декреті “Про виховання молоді” зазначалося, що реалізація завдань християнського виховання молоді духовенство мусить вважати за найважливішим обов’язком, головним напрямком душпастирської праці [349, 89]. На засіданні передсоборової комісії (30 листопада 1942 р.) її учасники виробили правила виховання молоді. Зокрема, у 22 правилах зазначалося, що священники мусять бути вихователями молоді, формувати святих християн і праведних громадян, плекати щирю любов до Вселенської церкви та Батьківщини [155, 42]. Митрополичий ординаріат закликав священників до посилення праці над катехизацією учнів у школі і поза нею, зобов’язував душпастирів підтримувати проповідями збіркову акцію, спрямовану на допомогу середньошкільній, фаховій молоді, українським студентам, доручав отцям заохочувати молодь до навчання у різних сферах ремісничих професій [80, 93-94]. Церква також настійливо застерігала молодих людей від нерозважливих вчинків, вчила їх уникати шкідливих впливів, бути обачливими і толерантними, не піддаватися на провокації [174, 132]. Таким чином, Собори налагодили справи віри і зміцнили зв’язок духовенства з керівництвом церкви, забезпечивши активну працю всіх священників Галицької митрополії.

Важлива роль у розвитку богословської науки і шкільництва належало греко-католицькій богословській академії у Львові. Академія відновила роботу восени 1941 р. При цьому церква обходилась без допомоги німецької влади, яка намагалася ослабити її інтелектуальний потенціал. У звіті таємної служби про ситуацію в Україні було чітко сказано, що головна небезпека для німецької влади в Україні полягає не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а у зрілості національної свідомості, безпосередньо пов’язаної з рівнем освіти [878, 61]. Богословська академія діяла на зразок католицьких університетів. Очолював її ректор,

якого призначав митрополит терміном на три роки. За період німецької окупації в академії діяло два факультети – теологічний і філософський [995, 7]. Порівняно з довоєнним періодом склад професорської колегії академії помітно змінився. За довідником Львівської архієпархії 1943 р., опублікованому на початку 1944 р. у Львові, професорська колегія Богословської академії налічувала в той час 27 осіб [878, 63]. В академії викладалися такі дисципліни: догматика й апологетика, аскетика і містика, гомілетика, канонічне право, історія церкви, біблійна наука, наука моральної та пасторальної літургії [993, 15]. В 1941-1942 академічному році кількість студентів становила 117 звичайних, 14 надзвичайних, 16 абсолювентів [994, 8]. На підставі вищесказаного робимо висновок, що греко-католицька академія виконала важливу просвітительську роль у житті українців в умовах німецької окупації, з її лав вийшла високоосвічена інтелігенція, яка сприяла розвитку духовності українського народу в державотворчому і націотворчому процесах.

Одночасно з богословською академією восени 1941 р. було відновлено діяльність Богословського наукового товариства. У його роботі, як у 1920-х рр., брали участь викладачі академії. Друкованим органом обох інституцій був кварталник “Богословія”, редагований Й.Сліпим. Часопис мав на меті піднести наукову богословську творчість, виховувати нові кадри. Тут друкувалися статті кращих представників богословської думки та історії греко-католицької церкви – Т.Галуцинського, Г.Костельника, А.Іщака, В.Лаби, Є.Скрутеня та ін. Ректорові Й.Сліпому вдалося також видати третій том публікації “Греко-Католицька Богословська Академія у Львові у третьому трьохлітті свого існування 1934-1937” (Львів, 1941 р.). Передбачалося видрукувати другу частину нарисів про Святі тайни, який мав велике науково-богословське значення. Й.Сліпий намагався заповнити значну прогалину в богословській літературі церкви і видати підручник для священників, що відповідав би вимогам наукової методології, з понятійним апаратом, усталеною богословською термінологією, тобто з узгодженням питань і проблем православної церкви [878, 65].

Під час німецької окупації у Львові було створено наукову комісію для перекладу Літургії українською мовою. До її складу входили видатні богослови

церкви і світські мовознавці. Очолював комісію Й.Сліпий. Весною 1944 р. комісія переклала Службу Божу літературною українською мовою. Проте другий прихід радянської влади перешкодив появі цієї праці [811, 257].

Не залишилась поза увагою Греко-Католицької Церкви й культурно-просвітницька праця. Чималу роботу було проведено для відновлення діяльності товариства “Просвіти” й інших організацій, що раніше діяли у краї. Очолювали ці осередки у різний час греко-католицькі священики. Однак командування поліції безпеки і СД в Україні дало вказівку не допускати нових місцевих організацій товариства “Просвіта” [484, 195]. Українські культурні потреби до уваги не бралися, навпаки, окупанти всіляко знищували слов'янські культурні досягнення. Така політика у підсумку повинна була полегшити колонізацію загарбаних земель.

Важливим засобом публічного спілкування з віруючими була релігійна преса, кількість якої з кожним роком зменшувалася, оскільки окупаційна адміністрація дозволяла друкувати релігійну літературу українською мовою в обмеженому обсязі і піддавала її суворій цензурі. Окрім квартальника “Богословія”, виходив також щомісячник “Львівські архієпархіальні відомості” і журнал “Місіонар Пресвятого Серця Ісусова” [882, 171].

Таким чином, незважаючи на постійний контроль німецької влади, греко-католицька церква відновила діяльність закритих радянською владою Богословської академії, Богословського наукового товариства і низку видавництв, що сприяло розвитку національно-релігійного життя та шкільництва, збереженню духовності народу, утвердженню християнських моральних засад у суспільстві.

Важливим для розкриття даного аспекту проблеми є розгляд деяких головних положень у взаєминах УГКЦ й українського національно-визвольного руху в 30-40-х рр. ХХ ст., зокрема в площині теоретичних засад виховної діяльності. На думку сучасних істориків (І.Голубченка, О.Зайцева, М.Швагуляка, Б.Яцуна), а також вчених діаспори (Б.Будуровича, І.Лисяка-Рудницького, О.Мотиля, М.Сосновського), ставлення УГКЦ до суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях, зокрема до революційного національно-визвольного руху під проводом Організації Українських Націоналістів (далі ОУН – авт.) потрібно досліджувати і розглядати у

контексті загальних тенденцій історичного розвитку. Загальновідомо, що український національний рух як суспільно-політичний рух галицьких українців був спрямований на формування української нації та здобуття нею державної незалежності. Головним організаційним виразником цієї течії була Організація Українських Націоналістів під проводом Є.Коновальця [680, 43], а ідейним натхненником – відомий український публіцист Д.Донцов, який, проте, не був членом цієї організації [326, 13]. Історик О.Субтельний стверджує, що український інтегральний націоналізм не спирався на ретельно обґрунтовану систему ідей. Він скоріше ґрунтувався на ряді ключових понять, основна мета яких полягала не в тлумаченні дійсності, а у спонуканні людини до дії [876, 382]. Для популяризації своїх поглядів інтегральні націоналісти міфологізували українську історію, плекаючи своєрідний культ боротьби, самопожертви та національного героїзму [325, 284]. Наголосимо, що інтегральний націоналізм не був радикально новою ідеологією, він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як інтегруючий, консолідуючий та державотворчий чинник у житті нації [573, 15].

Провідні діячі ОУН вважали, що в час боротьби за національне визволення і на етапі утвердження національної держави усі українці мають бути максимально об'єднанні навколо найвищого ідеалу – ідеї національної державності, тому відкидали ідеологічний і політичний плюралізм у формі багатопартійності як перешкоду на шляху до цього. Цим теоретичним засадам відповідала політична практика організації, одною з суттєвих форм якої був збройний терор проти “ворогів України” [211, 6].

Аналіз джерельної бази дослідження свідчить, що у 1930-х рр., коли в Галичині загострилося суспільно-політичне життя, посилювався гніт польського режиму проти українського руху, – зростає вплив ОУН, особливо на учнівську та студентську молодь [191, 50-51]. Дослідник національно-визвольного руху І.Голубченко зазначає, що греко-католицьке духовенство в цей період бере курс на зближення з українськими націоналістами, особливо коли на чолі ОУН стає А.Мельник [180, 289]. Варто наголосити на значенні релігії в системі організованого

українського націоналізму. Упродовж тривалого періоду цю ділянку роботи в ОУН розробляв М.Вікул. На Першому Конгресі ОУН (27.01. – 03.02.1929 р.) ним було виголошено реферат “Релігійне питання в Україні”, який ліг в основу прийнятої Конгресом релігійної політики організації. Будучи одним із головних діячів ідеологічної реферантури організації М.Вікул розробляв такі важливі питання, як роль релігії в житті нації, співвідношення церкви та держави в майбутній незалежній Україні [932, 196]. Загалом, на початку 1930-х рр. були створені ідеологічні принципи та моральні засади виховання членів ОУН, зокрема “Десять заповідей націоналіста” (автор С.Ленкавський) [752, 3], “12 прикмет характеру українського націоналіста” (автор О.Мащак) [772, 13-18], і “44 правила життя українського націоналіста” (автор З.Косак) [12, 82].

На думку дослідника освітньо-виховної діяльності ОУН-УПА на західноукраїнських землях В.Кульчицького, визначальними чинником у стосунках Греко-Католицької Церкви й українського національного руху в Галичині в 20-40-х рр. ХХ ст. був високий ступінь взаємозв’язку і навіть взаємозалежності між ними. Така тенденція зумовлювалася тим, що обидва рухи – релігійний і національний були традиційними і природними виразниками життєвої постави та ідентичності галицьких українців [515, 108]. Доказом цьому є той факт, що більшість керівників національно-визвольного руху, проводу ОУН та УПА в Західній Україні були вихідці з родин греко-католицького духовенства. Вони вважали церкву духовним центром національного опору, джерелом його християнської моральності. Так, наприклад, керівник Центрального проводу ОУН і повстанського руху С.Бандера був сином пароха с. Старий Угрин Калуського району; вихідцями із сімей священників були М.Турчманович, Я.Барановський, І.Гриньох, В.Охрімович, З.Лещинський, В.Ленкавський та ін. [180, 291]. З іншого боку, значна частина духовенства були провідними діячами і членами українських громадських і політичних організацій у межах українського національного руху. Серед них були прелат, крилошанин греко-католицької митрополії отець Л.Куницький – член центрального комітету УНДО, отець М.Блозовський – член проводу Фронту Національної Єдності, отець Я.Чемеринський – один із провідних діячів ОУН у середині 1930-х рр.

Узагальнюючи характеристику взаємин УГКЦ й українського національного руху в Галичині в міжвоєнний і воєнний період зазначимо, що окрім названої вище традиційної та органічної спільності двох рухів, елементи взаєморозуміння та співпраці відбувалися у таких координатах:

1) Дуже важливе значення мала певна спорідненість національної та релігійно-конфесійної тотожностей галицьких українців. На думку доктора педагогічних наук М.Чепіль, греко-католицизм та українська національна ідея взаємно посилювали одне одного у їх протистоянні з іншими відмінними національними та конфесійними ідентичностями. Це зумовлювало стабільну близькість інтересів церкви і національного руху та спонукало їх до пошуку взаєморозуміння навіть за умови значних суперечностей [1010, 295].

2) Творення українського національного руху, а відтак української нації в Галичині в кінці XIX – першій половині XX ст. було великою мірою заслугою широкомасштабної культурно-просвітньої діяльності церкви. Представники духовенства були незамінними популяризаторами української національної ідеї серед селянства. Церква, в міру своєї активної участі в українському націотворчому процесі була важливим чинником у процесі національно-духовного відродження України, вона взяла на себе моральну, духовну та політичну відповідальність за збереження етнічної самобутності українців [919, 182].

3) Церква і національно-визвольний рух в 1920–40-х рр. в основному були близькі до взаємовизнання й узгодження ідеологічних засад одне одного. Церква трактувала патріотизм і націоналізм як позитивні суспільні чесноти, якщо вони, принаймні, не суперечили світоглядним та етичним засадам християнства [180, 290].

4) Греко-католицький єпископат та представники поміркованого напрямку в українському національному русі мали близьке бачення тактики суспільно-політичної діяльності галицьких українців. Вони спільно відстоювали необхідність легального, парламентського шляху забезпечення українських національних інтересів у межах соціально-політичної системи Польщі. У свою чергу, головною причиною суперечностей між церквою і ОУН у міжвоєнний період була розбіжність позицій обох сторін щодо застосування збройної боротьби у формі терору проти

польського окупаційного режиму [249, 103]. Єпископат церкви офіційно неодноразово засуджував антипольський збройний терор ОУН як такий, що суперечить християнській етиці [878, 104]. 27 липня 1943 р. представники польської громадськості через канцлера УГКЦ І.Бучка потрапили на прийом до митрополита, який закликав вірних до християнського миру. Його підтримав Український Центральний Комітет В.Кубійовича, який звернувся з відозвою до молоді. У листопаді 1943 року вийшов пастирський лист греко-католицьких єпископів [879, 61].

Опікуючись духовним світом та моральним рівнем українців-галичан, митрополит А.Шептицький особливо наголошував на небезпеці комунізму та “модерного” радикального націоналізму. Митрополит Андрей виступав проти макіавеллівського принципу політики “мета виправдовує засоби”, яке було взято на озброєння представниками політичного радикалізму [88, 76]. Він висловлював переконаність у тому, що: “Божий закон не був би Божим, якщо який-небудь політичний огляд міг би спинювати його силу ... Така наука в наших часах баламутить і зводить на бездоріжжя нашу молодь” [1035, 14]. Драма стосунків митрополита з національно-визвольним рухом полягала в тому, що ОУН категорично відкидала принципи християнського патріотизму, офіційно не заявляючи про конфронтацію з церквою, її главою, а митрополиту А.Шептицькому так і не вдалося віднайти бездоганну модель ставлення до націоналізму, дистанціюватися від радикальних його проявів [114, 480-481]. Проте названі вище суперечності не могли підірвати переважно позитивний характер тогочасних взаємин між церквою і українським національним рухом у Галичині.

Як свідчить аналіз історичних документів, поширення й утвердження ідеї національної єдності в період німецької окупації стає визначальним у діяльності церкви [180, 293]. На основі вивчення листів і послань митрополита Андрея воєнного періоду стверджуємо, що греко-католицька церква гостро засуджувала ворожнечу і ненависть серед українців, що провокували громадянську війну і вели до роз’єднання. 7 липня 1941 р. А.Шептицький надіслав лист до А.Мельника, зазначаючи: “Вся українська громадськість вимагає як обов’язково необхідну передумову Вашу

взаємну згоду з Бандерою і припинення цієї суперечки, такої страшної і шкідливої для української справи” [881, 426]. Греко-католицькі ієрархи розуміли, що міжусобиця не дасть позитивних результатів, вона призведе до знищення українського населення, тому вирішено було ліквідувати суперечки між мельниківцями і бандерівцями, переконати їх припинити терористичні акти [593, 294].

На переконання історика УГКЦ Я.Стоцького, проблема взаємодії між ОУН-УПА і УГКЦ – тема окремого дослідження [865, 30]. Греко-католицькі священики у роки німецької окупації разом із церковним активом і керівництвом національно-визвольного руху активно працювали на ниві духовного відродження населення. Пастирі турбувалися про освіту і культуру мирян, брали активну участь у проведенні громадсько-просвітницьких заходів, створенні бібліотек, хат-читалень товариства “Просвіта” та ін. Так, у Львові відбувся фестиваль української пісні. “Краєвий Інститут Народної Творчості” (КІНТ), який очолив отець С.Сапрун за 1941-1944 рр. влаштував понад 700 концертів. КІНТ став осередком пропаганди різних видів народної творчості як засобу національного виховання [878, 67]. Разом із націоналістичними силами, населенням краю священики будували і висвячували у селах символічні національні могили героям-борцям, що полягли у боротьбі за Україну. Учасники національно-визвольних змагань у період Другої світової війни свідчать, що були непоодинокі випадки, коли греко-католицькі священики приходили в криївки і сповідали безнадійно поранених воїнів УПА або у себе в хаті давали шлюб подружжю з підпілля [272, 64]. Такі факти підтверджують секретні документи радянських органів безпеки: “... греко-католицькі священики у деяких випадках брали безпосередню участь в бандах ОУН або надавали бандитам різносторонню допомогу” [324, 66]. Наприклад, священик Р.Лиско із с. Гончарівка Золочівського району переховував у своєму господарстві деяких керівників підпілля, зокрема Р.Шухевича. Парох села Розгірче Соколівського району М.Козак неодноразово відправляв молебні у загонах повстанців, підтримував зв’язок з головнокомандуючим УПА генералом Тарасом Чупринкою [180, 296]. В інформаційній записці секретаря обкому КП(б)У М.Слоня: “Про ліквідацію

Гошівського греко-католицького чоловічого монастиря ордена “Василіан” також зазначалося, що “... монахи сприяли активним учасникам ОУН в озброєній боротьбі проти радянської влади” [981, 2]. Згідно архівних даних на 1 жовтня 1945 р. на Тернопільщині нараховувалося 12 монастирів і 18 монаших груп УГКЦ. Із них було 8 чоловічих монастирів і 4 жіночих [259, 7]. Після так званого Львівського “собору” до кінця 1946 р. всі монастирі УГКЦ на Тернопільщині були заборонені як такі, що не підпорядковувалися Московському патріархату [225, 34]. Про те, що після “Собору” 1946 р. монаше життя було майже паралізоване, а за чернецтвом був встановлений посилений нагляд переконливо свідчить таблиця 5.2 [980, 103].

Після капітуляції Німеччини в травні 1945 р. радянський режим зміг організувати систематичні й широкі заходи, спрямовані на знищення ОУН-УПА. Щоб залякати населення й позбавити повстанців підтримки народу, людей виселяли із районів розташування УПА, депортуючи до Сибіру сім'ю кожного, хто був пов'язаний із рухом опору. За підрахунками істориків, у період з 1946 по 1949 рр. було виселено близько 500 тис. західних українців [876, 425].

Таблиця 5.2

Кількість греко-католицьких монастирів і монахів станом 1947-1950 рр.

Назва області	Греко-католицькі монастирі	
	Було на 01.03.1947 р.	Залишилось на 01.03.1950 р.
Львівська	5 монастирів; 160 монахів і монахинь	3 монастиря; 136 чоловік
Станіславська	9 монастирів 127 чоловік	4 монастиря 38 чоловік
Закарпатська	8 монастирів 83 чоловік	1 монастир 27 чоловік

Хоч окремі невеликі загони УПА продовжували діяти до середини 1950-х рр., з усіх практичних міркувань УПА та ОУН на Україні перестали існувати як

організації після смерті генерала Р.Шухевича.

Таким чином, політика німецько-фашистських окупантів стосовно Греко-Католицької Церкви ґрунтувалася на цілому ряді суперечливих дозволів та обмежень. Нацисти намагалися показати себе у ролі захисників церкви, розгорнули в пресі активну кампанію за віру, заохочували урочисте відзначення християнських свят тощо. Проте, з самого початку політика окупантів була спрямована на обмеження релігійної діяльності та перешкодження міжконфесійної солідарності. Німецька адміністрація побоювалася, що зі зміцненням церкви вплив влади на неї може зменшитись. Тим більше, що створення української загально-національної церкви неминуче привело б до зростання національної свідомості. Попри всі труднощі окупаційного режиму УГКЦ виразно окреслила свою позицію для консолідації релігійного і національного життя українського народу. Важливу роль у справі порозуміння церков належить особистим контактам митрополита Андрея з православними ієрархами.

Митрополит А.Шептицький був єдиним політиком і духовним лідером, котрий наважився протестувати проти масових убивств євреїв. Особливу турботу владика церкви виявляв до навчання та виховання підростаючого покоління, закликав священиків до посилення праці над катехизацією учнів у школі і поза нею, зобов'язував душпастирів підтримувати проповідями збіркову акцію, спрямовану на допомогу середньошкільній, фаховій молоді, українським студентам, доручав отцям заохочувати молодь до навчання у різних сферах ремісничих професій.

Незважаючи на постійний контроль німецької влади, греко-католицька ієрархія в період німецької окупації зуміла відновити роботу Богословської академії, Богословського наукового товариства, релігійної преси, що сприяло розвитку національно-релігійного життя та шкільництва, збереженню духовності народу, утвердженню християнських моральних засад у суспільстві.

Важливим засобом публічного спілкування з віруючими була релігійна преса. Окрім кварталника “Богословія”, виходив також щомісячник “Львівські архієпархіальні відомості” і журнал “Місіонар Пресвятого Серця Ісусова”.

Долаючи різнобічні труднощі організаційного характеру, церква брала

активну участь в розвитку національного життя, зокрема культурно-просвітницької праці. Значна робота спрямовувалася на відновлення товариства “Просвіта”, осередки якого здебільшого очолювали греко-католицькі священники. Особливу увагу приділялося вирішенню соціальних питань, зокрема посилюваної допомоги пораненим воїнам, збір харчових пайків для полонених, організація в голодуючих місцевостях так званих народних кухонь, надання матеріальної допомоги сім'ям загиблих, сиротам та ін.

Висуваючи різні національно-патріотичні гасла, греко-католицьке духовенство добивалося розширення впливу на маси своєю ідеологією, що передбачало зближення релігії і націоналізму. Церква трактувала патріотизм і націоналізм як позитивні суспільні чесноти, за умови, якщо вони не суперечили світоглядним та етичним засадам християнства. ОУН рішуче виступала проти насильної ліквідації московським режимом УГКЦ і підтримувала греко-католицьке духовенство, яке було змушене вести свою душпастирську та просвітницьку роботу в підпіллі.

5.2 Процес ліквідації Української Греко-Католицької Церкви: причини і наслідки (1946-1953 рр.)

Нова політико-ідеологічна ситуація та нові соціально-економічні реалії на західноукраїнських землях визначили необхідність більш радикальних дій радянської влади у ставленні до УГКЦ. Виходячи з того, що взаємини Української Греко-Католицької Церкви й українського національного руху розглядалися через призму високого ступеня їх взаємозалежності, оскільки обидва рухи були традиційними і природними виразниками життєвої постави та ідентичності галицьких українців, церква трактувалася владою як надзвичайно суттєва перешкода на шляху формування атеїстичного світогляду населення Західної України. Загалом, станом на 1943 р. Галицька митрополія разом із Мукачевською і Пряшівською єпархіями та з Лемківською апостольською адміністрацією налічували 4488 церков і каплиць, 203 монастирі, богословську академію, 5 духовних семінарій, 2987 священників, 1610 монахів і монахинь, 540 богословів і 35 видавництв [863, 28]. Документальні матеріали свідчать, що після звільнення Західної України від фашистських загарбників на цій території точилася кровопролитна боротьба з тоталітарним режимом, діяльність якого населення краю сповна відчуло одразу в перші дні “визволення по-радянськи” 1939 р. і більше не хотіло перебувати в полоні страху і масових репресій з боку апарату НКВД. Оскільки миттєве, відкрите знищення УГКЦ могло привести до небажаних наслідків, а саме посилення партизанської боротьби викликати масові заворушення населення, небажану реакцію Ватикану, а можливо – і протести з боку іноземних держав, – владою був взятий курс на поступове, планомірне руйнування церкви [559, 52]. Радянське керівництво намагалось реалізувати свій задум таким чином, щоб, принаймні здалося, наче УГКЦ саморозпустилася через внутрішні протиріччя, а духовенство і віруючі “повернулися до російського православ’я”. На переконання історика Б.Боцюрківа, підготовка до “оправославлення” Галичини почалася ще за першої радянської окупації Західної України (1939–1941 рр.). На це вказують ряд факторів: а) прилучення православного Кременецького повіту (з православним єпископом у Кременці та Почаївською Лаврою) до Тернопільської області в 1939 р.; б) шантажування органами НКВД

отця Г.Костельника з метою очолити антиватиканський рух; в) заходи Московської Патріархії в 1940-1941 рр. щодо призначення свого єпископа у Львові для поширення православ'я в Галичині. Проте нестабільна міжнародна ситуація напередодні Другої світової війни не дозволила реалізувати план “возз'єднання” УГКЦ [55, 106].

Вивчення широкого кола джерел, а зокрема залучення до наукового обігу розсекречених архівних матеріалів колишніх радянських спецслужб, дозволяє стверджувати, що у знищенні УГКЦ були зацікавлені рівною мірою як держава, так і Російська Православна Церква (далі РПЦ. – авт.), яку режим перетворив на державну інституцію, щоб отримати додаткове зняття для пропаганди своєї політики в багатонаціональному СРСР [929, 7]. Російська Православна Церква, стоячи на позиціях панславізму, прагнула поширити свій вплив далі на Захід. Зрозуміло, що в результаті ліквідації УГКЦ, РПЦ могла розраховувати на приєднання нових єпархій, отримання додаткових матеріальних прибутків. Виходячи з того, що на 1 жовтня 1945 р. в Дрогобицькій області діяли всього 2 православні церкви, у Львівській – 11, а в Станіславській – 6 [127, 336], перспективи розвитку православ'я в Західній Україні без радикальних змін у вигляді знищення УГКЦ були досить примарними.

У травні 1945 р. московський патріарх Алексій, звернувся з новим посланням “Пастирям і віруючим Греко-Католицької Церкви, мешканцям західних областей Української РСР”, в якому закликав духовенство і віруючих відмовитися від послушенства Ватиканові і повернутися в лоно православної церкви. Окрім цього, патріархія, за підтримки державних структур, почала направляти православних священників на звільнені греко-католицькі парафії. Так, якщо православне духовенство у Тернопільській області на квітень 1946 р. становило 161 священник і 25 дияконів, котрі обслуговували 154 храми РПЦ у так званих волинських районах області, то на кінець 1949 р. в області числилося 812 церков, із котрих 756 було зареєстровано, а 66 – ні; також було зареєстровано 389 священників РПЦ, 54 диякони і 317 псаломщиків [228, 2]. Слідом за згаданим посланням патріарха Алексія здійснювалися й подальші напади та наклепи на УГКЦ. Наприклад, коли в квітні 1945 р. каральні органи НКВД проводили арешти католицьких ієрархів і десятків духовенства, РПЦ старалася дати “ідеологічне обґрунтування” цим репресіям і

відверто підтримувала акції радянської влади, що знайшло своє реальне відображення у статтях митрополита Веніямина “Про Римську Католицьку Церкву” і єпископа Миколая “Воюючий католицизм” [186, 166]. Окрім цього, щоб у колишніх греко-католицьких церквах поступово почати впровадження у богослужіннях стиль московського православ’я та прискорити процес “возз’єднання” УГКЦ з московською церквою, синодом РПЦ (12.12.1949 р.) було прийнято ряд рішень: в жодному разі не допускати згадування під час богослужінь імені Папи Римського; вдатися до рішучих заходів щодо зняття у всіх храмах єпархій образів святого Й.Кунцевича та греко-католицьких владик; наполягати на заміні антимінсів у всіх уніатських храмах; провести для возз’єданого духовенства короткотривалі ознайомлюючі курси з основ православної науки; заборонити продаж греко-католицьких молитовників та ін. [980, 7].

Дослідження показало, що на перших порах взаємовідносини між радянською владою та УГКЦ не виявляли істинних намірів режиму. Після встановлення радянської влади церква зайняла до неї лояльну й обережну позицію. Про це свідчать наступні факти: у жовтні 1944 р. митрополит А.Шептицький надіслав листа до Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР, у якому висловлювалося побажання і готовність до нормалізації відносин з радянською владою [1059, 135]; в грудні 1944 р. митрополит Й.Сліпий, що замінив померлого А.Шептицького, надіслав делегацію до Москви, яка отримала запевнення від імені Ради у справах РПЦ при Раднаркомі СРСР І.Полянського, що їй буде дозволено вільне відправлення богослужінь [182, 212]; у березні 1945 р. Й.Сліпий звернувся у Львівську обласну Раду з проханням дозволити церкві надавати моральну та матеріальну допомогу пораненим і хворим [127, 336].

Аналіз матеріалів дослідження свідчить, що вже на початку 1945 р. Москва, впевнена в успішному закінченні війни, вирішила активізувати свої дії у ставленні до “внутрішніх ворогів”, надаючи наказ відповідним структурам розробити цілий комплекс заходів для ліквідації УГКЦ. У цей період акцентується увага на необхідності створення у середовищі греко-католицького духовенства ініціативної групи з підготування переходу УГКЦ у лоно православ’я [821, 4]. Головну роль у

цій справі було доручено Наркоматові державної безпеки на чолі з С.Каріним-Даниленком, підполковником держбезпеки, котрий своїми діями довів до “саморозпуску” в січні 1930 р. УПАЦ [55, 108].

Як стверджують дослідники історії УГКЦ (І.Білас, Б.Боцюрків, Ю.Волошин та ін.), ідеологічно-партійна машина розпочала підготовку громадської думки до можливих змін у долі церкви, що передбачали її повну ліквідацію [37, 49]. Початок антиуніатської кампанії передувала публікація 8 квітня 1945 р. в газеті “Вільна Україна” статті В.Россовича (псевдонім Я.Галана – авт.) “З хрестом чи ножем?”, у якій різко критикувалася діяльність митрополита А.Шептицького [556, 9], а також пропонувалося греко-католикам повернутися “до віри предків православ’я” [414, 454]. Незабаром розпочались арешти вищого духовенства: 11 квітня 1945 р. органи НКВД заарештували митрополита Й.Сліпого, єпископів М.Будку, М.Чарнецького, Г.Хомишина та І.Лятишевського [589, 309]. Згодом, було заарештовано членів Львівської та Станіславської капітул, а студентів-богословів було демобілізовано до лав Червоної армії [194, 226]. Митрополита Й.Сліпого та єпископів УГКЦ звинувачували у “контрреволюційній діяльності, шпигунстві на користь Ватикану, ворожому ставленні до СРСР та паразитичному способі життя” [776, 104]. Подібні злочини приписувалися й іншим відомим греко-католицьким священикам, професорам богословської академії та Духовної семінарії у Львові [738, 363]. Одразу ж після арешту греко-католицьких ієрархів на посаду єпископа Львівського і Тернопільського був призначений протоієрей однієї з київських церков, професор богослов’я М.Оксінок, який згодом став одним із найактивніших учасників акції по ліквідації УГКЦ [486, 44].

Як було вже зауважено, після проведення репресій справа ліквідації церкви повинна була перейти до “Ініціативної групи”, яка була створена 28 травня 1945 р. у Львові. До її складу ввійшли: Г.Костельник, настоятель Преображенської церкви у Львові; М.Мельник, парох Нижанкович і генеральний вікарій Перемишльської єпархії, А.Пельвецький, парох Копиченець, декан Гусятинського деканату, представник Станіславської єпархії [37, 49]. На посаду голови цієї “групи” владні структури призначили отця Г.Костельника. Зазначимо, що постать отця

Г.Костельника була ключовою і водночас найбільш трагічною серед учасників групи. Він здобув високу репутацію серед віруючих церкви як непересічний інтелектуал, талановитий проповідник, педагог, богослов, письменник, багатолітній редактор популярного релігійно-церковного часопису “Нива”. У своїй науково-педагогічній діяльності, численних богословських розвідках Г.Костельник ніколи не приховував своїх симпатій до “східних підвалин” у будові греко-католицизму, виступав як противник латинізації церкви, руйнування її національного духу. Саме такі позиції авторитетного і знаного священника, на думку властей, варто було використати у справі “возз’єднання” церков [565, 235]. З позиції сьогодення, дослідникам історії УГКЦ залишається лише здогадуватись, якими саме мотивами керувався відомий вчений-богослов, даючи свою згоду очолити “Ініціативну групу”. На думку Б.Боцюрківа, отець Гавриїл був переконаний, що керівництво церкви вже ніколи не повернеться з ув’язнення, як і радянська влада за жодних обставин не дозволить офіційній діяльності церкви, тому його обов’язком було прийняти з рук влади тимчасовий пост адміністратора Львівської архієпархії [55, 109]. Можна погодитись із твердженням історика І.Біласа про те, що вплинути на позицію отця Г.Костельника у той нелегкий час міг шантаж із боку НКВС за попередню антирадянську діяльність у пресі в 1930-ті рр. [37, 221]. У свою чергу отець І.Гриньох вважає, що слабким місцем отця Гавриїла була його безмежна любов до родини, особливо до заарештованих синів [186, 168]. Дії отця Г.Костельника сьогодні можна трактувати по-різному: пов’язувати їх із духовною кризою, намаганням врятувати церкву, можливістю реалізувати своє бачення розвитку церковної організації, врешті-решт страхом. Однак, більшість вищеназваних дослідників одностайні в тому, що мотиви його дій були продиктовані крайнім прагматизмом та упереджено злими намірами. Таку позицію, зокрема, відстоював отець Г.Будзиновський: “... Коли Церква опинилася під ударами, він (Г.Костельник – авт.) перший зрадив її, божа служба в Католицькій Церкві загрожувала тюрмою ... Його хвалять безбожники і це найбільша ганьба для його пам’яті” [62, 217].

28 травня 1945 р. “Ініціативна група по возз’єднанню Греко-Католицької Церкви з РПЦ” звернулася до Ради Народних Комісарів УРСР із листом-проханням

затвердити її як представника греко-католицького духовенства [632, 11]. У відповідь уповноважений Ради у справах РПЦ при РНК УРСР П.Ходченко направив листа, згідно з яким “Ініціативна група” проголошувалася “єдиним тимчасовим церковно-адміністративним органом, якому надавалося право керувати греко-католицькими парафіями в західних областях України”, а також “проводити справу їх возз’єднання з РПЦ” [544, 279]. Про цілковиту підтримку дій “Ініціативної групи” з боку вищого партійного керівництва УРСР на нараді секретарів обкомів партії, начальників НКВС і НКДБ західних областей України (16 липня 1945 р.) наголошував М.Хрущов: “Удар, який ми нанесли Сліпому, виявився дуже вдалим ... Нам вигідно, щоб уніати перейшли в православну віру. Це політика, щоб відірвати від Риму і прилучити до православної церкви” [347, 381].

Ліквідація УГКЦ – могутньої церковної організації, яка споконвічно опиралася на майже стовідсотковий рівень релігійності населення західноукраїнських земель, – для компартійного керівництва СРСР була проблематичною справою. Її активна соціально-педагогічна позиція могла стати на перешкоді радянським планам прискореної інтеграції регіону. Органами влади впроваджувалися заходи щодо насичення західного регіону представниками інших територій України, переважно зі сходу, серед яких були вчителі, лікарі, радянські та партійні працівники. З матеріалів архівних фондів дізнаємося, що до кінця 1940-х рр. тільки вчителів до сільської місцевості було направлено майже 44 тис. чоловік [816, 47]. Хоча цей факт і можна пояснити значним розширенням мережі загальноосвітніх шкіл у повоєнний період, у той же час представники місцевої інтелігенції часто не мали змоги займатися педагогічною діяльністю через нібито політичну неблагонадійність. Аналіз джерел показує, що обкоми та обласні відділи освіти східного регіону УРСР, виконуючи рознарядки на відрядження працівників освіти до західних областей, зустрічали серйозні труднощі насамперед політичного характеру. Зауважимо, що упродовж лише 1944 р. до західних областей України було відряджено на керівну роботу в апарати відділів освіти 303 працівники, серед яких 29 – з Ворошиловградської області, 24 – Київської, 42 – Полтавської, 51 – Харківської, 16 – Чернігівської та 73 – з наркомату освіти УРСР [800, 21]. Вони, як і

ті, кому доводилося від'їжджати, не знали реальних умов західних областей УРСР, а значна частина відряджених – і української мови. Це викликало невдоволення місцевої інтелігенції, студентів та учнів краю. Якщо врахувати, що вчительські колективи шкіл, педагогічні навчальні заклади аж до 1950-х рр. перебували під особливо пильною увагою націоналістичного підпілля, то стане зрозумілою атмосфера в закладах освіти. Учителі, більше ніж будь-яка інша верства суспільства, виявились заручниками суспільно-політичної ситуації в регіоні.

Для того, щоб внести розкол у середовище греко-католицького духовенства, правоохоронними органами рекомендувалося проводити окрему політику щодо різних його прошарків залежно від лояльності до влади і православної церкви. Окрім прямих репресій, тобто ув'язнень і заслання на Північ священників УГКЦ (загальна кількість репресованих “служителів культу” в 1945-1950 рр. становила 344 особи [55, 109]), органи влади, за рекомендацією Ради в справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів, вживали й інші, допоміжні заходи [812, 10; 257, 1]. Дослідник історії УГКЦ Ю.Волошин виділив серед них наступні: виселення греко-католицьких священників та їх сімей з колишніх парафіяльних будинків та стягнення боргу за житло; викликання священників до райвиконкому і попередження їх про заборону проводити будь-які служби Божі в церквах, молитовних будинках і вдома; встановлення високих податків; обмеження при прийомі на роботу колишнього уніатського духовенства [127, 348-349].

Дослідження показало, що неухильне проведення державою комплексу заходів, спрямованих на ліквідацію УГКЦ, зумовило поступовий перехід греко-католицького духовенства у православ'я. Так, на червень 1947 р. із РПЦ “возз'єдналися” 325 священників у Самбірсько-Дрогобицькій, 277 – у Станіславсько-Коломийській і 532 – у Львівсько-Тернопільській єпархіях. Загальна кількість “возз'єднаних” становила 1133 парафіяльних священники [863, 49]. Якщо вдатися до порівняльного аналізу стану православної церкви в Західних областях та на Закарпатті до ліквідації і після знищення УГКЦ, то, станом на 01.01.1946 р. кількість церков була – 175; священників – 178; монастирів – 5; відповідно станом на 01.11.1949 р. їх чисельність була наступною: церков – 2769; священників – 1280;

монастирів – 5 [814, 65].

Незважаючи на постійний тиск і погрози з боку влади та “Ініціативної групи”, церква все ще намагалася протестувати проти антиунійної акції. 1 липня 1945 р. з’явилося “Звернення українських греко-католиків до уряду СРСР”, яке підписало понад 300 священиків. У ньому греко-католицьке духовенство підтверджувало своє лояльне ставлення до влади, заявляло про аполітичність та бажання працювати лише “для спасіння людських та своїх душ”. Його автори домагалися звільнення єпископату УГКЦ, просили дозволу на створення нової церковної структури, яка б керувала “Львівсько-Галицькою митрополією” [186, 54]. Згодом, як стверджують архівні матеріали, 62 греко-католицьких священика під керівництвом архімандрита К.Шептицького, а також всі настоятелі греко-католицьких монастирів написали заяву-протест на ім’я заступника Голови Ради Народних Комісарів СРСР В.Молотова, в якій вони повторили вимоги звільнення церковного керівництва, створення належних умов для функціонування церкви [976, 105]. Рух на захист УГКЦ набував щораз більшого розмаху. “Ініціативній групі”, яка намагалася активізувати діяльність по переходу на православ’я місцевого греко-католицького духовенства, доводилося долати чималий опір. Досить рішуче проти возз’єднання виступили монахи ордену отців Василіан, яких станом на 10.12.1945 р. на території Львівської області діяло 11 чоловічих і 10 жіночих монастирів з загальною кількістю 480 осіб: 166 монахів і 314 монахинь [976, 7-8]. Голова Ради в справах релігійних культів П.Вільховий вимагав, щоб закрити при монастирях школи підготовки молоді до духовних семінарій, а ченців, що не мають сану ієромонаха, мобілізувати до війська, монастирські приміщення передавати для потреб культурно-просвітніх установ [127, 343].

Аналіз звітної документації уповноважених Ради в справах релігійних культів дозволяє поділити греко-католицьке духовенство умовно на три групи. До першої відносилося духовенство, що приєдналося до “Ініціативної групи”. Друга група – ті, хто ще не приєдналися, але зайняли вичікувальну позицію. Третя категорія категорично не сприймала дій “Ініціативної групи”, її представляли ченці-василіани, редемптористи та студити [414, 460].

Звернемо увагу на основних причинах переходу греко-католицьких священників на православ'я. По-перше, це був великий авторитет отця Г.Костельника, який очолив “Ініціативну групу”. По-друге, побоювання парохів за свою сім'ю, яка в основному була багатодітною. Третя причина – це похилий вік і хвороба самого священника, його страх перед неминучим арештом і засланням у Сибір. Четверта причина – відносна пасивність зі сторони українського підпілля стосовно акції “возз'єднання”. П'ята – міркування про те, що краще “возз'єднатися” і зберегти хоч яку-небудь релігію для людей, ніж, навпаки, сприяти знищенню духовності взагалі. Шоста – меркантильна, яка використовувала релігію як інструмент для досягнення власного матеріального добробуту [410, 30-31].

Зі слів очевидців тих подій дізнаємося, що багатьох “возз'єднаних” священників мучили докори сумління, і вони, хоч перед смертю, просили в підпільних греко-католицьких єпископів знову повернути їх в католицьку віру, і такі прохання виконувалися. Тільки до 1967 р. єпископом В.Величковським було знову прийнято у лоно УГКЦ 50 раніше “возз'єднаних” священників [863, 64]. Характерно, що до дій “Ініціативної групи”, у переважній більшості досить негативно поставилася західноукраїнська інтелігенція. Так, академік Академії наук УРСР В.Щурат був переконаний, що: “... після арештів священників у Галичині не знайдеться ні одна людина, яка б одобрила політику влади ...” [772, 262-263]. Старший викладач Львівського університету Є.Ярема розумів, що: “Вся історія з арештами є русифікацією України і це найбільше зло” [813, 12].

З самого початку розгортання діяльності “Ініціативної групи” провідники ОУН і УПА вели роз'яснювальну роботу серед населення і попереджували про можливість знищення церкви. Уже в липні 1945 р. в усій Західній Україні підпілля УПА розповсюдило листівку, в котрій розкривалася справжня мета процесу “возз'єднання”: “... по-перше, морально розкласти християнську церкву з середини і цим підготувати сприятливий ґрунт для остаточного її знищення; по-друге, затягнути віруючих до рабського служіння більшовицькому режиму і таким чином скріпити будову російської тюрми народів; по-третє, обдурити зовнішній світ, мовляв, більшовики вже не ті, що були, бо дали волю церкві” [234, 26]. Підпілля

УПА, розуміючи, що “возз’єднання” УГКЦ з РПЦ поставить під загрозу національно-визвольний рух, в окремих випадках вдавалося до радикальних методів. Наприклад, в Буцацькому районі в с. Зубрець вояки УПА в січні 1946 р. повісили священика Терешкуна – члена “Ініціативної групи” [242, 32], така ж доля спіткала й отця Турчака із с. Малашівці Велико-Глибочецького району [225, 2].

Вивчення архівних джерел досліджуваного періоду свідчить, що відмова більшості греко-католицьких священиків переходити під юрисдикцію РПЦ вела до посилення командно-адміністративного тиску. У довідці обласного управління НКВД Львівської області відзначалося, що 20 листопада 1945 р. було здійснено арешти 104 греко-католицьких священиків та пов’язаних із ними мирян [196, 201]. За повідомленням отця І.Гриньоха довідуємося, що кількість арештованих священиків у 1946 р. досягла 800 осіб, а протягом тільки однієї ночі з в’язниці в Тернополі було вивезено понад 150 арештованих священиків до концентраційних таборів [186, 55].

З початком 1946 р. робота по підготовці собору активізувалася. Попри всі складнощі й опір значної частини греко-католицького духовенства, влада намагалася якнайшвидше скликати собор, що мав проголосити ліквідацію УГКЦ. Г.Костельник звернувся до місцевої влади з проханням дозволити проведення 7-10 березня 1946 р. собору духовенства у кафедральному храмі святого Юра. За свідченням письменника В.Беляєва, підготовкою “Собору” фактично керував капітан НКВД Богданов, який виписував у готелі “Жорж” мандати делегатів, видавав талони на обід і по 200 грамів горілки [820, 3]. Найбільшою проблемою, з якою зіткнулись організатори собору, була відсутність греко-католицького єпископату, без якого собор уважався б неканонічним [127, 346]. Незабаром було знайдено, як здавалось організаторам собору, найкращий вихід із цієї ситуації, і розпочався пошук кандидатів на єпископські свячення [1059, 136]. На запрошення митрополита Київського і Галицького Іоана делегація греко-католицького духовенства у складі 13 чоловік на чолі з Г.Костельником виїхала до Києва. Всі члени делегації 22 лютого у Києво-Печерській лаврі прийняли православ’я [558, 125], а М.Мельник та А.Пельвецький були таємно рукоположені в сан єпископів

[141, 13-14]. Проте, на переконання істориків церкви, ця акція не надавала канонічності соборові, оскільки виходило, що ініціаторами скликання греко-католицького собору виступали священники РПЦ. По-друге, дозвіл на проведення собору був даний органами державної влади та патріархом РПЦ Алексієм, що однозначно компрометує його з позиції легітимності; по-третє, принцип відбору учасників делегації собору відбувався в атмосфері примусу, терору та залякування [136, 28].

Документальні матеріали свідчать, що собор розпочав свою роботу 8 березня 1946 р. урочистим богослужінням у храмі святого Юра. На ньому були присутні, за різними оцінками й даними, 216 отців і 19 мирян [531, 123]. Так, із 200 священників УГКЦ, котрі були членами “Ініціативної групи” на собор до Львова було делеговано з Тернопільщини 44 священники, із котрих участь у соборі взяло 42 [814, 32]; із Львівської області прибуло на собор 67 священників [977, 50]. У роботі собору взяла участь делегація РПЦ у складі Львівського і Тернопільського єпископа Макарія, Мукачівського єпископа Нестора та керуючими справами Українського екзархату отця К.Ружницького [414, 463]. Його президія складалася з членів “Ініціативної групи” Г.Костельника, М.Мельника та А.Пельвецького [738, 363-367]. У доповіді єпископа А.Пельвецького про діяльність “Ініціативної групи” було наведено формальні мотиви для скликання собору: існування церкви без єпископів, брак миру у деяких парафіях, необхідність заснування теологічного інституту, нормалізація церковного життя та ін. [977, 50]. Наступну доповідь “По великому шляху” виголосив отець Г.Костельник, який запропонував делегатам собору вирішити чотири невідкладних завдання: 1) переглянути постанову Берестейського собору 1596 р.; 2) зректися унії з Римом; 3) повернутися в лоно православної віри; 4) з’єднатися з Руською Православною Церквою [632, 9].

Попрацювавши три дні, собор прийняв рішення: “відкинути постанови Берестейського Собору з 1596 р., зліквідувати унію, відриватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви” [352, 286-287]. Розіграний Кремлем за допомогою РПЦ сценарій ліквідації УГКЦ був успішно реалізований, українська церква фактично перестала існувати.

Того ж дня собор прийняв “Звернення до духовенства і віруючих в західних областях України”. Аналізуючи його зміст, відомий суспільно-культурний діяч Т.Коструба зазначив: “... Кожне слово в тому документі – це новий злочин проти Христової науки, проти цілої історії християнства, записаної кров’ю мучеників, злочин навіть проти здорового розсудку ” [492, 129]. У свою чергу історик церкви А.Великий наголосив: “Це той документ ганьби, якого ще довго стидатимуться наші нащадки. Це документ повної і безумовної капітуляції з останніх заборон перед Москвою; капітуляція з історії, з віри, з мови, а навіть з душі” [93, 128]. Зазначимо, що Львівський собор 1946 р. – це не лише трагічна віха в історії УГКЦ, це також і трагедія РПЦ, бо саме її була відведена роль могильника іншої церкви [776, 105]. У той час органами НКВС тільки в Тернопільській області було ув’язнено 500 священників, що не погоджувалися з шкідливою діяльністю “Ініціативної групи” [118, 54].

Дослідник просвітницької діяльності церкви В.Пашенко констатує, що березневі події 1946 р. на західноукраїнських землях не були завершенням церемонії ліквідації греко-католицької церкви, вони тільки розгорталися [698, 442]. Історичні факти свідчать, що в той час партійне керівництво республіки розв’язання релігійних питань поклало здебільшого на силові структури. При всьому драматизмі й трагізмі розвитку подій у Галичині, пов’язаних із приєднанням УГКЦ до РПЦ, найважливішим наприкінці 1940-х рр. було врегулювання релігійного питання в Закарпатті, яке увійшло до складу УРСР у середині 1945 р. [316, 569]. Згідно з інформацією уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР П.Ходченка, станом на 20 травня 1946 р. в Закарпатській Україні було 152 православні релігійні громади та 141 служителів культу. Уніатських церков було – 399, які обслуговувало 320 священнослужителів. Православних монастирів – 7, з них: чоловічих – 4, жіночих – 3. Уніатських монастирів – 8, з них: чоловічих – 5, жіночих – 3 [294, 147]. У нових умовах, використовуючи набутий у ході ліквідації УГКЦ у Галичині досвід, влада із залученням РПЦ перейшла до планомірної реалізації заходів щодо знищення національної церкви в Закарпатті, найбільшої конфесії краю. Поштовхом для розгортання кампанії послужив візит у

Закарпатську Україну в 1947 р. заступника уповноваженого Ради у справах РПЦ і УРСР Г.Катуніна. Затаврувавши “співробітництво” греко-католицького духовенства із фашистами в роки Другої світової війни, ідеологічний працівник наголошував, що єпископ Т.Ромжа займає відверто антирадянську позицію. Він перетворив усі церкви в школи для навчання Закону Божого не тільки школярів, але й дошкільнят. На одному з таких занять були присутні 170 дітей. Заняття в Ужгородській духовній академії проводяться фактично без дозволу властей, оскільки сама академія як навчальний заклад не зареєстрована [978, 152].

Як свідчать матеріали дослідження, після початку наступу властей на церкву, перед єпископом Т.Ромжею постало безліч проблем, найголовнішими з яких були: збереження храмів; поповнення парафій кадрами, богословська освіта молоді, морально-релігійне виховання дітей та учнівської молоді [698, 445]. Після ліквідації УГКЦ на Львівському соборі на теренах СРСР діючою залишалася лише Мукачівська єпархія. Для єпископа Т.Ромжі стало зрозуміло, що її знищення лишалася справою часу. Відтак, 28 червня 1949 р. 35 стероризованих закарпатських священників проголосили про ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єднання УГКЦ на Закарпатті з РПЦ. Радянський уряд після цього остаточно проголосив УГКЦ поза законом.

Зрозуміло, що реакція місцевого населення та духовенства на “возз'єднання” з РПЦ була здебільшого негативною, оскільки протягом століть УГКЦ вважалася на західноукраїнських землях національною твердинею та духовною святинею. Про те, що в Галичині був високий рівень релігійної свідомості, переконливо засвідчує уповноважений Ради у справах РПЦ К.Куліченко, який з подивом стверджував: “населення Західної України у винятковій більшості релігійне, воно суворо дотримується релігійних обрядів, у свята не тільки не працює, але й навіть не виїжджає на базар чи на ярмарок?” [242, 49]. Як уже зазначалося, темпи переходу греко-католиків у православ'я не були такими інтенсивними, як цього хотіла влада. На 1 листопада 1946 р. у Тернопільській області продовжувало діяти ще 136, Станіславській – 54, Львівській – 48, Дрогобицькій – 32 греко-католицькі парафії [414, 468]. Водночас, протягом 1946 р. було закрито 1685 уніатських церков, у 1947

р. – 222, у 1948 р. – 56, у 1949 р. – 327. Усі вони відійшли до РПЦ, а в 230 храмах, що не возз'єдналися, церковну службу було припинено [13, 25-26]. Наголосимо, що крім тих, хто рішуче відмовлявся від переходу на православ'я, були й такі, що чинили пасивний опір. Ці священники офіційно заявляли про приєднання до “Ініціативної групи”, але канонічно не оформляли свій перехід. Досить поширеним явищем були випадки, коли, не бажаючи зрікатися своєї віри, представники духовенства залишали церковну службу і переходили до світського життя. Наприклад, на початку 1950-х рр. отець С.Колтунюк влаштувався бухгалтером райошадкаси, отець О.Гадзевич – бухгалтером дитячого садка в м.Бережани, отець М.Кисіль – столяром у с. Улашківці Чортківського району [230, 32], отець М.Когут – працював бухгалтером Ягільницького кінного заводу в 1948 р. [264, 6-7].

Як свідчать вивчені архівні джерела, насильницьке об'єднання греко-католицьких священників з РПЦ викликало в багатьох парафіян ворожнечу, неприязнь між віруючими і духовенством. Не бажаючи відмовлятися від батьківської віри, у багатьох випадках вони не відвідували церкву, якщо там правив православний священник. Таким чином, священник позбавлявся засобів існування і змушений був покидати парафію. Тільки за III квартал 1950 р. архієпископом Львівсько-Тернопільським було переведено із парафії в парафію 35 священників, а в іншу єпархію – 23 священники [228, 95]. Якщо церква була закрита, то віруючі молилися без священника біля храму або відвідували діючі костели, як це було зокрема, у місті Скалаті [863, 65]. У свою чергу, священників Фесюка з с. Клювинці Копичинецького району, та Погорецького із с. Трибухівці Буцацького району Тернопільської області та інших православних священників віруючі просто бойкотували [866, 31]. Подібні факти підтверджувалися й у Жовкві Львівської області, де з моменту “возз'єднання” до початку 1950 р. змінилися 8 священників, бо парафіяни не бажали їх приймати [127, 348]. Таких прикладів, як переконує дослідження, було чимало, вони свідчили як про складність взаємин греко-католицьких парафій та православних священників, так і про формальний характер переходу частини греко-католицьких священників під юрисдикцію РПЦ.

Дослідження показало, що з діючих римсько-католицьких костелів змушені

були користали підпільні греко-католики. Їх можна було вважати своєрідними легальними островами католицизму на західноукраїнських землях у період релігійної політики сталінізму. Наприклад, у 1945 р. на Тернопільщині діяли 229 костелів, котрі обслуговувало 111 священників, з яких у тому ж році емігрувало в Польщу 50 осіб [291, 78]. Зазначимо, що процес штучної ліквідації Римсько-Католицької Церкви як серйозного конкурента РПЦ відбувався досить болісно, особливо коли мова йшла про закриття культових храмів. Костели, здебільшого, передавали в розпорядження виконкомів районів з метою їх подальшого використання під культурно-освітні заклади [153, 42]. Перелік костелів, які були використані під культурно-освітні заклади Тернопільської області, демонструє таблиця 5.3 [271, 36].

Таблиця 5.3

**Перелік пустуючих костелів (вибірково) та їх використання
станом з 1946-1955 рр.**

Назва районів та населеного пункту	Коли передано	Якій організації передано	З якою метою	Освоєні чи ні
м. Тернопіль, площа Свободи	7.04.1946 р.	міськраді	Під культурно-просвітний заклад	ні
м. Тернопіль, вул. П-Скара	-//-	-//-	-//-	-//-
м. Тернопіль, вул. Сталіна	30.08.1949 р.	-//-	На знесення під райкінотеатр	розібраний
с. Козова Тернопільського р-ну	7.08.1949 р.	Райвиконкому	театр	освоєний
с. Шумськ Збаразького р-ну	6.05.1953 р.	Райвиконкому	Під школу	ні
с. Ягільниця Чортківського р-ну	17.06.1955 р.	райвно	Під спортзал школи	освоєний

У процесі дослідження з'ясовано, що Українська Греко-Католицька Церква ніколи не визнавала законності рішень “псевдособору” 1946 р. [296, 937]. На Звичайному Синоді Помісної УГКЦ, який відбувся 25 листопада 1980 р. за згодою і благословенням Папи Івана-Павла II, у діловій програмі була тема “торжественного осудження” так званого “Львівського собору 1946 р.” [315, 166]. Римські Понтифіки також неодноразово засуджували у своїх енцикліках цей “акт з'єднання”. Зокрема, Папа Пій XII-й в енцикліці “Орієнталес Оленес” з 22 грудня 1945 р. засудив насилля над УГКЦ, потім він ще раз став на захист “катакомбної” церкви у Декларації від 15 грудня 1952 р.; згодом, Папа Іван-Павло II у своїх заявах від 19 березня 1979 р., 5 лютого 1980 р., а також із нагоди святкування 1000-ліття Хрещення Київської Руси-України, наголошував усьому світу, що УГКЦ живе та існує [906, 179].

Отже, документальні матеріали свідчать, що відповідні державні органи, а саме Рада у справах РПЦ при Раднаркомі СРСР та Рада у справах релігійних культур при Раднаркомі СРСР розробили цілий комплекс заходів для знищення УГКЦ, відводячи основну “рушійну” роль так званій “Ініціативній групі” на чолі з отцем Г.Костельником. За задумом силових структур, “Ініціативна група” повинна була показати громадськості наявність внутрішньої церковної кризи та переконати віруючих у необхідності “возз'єднання” з Російською Православною Церквою.

Значна частина греко-католицького духовенства (особливо монахи ордену оо. Василіан), не погоджуючись із намірами та заходами “Ініціативної групи”, вдалася до різноманітних форм протесту (звернення, заяви, ігнорування вимог органів державної влади, створення альтернативних релігійних груп та ін.), що призводило до наростання нових хвиль репресивно-каральних заходів (кількість репресованих священників у 1946 р. досягла 800 осіб). Дії “Ініціативної групи”, які були спрямовані на ліквідацію УГКЦ, не сприймала й засуджувала також переважна більшість творчої та наукової інтелігенції, зокрема академіки І.Колеса, В.Щурат, професор Крип'якевич та інші, які підтримували широкомасштабну освітньо-виховну, громадсько-культурну й благочинну діяльність церкви.

З відновленням радянської влади на західноукраїнських землях тут знову утверджується радянська система освіти, що виступала дієвим інструментом

русифікаторської політики комуністичного режиму. Становлення і розвиток системи освіти в регіоні проходили в умовах відкритого у перше повоєнне десятиріччя та прихованого надалі політичного протистояння. Воно супроводжувалося масовими репресіями органами влади місцевого населення, насильницькою депортацією десятків тисяч учасників і прихильників націоналістичного підпілля (впродовж 1944-1952 рр. було заарештовано 104 тис. учасників ОУН-УПА; виселено у віддалені райони СРСР 171566 чол., у тому числі понад 40 тис. дітей), священників і віруючих УГКЦ. Духовне життя кожного громадянина стало підконтрольним режиму, марксистсько-ленінська ідеологія пронизувала все суспільне життя, а найменші прояви інакомислення жорстоко присікались широко розгалуженим репресивним апаратом.

На підставі вивчення широкого кола джерел, зокрема залучення до наукового обігу документів колишніх радянських спецслужб, стверджуємо, що Львівський собор 1946 р. не мав канонічного обґрунтування для проголошення розриву з Римом і фактичної ліквідації УГКЦ (відсутність представників греко-католицького єпископату, керівництво “Ініціативної групи”, “благословення” органів державної влади та РПЦ, атмосфера примусу та залякування). Перехід частини греко-католицьких священників під юрисдикцію Російської Православної Церкви мав досить формальний характер, і фактично протягом тривалого часу духовенство, намагаючись підняти рівень національної свідомості й духовної культури українців, зберігали свій обряд у рамках діяльності так званого “катакомбного” періоду УГКЦ.

5.3. Активізація просвітницької діяльності “катакомбної” церкви в період десталінізації (1954-1964 рр.)

Аналіз джерельної бази свідчить, що кінець 1940-х – перша половина 1950-х рр. були найважчим періодом у діяльності УГКЦ. У цей період легальна структура церкви була повністю зруйнована арештами єпископату, насадженням режимного православ'я та репресіями проти віруючих. Наслідки подій воєнного і повоєнного часу для західних українців були катастрофічними. З 1946 по 1956 рр. в західних областях України у православ'я було “переорієнтовано” 2959 греко-католицьких храмів з 3147; 1241 священник з 1832. Органи держбезпеки у Західній Україні заарештували понад 800 греко-католицьких душпастирів [412, 379]. Терор супроти духовенства особливо посилювався після інспірованого державними органами вбивства керівника “Ініціативної групи” отця Г.Костельника в 1948 р. Лише у Львівській області наприкінці 1948 р. було заарештовано 10, у 1949 р. – 17, а в 1950 р. – 35 священників. На Закарпатті заяви про перехід на православ'я підписало 126 душпастирів, а 173 – відмовилося, з них – 128 було засуджено до ув'язнення або заслано у табори Сибіру і Казахстану [414, 478; 200, 251]. Загалом, втрати УГКЦ за роки радянської влади становили: 10 єпископів, понад 1400 священників, 800 монахів і 10 тисяч віруючих [670, 16].

Усвідомлюючи реальну загрозу існуванню церкви через фізичне знищення ієрархії, владики, ще до початку відвертих репресій, подбали про своїх наступників. Для того, щоб церква взагалі не залишилася без керівництва, його призначали або ж висвячували таємно. Незадовго до свого арешту митрополит Й.Сліпий іменував чотирьох екзархів, серед них єпископів Будку та Чарнецького, яких було ув'язнено разом з ним 11 квітня 1945 р. Третій з екзархів, архімандрит К.Шептицький, виконував свої обов'язки до арешту в червні 1947 р., а четвертий – віце-провінціал редемптористського чину Йосиф де Вохт керував архієпархією до грудня 1948 р., коли був змушений виїхати в Бельгію. Проте, перед від'їздом він передав свої обов'язки управителя отцю-редемптористу І.Зятику, якого незабаром арештували і в 1950 р. засудили до заслання в Сибір, де він і помер у 1956 р. [56, 125]. У подальшому відповідальність за керівництво церквою взяв на себе

отець М.Хмільовський, який діяв під псевдонімом “отець професор М.Лаврівський, глава підпільної Греко-Католицької Церкви”. До свого арешту в 1949 р. він переховувався в уцілілих жіночих монастирях та користувався захистом націоналістичного підпілля [414, 474]. Єпископ Г.Хомишин до свого арешту також підготував собі гідну заміну. Він висвятив на підпільних єпископів-помічників отців С.Лукача, С.Вапровича та І.Слезюка [421, 489]. Генеральним вікарієм владика Г.Хомишин призначив настоятеля монастиря ЧСВВ отця Г.Балагурака, який у випадку арешту попередніх мав би керувати єпархією [56, 125].

Вивчення широкого кола джерел, зокрема залучення до наукового обігу документів колишніх радянських спецслужб, дозволило стверджувати, що греко-католицьку церкву знищити цілком так і не вдалося. Усі наступні десятиріччя з часу Львівського псевдособору 1946 р. вона продовжувала існувати й діяти в підпіллі як “катакомбна”, про що свідчить низка архівних документів. За офіційними даними, на 1959 р. у західних областях України і Закарпатті перебувало 1643 колишніх греко-католицьких священнослужителів, з яких 1243 приєдналися до православ'я, 347 залишилися греко-католиками, з них – 91 служив у підпільній греко-католицькій церкві [125, 146].

Як уже зазначалося у параграфі 5.2, насильне “возз'єднання” з РПЦ викликало гострі протиріччя між духовенством і віруючими. Здебільшого, віруючі греко-католицької церкви усіляко намагалися підтримувати опозиційних священників. В окремих випадках вони відкрито апелювали до органів радянської влади з вимогою звільнити арештованих духовних отців. Так, у 1953 р. в Раду Міністрів УРСР прийшов анонімний лист від “українців-католиків Західної України” з проханням звільнити арештованих “наших єпископів, митрополита і священників ...” [201, 8]. У парафіях, де священники відмовлялися прийняти православ'я і пізніше були заарештовані або депортовані МДБ, парафіяни, як правило, зберігали вірність своїм парохам і відмовлялися визнавати православних священнослужителів навіть за умови, коли влада погрожувала закрити греко-католицькі церкви, що залишилися без священників [863, 121]. Переконливою є інформація уповноваженого Ради в справах РПЦ при РМ СРСР по Тернопільській області І.Крагліка про те, що в селі

Заздрість Струсівського району православний священник приніс ключі від церкви секретарю райвиконкому та заявив, що ніхто з віруючих не приходить до церкви, а йде до уніатського священника Тернопільського, який проводить службу в себе в дома. Віруючі його люблять, йому довіряють, живе він добре, оскільки парафіяни підтримують його матеріально [266, 2]. Як показало дослідження, процес переходу віруючих греко-католиків у московське православ'я ускладнювався ще й тим, що в Західних областях України, а зокрема в Тернопільській області, на кінець 1948 р. на волі перебували ще 31 греко-католицький священник підпільної УГКЦ, а на кінець 1950 р. до так званих опозиційних священників зараховували 66 осіб [260, 4]. Вони активно проводили богослужіння й антиправославну агітацію, при цьому часто забуваючи про елементарну конспіративність, проводячи фактично відкриті богослужіння як у себе вдома, так і в помешканнях віруючих. У цей період найактивніше діяли, незважаючи на неодноразові попередження виконкомів райрад, МВС отці Демушко, Мацієвич, Баран, Тиляк. За даними дослідника Я.Стоцького, отець Демушко невтомно служив і стримував перехід у російське православ'я віруючих у селі Колиндяни Чортківського району; отець Тиляк, незважаючи на небезпеку бути заарештованим, проводив відкриті богослужіння і антиправославну агітацію в селах Купченці і Денисів Козівського району [863, 122-123].

Особливо відмітимо просвітницьку діяльність отця Мацієвича, який відкрито проводив богослужіння в селі Конюхи Козівського району. За даними секретаря Козівського РК КПУ Захарченко, "піп" колишньої греко-католицької церкви Мацієвич активно практикував освітньо-виховну роботу серед учнівської молоді, заохочуючи її навчатися в духовній семінарії. Усі напрями його педагогічної діяльності базувалися на засадах християнського виховання, основними критеріями якого виступали служба Богові та Україні, матеріальна та моральна допомога немічним, убогим, престарілим. Засобами морально-релігійного виховання, тобто тими факторами, за допомогою яких отець Мацієвич здійснював виховний процес, виступали: молитва, зміст предметів релігійного циклу, духовна література, праця, спілкування. Зважаючи на наведені вище факти, райком партії просив вплинути відповідні органи, щоб позбутися греко-католицького священника (в 1949 р. за

оунівську діяльність отець був засуджений органами радянської влади і висланий за межі України, а в 1954 р. – повернувся в с. Конюхи) [235, 28].

Уточнимо, що в тодішньому законодавстві УРСР не було статті, за якою можна було засудити греко-католицького священика, котрий не перейшов у РПЦ тільки за те, що він продовжував богослужіння у греко-католицькому обряді. У такому випадку, судочинні органи застосовували 54 статтю Кримінального кодексу УРСР, яка давала можливість охарактеризувати діяльність греко-католиків як антирадянську агітацію. Термін передбачався від 10 до 25 років. Кому пощастило, того відправляли на спецпоселення зі всією сім'єю, а майно конфісковували [865, 31]. Тільки за четвертий квартал 1951 р. органами МДБ було заарештовано: в Львівській області – 6, Дрогобицькій – 4, Закарпатській – 1 священики [982, 44]. Дослідження показало, що віруючі спільно відправляли Служби Божі без священиків або відкривали формально “незарєєстровані” церкви, а якщо це було неможливим, збиралися біля залишеної церкви, співали літургії під керівництвом місцевого дяка або авторитетної побожної людини [980, 74]. Українська католицька літургія, яку передавало Радіо Ватикану, допомагала заповнити порожнечу, і з часом ці радіопередачі, ставали доступними дедалі більшому числу віруючих. У міських центрах, де були відкриті костели, віруючі греко-католики, які опиралися православ'ю, відвідували римсько-католицькі служби [256, 2]. Загальну статистику кількості релігійних громад римсько-католицької церкви в УРСР з урахуванням чисельності парафій та священнослужителів подано в додатку (див. дод. III).

Вивчення джерельної бази переконує в тому, що не від доброго життя деякі священики ставали на шлях сексотства. Основними причинами, які спонукали деяких священиків до тісного співробітництва з державними структурами, були: постійний психологічний тиск на них з боку органів влади та громадських організацій; прагнення, шляхом подання інформації на священиків, які ганьблять свій сан, очистити ряди духовенства від випадкових людей; власні амбіції, намагання посісти заможнішу парафію та ін. [1022, 594]. Аналіз звітів діяльності уповноважених Ради щодо греко-католицьких священиків на території Івано-Франківської області за перше півріччя 1970 р. підтверджує співробітництво православних священиків із

державними органами влади:

- священик М.С.Дзера (м. Тлумач) доповідав 9 листопада 1970 р. про те, що на території Тлумацького району не припиняється діяльність уніатів, особливо неприєданого священика З.Кисілевського, який систематично проводить треби та богослужіння;
- священик К.М.Михаліха (м. Коломия) інформував 20 липня 1970 р. спецслужби про те, що в місті діють уніатські священики: Багнюк, Дмитерко, Вонсунь, Соколовський, Тимошук, Кержинський, Данилович та ін. [973, 13-18].

Важливою тенденцією в повідомленнях уповноважених Ради в справах РПЦ та Ради в справах релігійних культів була інформація про те, що процес ліквідації унії проходив дуже важко й повільно, особливо коли мова йшла про зміни в обряді [261, 3]. Більшість колишніх греко-католицьких священиків не знімали католицьких ікон, хоч цього вимагала від них ієрархія єпархії. Лише в 1955 р. було знято або зафарбовано греко-католицькі ікони в церквах Теремовлі, Збаражі, Заліщик, Копиченцях, Монастириську, Бережанах. Це майже через десять років після заборони УГКЦ [861, 141]. Одночасно православним священикам із волинських районів було дуже важко прижитися в галицьких районах, де їх майже повселюдно бойкотували ще вчорашні віруючі УГКЦ, котрі надто звикли до греко-католицьких традицій, щоб раптово прийняти московське православ'я. Так, в селі Лошнів Струсівського району церковна рада села запропонувала священику Н.Мамчуру, щоб він забрався із парафії, а ключі від церкви віддав старості [231, 76]. Характерно, що православне єпархіальне управління, добре розуміючи небезпеку даної ситуації, все ж поступово направляло в галицькі райони області кадрових православних священиків. На 1 жовтня 1952 р. у цих районах вже було біля 60 таких священиків [863, 130].

Найбільш упертий опір ліквідації своєї церкви чинили монахи греко-католицьких монастирів. Жоден з них не перейшов у московське православ'я. Незважаючи на вжиті урядом заходи для їх ліквідації, монастирі продовжували діяти. На 1 жовтня 1945 р. у Тернопільській області нараховувалося 12 монастирів і 18 монаших груп УГКЦ [865, 30]. У Станіславській області в кінці 1946 р. ще діяли

10 монастирів, у них було 162 монахів і монахинь. Навіть у 1950 р. у Львівській області діяли 3 монастирі, а в Станіславській – 6 [127, 348]. Монастирі вели активну й плідну організаційно-культурну, добродійну й освітньо-виховну роботу та закликали віруючих не переходити до “режимної” церкви монастиря [980, 90]. На нетривалий проміжок часу післявоєнних років монастирі залишалися своєрідними островами українського католицизму [56, 126]. Істотним є факт, що в Галичині Російська Православна Церква не відкрила жодного чоловічого чи жіночого монастиря [56, 126].

Державна служба безпеки розробила цілий комплекс заходів, спрямованих на виявлення та ліквідацію монашого життя греко-католицької церкви як такого, що суперечить основам комуністичної ідеології. Як наслідок, монастирські приміщення і майно конфісковувались, а за чернецтвом був встановлений посилений нагляд, як за допомогою офіційних представників влади, так і різноманітних сексотів. З цього приводу доцільною є інформаційна довідка секретаря обкому КП(б)У М.Слоня про “Ліквідацію Гошівського греко-католицького ордену “Василіан” чоловічого монастиря, як вогнища антирадянської, націоналістичної діяльності українських буржуазних націоналістів”. У ній секретар обкому КП(б)У акцентував увагу на тому, що монастир є опорою Ватикану в пропагуванні католицизму на території Західних областей України. Арештований у 1950 р. священник-монах Н.Шабан стверджував, що: “Перед монахами ордену “Василіан” в теперішній час, як і раніше, стоїть завдання боротьби церкви проти комуністичної ідеології”. Антирадянську позицію займав й арештований в 1949 р. колишній редактор журналу “Місіонер” – М.Марисюк, що переховувався в Гошівському монастирі під фіктивним прізвищем Мартинюк. На підставі вищезазначених фактів, управлінням МДБ області з 26 на 27 березня 1950 р. була проведена чекістська операція, в результаті якої були заарештовані: священники-монахи – І.І.Білан, Б.І.Городянський, І.І.Повз, П.С.Розкін, Н.Н.Шабан, І.Н.Янтух (всі з вищою богословською освітою) і монах А.Г.Качмар. Одночасно з ліквідацією чоловічого монастиря була проведена операція по нейтралізації за антирадянську діяльність й монахинь Гошівського жіночого монастиря “Пресвятої Родина” у кількості чотирьох осіб [981, 1-12].

З метою нейтралізації впливу монастирів на громадськість, у жовтні 1958 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила низку постанов, спрямованих, по суті, на їх ліквідацію. Постанова № 1159 зобов'язувала Раду Міністрів союзних республік у шестимісячний термін вивчити питання про можливість скорочення кількості монастирів, пропонувала зменшити розмір землі, що перебувала в користуванні монастирів, забороняла використання найманої праці. За рішенням Ради Міністрів УРСР від 1 листопада 1958 р. № 1549 наділи землі були настільки зменшені, що з 357 гектарів, які перебували в користуванні всіх монастирів України, залишилося тільки 60 гектарів, тобто, майже в шість разів менше [13, 108].

Як свідчать вивчені джерела, монахи, щоб уникнути арештів, покидали монастирі й виїжджали до інших областей Західної України, а монахині почали займатися світською працею. Вони створювали невеликі підпільні спільноти, переважно в містах, де були ще відкриті костели. Так, згідно інформації краєзнавця Б.Головина, коли в 1958 р. з ув'язнення повернувся ієромонах отець Є.Пелех, він активно розпочав разом з отцями Ф.Корчабою і Б.Репетилою душпастирську працю, залучаючи нових монахів із числа молоді. Новостворений духовний осередок вирішив організувати підпільний монастир. На заощаджені кошти купили будинок у м. Львові на вулиці Лісній 19. Цей будинок став домом-монастирем отців-Редemptористів підпільної УГКЦ. Тут поселилися перші ченці-підпільники: брат Й.Мену, М.Сабрига, М.Шевчишин та Є.Пелех. У монастирі панував чіткий режим. Кожний день починався Службою Божою. Після її закінчення проводилися розважання, а поснідавши, всі розходилися на роботу в різні кінці Львова [176, 5].

Натомість, сестри бралися за світську працю – найчастіше медичних сестер, санітарок, куховарок, швачок, прибиральниць. Безперечно, ніхто з них не зрікся свого попереднього духовного змісту життя, а лише пристосовував його до нових життєвих обставин. Маючи довір'я і підтримку віруючих, монахині стали важливою ланкою в мережі підпільної церкви – здійснювали посередництво між усуненими греко-католицькими священиками і віруючими, допомагали охороняти Найсвятіші Тайни між нечастими візитами священиків, надаючи допомогу в релігійній освіті дітей. Володіючи елементами педагогічної майстерності, сестри були покликані

вирішувати завдання морально-релігійного виховання. Їх зміст сприяв формуванню християнського світогляду та заохочував молодь до багатосторонньої добродійної діяльності [1044, 430].

Аналіз наукових праць досліджуваного періоду свідчить, що смерть Сталіна в березні 1953 р. і хрущовська політика десталінізації суттєво вплинули на активізацію просвітницької діяльності греко-католицької церкви. У зв'язку із хрущовським скороченням у карній системі 1955–1956 рр. сотні греко-католицьких священників, монахів і монахинь, тисячі учасників національно-визвольних змагань, котрі залишилися живими в таборах і засланні, повернулися в Західну Україну. Серед них були два єпископи – М.Чарнецький та І.Ляйшевський. Амністію у 1956 р. також отримали підпільний єпископ О.Хіра та адміністратор Мукачівської єпархії отець М.Мураній [56, 131]. Згідно з офіційними даними, на середину 1950-х рр. на спецпоселенні значилося: членів сімей оунівців і бандпосібників – 135762 чоловіка, куркулів із сім'ями – 1911 чоловік. На березень 1957 р. до УРСР повернулися 20043 учасники оунівського руху і 22497 бандпосібників. Разом із іншими категоріями засуджених в УРСР повернулося 65534 чоловіка [561, 25-27]. Особливих переслідувань зазнавала місцева інтелігенція. Відповідно до “рознарядки” п'ятий відділ Міністерства державної безпеки займався саме цією категорією населення. Він підготував довідку “Про засміченість вищих навчальних закладів і установ політично неблагонадійними елементами”, згідно з якою під особливий нагляд у 1951 р. було взято 1335 західноукраїнських науковців [480].

Хоч єпископам, як і греко-католицьким священникам, було заборонено займатися душпастирською діяльністю вони й надалі намагалися сумлінно виконувати свої обов'язки. Зокрема, єпископ М.Чарнецький, прибувши до Львова, відразу ж зайнявся налагодженням підпільних контактів із священниками та віруючими й організацією нелегального церковного життя. Одним із першочергових завдань керівництва підпільної УГКЦ став підбір, навчання і висвячення кандидатів духовного стану [675, 154]. Як уже зазначалося, чимало греко-католицьких священників, які з різних мотивів та обставин змушені були перейти на православ'я, почали шукати контактів з єпископами, прагнучи відновити свою приналежність до

УГКЦ. Наприклад, священник Заєць із Заліщицького району, що був знятий з парафії архієпископом Паладієм за антирадянську діяльність, звернувся з листом до патріарха, в якому заявив, що відмовляється від пенсії в сумі 500 карбованців і від православ'я [195, 73]. Незважаючи на можливі труднощі, владика М.Чарнецький у 1956 р. прийняв досить сміливе і водночас важливе рішення: православні священники могли знову повернутися під юрисдикцію церкви після відбуття належної покути. Крім того, їм навіть було дозволено далі служити греко-католицькій громаді в храмах, які офіційно вважалися православними [56, 130]. Цей феномен священників, які поверталися в лоно УГКЦ, не відрікаючись відкрито від православ'я, є одним із характерних аспектів просвітницької діяльності підпільного церковного життя в період десталінізації. Таким чином, вирішення проблеми нестачі духовенства шляхом прийняття офіційно діючих православних священників показує, що підпільна ієрархія була готова пристосуватися до складних радянських обставин [414, 484].

Вивчення широкого кола історичних джерел дозволяє стверджувати, що з поверненням греко-католицьких священників значно поживається підпілля УГКЦ на західноукраїнських землях. Протягом 1955–1956 рр. в УРСР повернулися 286 із 344 репресованих греко-католицьких церковнослужителів [13, 108]. Священникам, які повернулись із місць заслання, активну посередницьку допомогу надавали монахи й монахині, котрі в основному уникли арештів та репресій. Вони на той час фактично забезпечували конспіративність всіх справ священників у підпіллі [264, 2]. Це підтверджує й інформаційна довідка в.о. начальника УКДБ І.Ступака від 15.12.1960 р., про те, що активними прихильниками греко-католицької церкви є колишні монахи уніатських монастирів: А.Гірняк, О.Ворощак, А.Іванов, А.Каранс [239, 110]. У зв'язку із поверненням в середині 1950-х рр. із радянських концтаборів і спецпоселень “невоз'єданого” духовенства УГКЦ, активізувалися і греко-католицькі віруючі, вимагаючи від органів влади повернення їхніх церков [270, 2] (див. дод. Ш). Такі факти мали місце в Збаражі, Тернополі, в с. Заздрість Струсівського району [226, 5-6].

Свідченням того, що переважна більшість отців УГКЦ, котрі поверталися із заслання в середині 1950-х рр. одразу ж приступали до підпільного служіння є

приклад, наведений у таємній довідці уповноваженого Ради І.Чирви за 1955 р. У ній характеризується душпастирська діяльність греко-католицького священика Ю.Юрика (м. Скалат). Внаслідок розгорнутої ним широкої культурно-просвітньої та благодійної роботи віруючі отримували надзвичайно потрібну моральну підтримку й матеріальну опіку [231, 147]. Про просвітницьку діяльність пароха м. Скалата із вдячністю згадує й парафіянка Л. Джуджук. Із її слів дізнаємося, що у 1950-х – 1960-х рр. хатинка отця Ю.Юрика була для віруючих підпільною церквою, своєрідним освітньо-виховним осередком. Тут сповідалися, причащалися, хрестили своїх дітей, вінчалися тощо. У “домашній” церкві отець Юліан виховував парафіян на основі Христової Євангелії і Божих заповідей, пропагував національну ідею та християнську мораль. Місцевий парох був для своїх парафіян взірцем високої культури, освіченості та побожності. У процесі морально-релігійного виховання учнівської молоді отець Юрик застосовував необхідні форми і методи та засоби виховного впливу. Наприклад, любові до Бога, ближнього, батьків були присвячені цілі цикли бесід, розповідей, проповідей, “розважань.” Зазначимо, що у Скалаті, крім отця Юрика, Слово Боже у підпіллі проповідували й сестри василіянки, в яких підпільний священик відправляв Службу Божу. Сестри працювали у лікарні, доглядали хворих, готували дітей до першого св. Причастя, організовували по хатах підготовку до св. Сповіді, куди приходив отець Юліан, проводили підготовчу освітньо-виховну роботу до вступу в монастир [300, 3].

Навіть в умовах тотального адміністративного тиску в “катакомбній” церкві серед вірних старанно зберігалися різні форми благочестя, а священики проводили підпільні відправи. Як свідчать вивчені матеріали, “катакомбні” відправи проводили в конспіративній формі, як правило, у присутності не менше десяти чоловік. Служби Божі переважно читалися старослов’янською мовою. Вони включали також коротку проповідь на вірність УГКЦ і надію на її визволення. Зрозуміло, що підпільні священики не могли обслуговувати вірних тривалий період, бо мали широку географію своїх “парафій”, доволі часто і в інших областях. Тому поширення набули самостійні відправи і різноманітні релігійні практики (вивчення основ християнської віри та моралі, молитва, духовна література й музика, спів, сакральне

мистецтво та ін.) [263, 7]. Підтвердженням того, що подібні форми і методи роботи систематично використовувалися віруючими є таємна доповідна записка начальника УКДБ у Тернопільській області В.Золотоверхого від 8 січня 1958 р. на ім'я секретаря Тернопільського обкому КПУ Г.Шевчука. Начальник силового відомства повідомляв, що в області активізувалася просвітницька діяльність УГКЦ, особливо в питанні її впливу на учнівську молодь. Напередодні релігійного свята Різдва зі Львова до Тернополя приїхав колишній керівник Тернопільського ордену “Редемптористів” ігумен отець Величковський, який у будинку черниці М.Босої, що на вул. Павлова, 13/б, намагався організувати нелегальне богослужіння для віруючих греко-католиків. Окрім господині, співробітниками УКДБ було затримано ученицю 9 класу школи № 3 м. Тернополя В.Гах, яка свою присутність пояснила тим, що згідно з Конституцією СРСР в країні існує свобода віросповідання. Вранці 7 січня 1958 р. на релігійне свято “Різдва” в дім М.Босої приходили колядувати діти шкільного віку: Б.Голодрига – учень 6 “А” класу, Я.Баган – учень 8 “А” класу школи № 3, А.Шевченко – учень 6 “А” класу школи № 4 м. Тернополя [236, 8-10]. Проте, що учнівську молодь активно залучали до найпростіших релігійних практик, особливо у великі святкові дні Різдва та Пасхи, підтверджувалося й у доповідній записці уповноваженого Ради П.Пруселіса: 9.01.1957 р. в м. Тернополі в перший день релігійного свята Різдва Христового у церкві було присутні близько 600 віруючих, у тому числі – студентської молоді до 100 чоловік і 10 дітей шкільного віку [267, 2].

Дослідниця підпільної діяльності церкви С.Гуркіна зазначає, що в умовах радянського тоталітаризму у багатьох селах із зачиненими церквами люди збирались і відправляли Служби Божі без священика, співаючи лише самі відповіді без тих частин, де мав промовляти священик. Миряни самі збирались родинами по хатах і квартирах на спільні молитви (Хресну Дорогу, співані молебні, вервицю тощо) [198, 136]. На підпільні відправи в основному священики одягали епатрахіль, ієромонахи одягали також і габіт. Науковець Я.Стоцький пояснює це тим, що у випадку міліцейської облави епітрахіль можна було легше і швидше зняти і заховати, ніж фелон [863, 131]. Окрім того, священики проводили хрещення як

новонароджених, так і дорослих. Вони також вінчали молодят, котрі в більшості не ризикували для цієї події одягати шлюбний одяг [235, 28]. Під час похорону підпільні священики напередодні відправляли чин похорону та запечатували гріб у хаті покійного, а вже сама процесія та поховання відбувалися без їх участі. Зважаючи на страх перед репресіями, однак бажаючи дотримуватися традицій своїх батьків, навіть члени КПРС, не кажучи вже про простих людей, таємно брали шлюб у підпільних священиків, хрестили дітей, ховали покійників за християнським обрядом [270, 7]. Були непоодинокі факти здійснення релігійних обрядів частиною інтелігенції, зокрема педагогічними працівниками. В інформаційній довідці начальника УКДБ при РМ УРСР по Тернопільській області В.Золотоверхого зазначалися такі факти:

1. Директор початкової школи с. Бебенці Мельнико-Подільського району І.Я.Бойко, 1923 р. н., у минулому хрестив своїх дітей, а сьогодні, молиться в себе вдома, у квартирі має ікони;

2. Вчитель неповно-середньої школи с. Кобзарівка Зборівського району В.Горбач, 1926 р. н., підтримує зв'язок із місцевим священиком (в 1956 р. повернувся із в'язниці), в 1957 р. хрестив у церкві дитину мешканця цього села М.Пишта (був хресним батьком), брав участь у колядках;

3. У березні 1959 р. секретар комсомольської організації колгоспу ім. Сталіна Збараського району Е.І.Юсик, 1923 р.н., яка працює завідуючою шкільної бібліотеки, вийшла заміж і вінчалась у церкві (Юсик виключили з школи і звільнили з роботи – авт.) [238, 129].

Зазначимо, що інша категорія вчителів спрямували свою педагогічну діяльність на формування в учнівської молоді науково-атеїстичних знань, систематично і сумлінно перевіряла стан атеїстичного виховання учнів у школах, а подекуди вживали жорстких заходів щодо ліквідації різних проявів релігійного життя. Яскравим прикладом служить випадок, який відбувся в селі Жизномир Бучацького району Тернопільської області, де директор місцевої школи П.Сусли в запалі емоцій накинувся на ученицю О.Косарків та зірвав її натільний хрестик.

Внаслідок заснованих директором “педагогічних” прийомів школярка знепритомніла, а керівник учбового закладу подався далі зривати хрестики з грудей її товаришів [482, 703].

Вивчення джерельної бази свідчить, що в часи активізації греко-католицького підпілля, окрім практики влаштування “домашніх церков”, продовжували активну діяльність й мирянські організації релігійного спрямування “Апостольська молитва” та братства Матері Божої Неустанної Помочі. Уже згадуваний начальник управління УКДБ у Тернопільській області В.Золотоверхий повідомляв секретаря місцевого обкому КПУ Г.Шевчука про те, що в селах Носів, Старе Місто, Сильце, Галич та Лиса Підгаєцького району існують так звані “церковні братства”, в яких поряд із дорослими, активну участь бере учнівська молодь. На основі аналізу оперативно-пошукових даних від 5 березня 1958 р. начальник УКДБ робить висновок, що виникнення церковних братств – це спроба формально возз’єднаних священників відродити греко-католицьку церкву в Західних областях України, розповсюдити свій морально-релігійний вплив на молодь. Хоча на перший погляд братства сповідують християнські моральні принципи та ідеали (наприклад, члени братства повинні регулярно відвідувати церкву, не красти, не пиячити, не хуліганити, вести себе пристойно тощо), діяльність цих організацій приносить шкоду радянському суспільству, оскільки виховують молодь у релігійно-національному дусі, що суперечить комуністичним цінностям та принципам атеїстичного виховання [237, 40-42].

Не припинялася в катакомбній церкві й практика релігійних прощ маріїнських дружин. Ці прощі, зазвичай, мали індивідуальний характер та відбувалися невеликими групами. Проте з другої половини 1970-х рр. паломництва, особливо до Зарваниці (Теребовлянського району Тернопільської області), поступово набувають масового характеру, незважаючи на постійні облави міліції. Таку тенденцію підтверджував й голова виконкому Теребовлянської районної Ради депутатів трудящих В.Сорока [198, 136]. Аналогічне паломництво відбулось й 6-7 липня 1969 р. в дні релігійного свята “Івана Хрестителя”, в якому взяло участь понад 3000 віруючих греко-католиків. Голова виконкому Тернопільської обласної Ради

Депутатів трудящих В.Лисенко наголошував на тому, що подібні факти негативно впливають на трудову дисципліну в колгоспах, у виробничих колективах, в школах, не сприяють вихованню молодого покоління в комуністичному дусі. Як вихід із даного становища, первинна партійна організація й управління місцевого колгоспу ім. Я.Галана ставили питання про припинення “зборищ” віруючих уніатів шляхом спорудження на місці так званого “святого місця” ставка для вирощування риби і розведення водоплавної птиці [289, 26-28].

За умов переслідування так званих “святих місць” з боку радянської влади, важливим для вивчення даного аспекту проблеми є феномен з’явлення Богородиці. У другій половині 1950–1960-х рр., після пом’якшення сталінської диктатури та повернення більшості греко-католицьких священників з таборів і заслань, місцем такого паломництва стала гора біля с. Середнє Калуського району Івано-Франківської області [288, 43]. Крім цього, за інформацією уповноваженого Ради У.Крагліка, в Тернопільській області було об’явлено три найвідоміші “святі місця”, а саме: в Кременецькому районі біля села Малі Бережці є так звана “Божа гора”; в селі Полупанівка Скалатського району один раз на рік на другий день “Трійці” збираються декілька тисяч віруючих, у селі Зарваниця Золотниківського району є дзвіниця та джерело, біля яких з’явилася Богородиця [238, 38-40; 262, 1]. Згодом, уже в часи горбачовської перебудови в с. Грушеві, відомому відпустовому місці недалеко від Львова, 26 квітня 1987 р. 11-річній дівчині з’явилася під банею каплиці Богородиця. Певною мірою поява в Грушеві Божої Матері стала духовним поштовхом, своєрідною мобілізацією сил перед початком активної боротьби за легалізацію УГКЦ на державному рівні, виходу з підпілля та розвитку релігійно-церковного життя.

Аналіз матеріалів дослідження показує, що соціально-економічні труднощі, які постали перед СРСР під час Другої світової війни, а також духовна й відчутна матеріальна підтримка Російської Православної Церкви під час воєнних подій спонукали керівників КПРС переглянути своє ставлення до релігії, що виразилося головним чином у лояльності до РПЦ. Відносна терпимість до дозволених

релігійних організацій уможливила дослідника історії церкви А.Жуковського назвати період між 1941-1958 рр. “періодом релігійного НЕПу” [342, 43]. У цей період радянська влада не тільки толерантно ставилася, але й всіляко допомагала традиційній РПЦ асимілювати інші церкви, особливо Українську Греко-Католицьку Церкву й Українську Автокефальну Православну Церкву. В окреслений нами період КПРС обмежила свою антирелігійну пропаганду, за виключенням ідеологічної боротьби проти Ватикану та “заборонених” віровизнань і сектантських організацій. Такий стан своєрідного співіснування між РПЦ і комуністичним режимом тривав до 1954 р., коли 7 липня 1954 р. ЦК КПРС ухвалив постанову “Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення”, яка не була опублікована в пресі. Про зміст цієї постанови довідуємося з газети “Правда” в статті “Ширше розгортати науково-атеїстичну пропаганду” [13, 105]. Ця постанова критикувала партійні організації за відсутність “воюючого й наступального характеру пропаганди” та вимагала якнайшвидше усунути ці недоліки. Нові віяння знайшли відображення в пресі, в роботах учених і публіцистів та, головне, реально відобразилося на зростанні чисельності православних церков, духовенства та віруючих. Так, в Україні в 1956 р. діяло 8540 православних церков і молитовень, налічувалося 6030 священиків і дияконів, а вже у 1957 р. кількість православних молитовень в УРСР зросла до 8548, а чисельність зареєстрованого духовенства – до 6072 осіб [13, 107]. Незважаючи на атеїстичну пропаганду, кількість віруючих за роки радянської влади істотно не зменшилась. Дослідження показало, що при переписі населення в СРСР у 1950-х рр. виявилися несподівані результати: число віруючих в СРСР становило 70%, тобто 115 млн. осіб, хоча за офіційними даними повинно було бути 20%. З цих 115 млн. осіб Російській Православній Церкві належало 30 млн. віруючих [779, 29]. Все ж, справжні наміри керівників партії щодо релігійного питання виявилися щойно після ліквідації так званої “антипартійної групи”, коли М.Хрущов закріпив за собою керівництво партії й держави.

Офіційні рішення в справі зміни партійної тактики до релігійного питання, а відповідно й ліквідації “релігійного НЕПу” й зміцнення атеїстичної пропаганди були вирішені на пленумі ЦК КПРС 12 листопада 1958 р. На цьому пленумі М.Хрущов

представив свій 7-річний план “побудови комуністичного суспільства” та реформу шкільництва (“Про зміцнення зв’язку школи з життям”). Аналіз відповідного закону про школу 1958 р. дозволяє говорити про тенденцію запровадження ранньої професіоналізації, монотехнічного навчання, яке спричинювалося до поступового витіснення повної середньої освіти. Сподівання на школи працюючої молоді (вечірні, змінні, заочні) не виправдовувалось. Розширення мережі вечірніх та заочних шкіл працюючої молоді радянськими суспільствознавцями трактувалося однозначно як прояв піклування про піднесення освітнього рівня країни. І для такої оцінки, з огляду на значні фінансові затрати держави на їх утримання, справді були підстави. Водночас не слід забувати й те, що причиною розширення мережі вечірніх і заочних шкіл стала нездатність денної школи виконувати покладені на неї функції. Постійними супутниками вечірніх і заочних шкіл були формальне комплектування, незадовільне відвідування учнями занять, низький рівень знань та постійний відсів учнів [763, 60]. Орієнтація на вечірні і заочні школи, як державна політика, ускладнювала шлях молоді до здобуття нею середньої, а тим більше вищої освіти. Така спрямованість освітньої системи СРСР була безперспективною, вела її до кризи. Про це переконливо свідчать дані про рівень освіти молоді України віком 16-29 рр. з 1960 рік. З 10 млн. 506 тис. юнаків і дівчат УРСР вказаного віку того року освіту вищу за 7 класів, тобто за 8, 9 чи 10 класів, мали лише 3 млн. 135 тис. чол. або 29%. У західних областях УРСР цей показник був ще нижчий – 24%. До того ж, навчанням не було охоплено 63 тис. дітей та підлітків 7-15 років, а відсів учнів зі шкіл працюючої молоді становив у середньому 30% [800, 23]. Окрім цього, за статистичними даними українського правозахисника С.Караванського, після прийняття пункту 9 “Закону про зв’язок школи із життям”, кількість українських шкіл на території України суттєво зменшилася, на відміну від російських шкіл. Наприклад, в Одесі та Одеській області у 1962/1963 н.р. була 821 українська школа, а в 1963/1964 н.р. їх було вже 693, а в 1964/1965 н.р. – 603 [448, 57]. У Луганську та Донецьку в цей період не було жодної української школи, у Чернівцях з усіх 40 шкіл у 1965 р. лише 4 були українські [470, 50]. Така ж ситуація існувала із часописами, журналами, кінофільмами та іншою культурною продукцією. Історик А.Ісаїв на

сторінках часопису “Сучасність” (Німеччина, Мюнхен) інформував громадськість про те, що кількість газет, виданих на Україні українською мовою зменшилося від 1936 у 1965 р. до 1392 у 1975 р. За цей самий період кількість газет, виданих у РРФСР і в усьому СРСР, збільшилося: від 3991 до 4253 у РРФСР і від 7687 до 7844 у СРСР [410, 84].

У контексті дослідження суспільно-політичного життя регіону та розвитку загальноосвітньої школи особливий інтерес викликає анонімний лист греко-католицького священика І.Почовського, адресований до вчителя місцевої Яблонівської середньої школи Напади, в якому висловлювалась пропозиція провести з ним відкриту дискусію з приводу його статті “До знань”, розміщеної в обласній газеті “Вільне життя” від 30.10.1958 р. Зокрема, отець Почовський наголошував у листі, що: “... після закінчення школи переважна більшість сільської молоді змушена йти на свиноферми, тому що у вузи їх не приймають. Росте ненависть. Радянські школи реальні, головним предметом є математика. Гуманітарні дисципліни вивчають погано, особливо іноземні мови ... Учителям не дозволено хрестити дітей, вінчатися в церкві тощо ... Найгірше – це русифікація української мови ...” [237, 73-75]. Зрозуміло, що подібне вільнодумство не могло пройти повз увагу органів державної служби безпеки, які миттєво й професійно виявили автора анонімки і притягнули його до адміністративної відповідальності.

Починаючи від листопада 1958 р., вся радянська преса мобілізує народні маси до зміцнення антирелігійної діяльності, викриває антинауковість “релігійних пережитків”, брутально нападає на священиків, “викриваючи” їхню антисоціальну і нелегальну діяльність. В 1957–1977 рр. сама тільки “Прикарпатська правда” опублікувала 200 протиуніатських та протикатолицьких статей [55, 107]. Часто вживаною формою антирелігійної пропаганди у період десталінізації були так звані “сповіді” колишніх греко-католицьких священиків, які нібито внаслідок наукової пропаганди розірвали свої стосунки із церквою. У засобах масової інформації неодноразово заявлялось, що легенда про “катакомбну церкву” переслідує мету реанімації уніатства на Україні, реставрації українського буржуазного націоналізму, а з ними і капіталістичних суспільних відносин. Відповідаючи на запитання читачів

однієї з західноукраїнських обласних газет з приводу ситуації навколо УГКЦ, радянський ідеолог А.Біскуп стверджує, що: “Не було і немає в західних областях України ніякої “катакомбної церкви”, а є жалюгідні залишки уніатства ...” [42, 137]. Проте, за даними уповноваженого Ради в справах РПЦ при РМ СРСР по УРСР Г.Пінчука, кількість греко-католицького духовенства станом на 1959 р. була доволі значною: в Закарпатській області – 108 чол., в Станіславській – 70 чол., в Львівській – 104 чол., в колишній Дрогобицькій – 23 чол., в Тернопільській – 40 чол.” [983, 14].

Щоб певною мірою протидіяти просвітницькому впливові греко-католицького духовенства, який активізувався в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр., Московський патріархат змушений був посилити роботу свого духовенства, спрямовану на об'єднавчі процеси РПЦ з тими греко-католицькими священиками, котрі повернулися із заслання і діяли у підпіллі. У липні 1956 р. відбулося засідання Священного Синоду, на якому розглядалося питання про “зміцнення православ'я у возз'єднаних з уніатства парафіях” на Закарпатті [13, 108]. Влітку та восени 1957 році РПЦ зібрала чергову конференцію священиків з окремих галицьких єпархій, закликаючи їх активніше “підтверджувати свою православність”, кинути виклик уніатському прозелітизму у відправах, відправляти служби та літургії відповідно до православного обряду тощо [56, 130]. Єпископи РПЦ пропонували використовувати для перепідготовки священиків та підготовки нових кадрів Волинську духовну семінарію, просити владу відкрити православну семінарію у Львові, включити до складу викладачів возз'єднаних священиків і хоча б частину предметів викладати українською мовою. Це дозволило б урахувати особливості богослужбового та обрядового характеру західного регіону України [971, 21]. Особливо наголошувалося на високій ефективності виховного характеру для духовенства єпархій організацій екскурсій в Київ, Москву та до інших церковних центрів країни [268, 7].

У документах керівників Ради в справах РПЦ наголошувалося, що активізація діяльності греко-католиків відбулася в умовах невтручання з боку митрополита Київського і Галицького Іоана, архієреїв на місцях, особливо архієпископа Паладія [238, 180-181]. У доповідній записці старшого інспектора А.Пашкіна “Про результати перевірки роботи уповноваженого Ради в справах РПЦ у Львівській

області Вишневецького” підкреслювалося, що за останні 10 років у колишніх греко-католицьких церквах майже нічого не змінилося в справі зміни обрядовості на православні канони. Про це переконливо говорили наступні факти: в Івано-Франківській області із 10 перевірених церков у двох (с. Мшани та с. Біла Гора) повністю залишилися католицькі реліквії. У церкві с. Біла Гора на найпочеснішому місці стоїть “фана”, на якій вишиті слова “Боже, спаси український народ”, а це вже можна трактувати як націоналістичне явище [983, 218]. Для нейтралізації активізації просвітницької діяльності греко-католиків, не допущення легалізації УГКЦ, Рада в справах РПЦ рекомендувала: виявити в кожному районі, селі кількість греко-католицьких священиків, монахів, монахинь. “Бродячих” елементів – працевлаштувати, хворих та пристаркуватих – оформити у будинки перестарілих. Тих осіб, які будуть продовжувати проводити підпільні богослужіння, притягувати до кримінальної відповідальності [239, 117-118].

Реалізуючи постанову РМ СРСР від 16.03.1961 р. “Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури”, уповноважені Рад у справах РПЦ та релігій при РМ СРСР в УРСР намагалися значно посилити боротьбу з незареєстрованим духівництвом і ченцями. Державні чиновники констатували, що основними видами порушень чинного законодавства про культури зі сторони греко-католицького духовенства були такі: збір коштів і продуктів харчування серед населення, хрещення новонароджених у квартирах батьків і священика, відправа богослужінь під відкритим небом і служба в церкві, катехизація населення та ін. [258, 14]. Обираючи курс на побудову комунізму й форсоване подолання релігійності, місцеві органи влади змушені були встановити жорсткий нагляд за священиками, фінансовою та господарською діяльністю церкви. Наприкінці 1950-х-1960-х рр. у СРСР було ухвалено низку актів, які значно зменшили можливості відкриття храмів, проте істотно полегшили їх закриття [244, 6]. Вирішення цього питання перейшло із відомства Ради Міністрів УРСР у компетенцію облвиконкомів. У період із 1959 по 9 серпня 1962 р. відбулось зняття з реєстрації 2423 релігійних громад, тобто кількість церков і молитовних будинків скоротилась на 28,6% [972, 95-96]. У кількості по областях УРСР (див. дод. Ю). За історичними даними, в 1961–1964 рр.

із 20 тисяч існуючих церков в СРСР було закрито 10 тисяч. Закривали по 150 церков на день. У період з 1965 по 1985 рр. було закрито 1300 храмів! [779, 29]. Матеріали аналізу архівних матеріалів досліджуваного періоду дозволять стверджувати, що зняті з реєстрації релігійні споруди, як правило, використовувались за соціально-економічним призначенням [240, 20] (див. дод. Щ1).

Для забезпечення ефективної реалізації низки заходів, спрямованих на відрив віруючих від релігії, проведення масової антирелігійної кампанії та атеїстичного виховання населення, рішенням ЦК КПУ від 01.04.1961 р. були створені так звані “комісії сприяння” при місцевих виконкомах і Радах у справах РПЦ та релігійних культів [262, 7]. Перед “комісіями” були поставлені такі завдання: стежити за дотриманням духовенством, релігійними об’єднаннями законодавства про культу; вивчати форми й методи роботи священників, аналізувати їх душпастирську діяльність, особливо серед учнівської молоді та дітей шкільного віку; мати інформацію про релігійну обрядовість у районах: хрещення, вінчання, похорони; знати контингент людей, які систематично відвідують церкву, входять у керівний склад релігійних об’єднань [254, 12]. До участі в роботі комісії, наприклад, у Тернопільській області було залучено 566 осіб радянсько-партійного активу, в тому числі: 366 комуністів, 252 учителів, 176 радянських працівників, 10 лікарів, 22 пенсіонерів, комсомольців і безпартійний актив із числа робітників і службовців. По лінії товариства з розповсюдження політичних і наукових знань у 1960 р. із загальної кількості 51563 лекцій, було прочитано біля 50 тис. лекцій науково-атеїстичного змісту [224, 12-13]. Робота новостворених комісій із роз’яснення радянського законодавства про культу проводилась у двох напрямках: по-перше, на семінарах голів селищних рад, завідувачів загальними відділами райвиконкомів, на семінарах атеїстів, на зборах ідеологічних працівників; по-друге, по лінії співбесід із священниками під час їх прийому [262, 8]. Так, у 1961 р. було прийнято 517 священників і 1046 віруючих осіб із різних питань [240, 83].

Важливим кроком у реалізації завдань комісій, а також у посиленні антирелігійної пропаганди й агітації було прийняття урядового рішення, згідно з яким при обкомах КПУ і райкомах партії були створені Ради з атеїстичного

виховання трудящих, котрі нараховували близько 5 тис. підготовлених на спеціальних семінарах атеїстів [972, 190]. Уповноважений Ради в справах релігії у Тернопільській області В.Старовойт у доповідній записці на ім'я секретаря ОБ КПУ С.Нечая пропонував, щоб при Радах було створено секції такого типу: а) секція пропаганди атеїзму та виховної атеїстичної роботи; б) науково-дослідницька секція; в) адміністративно-правова секція [272, 12].

Щорічно посилюючи атеїстичну пропаганду з метою повної ліквідації релігійності народу, в період хрущовського керівництва, а саме 22 січня 1964 р., виходить постанова ЦК КПРС “Про посилення атеїстичної роботи серед трудящих, котрі знаходяться під впливом сектантства”. З цієї причини, зокрема в Тернопільській області, активізували свою роботу 522 комісії з контролю за дотриманням радянського законодавства про культу. Вони діяли: при райвиконкомах – 9, міськрадах – 18, сільрадах – 485, селищних радах – 15, і загалом нараховували 3345 осіб [863, 233]. Проте очікуваних результатів від діяльності комісій сприяння не було.

На підставі вищезазначеного робимо висновок, що масове закриття храмів, зняття з реєстрації священників, систематична атеїстична пропаганда не стільки сприяла вирішенню поставлених завдань, а навпаки, спонукала віруючих поступово звертатися до духовної опіки підпільних греко-католицьких священників, викликала живий інтерес до батьківських традицій, пов'язаних із релігійними віруваннями народу та засадами християнського виховання. Таку закономірність підтверджував й уповноважений у справах РПЦ при РМ СРСР по УРСР М.Корчовий, який констатував, що в містах і селах західних областей України на “Новий рік”, “Різдво”, “Пасху” церкви завжди переповнені віруючими [982, 240]. Зрозуміло, що подібні тенденції вселяли надію віруючих на майбутнє відродження УГКЦ й одночасно ставили перед владою гостру проблему “активізації уніатської церкви”.

Важливо звернути увагу на той чинник, що серед різноманітних суспільно-політичних та соціально-економічних факторів, котрі впливали на позицію офіційної влади щодо українських греко-католиків, було тривале у часі

протиборство між двома релігійно-духовними центрами – Москвою і Римом, кожен з яких мав власні інтереси на західноукраїнських землях. Як зазначає релігієзнавець В.Войналович, не в останню чергу, доля католицького культу залежала і від здатності Ватикану балансувати між Заходом і Сходом, взаємна недовіра, підозри та звинувачення, які в умовах холодної війни переросли в жорстке протиборство двох світових систем [125, 146]. У грудні 1952 р. Святіший Отець Папа Пій XII, незважаючи на перспективу загострення “єкуменічного” діалогу з РПЦ, проголосив у Римі, в Соборі св. Петра, Енцикліку до Католицького Єпископату Східних Церков, у якій було згадано про “катакомбну” діяльність УГКЦ та її священників [727, 124].

На думку істориків, розуміння важливості ведення діалогу між Ватиканом і Москвою визріло тоді, коли в 1958 р. кардинал Ронкаллі став Папою Іваном XXII. Його заклик до миру від 10.09.1961 р. звернений до глав усіх держав світу, був оцінений радянським керівництвом як значний внесок у справу творення миру на землі та сприятливу можливість для налагодження міждержавних та міжцерковних стосунків. На переконання Б.Боцюрківа, у процесі переговорних процесів між Римом і Москвою, найскладнішою проблемою завжди було питання про становище українських греко-католиків [56, 134]. Можна припустити, що програмою-максимум РПЦ у цьому плані було домогтися відречення Папи від підтримки греко-католиків як кроку до справжнього зближення між РПЦ і Ватиканом, тоді як програмою-мінімум було перешкодити намаганням української діаспори легалізувати УГКЦ. Велике значення для визначення подальшого курсу східної політики Ватикану мав Другий Ватиканський собор. У ряді таємних матеріалів радянських органів влади неодноразово наголошувалося на тенденції активізації греко-католицького духовенства та віруючих у зв'язку з проведенням Другого Ватиканського собору [255, 17]. За обставин повного ігнорування та несприйняття біля 5 млн. українських католиків східного-візантійського обряду, особливе значення для вирішення подальшої долі греко-католиків мала позиція Й.Сліпого на Ватиканському соборі, який виступив послідовним борцем за свободу віросповідання в СРСР [200, 259]. На жаль, заклики папи Івана XXII до всіх Православних церков розпочати діалог з Католицькою Церквою не увінчалися успіхом, оскільки в численних партійних та

урядових документах закритого характеру Ватикан і Католицька Церква продовжували сприйматися як ідеологічні противники країн соціалістичного табору та заслуговували всілякого осуду. Так, радянський ідеолог М.Коротков у книзі “Реакційна суть соціального християнства” (Київ, 1964 р.) стверджував, що спроби сполучити комунізм і християнство повинні зазнати марксистської критики. Комунізм і релігія так само непримиренні, як матеріалізм та ідеалізм [483, 153]. Не випадково саме такий підхід переважав при виробленні рішень Всесоюзної наради уповноважених Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР, яка відбулася у Москві 19 вересня 1962 р. і була присвячена питанням політики Ватикану, цілям Другого Ватиканського собору. На Всесоюзній нараді ставилося завдання істотно посилити контроль за діяльністю громад Католицької церкви в країні, викривати антирадянські націоналістичні настрої служителів культу, домогтися їх відмови від політичних устремлінь, що нав’язувалися Ватиканом [125, 149].

Таким чином, перше після ліквідаційне десятиліття було одним з найважчих періодів у діяльності УГКЦ, оскільки її легальна структура була повністю зруйнована арештами єпископату, насадженням режимного православ’я та репресіями проти віруючих. Насильне “возз’єднання” з Російською Православною Церквою викликали гострі протиріччя між духовенством і віруючими, парафіяни намагалися усілякими способами підтримувати опозиційних до режиму священиків, незважаючи на небезпеку зняття з реєстрації релігійної громади та арешту духовенства. Специфічною для регіону була висока релігійність населення, що зумовлювало значний відсоток здійснюваних у краї релігійних обрядів.

З середини 1950–х рр. серед чинників активізації суспільно-політичного життя регіону почала знову зростати роль УГКЦ. Це було зумовлено масовим поверненням у регіон внаслідок реабілітаційного процесу греко-католицьких священиків. У Галичині активізувалася суспільно-педагогічна діяльність “невозз’єданого” духовенства. Подібна ситуація викликала занепокоєння як партійно-радянського керівництва, так і Московської патріархії, адже загрожувала самовідновленням греко-католицької церкви. Тому в 1956 р. було розроблено заходи

щодо остаточного припинення діяльності “катакомбної” церкви. Серед найпоширеніших методів – зняття під будь-яким приводом з реєстрації релігійних громад; відкликання місцевими уповноваженими Ради у справах РПЦ чи Ради у справах релігій служителів культу; примушування віруючих до виходу зі складу церковних органів під загрозою адміністративних санкцій тощо. Складовою кампанії була ліквідація монастирів, центрів паломництва – так званих “святих місць” і осередків духовної освіти. Проте, навіть в умовах тотального адміністративного тиску в “підпільній” церкві серед віруючих старанно зберігалися різні форми благочестя: богослужіння, прийняття Святих Тайн, хрещення, похорони, вінчання, катехизація населення та ін. Продовжували свою освітньо-виховну діяльність й мирянські організації “Апостольська молитви”, братства Матері Божої Неустанної помочі та ін.

Населення регіону бурхливо реагувало на антицерковні заходи властей. Численні петиції і скарги у найвищі державні інстанції, багатолюдні зібрання, що переростали у несанкціоновані мітинги, організація цілодобових чергувань біля ще не відібраних монастирів і храмів – такими були форми і методи протистояння антирелігійним діям партійно-радянських органів влади.

Значний вплив на релігійно-церковне життя греко-католицьких громад мали тісні зв’язки з Римсько-Католицькою Церквою. Підпільне духовенство отримувало від католицьких священиків значну матеріальну та духовну підтримку, навчально-методичну богословську літературу тощо, а віруючі мали можливість відвідувати відправи в костелах.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми підтверджує, що під гаслами інтернаціоналізму послідовно здійснювалася русифікація західноукраїнських областей. Атеїстична спрямованість радянської системи освіти й виховання вступала в конфлікт із засадами виховання підростаючих поколінь у дусі християнської моралі, які обстоювала церква й громадськість в цілому. Ціннісні орієнтири морально-релігійного виховання закріплювалися і поглиблювалися у родинях, чим забезпечувалась цілісність і послідовність виховного процесу.

Войовничий атеїзм радянської школи призводив до розриву шкільного виховання та родинного, до подвійної моралі школярів.

Отже, аналіз джерельної бази дослідження, зроблені на його підставі оцінки і висновки об'єктивно розкривають процес активізації просвітницької діяльності “катакомбної” церкви в період десталінізації в контексті суспільно-політичного життя краю та дають підстави для винесення відповідних уроків на сучасні процеси у сфері освіти й виховання незалежної України.

5.4. Тоталітарно-атеїстична система та діяльність греко-католицької церкви (1965-1991 рр.) як історико-педагогічна проблема

Аналіз матеріалів дослідження показує, що релігійно-церковні проблеми, котрі були характерні в період хрущовської десталінізації, у загальних рисах, успадкував і брежнєвський режим, який прагнув обмежити і звужити релігійну свідомість населення, використовуючи для цього як діюче законодавство, атеїстичну пропаганду, так і різні форми й методи антирелігійної боротьби. Проте, як було зауважено у попередньому параграфі, перші роки після хрущовської доби принесли не лише значне послаблення антирелігійного тиску влади, але й деяке “лояльне” ставлення до підпільної УГКЦ. Така тенденція досягла свого апогею в січні 1967 р., коли на фоні екуменічного діалогу між Ватиканом і Москвою, до Римської Курії із візитом прибув голова Президії Верховної Ради СРСР М.Підгорний [310, 1122]. Статистичні дані, які ґрунтуються на основі повідомлень уповноваженого Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР К.Литвина, підтверджують відносний рівень стабільності, поступового відродження та активізації просвітницької діяльності УГКЦ. Керівник відомства констатував, що в другій половині 1960-х рр. в УРСР діяло близько 400 священників УГКЦ. Причому переважна більшість з них уже не приховувала своєї конфесійної приналежності [200, 260]. Якщо говорити про релігійну ситуацію, наприклад, на Тернопіллі, то станом на 22.08.1965 р. до категорії вищезазначених осіб в області зараховували 23 священника, зокрема: С.Колтунюка, Е.Короля, П.Коцюбинського, І.Любавича, І.Романовського, В.Тернопільського, В.Павлика, Ю.Юрика та ін. [265, 5-7]. Окрім цього, в 14 таємних релігійних будинках станом на 1967 р. було близько 240 сестер-василіанок, майже стільки ж сестер-служебниць [284, 35].

Дослідження свідчить, що у відповідь на повторні відмови влади реєструвати греко-католицькі парафії, віруючі, починаючи з 1965 р., наполегливо ініціюють процес нелегального відкриття греко-католицьких церков у сільських місцевостях та запрошують священників із підпільної церкви, захищаючи подекуди їх від дій силових структур [581, 23]. Звернемо увагу на складні церковно-майнові конфлікти в населених пунктах регіону. Одна з головних причин цієї проблеми полягала в

тому, що в селах районів області дуже слабо проводилася робота із використання недіючих (знятих із реєстрації. – авт.) церковних споруд, впровадження в побут нової безрелігійної обрядовості. Зі слів уповноваженого Ради в Тернопільській області дізнаємося, що в 1964 р. у виконком поступило 637 скарг і заяв із вимогою відкриття церков [270, 2], у тому числі по районах (див. дод. Я). На основі вищенаведених фактів спостерігалася наступна тенденція. Чим більше закривалося церков РПЦ і чим нижчий був відсоток їх використання під культурно-господарські потреби, тим ефективніше зростала кількість підпільних парафій УГКЦ і збільшувалося число нелегальних відправ підпільного духовенства, активізувалася соціально-педагогічна робота священників [245, 42]. Це підтверджують інформаційні таємні звіти обласного уповноваженого про становище і діяльність релігійних об'єднань у Тернопільській області. У 1966 р. у різних районах області мешкало 46 греко-католицьких священників, з яких біля 30 нелегально проводили богослужіння та катехизацію, здійснювали Св. Тайни і релігійні обряди [229, 243; 275, 12]. Такий тісний взаємозв'язок духовенства із віруючими створював відповідні передумови для ефективної освітньо-виховної праці, сприяв формуванню християнського світогляду та всебічному гармонійному розвитку парафіян, у тому числі учнівської молоді. Зазначимо, що особливо болючим для органів влади було вирішення питання стану освоєння приміщень церков, знятих із реєстрації [248, 16].

У цей період особливого розголосу набула справа ігумена монастиря ордену редемптористів В.Величковського, якого висвятив 4 лютого 1963 р. в Москві митрополит Й.Сліпий [412, 381]. Отець В.Величковський отримав титул єпископа Луцького та був призначений місцеблюстителем глави церкви з безпосередньою відповідальністю за Львівську архієпархію. З його ім'ям пов'язують розбудову структур підпільної церкви [838, 49]. Очікуючи можливого арешту, єпископ УГКЦ дбав також про висвяту наступника та єпископів-помічників. У липні 1964 р. владика висвятив як свого наступника отця В.Стернюка на єпископа [56, 137]. Великою заслугою владика В.Величковського було те, що саме він почав запроваджувати в життя підпільної церкви принципи, які відповідали постановам

Другого Ватиканського собору, хоч і не були безпосереднім втіленням його рішень [414, 486]. Прискіпливу увагу він приділяв колишнім греко-католицьким священикам, які свого часу змушені були перейти у православ'я. Особливо часто до УГКЦ поверталися старші священики, що вже були пенсіоновані РПЦ. За даними КДБ, всього у 1967 р. у Львівській області 12 священиків-пенсіонерів РПЦ вийшли з православ'я та підпільно відправляли богослужіння для греко-католиків. До арешту в січні 1969 р. єпископ В.Величковський висвятив майже 80 священиків [56, 138].

Як стверджують очевидці, пріоритетним завданням владика церкви вважав поповнення монаших чинів та висвячення молодих священиків. Він особисто знайомився з кандидатами до Чину Найсвятішого Ізбавителя щоб переконатися, чи дійсно людина має душпастирське покликання та чи може ввести соціально-педагогічну працю в умовах підпілля. Станом на 1967 р. в Україні налічувалося майже 150 священиків, понад 100 монахів-василіян, близько 240 василіянок і майже стільки ж сестер-служебниць, 62 студенти, 54 редемптористи [412, 382].

Бурхлива діяльність на захист прав “мовчазної церкви” розгорнута в Римі та серед української діаспори на Заході, а також спроби радянського уряду нормалізувати стосунки з Ватиканом у середині 1960-х рр. зміцнили надії греко-католиків на легалізацію їхньої діяльності. Крім цього, перед очима українських греко-католиків був приклад одновірців із Чехословаччини, які на хвилі “Празької весни” зуміли домогтися легалізації УГКЦ [200, 258]. На підставі пожвавлення активності підпільного духовенства і віруючих та розгубленість властей дозволили владіци Величковському у липні 1967 р. відкрито порушити питання про зняття заборони реєстрації УГКЦ у СРСР перед уповноваженим Ради в справах релігії при РМ СРСР по Львівській області М.Винниченком [863, 489]. З огляду на вищезазначені події та на зростаючу активність підпільних священиків, влада почала нову хвилю репресій проти УГКЦ. Одним із перших був репресований владика В.Величковський, якого судили за написану ним книгу “Історія чудотворної Ікони Божої Матері Неустанної Помочі” та за діяльність, спрямовану на відродження греко-католицизму в західних областях України [1052, 90]. Спираючись на подібні звинувачення, Львівський обласний суд своїм вироком від

23 вересня 1969 р. засудив владика до трьох років позбавлення волі у виправній трудовій колонії строгого режиму [339, 11]. У лютому 1972 р., після відбуття терміну покарання, керівництво СРСР вирішило депортувати єпископа. Після “вигнання” з України отець В.Величковський встиг побувати у Римі, де зустрівся з кардиналом Й.Сліпим, поїхав до Канади на запрошення владика М.Германюка, де незабаром помер [412, 382].

Документальні матеріали свідчать, що в цей період духовенство активно проводило нелегальні літургії, катехизаційні заняття та релігійні практики як у своїх помешканнях, так і в квартирах віруючих греко-католиків. Маючи радіоприймачі і слухаючи передачі з Ватикану, священники не тільки доводили їх зміст до віруючих, але й дуже часто організовували колективне прослуховування цих передач віруючими [285, 35]. Про таку форму підпільних радіобогослужінь, яка була одним із дієвих навчально-просвітніх джерел релігійної інформації про церкву, національну культуру й школу повідомляв відомий релігійно-громадський діяч О.Марусин: “Участь віруючих у богослужіннях по радіо належить без сумніву до відправ у новітніх катакомбах, бо вона приходить не завжди безкарно, а радше з нараженням на переслідування з боку державної влади” [587, 171].

Починаючи з 1972 р. місцеблюстителем глави УГКЦ і керівником “катакомбної” церкви став архієпископ В.Стернюк, якому судилося вивести церкву з підпілля із власною ієрархією, адміністрацією, структурою у кінці 1980-х рр. У роки жорсткого адміністративного тиску та переслідувань вся відповідальність за стан УГКЦ лягла на плечі єпископа В.Стернюка. Керівник церкви визнавав, що можливості для розвитку соціально-педагогічної роботи у підпіллі були обмежені. Бракувало фахових підручників, зокрема з морального і догматичного богослов'я, з історії церкви. Не було підручників, написаних українською мовою, адже вся українська церковна література, та ще й греко-католицького видання, офіційною владою знищувалися, вважалася забороненою. Богословські книги, надруковані свого часу латинською, польською та іншими мовами, практично не вживалися, бо молодь цими мовами не володіла [715, 234].

Однією з найгостріших проблем “катакомбної” церкви була нестача

духовенства. Проте підпільне духовенство не тільки вірило в майбутню легалізацію церкви, але вже з 1960-х рр. починає дбати про виховання нового покоління священнослужителів. Перед першою генерацією таємно висвячених єпископів постала необхідність організації цілої системи підбору і підготовки кандидатів духовного стану. За умов тотального панування офіційної атеїстичної ідеології підбір майбутніх священників був досить важкою та відповідальною справою. Дуже часто кандидатами ставали сини та близькі родичі греко-католицьких священників або ж діти мирян, яких змалку свідомо готували до душпастирського служіння у підпіллі. В інших випадках це робилося через монахинь, які звертали на потенційних кандидатів увагу та знайомили з ними підпільних священників. З цієї причини, особливо у Львівській та Івано-Франківській областях, починає утворюватися сітка підпільних семінарій УГКЦ. На Тернопільщині, зокрема, в 1967 р. також було організовано підпільну греко-католицьку семінарію. Ініціатором створення цього духовного закладу був єпископ В.Величковський, а організаторами і викладачами отці: І.Пасіка, М.Кордуба, П.Коваль з Тернополя, Й.Ридель, ЧСВВ з Великих Гаїв, С.Сампара з Прошови, В.Теленко з Білої, В.Курилас з Буцнева Тернопільського району, Є.Смаль ЧНІ зі Львова [863, 246-247]. Під керівництвом доктора С.Сампари, колишнього доцента Львівської Богословської академії, отці розробили скорочені робочі програми навчання за методикою учбовою процесу Львівської духовної семінарії, що діяла в період легальності УГКЦ. Семінаристів (переважно це були родичі згаданих отців) навчалося шестеро. Однак через нехтування елементарними конспіративними формами, співробітники КДБ виявили таємну семінарію і заборонили її. Отці-викладачі та семінаристи були суворо попереджені, що у випадку відновлення роботи семінарії вони будуть позбавлені волі [56, 147].

Заслуговує на увагу інформація красзнавця Б.Головина про те, що отець М.Кордуба, за власною ініціативою в середині 1970-х рр. також організував на квартирі своєї дочки у Тернополі підпільну духовну семінарію. Був складений план занять, визначено склад викладачів, погоджено дні занять та години. Її слухачами були вісім осіб. Однак, як і в попередньому випадку, КДБ через деякий час викрило діяльність підпільної духовної семінарії. Семінарія була змушена припинити своє

існування, але стеження й переслідування викладачів та її слухачів не припинялось [174, 3].

У процесі історико-педагогічного дослідження було з'ясовано, що богословське навчання проводилося переважно старшими отцями, які мали необхідні теологічні знання та володіли елементами педагогічної майстерності. Навчання переважно займало тривалий період і мало індивідуальний характер. Одного чи декількох кандидатів закріплювали за освіченим священиком, який забезпечував їх довоєнними підручниками, диктованими перекладами з латини або інших іноземних мов та водночас доповнював їхню загальну освіту. Індивідуальний перехід до навчання був зумовлений тим, що більшість підпільних семінаристів працювала і тому вчитися могла лише у вихідні дні. Іноді заняття проводилися семінаристами, якщо на це дозволяв профіль роботи. Із спогадів отця М.Гірняка дізнаємося, що в 1969 р. після закінчення підпільної духовної семінарії УГКЦ він був висвячений на священика владикою-ісповідником В.Величковським. З цього моменту почалася його подвійна робота: в день – електриком на заводі, а ночами і в неділю та свята – душпастирська праця по селах і містах [427, 26]. Навчальна програма була значно вужчою, ніж у колишніх регулярних семінаріях і включала лише найважливіші та найнеобхідніші предмети для практичного душпастирювання. До таких належали: моральне і пастирське богослов'я, догматика, канонічне право, обрядовість, Святе Письмо, філософія, церковна історія, а також етика та церковний спів. Підпільні семінаристи студіювали також і православну літературу. Якщо відчувався брак знань, то компенсували спілкуванням зі старшими й досвідченими душпастирями та самоосвітою [1044, 463]. Дослідження свідчить, що рукоположення молодих душпастирів переважно відбувалося після чотирьох-шести років таємного навчання. Кандидатів екзаменувала комісія зі старших священиків, і, якщо результати були позитивними, їх рекомендували єпископу. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, починаючи з кінця 1960-х рр., кожен чоловічий монаший чин мав свого таємного владика. Наприклад, студити – Н.Дейнеку, ЧНІ – В.Величковського, В.Стернюка, ЧСВВ – Й.Федорика, С.Дмитерка. Всі вони висвячували, як правило, священиків зі свого згромадження

[863, 502-505]. Таким чином, стійкість та невтомна соціально-педагогічна робота греко-католицького єпископату і духовенства були надихаючим прикладом для мирян у збереженні вірності переслідуваній УГКЦ та боротьбі за її легалізацію. У педагогічному сенсі особистісно орієнтований підхід щодо побудови навчального курсу духовно-морального спрямування сприяв засвоєнню підпільними семінаристами знань з реальним формуванням власного свідомого ставлення до життя, високого рівня саморозвитку, моральної, соціальної та психічної зрілості.

Вивчення історичних документів дозволило стверджувати, що органи держбезпеки пильно стежили за діяльністю окремих єпископів та священників. Нагляд за активними священниками, огляд пошти та прослуховування телефонних розмов, обшуки – використовувалися для того, щоб заволодіти достовірною інформацією. Завданням КДБ було вишукування “слабких місць” у стосунках між священниками, підігрівання внутрішніх конфліктів у їхньому середовищі для розпалювання взаємних підозр та побоювань, властивих підпільному існуванню [56, 140]. Коли ж ці методи виявилися малоефективними, тоді у боротьбу проти підпільної УГКЦ активно долучалася “союзниця” влади – Російська Православна Церква [582, 39], про що переконливо свідчать наступні факти. 10 вересня 1968 р. в Почаївській Лаврі митрополитом Філаретом було проведено нараду благочинних Тернопільської та Львівської областей, на якій обговорювалися питання боротьби Російської Православної Церкви із греко-католицьким підпіллям. Головні пропозиції полягали в тому, щоб у населенні пункти, де активно діють греко-католики та сектанти, а православна церква знята з реєстрації, потрібно відновити її та надіслати туди авторитетного священника. Окрім цього, після св. Літургії щонеділі та в релігійні свята всі священники обов’язково мають виступати з пропагандистськими проповідями, які захищали б православну віру [274, 3-4]. Зазначимо, що вжиті дієві заходи, спрямовані на зміцнення православ’я на території західних областей України дали очікувані результати, оскільки вже у кінці 1960-х рр., зокрема на Тернопільщині, різко зросла кількість православних громад [285, 3-4]. (див. дод. Я1).

У середині 1968 р. вийшла постанова ЦК КПУ “Про серйозні недоліки в

роботі партійних організацій Івано-Франківської області з атеїстичного виховання трудящих”, котра безпосередньо стосувалася активізації атеїстичної роботи цілого західного регіону республіки. У цей період, як і в попередні роки, в західних областях України були проведені відповідні обласні і районні семінари, на яких виступали партійні керівники різного рівня з доповідями на атеїстичну тематику. Так, уповноважений Ради М.Радченко в інформаційному звіті про становище та діяльність релігійних громад у Тернопільській області за 1966 р. повідомляв, що лекторами товариства “Знання” було прочитано 106152 лекцій, у тому числі на науково-атеїстичну тематику – 10448 лекцій [241, 35]. Зростаюча активізація греко-католицького підпілля гостро непокоїла органи влади різних рівнів. Спостерігалася закономірність, згідно з якою відновлення репресивних заходів проти УГКЦ збіглося з нападками на політичних дисидентів в УРСР. Внаслідок широкої пропагандистської кампанії, розгорнутої брежнєвським режимом проти “українських націоналістів”, П.Шелест та його соратники у 1972 р. були усунені від керівництва КПУ. Натомість секретарем з ідеології ЦК КПУ було призначено В.Маланчука, відомого своїми частими нападками, спрямованими проти “українських буржуазних націоналістів” та “уніатів”. Такий підхід засвідчив політичне зростання на початку 1970-х рр. наклепницьких антиуніатських публікацій та антирелігійних заходів. Наприклад в інформації секретаря Бучацького райкому КПУ В.Бойчука про виконання постанови бюро обкому КПУ від 30 березня 1973 р. “Про заходи із посилення боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території УРСР” зазначалося, що в районі було проведено теоретичну конференцію з секретарями партійних і комсомольських організацій, пропагандистами, культосвітніми працівниками на тему: “Українські буржуазні націоналісти – наймогутніші вороги українського народу”. Комісією сприяння Бучацького райвиконкому також було виявлено нелегальне зборище уніатів в с. Жизномир в хаті А.Н.Кшедиболук та богослужіння на дому в “уніатського попа” М.П.Погорецького. Порушники законодавства оштрафовані на 50 крб. кожен [290, 27]. У свою чергу секретар Березанського райкому КПУ О.Певний наголошував, що адміністративна комісія при виконкомі районної Ради депутатів трудящих на своєму засіданні прийняла

рішення оштрафувати: М.П.Горбача – голову церковного комітету с. Угринів за виставлений на подвір'ї церкви уніатський хрест; Я.В.Кінаха – священника с. Нараїв і Й.М.Типчака – дяка с. Рогачин за охрещення дитини Я.П.Лосик без реєстрації в сільській Раді і за спонукання дітей шкільного віку ставати на коліна перед так званим “божим даром” [251, 8].

Все ж, незважаючи на низку схвалених рішень, прийнятих урядових постанов, реалізувати викладені в них завдання практично не вдалося. За даними уповноважених Ради в справах релігії на початку 1970–х рр. у західних областях України вже налічувалося понад 800 священників і ченців УГКЦ проти 400 у другій половині 1960–х рр. [200, 265]. Ідеологічні працівники повідомляли вище політичне керівництво країни про те, що географія діяльності греко-католиків не обмежувалася виключно лише західними областями України, її окремі елементи були помітні у південних і навіть східних областях республіки. З цього приводу уповноважений Ради В.Чуніхін у доповідній записці “Про прояви уніатства серед переселенців Миколаївської області” інформував, що в період з 1949 по 1972 рр. на Миколаївщину переселилися із Західної України близько 120000 чоловік. Віруючі переселенці разом із майном перевезли не тільки свої ікони, духовні книги, а що особливо й небезпечно – стійкі релігійні переконання в уніатському дусі. Наприклад, у помешканні громадянки Є.Кіхтан систематично проводилися підпільні богослужіння, катехизаційні заняття, віруючі користувалися греко-католицькою літературою, виданою ще за часів А.Шептицького. У домі переселенця Шулюка діяла так звана “домашня церква”, в якій жителі села Лимани Жовтневого району регулярно слухали радіопередачі з Ватикану, обговорювали проблеми релігійно-морального змісту. На думку уповноваженого В.Чуніхіна, хоча не було вагомих підстав говорити про системну просвітницьку діяльність уніатів, а лише про фрагментарну участь окремих осіб із числа переселенців у підпільних релігійних практиках, доводиться констатувати, що така тенденція спостерігається у кожному місці компактного проживання вихідців із західних областей України [974, 11-16]. Подібні факти переконливо свідчили про високу релігійно-моральну свідомість галичан, говорили про відданість національній церкві, повагу до батьківських

традицій та народних звичаїв.

Особливо відчутного деморалізуючого удару для підпільної церкви було рішення собору Російської Православної Церкви у червні 1971 р. про те, що собор підтверджує ліквідацію у березні 1946 р. у Львові УГКЦ [952, 24]. Екзарх України Філарет був переконаний, що: “Унія була насильством над совістю православних християн. Знищення Унії являється одною з передумов розвитку відношення в душі християнської любові між РПЦ і Римо-Католицькою Церквою” [471, 191-192]. Підкреслимо, що голова секретаріату християнської єдності кардинал Віллебрандс, котрий представляв на соборі РПЦ в Загорську Ватикан дав свою мовчазну згоду на офіційне проголошення ліквідації Берестейської унії [630, 62]. З цього приводу заслуговує на увагу думка протоієрея Ю.Красевича про те, що УГКЦ стала своєрідною заручницею між двома духовними центрами християнського світу, її стали оцінювати як розмінну монету для нормалізації стосунків між Ватиканом і Москвою [504, 93]. Звичайно, така деструктивна політика стосовно фундаментальних особливостей релігійної складової УГКЦ не могла пройти осторонь свідомої української громадськості, особливо за кордоном [295, 112]. Члени постійного Синоду УГКЦ під керівництвом кардинала Й.Сліпого в своєму посланні від 8 червня 1972 р. різко засудили несправедливе рішення Собору РПЦ, назвавши його “актом релігійного насилля” [730, 26-27].

Проблема переслідування греко-католицької церкви в СРСР все частіше стала висвітлюватися в засобах масової інформації в країнах Заходу, особливо під авторством представників так званого дисидентського руху. Так, російський церковний діяч і учасник руху опору в СРСР А.Левітін-Краснов звернувся 5 вересня 1974 р. через ЗМІ до комітету оборони з прав людини з закликами стати на захист переслідуваних за релігійні переконання в СРСР. У своїй заяві російський дисидент наголошував, що унія на західноукраїнських землях – це широкий народний рух, її переслідування є не тільки релігійним утиском, але й обмеженням національних прав західних українців [71, 108]. Великого резонансу в міжнародного співтовариства набули й слова Папи Павла VI, звернені до паломників, що зібралися на площі св. Петра в Римі 1 квітня 1973 р. з вимогою молитви за українську

“мовчазну Церкву”, яка “... примушена жити, чи радше зберігати своє існування, в тіні страху, в задушливій і паралізуючій темноті штучної і придавлюючої законності” [367, 18].

Важливим кроком до здійснення міжнародного контролю за дотриманням прав та свобод громадян став підсумковий акт Гельсінської наради 1975 р., який започаткував регулярні конференції, наукові семінари щодо проблем релігійно-церковного життя в СРСР. Вони відкрили нелегальним греко-католикам в Україні можливість для інтернаціоналізації питання про їх переслідування в СРСР, що змушувало радянський уряд міркувати над тим, як зняти проблему УГКЦ з порядку денного відносин між Сходом і Заходом [56, 150-151].

Вивчення джерельної бази переконує, що одним із основних прорахунків вищого партійного керівництва СРСР було те, що воно не змогло прийняти кардинального рішення стосовно легалізації УГКЦ. На думку релігієзнавця В.Пашенка, для Радянського Союзу було б вигідним легалізувати греко-католиків, визнати помилки минулого. З одного боку, це поліпшило б стосунки із західним світом, а з іншого – нормалізувало б клімат у регіоні. Проте навіть вище партійне керівництво, а звідси й нижчі ланки, займали принципово непримиренну більшовицьку позицію [700, 332]. Подібна тенденція підтверджується інформацією з наради уповноважених Ради в справах релігій при РМ УРСР, яка відбулася 14 травня 1976 р. у Львові. На ній обговорювалися питання контролю й боротьби з проявами протизаконної діяльності залишків уніатства в республіці, яких станом на 1976 р. у західних областях України проживало 290 невоzz’єднаних священиків, 445 монахів і монашок і 304 покутників [281, 33]. Уповноважений Ради по Львівській області Б.М.Іншин повідомляв, що в області діють два уніатських єпископи (Федорик і Стернюк), котрі в поточному році висвятили в сан священика трьох молодих уніатів. До чернецтва підготовлено 16 студенток, в основному з медичних і педагогічних вузів та училищ. П’ять юнаків із Львівської області, які намагалися вступити в духовну семінарію, прийняли чернечий постриг [700, 334].

Характерною рисою даного періоду було те, що активізація просвітницької діяльності греко-католицьких священиків, їхня дієва культурно-освітня робота у

кінці 1970-х рр. мала помітні успіхи, які визнавалися навіть державними органами влади на місцях. Так, коли віруючі святкували релігійне свято “Різдво”, у багатьох селах західного регіону були широко організовані колядки з релігійним змістом, у них брали активну участь учнівська молодь. Як свідчить аналіз архівних матеріалів дослідження, під впливом педагогічної праці духовенства значна частина віруючих виховували своїх дітей у національно-патріотичному дусі греко-католицької церкви, спонукала виконувати школярів традиційні релігійні практики: молитви, обряди, читати релігійну літературу, відвідувати катехизаційні заняття, брати участь у богослужіннях тощо. Такий підхід забезпечував високу організацію навчально-виховного процесу, заснованого на духовній спадщині українського народу і основних приписах християнської моралі. З цього приводу уповноважений Ради М.Радченко повідомляв, що, наприклад, батьки Лялики виховують своїх дітей – сина Богдана та дочку Любу на ворожих до радянської влади релігійних переконаннях. Зокрема, їх син Богдан (учень IV класу) у письмовій роботі замінив слово В.І.Ленін на “Бог”. Хоча на зауваження вчителів учень не реагував, проте його батько заявив: “Ви вчителі безбожники, за гроші продалися радянській владі. Я безбожників у домі тримати не буду, моя сім’я християнська і її ніхто на має права судити” [381, 37]. На зборах трудящих Тернопільського машинного заводу, де працював С.І.Лялик, ставилося питання про позбавлення С.І.Лялика батьківських прав.

Документальні матеріали свідчать, що на нарадах уповноважених Рад у справах релігій при РМ УРСР акцентувалася увага на бездіяльному, пасивному ставленні з боку місцевих органів влади до протизаконних дій церковників. Як приклад, наводився похорон греко-католицького священника Стрельбицького в с. Жизномир Бучацького району Тернопільської області. Похорон був організований таким чином, що всі віруючі за 2 км від села зустрічали автобус із тілом священника, несучи його через село до церкви, де відбулися похоронні обряди. Тобто, фактично прикриваючись похоронами, там відбувся збір греко-католиків із Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей [243, 64-65]. Подібна ситуація була на похоронах священника Дідича, в якому брали участь п’ять

представників греко-католицького духовенства [282, 14]. Всі вони були притягнуті до адміністративної відповідальності, а з священика І.І.Білана була взята підписка про не проведення уніатських обрядів [283, 17-18].

На основі широкого кола джерел можна зробити висновок, що численному партійному активі з року в рік не вдавалося досягти конкретних результатів щодо ліквідації залишків греко-католицизму. Представникам влади важко було зрозуміти, чому “ворожу” діяльність духовенства підтримують сотні тисяч людей. Єдине, на що була спроможна влада і що вміла робити – це тотальне стеження за діяльністю греко-католиків, притягнення їх до адміністративної чи кримінальної відповідальності, та розроблення чергових ідеологічно-організаційних заходів боротьби з уніатами. Наприклад, в одному з планів “Про роботу по здійсненню контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи в Тернопільській області на 1977-1978 рр.” рекомендувалося виявляти в населених пунктах, “засмічених” уніатством, актив із числа віруючих, узяти на облік і організувати відповідну роз’яснюючу й освітньо-виховну роботу з кожним релігійним активістом з метою припинення їхньої діяльності. Разом із органами народної освіти вивчити питання домашнього виховання дітей та учнівської молоді в уніатських сім’ях щодо виявлення фактів негативного впливу греко-католицької релігії на підростаюче покоління тощо [273, 9].

Обрання Папою Римським Івана Павла II в жовтні 1978 р. ознаменував початок активнішої політики Ватикану щодо захисту “катакомбної церкви” в СРСР [1070, 588]. У листі з нагоди наближення святкування тисячоліття хрещення Руси-України Папа закликав греко-католиків святкувати ювілей разом із Римом, підтвердив законність Берестейської унії 1596 р., засвідчив пошану єпископату, духовенству і віруючим УГКЦ, усім “хто терпів біди та несправедливості Христа ради” й виявив “вірність Христові та Церкві” [56, 152]. Лист папи Івана Павла II, як і активізація східної політики Ватикану, викликали однозначно негативну реакцію з боку органів влади, Московської патріархії [284, 6]. Протистояння між Москвою і Ватиканом досягло свого апогею, коли був скликаний черговий синод українських єпископів у Римі (25 листопада – 2 грудня 1980 р.). На синоді було прийнято

резолуцію, яка проголошувала Львівський собор 1946 р. канонічно недійсним і таким, що втратив законну силу [389, 1185].

Негативна оцінка діяльності Католицької Церкви була відчутна також у доповідній записці екзарха України (29.12.1980 р.), в якій для зміцнення позицій православ'я на західних областях України пропонував проводити такі заходи:

1. На противагу синоду УГКЦ, який у своїй Декларації прийняв рішення про незаконність Львівського собору 1946 р., урочисто відзначити 35-річчя вищеназваного собору в першій половині 1981 р.

2. У місячнику "Православний вісник" збільшити кількість богословсько-теологічних, науково-педагогічних, історичних матеріалів, які б розкривали зміст і значення православного віровчення й християнської моралі.

3. Починаючи з 1974 р. з курсу історії РПЦ, яка викладається в Московській духовній семінарії, був знятий розділ боротьби православ'я з унією. Це обеззброює студентів, майбутніх пастирів РПЦ, особливо тих, які повинні служити в колишніх проблемних греко-католицьких єпархіях. Навчальному комітету потрібно переглянути це помилкове рішення.

4. Ізоляцію православного духовенства західних областях України, що сприяє збереженню залишків уніатства, потрібно надолужити екскурсіями в духовні центри РПЦ [989, 89-92].

Перераховані вище контрзаходи РПЦ були розраховані на посилення боротьби з активізацією просвітницької діяльності греко-католицького підпільного духовенства, яке на початку 1980-х рр. усе частіше розгортало своєрідну широкомасштабну психологічну підготовку віруючих до виступів із домаганнями відновити діяльність Української Греко-Католицької Церкви. Про активну громадсько-культурну, освітньо-виховну діяльність церкви у конспіративних умовах свідчить той факт, що лише в 1980 р. було висвячено 12 греко-католицьких священників. Ефективна реалізація завдань соціально-педагогічної роботи УГКЦ в УРСР дозволила патріарху Й.Сліпому заявити, що "... наша Церква все-таки існує, що являється чудом Божої ласки" [96, 13].

Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, кінець 1970-х – початок

1980-х рр. характеризувався відносною стабільністю курсу влади щодо релігії і церкви. Вище партійне керівництво продовжувало оцінювати релігію у винятково негативному плані [291, 8], переконуючи себе й інших у правильності слів К.Маркса про те, що: “Релігія буде зникати у тій мірі, в якій буде розвиватися соціалізм” [503, 3]. На переконання дослідників діяльності тоталітарного режиму в СРСР, смерть Генерального секретаря ЦК КПРС Л.Брежнєва у листопаді 1982 р. засвідчила з усією наочністю кризу адміністративно-командної системи. Офіційну атеїстичну ідеологію мало цікавило, що віруючими, попри весь тиск, репресії, залишаються десятки мільйонів радянських людей [189, 146].

Для з'ясування ставлення населення західного регіону УРСР до атеїзму і релігії, а отже, і для вивчення мотивації релігійності різних світоглядних груп, доцільно звернути увагу на дослідження, проведене відділом наукового атеїзму Інституту філософії АН УРСР на Івано-Франківщині у 1983 р., в якому ставилось питання “Що привело Вас до релігії?” Результати дослідження проілюструємо на прикладі нижчеподаних статистичних даних [335, 105].

Дані таблиці 5.4 показують, що у більшості випадків першоджерелом релігійності був вплив сім'ї. Добрий приклад батьків, сприятлива родинна атмосфера були вагомими чинниками, які суттєво впливали на формування християнського світогляду, як і спілкування з віруючими, спільна молитва, участь у релігійних обрядах, зберігання релігійно-народних традицій під час свят.

Дослідження свідчить, що останні роки брежнєвської епохи та перехідні періоди правління Ю.Андропова і К.Черненка також характеризувалися розширенням масштабів так званої контрпропаганди проти впливів із-за кордону. Особливо це яскраво виявилось після XIV-ої конференції Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) у серпні 1981 р., у резолюції якої наголошувалося, що ВАКЛ засуджує переслідування релігії безбожницькою комуністичною владою, підтримує екуменічний діалог з “катакомбними церквами”, з переслідуваними за віру в Бога, а не з режимними церквами типу РПЦ “патріарха” Пімена та ін. [84, 1333].

Таблиця 5.4

Джерело релігійності населення Прикарпаття (середина 1980-х рр.)

Відповіді	Вагаються між атеїзмом і релігією		Переконані віруючі	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Релігійне виховання у сім'ї	501	86,2	1794	94,6
Спілкування з віруючими	17	2,9	24	1,3
Особисте нещастя, хвороба	12	2,1	15	0,8
Несправедливість	4	0,7	11	0,6
Одинокість у біді, особистому горі	7	1,2	8	0,4
Пошук правильної відповіді на життєві питання	9	1,5	6	0,3
Вплив служителів культу	2	0,3	3	0,2
Відвідування церкви, молитовного будинку	6	1,0	26	1,4
Участь у релігійному обряді	23	4,1	8	0,4
Всього відповідей	581	100	1895	100

Вітчизняні релігієзнавці відзначають, що з того часу, коли Захід осудив так звану “інтернаціональну допомогу” СРСР в Афганістані, стало помітне поступове зближення Кремля з РПЦ на ґрунті “патріотичних” мотивів. Більшість священиків РПЦ займало лояльну позицію до радянської держави, намагаючись обґрунтувати корисність віри в умовах соціалізму, пов’язати формування релігійної свідомості з вихованням нового типу віруючого, в якого патріотизм, участь в суспільній праці поєднувалися б із служінням релігійним ідеалам [280, 1]. Така співпраця радянської держави та РПЦ на фоні жорстоких переслідувань інакодумців, у тому числі й віруючих греко-католиків, видається більш ніж дивною, оскільки за даними англійського вченого К.Коледжа, станом на 1983 р. у СРСР було 356 релігійних

в'язнів, серед яких було 120 українців (баптистів – 56, греко-католиків – 17, православних – 11, покутників – 9 та ін.) [963, 22].

Як було вже зауважено в попередніх розділах, розвиваючи свою підпільну інфраструктуру в УРСР, “катакомбна” церква черпала свої сили з діяльності й настанов Української Католицької Церкви діаспори, котра стояла на позиціях духовності й канонічної єдності з Вселенською Церквою. Українські греко-католики з різних країн світу, об'єднуючись у впливові релігійно-громадські організації, добре усвідомлювали, в яких важких умовах доводиться перебувати “братям” з України. У багаточисленних зверненнях до українських владик, духовенства і всіх братів і сестер у Христі, українська діаспора закликала до духовної й церковної єдності, висловлювала підтримку ідеї створення патріархату УКЦ на чолі з Й.Сліпим [384, 815]. Закономірно, що в планах уповноважених Ради в справах релігії у західних областях України завжди акцентувалася увага на формах й методах боротьби із ідеологією Ватикану [287, 14]. Уповноважений Ради М.Дядько застерігав місцевий партійно-ідеологічний актив про те, що папа Іван Павло II звернувся з посланням до католиків усього світу, в якому закликав святкувати “Всесвітній день місіонера” (23 жовтня 1983 р.), а відтак необхідно посилити контроль за культурно-освітньою діяльністю католицьких релігійних товариств, вжити дієвих заходів щодо недопущення подібного місіонерства [276, 14]. Як правило, уповноважені Ради в справах релігії при РМ УРСР усіляко намагалися активно використовувати православних священиків для відриву віруючих від греко-католицької церкви. Висловлювалися пропозиції, щоб місцеві органи влади змогли підготувати 1-2 священнослужителів із числа колишніх уніатів, які могли публічно виступити із заявами в пресі й матеріалами, що розвінчували б ворожу діяльність УГКЦ та її владик, зокрема кардинала Й.Сліпого [286, 36]. З метою осудження антинародної сутності уніатської церкви, а також у питанні “об’єктивного” інформування становища релігії в СРСР пропонувалося також використовувати вербальні можливості екскурсоводів обласних бюро туризму, яким доводилося працювати з іноземними туристами [287, 15].

Аналіз матеріалів дослідження переконує, що духовна безсильність радянської

ідеології, з одного боку, та обурення широких мас населення жорстокою політикою режиму, з іншого, зумовили відновлення потягу до релігії, особливо на селі, й сприяли виникненню різновиду дисидентства на Україні, що базувався на релігії. З посеред іншого виділимо створення 9 вересня 1982 р. українського дисидентського руху “Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви”, яку очолив Й.Тереля [778, 109]. До складу згаданої групи, очолюваної багаторічним політв’язнем, увійшли Г.Будзинський, С.Січко, А.Поточняк та О.Гнидин [200, 268]. Одним із перших кроків “Ініціативної групи” стало її звернення до ЦК КПРС, у якому аргументовано доводилась неправомірність та не канонічність так званого Львівського собору 1946 р. Тут же висловлювались і конкретні вимоги, яких домагалися духовенство і віруючі УГКЦ. Серед них: проведення вільних виборів в усіх епархіях Західної України та Закарпаття; надання дозволу будувати молитовні будинки; відновлення духовних семінарій у Львові та Ужгороді; надання можливості віруючим греко-католикам отримати духовну освіту за кордоном; повернення раніше конфіскованих друкарень; формування авторитетної комісії із розслідування діяльності органів КДБ та МВД, спрямованої проти переслідування українського духовенства і віруючих та ін. [81, 1328]. Водночас Й.Тереля, як голова комітету українських католиків, звернувся з листом до голови Центрального комітету німецьких католиків Г.Маєра, в якому виклав становище усіх християн в Україні. Він писав: “Доля України – це безконечна Голгофа. Сьогодні знає кожний католик, що наша Церква заборонена і терпить переслідування комуністичного режиму ...” [385, 949]. Відповіддю на звернення до вищого політичного керівництва країни й до західноєвропейської спільноти став арешт 24 грудня 1982 р. керівника “Ініціативної групи” [969, 21]. Загалом, доля Й.Терелі нагадує тернистий шлях багатьох християнських мучеників за віру. За підрахунками науковця М.Бересловського, близько 20 р. він провів у тюрмах, таборах, психіатричних лікарнях [27, 20]. Причому, якщо на початкових етапах владні структури ще приховували справжні причини переслідування Й.Терелі, звинувачуючи його у дармоїдстві, то в середині 1980-х рр. йому вже без будь-яких застережень висувалися звинувачення за сумнозвісними політичними статтями [797, 113]. За словами Й.Терелі “... віру в Бога

Кремль указом проголосив “психічною хворобою” [911, 20-21]. Документальні матеріали свідчать, що з останнім арештом Й.Терелі в 1985 р. “Ініціативна група” не припинила своєї діяльності. Його місце посів В.Кобрин, який сприяв виданню та розповсюдженню з березня 1984 р. “Хроніки Української католицької церкви” [69, 2]. Жорсткий тиск відчув на собі й секретар “Ініціативної групи” священник Г.Будзинський, який ще в грудні 1944 р. входив до складу делегації, направленої митрополитом Й.Сліпим у Москву для з’ясування стосунків між УГКЦ і СРСР [580, 117]. У середині 1980-х рр. лише внаслідок похилого віку кримінальна справа Г.Будзинського була припинена [40, 1469].

Важливим явищем у дисидентському русі в СРСР була самовидавнича періодика. Матеріали самвидаву, потрапляючи за кордон, ставали неоціненним і вірогідним джерелом для реалістичного і всебічного аналізу проблем Радянського Союзу. Якщо офіційні радянські документи не давали майже жодних об’єктивних відомостей щодо національно-релігійних суперечностей, соціально-економічних і культурно-освітніх проблем у СРСР, то матеріали опозиційних рухів висвітлювали ці питання в усій їхній багатогранності й повноті [958, 825]. Відома на Заході радянська самвидавна література нараховувала на кінець 1976 р. понад 3000 документів [456, 23]. На переконання західних аналітиків, від часу появи першої самвидавної літератури в першій половині 1960-х рр., “Хроніка Католицької Церкви” належала до найбільш змістовних циклів української “захальної” літератури, в якій відображались актуальні проблеми релігійної дійсності в радянській Україні, піднімалися проблеми, пов’язані з богословською освітою молоді [901, 319]. В одній із статей релігійного змісту, що представляла дисидентський рух за легалізацію УГКЦ у середині 1980-х рр. було визначено пріоритетні фактори діяльності: “Віра. Молитва. Діла. Ось три кити нашої моральності і запорука майбутньої перемоги. Наша католицька Церква, як носій національної самосвідомості та високої моралі, була і є нашим забралом в найважчих хвилинах народного життя” [965, 2]. Можемо стверджувати, що активна суспільно-громадська діяльність дисидентського руху позитивно впливала на процес виховання українців у національно-релігійному дусі, сприяла відродженню втрачених освітньо-виховних традицій, збереженню

культурно-історичних надбань нації.

Матеріали періодичних видань окресленого періоду свідчать, що ЦК КПРС вважав справою першорядної ваги партійних і комсомольських організацій ідеологічне, моральне й атеїстичне виховання молоді. Домогтися того, щоб уся справа навчально-виховного процесу учнівської молоді базувалася на засадах комуністичної моралі, власне, на це були направлені численні постанови партії та уряду як союзного, так і республіканського [247, 123]. Для тоталітарного режиму важливим було взяти під контроль підпілля УГКЦ, розкласти його зсередини і не допустити освітньо-педагогічної праці духовенства, спрямованої на підготовку нової зміни священиків і чернецтва, ліквідувати так звані “домашні церкви”, не допускати розповсюдження греко-католицької богословської літератури та релігійної символіки. За даними заступника голови виконкому Тернопільської обласної Ради народних депутатів Ю.Трофим’яка, у період з 1982-1984 рр. із складу “двадцятки” і виконавчих органів було виведено 100 чоловік. Виявлено і взято на облік 30 населених пунктів, у яких проживають проуніатськи настроєні віруючі, колишні уніатські священики і монахи, а також 8 “домашніх монастирів” і 3 “домашні церкви” [278, 3]. Зазначимо, що намагання припинити діяльність та ліквідувати “домашні церкви” на квартирах греко-католицьких священиків (С.Т.Захарківа, С.А.Колтанюка, М.Т.Кушніра, В.І.Теленка та ін.) були передбачені й у плані роботи апарату уповноваженого Ради в справах релігії при РМ УРСР у Тернопільській області М.Дядя на 1984 р. [277, 2].

Початок горбачовських реформ не приніс помітних змін у партійно-державній політиці. Нова редакція програми КПРС, ухвалена на XXVII партійному з’їзді (1986 р.), містила установку на “подолання релігії”. Могутню кампанію водночас було розгорнуто у зв’язку із майбутнім ювілеєм Хрещення Русі. Її організатори в Україні переслідували виконання наступних завдань: мінімізація впливу ювілею на населення та недопущення істотного пожвавлення релігійно-церковного життя; блокування можливостей національного піднесення та посилення руху за легалізацію та реабілітацію УГКЦ [337, 10]. Однак, у міру розвитку горбачовських реформ і розширення свободи слова, характер партійно-державної церковної політики стає об’єктом обережної критики зі сторони засобів масової інформації.

Відомо, що М.Горбачов розпочав кампанію перебудови радянської системи й особливо її застійної економіки на ефективнішу й продуктивнішу. Щоб досягти цієї мети, він проголосив новий, демократичний стиль керівництва, створюючи враження більшої доступності й наближеності його режиму до народу. Радянська економіка періоду перебудови навіть не наближалася до рівня світової конкурентоспроможності. Так, у 1985 р., коли загальний рівень торгівлі США і Японії становив відповідно 576 та 308 млрд. доларів, майже три чверті експорту СРСР становила видобувна промисловість (паливо – 49%, золото – 18%, деревина – 4%, діаманти – 2%). На комуністичні країни (1/3 світового населення) припадало тільки 10% глобального експорту, 3% технологічних інновацій та 1% економічної допомоги країнам, які розвиваються [807, 137]. Окрім цього, про стан внутрішнього ринку в СРСР говорять такі факти: вивозилося 90% виробленого алюмінію, 80% міді, 72% мінеральних добрив, 43% сирової нафти [522, 513]. За таких умов релігійні організації починають усе настирливіше привертати увагу суспільства до стану суспільної моралі, яка після багатьох десятиліть тоталітаризму продовжувала занепадати. Релігійні інституції та діячі у своїх посланнях до вірних і в проповідях закликали до боротьби з алкоголізмом, хабарництвом, перелюбством та іншими антиподами християнської моралі [890, 6]. Криза родин, основних християнських цінностей, відчуження селянина від землі адміністративно-колгоспною системою, поширення недоброзичливості у взаєминах поміж людьми і шляхи виходу із цього стану – постійна тема виступів, статей і послань греко-католицької єпархії [351, 301]. У 1987 р. Блаженніший Мирослав-Іван Любачівський в інтерв'ю італійській газеті "Il Sabato" висловив сподівання, що на святкування 1000-ліття Хрещення Русі буде й потрібна спільна молитва всіх братів українців, католиків і православних за "... навершення Росії, згідно з фатімським об'явленням, за свободу і ріст Церкви, за мир у світі, за пошанування людських прав..." [628, 844].

Важливою тенденцією у працях вітчизняних педагогів, істориків церкви є твердження про те, що могутній спалах релігійності, що охопив у кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Східну Європу, зокрема СРСР, мав окрім позитивних наслідків, ще й багато негативних рис, спричинених десятиліттями засилля атеїстичної

ідеології. Соціологічний аналіз, проведений серед російської молоді на початку 1990-х рр. службою дослідження громадської думки “Касандра” показав суттєве зниження зацікавлення духовністю, ріст егоїстично-прагматичної позиції, відвернення від традицій. Тільки 26% юнаків і 35% дівчат вважали традиції важливими, 55% юнаків і 35% дівчат стояли на протилежній позиції, у них родинні й церковні традиції вважалися застарілими. Релігійне невігластво приймало страхітливих форм. Так, 25% опитуваних вважало, що св. апостоли Петро й Павло були росіянами!

У свою чергу, соціологічне опитування, проведене московським фондом “Громадська думка” дало ще більш приголомшливі результати: 57% опитуваних “православних” ніколи не сповідалися; 28% – раз у декілька років; 9% – один раз у рік; 2,2% – декілька разів у рік; 0,9% – 1-2 рази у місяць, 0,2% щотижня; 18,5% ніколи не були на Службі Божій; 39% відвідувало церкву 1 раз у декілька років, 20% робили це 1 раз у рік, 15% – декілька разів у рік, 5,2% – 1 раз у місяць, і 1,3% – щотижня; 44% “православних” ніколи не читали Святого Письма; 29% щось читали, але не могли нічого пригадати; 62% не знали такої молитви як “Отче наш”; 59% ніколи не молилися, а 29% тільки згадували деколи ім’я Господа [790, 22-23]. Таким чином, соціологічні дослідження показали, що процес масового повернення на православ’я в СРСР носив суто формальний, поверхневий характер. По суті відбувалася лише чисто зовнішня ідеологічна заміна “радянської людини” на “російського православного громадянина”. У більшості опитуваних православ’я асоціювалося з чимось абстрактним, ностальгічним, укоріненим в історію Росії. Духовна відсталість віруючих була причиною довготривалої боротьби комуністичного режиму з релігією, її наслідки прирекло на духовне зубожіння не одне покоління на пострадянському просторі.

У контексті дослідження даного аспекту проблеми не можемо обминути той факт, що перш ніж горбачовські реформи дійшли до України, республіку потрясла катастрофа глобального значення – вибух реактора на Чорнобильській атомній електростанції (26 квітня 1986 р.). Глава УГКЦ М.І.Любачівський закликав політичне керівництво СРСР до їхньої великої відповідальності за наслідки

катастрофи й водночас звернувся до різних гуманітарних організацій Заходу й Католицької Церкви про надання необхідної допомоги у формі доставки медикаментів і продуктів харчування. Однією з перших на заклик глави УГКЦ відгукнулася організація отця Варенфріда ван Страатена “Церква в потребі” [410, 2]. На жаль, радянське керівництво в силу ідеологічних причин відмовилося від посиленої гуманітарної й необхідної матеріальної допомоги з боку благодійних християнських.

Таким чином, хоча перші роки після хрущовської доби й відзначалися деяким “лояльним” ставленням до підпільної церкви, все ж органи влади, прагнучи обмежити і звузити релігійну свідомість у радянському суспільстві, широко використовували таку перевірену роками антирелігійну методику, як зняття з реєстрації церков. Спостерігалася така тенденція: чим більше закривалося церков РПЦ і чим нижчий був відсоток їх використання під культурно-господарські потреби, тим ефективніше зростала кількість підпільних парафій УГКЦ, збільшувалося число нелегальних відправ підпільного духовенства, й водночас активізувалася соціально-педагогічна робота священників. Такий тісний взаємозв’язок духовенства із віруючими створював відповідні передумови для ефективної освітньо-виховної праці, сприяв формуванню християнського світогляду та всебічний гармонійний розвиток парафіян. Окрім цього, духовенство часто організувало таку колективну навчально-освітню форму богослужіння, як прослуховування радіопередач із Ватикану або переказування їх змісту під час відправ, тим самим зберігаючи зв’язок із закордонною Українською Католицькою Церквою.

Внаслідок організації цілої системи підбору й підготовки кандидатів духовного стану, виникла сітка підпільних семінарій УГКЦ. Богословське навчання проводилося переважно старшими отцями, що однаковою мірою відзначалися як ґрунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також володіли елементами педагогічної майстерності. Їх теоретичний і практичний доробок спрямовувався на вдосконалення системи цінностей морального виховання у сучасних умовах, що дає багатий матеріал для розробки і вдосконалення сучасної

системи морального виховання, а також сприяє об'єктивній оцінці їх внеску в теорію та практику виховання.

Внаслідок зростаючої активізації греко-католицького підпілля, спостерігалася тенденція, згідно з якою відновлення репресивних заходів проти УГКЦ збіглося з нападками на політичних дисидентів в УРСР. Такий підхід засвідчив помітне посилення на початку 1970-х рр. наклепницьких антиуніатських публікацій та антирелігійних заходів, серед яких найбільш практикуючими були: обмеження релігійних публікацій, заборона навчання дітей релігії, проведення серед них атеїстичної агітації, засилання агентів у середовище священнослужителів і церковної ієрархії, закриття культових споруд, заборона педагогічної праці представникам духовенства, обмеження можливостей здобути освіту віруючим та ін.

Важливим кроком для здійснення міжнародного контролю за дотриманням прав на свободу совісті став підсумковий акт Гельсінської наради 1975 р., що дозволило відкрити нелегальним греко-католикам в УРСР можливості для інтернаціоналізації питання про їх переслідування в СРСР. Вагомою подією цього періоду було й обрання Папою Римським Івана Павла II в жовтні 1978 р., що ознаменувало початок активнішої політики Ватикану й міжнародної спільноти щодо захисту “катакомбної церкви” в СРСР.

Духовна безсилість радянської ідеології, з одного боку, та обурення широких мас населення жорсткою політикою режиму, з іншого, зумовили відновлення потягу до християнської культури та народних традицій й сприяли виникненню окремого різновиду релігійного дисидентства на Україні. “Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви”, яку очолив Й.Тереля, найкращим чином представляла діяльність громадського руху за легалізацію УГКЦ у 1980-х рр. Рух за легалізацію УГКЦ став невід’ємною складовою національного руху, відобразив прагнення кількох поколінь українців до власної державності, вільного і самобутнього розвитку, заснованого на духовній спадщині українського народу і основних приписах християнської моралі.

Висновки до V розділу

За матеріалами аналізу періодичних видань та архівних джерел окресленого періоду стверджуємо, що питання, пов'язані з соціально-педагогічною роботою Української Греко-Католицької Церкви в УРСР давно вийшли за рамки лише церковно-релігійних проблем і стали важливим явищем суспільно-політичних відносин. Це зумовлює потребу переосмислення історико-педагогічного досвіду та ліквідації “білих плям” в історії української педагогіки, оскільки замовчування певних постатей або явищ, так само як і применшення їх ролі, веде до звуження масштабів мислення та варіативності педагогічних рішень. Це стосується передусім західного регіону України, і пояснюється тим, що церква спричинилася до збереження тих традицій і духовних сил народу, які сьогодні швидкими темпами стають домінуючими у суспільному житті незалежної України і визначатимуть її майбутнє. Зупинимося на фактах, які обумовили національно-культурне відродження України, оскільки досвід боротьби за Христові ідеали в умовах тоталітарної системи сам по собі вже є безцінним надбанням християнської культури та ідеології й вимагає глибокого аналізу наявних моделей педагогічних систем за критеріями гуманізму. У процесі дослідження даного розділу автор дійшов таких висновків:

1. Прагнучи зберегти і зміцнити духовно народ, його традиційно високі морально-етичні цінності, УГКЦ, у трагічний для України період Другої світової війни, наголошувала на необхідності відродження людини і родини, плекати родинне християнське життя, закликала до національної єдності. Ідея національного єднання не лише обґрунтовувалася теоретично, а стала невід'ємною складовою душпастирської праці греко-католицьких священників.

Незважаючи на воєнні перипетії, церква продовжувала роботу архієпархіальних соборів, які вважали найбільш надійним засобом для утримання внутрішнього зв'язку з священиками. Собори стали своєрідною школою виживання церкви в умовах окупаційного режиму, що дозволило духовенству вистояти війну, репресії, сконсолідувати віруючих навколо себе.

Важлива роль у розвитку богословської освіти і науки належало греко-

католицькій богословській академії у Львові, яка відновила свою роботу восени 1941 р. У цей період в академії діяло два факультети – теологічний і філософський. Одночасно з богословською академією було відновлено діяльність Богословського наукового товариства. Друкованим органом обох інституцій був кварталник “Богословія”, редагований Й.Сліпим. Часопис мав на меті піднести наукову богословську творчість, виховувати нові кадри духовної еліти. Тут друкувалися наукові праці кращих представників богословської думки та історії греко-католицької церкви – Т.Галущинського, Г.Костельника, А.Іщака, В.Лаби, Є.Скрутеня та ін.

Греко-католицизм та українська національна ідея складали основу тогочасної ідентичності галицьких українців і взаємно посилювали одне одного у їх протистоянні з іншими національними та конфесійними спільнотами.

2. Інспірований режимом Львівський собор 1946 р. був результатом добре спланованої політики радянської влади. У знищенні Української Греко-Католицької Церкви були однаково зацікавлені як держава, так і Російська Православна Церква, яку режим перетворив на державну інституцію. Проводячи дискримінаційну політику стосовно греко-католиків, РПЦ, порушуючи загальнолюдські і християнські норми, дискредитувала себе перед громадськістю, що призвело до зниження її авторитету серед віруючих на західноукраїнських землях.

Перехід частини греко-католицьких священників під юрисдикцію “режимної церкви” мав досить формальний характер, і фактично протягом тривалого часу вони зберігали свій обряд, культуру й духовність у рамках так званого “катакомбного” періоду УГКЦ. Найбільш упертий опір ліквідації церкви чинили монастирі, які ведучи місіонерську роботу, спрямовану проти московського православ'я, залишалися своєрідними островами українського католицизму. Маючи довір'я і підтримку віруючих, українські чернечі згромадження здійснювали посередництво між усуненими греко-католицькими священниками і віруючими, допомагали охороняти Найсвятіші Тайни між нечастими візитами священників, надаючи посильну допомогу в релігійній освіті дітей. Володіючи елементами педагогічної майстерності, сестри були покликані вирішувати завдання морально-релігійного виховання.

Становлення радянської освітньої системи, як і весь процес соціалістичної перебудови краю, зустріли протидію з боку значної частини населення, у тому числі й місцевих працівників освіти. Це протистояння зумовлювалося рішучим зламом традиційних устоїв соціально-економічного, політичного й духовного життя населення краю, несумісністю традиційно усталеної тут освітньо-виховної системи і радянської, що приходила їй на зміну;

3. Суспільно-політичний розвиток Західної України у період “хрущовської відлиги” характеризувався рядом специфічних рис, що були зумовлені своєрідністю історії краю в радянський період. На початку 1950-х рр. завершився процес становлення радянської тоталітарної системи в регіоні. Проявом його став масовий терор, репресії цілих соціальних груп – інтелігенції, духовенства, селян. Складовими цього процесу була політична недовіра до корінного населення, що стало основою кадрової політики, засилля у промислових центрах “російськомовного елемента”, тотальна русифікація тощо.

Специфіка церковно-релігійного життя західноукраїнських земель на зламі 1950-60-х рр. зумовлювалася, з одного боку, широкомасштабним розгортанням антирелігійних заходів, а з іншого – опором західноукраїнського суспільства діям органів влади. Традиційні особливості духовного життя західних українців полягали у визнанні пріоритетності загальнолюдських орієнтацій, сповідуваних релігією, що зумовлювало міцні позиції церковних інститутів у регіоні. На західні області припадала майже половина зареєстрованих у республіці релігійних громад. У цей період інтенсивно почала розширюватися сітка підпільних семінарій, монастирів, чернечих будинків-осідків, стали формуватися підпільні парафії, влаштовуватися “домашні церкви”, збільшуватися кількість відправ і чисельність віруючих.

Особливістю хрущовського періоду було й формування тісних зв'язків підпілля УГКЦ з Римсько-Католицькою Церквою, які проявлялися в тому, що віруючі “катакомбної” церкви часто були змушені відвідувати відправи в костелах, до чого їх закликало греко-католицьке духовенство. Підпільне духовенство отримувало від католицьких священників широкий спектр навчально-методичних та освітньо-виховних засобів, які з успіхом використовувалися у соціально-

педагогічній роботі: католицьку літературу, богословські реферати, сакральне мистецтво, дозвіл на проведення Святої Тайни Сповіді для греко-католицьких віруючих у приміщенні костелу та ін.

У традиційну освітньо-виховну систему, одним з головних сутнісних завдань якої впродовж століть було національно-патріотичне виховання підростаючих поколінь, запроваджувалися інтернаціональні засади радянської системи. У них національно свідома громадськість справедливо вбачала загрозу національно-патріотичному вихованню. Войовничий атеїзм радянської школи призводив до розриву шкільного виховання та родинного, до подвійної моралі школярів;

4. Релігійно-церковні проблеми, котрі були характерні в період хрущовської десталінізації, у загальних рисах, успадкував і брежнєвський режим, який прагнув обмежити і звузити релігійну свідомість населення, використовуючи для цього як діюче законодавство, атеїстичну пропаганду, так і різні форми й методи антирелігійної боротьби. Проте, починаючи із середини 1960-х рр., віруючі УГКЦ ініціюють процес нелегального відкриття храмів, ставлять перед владою вимоги реєструвати греко-католицькі громади.

Великою заслугою владики В.Величковського було те, що саме він почав запроваджувати в життя підпільної церкви принципи, які відповідали настановам Другого Ватиканського собору, хоч і не були безпосереднім втіленням його рішень. Пріоритетним завданням керівництво церкви вважало поповнення монаших чинів та висвячення молодих священиків. В умовах підпільного існування церкви навчально-виховний процес переважно займав тривалий період і мав індивідуальний характер. Навчальна програма була значно вужчою, ніж у колишніх регулярних семінаріях, і включала лише найважливіші та найнеобхідніші предмети для практичного душпастирювання, а саме: моральне і пастирське богослов'я, догматику, канонічне право, обрядовість, Святе Письмо, філософію, етику, церковну історію та церковний спів. Таким чином, увесь освітньо-виховний процес базувався на засадах християнського світогляду.

Обрання Папою Римським Івана Павла II в жовтні 1978 р. ознаменував початок активнішої політики Ватикану щодо захисту “катакомбної церкви” в СРСР.

Проблема переслідування греко-католицької церкви в СРСР все частіше стала висвітлюватися в засобах масової інформації в країнах Заходу, особливо в матеріалах самвидаву під авторством представників так званого дисидентського руху. Цей рух отримав широку підтримку прихильників демократичних реформ не лише в Україні, але й за її межами й став одним із програмних пунктів боротьби українців за громадянські права.

Таким чином, здійснене дослідження соціально-педагогічної роботи УГКЦ в УРСР відкриває можливості для розв'язання важливих та актуальних завдань педагогічної науки в освітньому просторі України на основі творчого використання науково-теоретичної спадщини та практичної діяльності представників духовенства в контексті історії педагогіки та потреб сучасної педагогічної науки і практики.

РОЗДІЛ VI

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

6.1. Легалізація УГКЦ в контексті державно-церковних відносин в Україні

Важливою тенденцією у працях вітчизняних науковців, педагогів (С.Головащенко, В.Єленського, А.Колодного, В.Лубського, О.Шуби, П.Яроцького та ін.) є твердження про те, що у час горбачовської модернізації, на хвилі демократизації суспільного життя в Україні розгорнувся процес релігійного відродження, нормалізувались демократичні, гуманні відносини між державою, церквою та школою [173; 337; 466; 557; 1039; 1058]. Серед проявів релігійного відродження – зростання кількості релігійних общин, реставрація та відновлення старих храмів, активізація боротьби за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви та Української Автокефальної Православної Церкви, збільшення набору студентської молоді до духовних закладів освіти, поступова зміна акцентів у ставленні до релігії тощо. Зважаючи на зовнішні та внутрішні впливи відродження релігійної сфери, О.Шуба виділяє поряд з поняттям “релігійне відродження”, яке охоплює внутрішній аспект і поняття “церковного ренесансу”, яке фіксує зовнішні прояви процесу [1039, 159].

Прихід до керівництва КПРС М.Горбачова та його політика перебудови і гласності сприяли й політичним поступкам у СРСР, що виразилось, головним чином, у звільненні у 1986-1988 рр. із ув'язнень усіх політичних і релігійних дисидентів, котрі відразу ж розпочали активний рух за національні, релігійні та громадянські права в Україні. Тиск реформаторських сил, наростаючий національний рух і триваюча лібералізація у Москві ставили українську адміністрацію на чолі з В.Щербицьким перед необхідністю зайняти більш гнучку позицію і в релігійному питанні. На переконання релігієзнавця В.Єленського, у підґрунтя цієї позиції лягли

визнання необхідності надання церкві більшої свободи, можливостей релігійно-інституційної розбудови, освітньо-виховної та місіонерської праці, а також відмова від більшості форм антирелігійної активності минулих років [337, 12]. Водночас, наголосимо, що ця лінія була спрямованою на розсепарування релігійного й національного рухів, боротьбу із опонентами комуністичної партії у релігійному середовищі та недопущення відродження національних церков. Основними умовами початку своєрідного релігійного ренесансу в республіці були: позиція держави стосовно релігії; різке загострення суспільних проблем (політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, міжнаціональних, екологічних тощо); часткова втрата населенням старих ідеологічних орієнтирів та шкали цінностей; різновекторний пошук народом духовної опори в житті; намагання відновити права УГКЦ та УАПЦ; повернення на хвилі духовного відродження традиційних цінностей [1044, 489].

Жорстко й безкомпромісно виступивши проти легалізації УГКЦ, керівництво КПУ зайняло завчасно нереалістичну позицію й передало політичну ініціативу своїм опонентам у трьох галицьких областях. У західному регіоні України в цей час проживало близько 650 греко-католицьких священиків, монахів та монашок, які вели активну соціально-педагогічну роботу. За офіційними даними, прояви уніатства мали місце у 164 населених пунктах Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей [52, 1]. Переконливим доказом активного релігійного життя західних українців у добу перебудови служить наступна аргументація фактів: 10 липня 1988 р. відбулося святкове богослужіння в Грушеві за участю близько 10 тисяч віруючих; 17 липня цього ж року на Волівеччині, поблизу с. Ялове було закопано Хрест Тисячоліття. На святі були присутні 9 тисяч людей [475, 7]. Якщо в 1982-1987 рр. фактично не було заяв на реєстрацію українських католицьких общин, то на кінець 1987 р. у різні інстанції було направлено приблизно півсотні листів із 17 населених пунктів [985, 75]. Так, в одному із звернень віруючих греко-католиків с. Боржавське Виноградівського району Закарпатської області адресованому на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР А.Громико повідомлялося, що: "... ми, як більшість села, існуємо, католицьку віру в наших серцях ліквідувати не можна, а такі

казки, як самоліквідація і саморозпуск, вважаємо грубою видумкою ...” [381, 5].

Документальні матеріали свідчать, що рух за відновлення греко-католицької церкви отримав широку підтримку прихильників реформ не лише в Україні, але й за її межами [413, 614]. Гасло легалізації УГКЦ інтегрувало в єдиний потік достатньо різнорідні політичні сили, а також радикально настроїло населення Галичини. Для мільйонів жителів західних областей України, де греко-католицизм був не тільки вірою батьків, а й від часів митрополита А.Шептицького уособленням жертвовного “християнського патріотизму”, вимога легалізації та реабілітації їхньої церкви стала одним із програмних пунктів боротьби за громадянські права [496, 17]. Своєрідним поштовхом для розростання широкого релігійного руху в регіоні став феномен “грушівського дива”, а саме поява 26 квітня 1987 р. на недіючій греко-католицькій капличці в с. Грушів Дрогобицького району Львівської області зображення Богородиці. Це явище викликало великий резонанс серед віруючих, і до місця події потягнулись тисячі паломників [985, 19-20]. За таких умов, коли партійно-державна система не дозволяла радянським громадянам на практиці реалізувати декларовану в ст. 52 Конституції СРСР свободу совісті, важливим кроком у напрямі легалізації УГКЦ стала відкрита Заява 4 єпископів, 23 священників, монахів і віруючих УГКЦ від 4 серпня 1987 р. Папі Римському Іванові Павлу II про свій вихід з підпілля [72, 2]. У грудні цього ж року був створений “Комітет захисту Української католицької церкви”, який одразу розпочав відкрито збирати підписи за відновлення легального статусу УГКЦ [292, 5]. Така форма боротьби за легалізацію була дуже вдалою, оскільки кожний, хто ставив власноручний підпис на підтримку церкви в умовах атеїстичної дійсності, здійснював своєрідний подвиг, утверджував тим самим свою громадянську позицію [308, 9]. Голова новоствореного комітету, відомий правозахисник І.Гель пов’язував цю подію з розширенням політичного ареалу боротьби за національно-культурне відродження українців. Починаючи з 1988 р. комітет почав видавати журнал “Християнський Голос”, членами його редколегії стали колишні політв’язні: В.Барладяну, С.Хмара, отець Я.Лисів та ін. [683, 153].

Аналіз дослідження свідчить, що боротьба за легалізацію УГКЦ одночасно розгорталася на трьох рівнях – міжнародному, загальносоюзному та

республіканському [922, 17]. На початковому етапі свого існування, який умовно можна назвати петиційним, “Комітет захисту Української католицької церкви” направив низку листів та звернень до релігійних діячів та політичних лідерів світової спільноти з проською знайти можливість передати на Україну велику кількість Біблій, катехизмів, релігійних книг і підручників, молитовників рідною мовою, а також піднести на високий науково-богословський рівень передачі по ватиканському радіо [542, 26]. У січні 1988 р. група українських католиків звернулася до учасників Віденської конференції держав-учасниць нарад з питань безпеки і співробітництва у Європі з вимогою підняти питання про легалізацію УГКЦ. Щоб привернути увагу до проблеми легалізації широкої громадськості в СРСР і за кордоном, церковними активістами організовується й ряд інших акцій: масові демонстрації греко-католиків у населених пунктах Західної України, поїздки груп духовенства й віруючих в Москву для пікетування і відправлення богослужінь у людних місцях тощо. Скоординовані заходи також були приурочені й до суспільно-значимих подій (1000-ліття прийняття християнства на Русі, виборчої кампанії, з’їзду народних депутатів), які мали продемонструвати “активність” та “масовість” УГКЦ [3, 467].

Незабаром проблема УГКЦ в СРСР потрапила в епіцентр уваги світової громадськості. Назвемо найбільш резонансні приклади. Тема порушення релігійних свобод в УРСР обговорювалася представниками західних держав у різних органах ООН, особливо активно – на Комісії з прав людини, що працювала протягом лютого-березня 1989 р. в Женеві. Серйозні звинувачення на адресу СРСР у зв’язку з утисками прав віруючих УГКЦ висувалися під час Конференції з людського виміру ОБСЄ (Париж, травень-червень 1989 р.) [382, 9]. У дні проведення Першого з’їзду народних депутатів СРСР 14 американських сенаторів звернулися з листом до М.Горбачова, де порушували питання про переслідування в Україні релігійних діячів [52, 1]. Подібних прикладів петиційних звернень у цей період було чимало, проте позиція партійного керівництва республіки щодо легалізації УГКЦ залишалася незмінною, що створювало небезпечну ситуацію виникнення масового невдоволення греко-католицьких віруючих у західному регіоні [985, 90]. Звичайно, така непоступливість

зумовлювала зростання напруженості не тільки у внутрішньому житті республіки, але й у зовнішньополітичній сфері. На початку липня 1989 р. в ЦК КПУ була подана доповідна записка “Про негативні наслідки ситуації, що склалась навколо УКЦ” завідувача відділу зовнішніх зв’язків ЦК КПУ А.Меркулова, в якій повідомлялося, що на міжнародному авторитеті СРСР в цілому, все більше негативно відбивається відмова в реєстрації релігійних громад Української Католицької Церкви. За визнанням партійного ідеолога “підстав для відмов у реєстрації УКЦ з точки зору Конституцій СРСР і УРСР та законодавства не має”, а аргументи проти УКЦ (співпраця з нацистами, саморозпуск) не є достатньо переконливими [986, 13].

Поступово до легалізації УГКЦ почала схилитися громадська думка в СРСР. Ця проблема стала складовою передвиборчих обіцянок ряду кандидатів у народні депутати в СРСР (Р.Братуня, Ю.Сорочина, Р.Федоріва та І.Вакарчука) і, значною мірою, зумовила позитивний для них результат голосування [111, 14]. Порували проблему легалізації УГКЦ й такі авторитетні союзні засоби масової інформації як “Огонек”, “Аргументы и факты”, “Новое время”, “Московские новости” [986, 39]. Дослідження свідчить, що починаючи з весни 1989 р. у Москві групами греко-католицьких віруючих із Західної України проводились постійні пікетування державних установ з метою привернення уваги союзного керівництва до проблем своєї віри [596, 3]. Проте, офіційна влада, попри прозорість проблеми, чинне законодавство і міжнародні угоди, продовжувала ігнорувати справедливе вирішення проблеми легалізації УГКЦ. Така позиція, на думку партійних аналітиків, пояснювалася наступними причинами:

1) Ідеологічний апарат КПУ приклав протягом майже півстоліття величезні зусилля для дискредитації уніатства і формування у масовій свідомості гранично негативного стереотипу УГКЦ, і її реабілітація перекреслила би багатовікову боротьбу українського народу проти унії [985, 24];

2) Реєстрація греко-католицьких общин викликала б серйозні соціальні конфлікти, вчинила можливий розкол віруючих за релігійно-національною ознакою. Не виключено, що дійшло б “аж до фізичної боротьби за церковні приміщення, масштаби і наслідки якої важко навіть прогнозувати” [986, 7];

3) Офіційне визнання УГКЦ створило б легальну базу для консолідації антиросійських та антирадянських сил;

4) Відродження уніатства мало на меті створення сепаратистської релігійно-політичної організації, яка “ повинна стати основою національного руху у боротьбі за самостійність України та вихід її зі складу СРСР” [986, 6];

5) Легалізація УГКЦ склала б серйозну небезпеку для позицій російського православ'я, яке на початку горбачовських реформ у Західній Україні мало понад 3 тис. приходів, що становили половину православних релігійних об'єднань українського екзархату і майже третину їх загальної кількості в СРСР [52, 2]. Окрім цього, за даними отця Іннокентія – лектора Ленінградської духовної семінарії, серед 157 випускників середніх шкіл, яких в 1985 р. було прийнято до цього православного духовного закладу, 57,8% були українці (головним чином із західних областей України), 34,5% були росіяни, 3,2% молдавани, 2,6% білоруси, 1,8% інші національності [39, 34].

Як і в попередні періоди, протягом 1987-1989 рр. були чергові посилені спроби партійно-державного апарату використати у боротьбі з греко-католиками Російську Православну Церкву. Особливо активізується діяльність РПЦ після зустрічі патріарха Пімена з М.Горбачовим у квітні 1988 р. Протягом короткого терміну було проведено низку заходів, що мали на меті не допустити поширення впливу УГКЦ:

- розукруплено Львівсько-Тернопільську єпархію РПЦ;
- форсованими темпами проводилась реєстрація нових общин РПЦ (протягом 1988-1989 рр. понад 1000 храмів), що заклало небезпечну базу для подальших конфліктів на міжконфесійному ґрунті;
- у с. Гошів Долинського району Івано-Франківської області, куди свого часу стікалися сотні греко-католицьких паломників, було створено чоловічий православний монастир [985, 89];
- православні віруючі одержали 100 тис. екземплярів Біблії та 100 тис. екземплярів Нового Завіту українською мовою, а тираж україномовного церковного календаря зріс із 17 тис. до 260 тис. екземплярів [249, 56-57];
- в Одеській духовній семінарії були утворені студентські групи, в яких

готували священнослужителів для роботи у західному регіоні республіки.

Однак, документальні матеріали свідчать, що самої активності РПЦ виявилось недостатньо для нейтралізації УГКЦ. РПЦ на місцях виявилася не готовою до захисту своїх церковних інтересів, у багатьох випадках вона займала пасивну, вичікувальну позицію, вважала, що протидія греко-католицькій церкві – це проблема правоохоронних органів, а не православ'я [986, 45].

Аналіз ідейно-політичної роботи партійних органів у західноукраїнському регіоні показує, що послідовне забезпечення процесу демократизації суспільства робило неможливим використання цілого ряду аргументів, які раніше використовувалися проти греко-католицизму. Не давали належного результату й адміністративні заходи, які застосовувалися до порушників закону з числа греко-католиків, а тому в практику увійшла індивідуальна виховна робота з уніатськими священниками й монахами, постійні зустрічі з ними. Наприклад, у 1985-1987 рр. в Івано-Франківській області було профілактовано біля 70 “уніатських верховодів”, а священник М.Матійців був притягнутий до кримінальної відповідальності [279, 43]. Коли стало зрозуміло, що ні критика, ні адміністративний тиск не дають належного результату, влада вдалася до спроби повернути діяльність греко-католиків у безпечне для себе русло, а саме розчинити УГКЦ у рамках діючих в країні РПЦ чи Католицької Церкви або ж створити слабку релігійну структуру без зовнішньої підтримки [320, 8]. Проте, греко-католики не вважали за прийнятну таку альтернативу, вони твердо стояли на своєму – необхідно легалізувати УГКЦ [832, 265].

Матеріали аналізу наукових праць досліджуваного періоду дозволяють стверджувати, що протистояння влади та греко-католиків досягло свого апогею у серпні-вересні 1989 р. [862, 37]. В обласних та районних центрах, селах Західної України проводились скоординовані багатолюдні релігійні акції, приурочені до запланованої на кінець листопада зустрічі М.Горбачова з Папою Римським в Італії. Під час релігійних мітингів дії віруючих та їхні вимоги ставали все більш радикальнішими. За словами І.Геля – голови Комітету захисту УКЦ: “... настав час самим себе легалізувати” [66, 5]. Це було свідченням якісно нової соціально-політичної ситуації, в якій греко-католики переходили від мови прохань до вимог

повної легалізації УГКЦ. Особливо масштабною була 100-тисячна маніфестація греко-католицьких віруючих вулицями Львова 17 вересня 1989 р. [496, 18]. Вона була найбільшою демонстрацією самосвідомості українського народу, який виявив готовність об'єднати свої зусилля за національні й релігійні права [52, 3]. У багатьох випадках несанкціоновані відкриті відправи проводились скоординовано із обласними організаціями Української Гельсінської Спілки і Народного Руху України. Такі відправи мали не лише релігійний зміст, але й були спрямовані на відродження незалежності Української держави. За інформацією завідуючого ідеологічним відділом Тернопільського обкому Г.Яворського, 5 жовтня 1989 р. більше ніж 10-тисячна юрба із греко-католицькою і національною символікою та транспарантами із закликами легалізації і реабілітації УГКЦ пройшла вулицями Тернополя до кладовища, де за участю 17 священників і єпископів УГКЦ відбулося богослужіння [250, 22-24]. У свою чергу, за даними секретаря Івано-Франківського обкому партії І.Посторонко, 1 жовтня 1989 р. в обласному центрі також відбулося 50-ти тисячне молитовне зібрання греко-католиків. Воно проводилося із серії “уніатських зборищ” напередодні візиту М.Горбачова в Італію. Організаторами зібрання виступили “Комітет на захист УКЦ”, підпільні греко-католицькі єпископи Дмитерко та Василик, “УХС” і “Рух” [986, 27]. Протягом жовтня-листопада 1989 р. аналогічні багатотисячні демонстрації греко-католиків відбувалися у всіх областях Західної України. За спостереженням досвідчених телевізійних журналістів, тільки у Львівських маніфестаціях (17 вересня і 26 листопада) взяло участь до 200 тисяч осіб у кожній [689, 100]. У цей час у Львові та ряді інших населених пунктах області греко-католики самочинно відкрили 12 недіючих культових споруд та захопили 26 храмів, якими раніше користувалися релігійні громади. Станом на 21.11.1989 р. на території західноукраїнських земель проживало 7 єпископів, 300 священників та понад 500 монахів і монахинь УГКЦ [986, 39]. Таким чином, різке підвищення активності УГКЦ, досить жорстка позиція Ватикану в питанні легалізації уніатства [758, 714], підтримка греко-католиків світовою спільнотою змусили владні структури піти на компроміс, щоб утримати в руках ситуацію у регіоні, яка загрожувала стати некерованою. 21 листопада 1989 р. Рада в справах релігій при

Раді Міністрів УРСР визнала за доцільне дозволити реєстрацію греко-католицьких громад, відокремивши питання про утворення УГКЦ як самостійної церковної організації до моменту розв'язання його на переговорах між Ватиканом і Російською Православною Церквою. А вже 30 листопада 1989 р. опублікувала заяву, в якій зазначалося, що греко-католики східного обряду можуть утворювати свої релігійні громади і реєструвати їх в установленому порядку [378, 373]. У заяві висловлювалося сподівання, що це буде сприяти подальшій демократизації державно-церковних відносин, забезпеченню свободи совісті громадян, реалізації нових підходів у вирішенні проблем, що виникають у сфері релігії [379, 710]. На думку секретаря ЦК КПУ В.Івашка, це доленосне для церкви рішення, окрім позитивного політичного резонансу, створювало умови для виводу маси рядових віруючих з-під впливу екстремістів, що тривалий час паразитували на забороні греко-католицької церкви, спрямовували невдоволення віруючих у політичне русло [279, 37]. Відзначимо й позитивну в цілому реакцію щодо рішення Ради у справах релігії при РМ УРСР й офіційних представників УГКЦ в особі кардинала М.І.Любачівського: “Шануймо волю Ради і поступаймо спокійно. Закликаю віруючих, щоб при опитуванні влади виразно підкреслювали свою приналежність до Української Католицької Церкви. Прохаю пошанувати ці храми, які під сучасну пору діють як православні, і поступати з терпеливістю та згідно зі законами влади” [83, 708].

Після зустрічі М.Горбачова з Папою Римським у вирішенні проблеми остаточної легалізації УГКЦ утворився своєрідний вакуум, який загострював ряд невирішених питань церковно-майнового характеру. Про таку ситуацію наголошував також владика П.Василик: “Боротьба за реабілітацію УГКЦ є передусім боротьбою за повернення усіх наших храмів” [86, 1309]. Своєрідною спробою “розелектризувати” ситуацію стали переговори між делегаціями Ватикану та РПЦ, що відбулися у Москві 12-17 січня 1990 р. [451, 8]. Учасники переговорів домовилися, що для розв'язання конфліктів, які виникають у західних областях України, необхідно створити комісії з представників зацікавлених осіб. Саме такий підхід дозволив 27-28 січня 1990 р. розв'язати спірну ситуацію навколо Воскресенського собору в Івано-Франківську.

Сторони погодилися на компромісний варіант: греко-католикам передається кафедральний собор, а православним – церква, де до цього знаходився музей історії релігій і атеїзму [987, 8].

За таких обставин греко-католики вирішили провести 23 січня 1990 р. у Преображенському соборі м. Львова церковний собор УГКЦ. У цьому церковному форумі взяли участь 7 єпископів, понад 200 священників і багато мирян греко-католиків. Основну промову виголосив владика В.Стернюк. У своєму виступі він засудив так званий Львівський собор 1946 р. як незаконний, розповів про 43-літню історію підпільного існування церкви. Всі виступаючі висловилися за повну легалізацію та реабілітацію УГКЦ [835, 724]. Окрім цього, на соборі було висунуто вимогу про повернення майна, що належало церкві, ставилося питання про відновлення церковних структур, які існували до 1939 р., реабілітацію греко-католицького духовенства, активізацію його освітньо-культурної діяльності тощо [697, 509].

Як показали історичні документи й архівні матеріали, після церковного собору процес утвердження УГКЦ у релігійному житті республіки отримав новий імпульс. Це дало поштовх до масового процесу переходу віруючих у підпорядкування УГКЦ. Станом на 1 лютого 1990 р. в регіоні проживало більше 760 греко-католицьких священників, ченців та черниць, 7–10 єпископів на чолі з архієпископом В.Стернюком (м. Львів). У грудні поточного року до Ради у справах релігій при РМ УРСР було подано заяви на реєстрацію від 435 греко-католицьких громад. З них у Закарпатській області – 19, Івано-Франківській – 123, Львівській – 218, Тернопільській – 75 громад. Греко-католиками було захоплено – 171 церков. З них у Львівській – 136, Івано-Франківській – 32, Тернопільській – 3 [987, 11]. Більш ґрунтовний аналіз даних щодо кількості релігійних організацій у СРСР та Україні в цей період переконливо демонструє таблиця 6.1 [777, 285].

Важливою подією для всіх віруючих УГКЦ стало прибуття до Львова 30 березня 1991 р. Глави Церкви митрополита М.І.Любачівського, який того ж дня провів архієрейську Службу Божу в соборі св. Юра [44, 693].

Таблиця 6.1

Статистичні дані кількісного складу релігійних громад в СРСР, Росії та Україні станом на 1989-1997 рр.

Конфесії	1989 Росія	1991 СРСР	1991 Україна	1997 Україна
Православна Церква	2519	10267	5031	8315
УГКЦ	–	1912	1912	3087
Римо-католицька церква	18	1465	313	712
Старообрядницькі церкви	131	379	57	59
Євангельські християни баптисти	584	2249	1059	1644
П'ятидесятники	64	704	453	845
Адвентисти сьомого дня	109	501	210	537
Єговісти	–	–	–	538
Лютеранська Церква	78	657	2	23
Мусульмани	171	1602	14	192
Іудаїсти	26	114	23	87
Кришнаїти	–	21	4	23
УАПЦ	–	811	811	1163

У своєму привітальному слові владика УГКЦ, закликав віруючих до любові Бога й України: “Нехай мир панує у серцях ваших, нехай мир володіє по всій нашій Батьківщині ... У хвилини радості клонимо свої голови перед нашими мучениками й ісповідниками, що стільки років страждали й очікували ці хвилини ...” [828, 694]. З цього приводу прес-центр Львівського обкому КПУ інформував вищестоящі органи про те, що 1 квітня 1991 р. відбулася прес-конференція М.І.Любачівського в сесійному залі облвиконкому. Основним леймотивом цього заходу був заклик до проголошення патріархату УГКЦ, яке, на думку владики, “справа лише часу, але не

принципу” [988, 10]. 23 квітня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні переконання”, згідно з яким були врегульовані питання реєстрації та діяльності релігійних громад в Україні, релігійні організації набували статусу юридичних осіб, одержували можливість закріпити за собою власність на культові споруди та церковне майно, поширювати релігійну літературу [372, 657]. Усе це викликало надію в греко-католицькому середовищі на сприяння з боку держави позитивного вирішення їхніх проблем [451, 277]. Втрачали чинність прийняті раніше нормативно-правові документи, які суперечили даному закону і перешкоджали нормативному функціонуванню релігійних об’єднань [179].

Характерною рисою перших років незалежності України були часті повідомлення в ЗМІ про титанічні спроби держави врегулювати міжконфесійні конфлікти шляхом мирного діалогу, знаходження реальних шляхів улагодження суперечок [742, 88]. Станом на середину 1994 р. в 610 населених пунктах України існувало міжцерковне протистояння. На жаль, ухвалена Верховною Радою 23 грудня 1993 р. зміна до ст. 17 Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, яка зробила можливим надання храмів у почергове користування двом і більше громадам віруючих без їхньої згоди, виявилася неконструктивною. Тому звернення кардинала Любачівського “Про єдність святих церков” у квітні 1994 р., вселяло надію на міжцерковне порозуміння. Кардинал закликав віруючих вирішувати спірні питання виключно шляхом переговорів відповідно до законів держави та по-християнськи на основі взаємоповаги і терпимості [697, 538]. Проведений державними органами аналіз міжконфесійних конфліктів показав, що вихід у подоланні суперечок навколо храмів був у будівництві нових споруд. Проте, на середину 1990-х рр. спостерігалася тенденція, згідно якої темпи зростання кількості релігійних громад випереджали будівництва храмів. Так, за 1988-1999 рр. загальна кількість організацій в Україні збільшилася з 6500 до 21843, тобто майже у 3,4 рази. За цей час значно урізноманітнилася конфесійна карта України. Із 18 церков, конфесій та напрямів вона збільшилася до 83 [1039, 167]. Вийшовши в 1989 р. з підпілля, у наступні роки УГКЦ відповідно також невпинно збільшувала кількість своїх релігійних громад. У 1992 р. УГКЦ мала 2644 релігійні громади, у 1995 р. –

3032, у 1996 р. – 3079, у 1997 р. – 3098, а станом на 1998 р. – 3243 релігійні громади [862, 44].

Логічним завершенням проблеми нормалізації розвитку релігійного середовища в Україні стало підписання 21 липня 1997 р. в присутності Президента України “Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах” [595, 6]. Хоча Меморандум підписали керівники основних релігійних об’єднань України, стало зрозуміло, що документ сам по собі не здатний розв’язати проблему міжконфесійного конфлікту, потрібно було активізувати роботу органів влади на місцях. Деструктивні конфлікти не лише ігнорують правові норми, законність і правопорядок, а й віддаляють конституційну мету – побудову демократичної правової держави, провокують свідомі чи несвідомі протидії створенню громадянського суспільства; гальмують досягнення національної злагоди і миру; поширюють загрозу порушення балансу інтересів особи, суспільства, держави [920, 607]. Таким чином, особливо актуальним постає питання ліквідації дестабілізуючих впливів міжцерковних конфліктів на суспільство.

Отже, боротьба за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви була складовою частиною процесу релігійно-національного відродження в Україні, характерного в часи горбачовської перебудови. На хвилі демократизації суспільного життя встановилися цивілізовані відносини між державою і церквою. Зокрема, в середині 1980-х рр. розгорнувся могутній рух за відновлення УГКЦ, який набув організованого динамічного характеру. Його особливістю було те, що він майже одночасно відбувся на трьох рівнях – республіканському, загальносоюзному та міжнародному. Аналіз суспільно-політичних та соціогуманітарних тенденцій розвитку суспільства на західноукраїнських землях дозволяє стверджувати, що характерними рисами процесу легалізації УГКЦ були: значна політизація питання; виразний національний акцент у діяльності греко-католиків та зосередження основного ядра їхньої активності у західному регіоні республіки; широкий спектр форм, методів і засобів впливу на владу; гальмування процесу відновлення прав УГКЦ з боку офіційної влади та РПЦ; активна підтримка боротьби греко-католиків

широкими колами світової громадськості і, в першу чергу, Ватиканом. Усі вищезазначені фактори, змусили владні структури позитивно вирішити питання легалізації УГКЦ.

Специфічною ознакою розвитку державно-церковних стосунків були відчайдушні спроби незалежної Української держави врегулювати міжконфесійні конфлікти шляхом мирного діалогу, знаходження реальних шляхів улагодження суперечок. Офіційною їх причиною були майнові суперечки. Проте, як свідчить аналіз дослідження, джерела конфлікту варто шукати на більш глибоких рівнях, а саме: ідейно-теоретичному, морально-правовому та ідеологічному. Ці причини носять богословсько-канонічний, історичний, культурно-духовний, політичний, соціальний та правовий характер.

З метою подолання окремих деструктивних тенденцій та усунення напруженості церковно-релігійної ситуації в Україні органи виконавчої влади провели низку заходів, спрямованих на припинення міжконфесійних конфліктів. Однак, без участі всіх чотирьох церков східного обряду (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ МП) спроба налагодити міжцерковні взаємини є марною. Саме тому питання міжцерковного діалогу, спрямованого на пошук шляхів виходу з церковної кризи, в сучасних умовах постає досить принципово.

Подолання сьогоднішньої конфронтації та розділення традиційних церков через створення Помісної Церкви може виступити могутнім чинником соціальної інтеграції та національної консолідації. Першим етапом об'єднання могла б стати духовна єдність у вирішенні соціальних проблем, формуванні моральних пріоритетів та ціннісних орієнтирів сучасного українського суспільства. У цьому контексті важливим завданням постає пошук місця та ролі УГКЦ в історично об'єктивному русі українських церков до об'єднання, що сприяло б не тільки подоланню міжконфесійної напруги, а й виступило б могутнім чинником у процесі національної та еклезіальної ідентичності українців.

6.2. Становлення та розвиток освітньої системи УГКЦ та її реалізація на сучасному етапі

Демократичні процеси, які розгортались в умовах створення української державності започаткували у свідомості народу принципово нове ставлення до релігії, яке поступово наповнювалось національним змістом. Як вказує О.Шуба: “... в процесі набуття релігією нового суспільного статусу почалось докорінне переосмислення її ролі і місця в історії українського народу, повернення до релігійних витоків національної духовності, моральності і культури ...” [1039, 162]. На фоні національно-культурного оновлення, релігійне відродження спричинило до значного зростання визнання суспільством церкви, її престижу та впливу. Свідченням цього є той факт, що від 40 до 60 відсотків населення України на початку 1990-х рр. найвищий вияв довіри висловлювали, власне, на адресу церкви, що значно перевищувало рівень довіри до інших суспільних та політичних інституцій, серед яких такі, як: Верховна Рада, Президент, політичні партії, громадські організації [788, 164]. Вихід із кризової ситуації, в якій перебуває сьогодення Україна, потребує формування нової системи морально-етичних вартостей. Саме такою бачить просвітницьку функцію церкви громадянство України, яке розцінює церкву, як соціальну інституцію, здатну розв’язати численні проблеми духовного, освітнього та морально-етичного порядку [338, 32].

Обов’язковою умовою соціально-економічного та духовно-культурного прогресу, перетворення українського суспільства у розвинену цивілізовану націю є створення високодуховного середовища в суспільстві, формування у молодих людей високої моральної культури. У цьому контексті можемо твердити про вироблення системи морально-етичних та культурних пріоритетів, які були запропоновані УГКЦ на основі християнської традиції та переросли у стійку систему цінностей, що стала домінуючою у світобаченні української нації. Так, з 17 по 31 травня 1992 р. у соборі святого Юра пройшов перший у незалежній Україні Синод Єпископів. Близько 10 тисяч віруючих УГКЦ прийшли вітати українських єпископів, які вперше за останні 46 років зібрались на рідній землі. Напередодні відкриття цієї історичної події надійшла привітальна телеграма від Папи Івана Павла II [711, 922]. Синод вирішив

ряд організаційних питань, зокрема було утворено патріаршу курію, створено чотири нові єпархії в Україні. Ці нововведення були пов'язані з удосконаленням структури церкви, упорядкуванням душпастирської системи на місцях. До сказаного слід додати, що наприкінці 1992 р. УГКЦ мала понад 2700 зареєстрованих парафій, 33 монастирі, 5 духовних навчальних закладів [697, 533].

У цей період також велася активна підготовка до відзначення 400-річчя Берестейської та 350-річчя Ужгородської унії. Ювілейні урочистості пройшли спочатку в Римі, а потім продовжувалися в Україні, де у Львові в першій декаді жовтня 1996 р. в приміщеннях Львівського університету ім. Івана Франка відбувся Собор УГКЦ, присвячений обговоренню теми “Нова євангелізація” [751, 52]. На думку вітчизняних дослідників церкви (Б.Гудзяка, І.Гарасима, І.Мончака, С.Кияка, І.Паславського, В.Яніва та ін.), він став не лише однією з найяскравіших подій цього року, а й визначним і багато в чому безпрецедентним епізодом усієї історії УГКЦ. У Соборі взяли участь єпископи, настоятелі монаших чинів і згромаджень, ректори, директори академій, семінарій та інститутів, священики і миряни – представники єпархій і екзархатів УГКЦ та запрошені гості [695, 56]. У зв'язку з процесами релігійного та духовного відродження суспільства спостерігалось зростання наукового інтересу до проблеми становлення і розвитку системи духовної освіти в Україні, що в умовах періоду незалежності набуло нового значення. Виходячи із подібних міркувань, собор подав на розгляд Синодові Єпископів пропозиції з поліпшення справи виховання священиків, богословської формації духовенства, освітньо-виховної праці з молоддю, родинами, допомоги невиліковно хворим, інвалідам, удовам, з кардинального піднесення рівня катехизації та непрофесійної богословської освіти, пристосування устрою монаших спільнот до вимог II Ватиканського собору [386, 165]. Для втілення в життя всіх рішень та постанов, які були прийняті на соборі та синоді церкви щодо вдосконалення системи душпастирства було створено комісії, які були об'єднані в Патріаршу Курію. Розглянемо зміст діяльності деяких із комісій:

1) Патріарша катехитична комісія УГКЦ (ПКК) – покликана опікуватися вишколом та формацією катехитів, створювати катехитичні програми, видавати

катехитичну літературу, організовувати загальноцерковні катехитичні конференції та вишкільно-просвітницькі семінари. Крім цього, її завданням було співпрацювати на всіх рівнях з освітньо-виховними і соціально-культурними закладами, релігійними та громадськими організаціями та з органами державної влади для покращення загального стану катехизації;

2) Патріарша комісія у справах молоді УГКЦ (ПКУСМ) – одним із пріоритетних завдань вважає створення та впровадження в життя інституту академічного душпастирства. Ця програма має на меті надання духовної опіки для студентів, професорсько-викладацького складу та працівників вищих закладів освіти в Україні. Однією з довготермінових проектів комісії є програма вишколу молодіжних провідників;

3) Митрополича комісія у справах шкільництва УГКЦ. Виходячи з того, що закон України “Про освіту” не надає право для церкви засновувати загальноосвітні середні навчальні заклади, а залишає можливість лише утримання приватних навчальних закладів, спостерігалася стійка тенденція до росту кількості учнів, які бажали навчатися в таких закладах. Головний аргумент з боку батьків та учнів на користь греко-католицьких шкіл полягав у тому, що, окрім високоякісної освіти, є можливість отримати християнське виховання, яке забезпечує духовне становлення та всебічний розвиток особистості, здатної до творчої діяльності та моральної поведінки [428, 85-89].

Окрім цього, Синод Єпископів, який відбувся відразу після собору, прийняв звернення з нагоди 400-річчя Берестейської унії, постановив уживати подальших заходів, спрямованих на здобуття патріаршого устрою для УГКЦ, вирішив продовжити клопотання перед урядом про цілковиту реабілітацію УГКЦ, звернувся до Президента Л.Кучми у справі приїзду папи Римського Івана Павла II в Україну, а також до міністра зовнішніх справ Г.Удовенка з приводу призначення посла України у Ватикані [360, 166-167].

Аналіз матеріалів дослідження показує, що попри серйозні труднощі й загальні проблеми, що постали перед усіма релігійними інституціями посткомуністичного простору, УГКЦ упродовж 1996 р. зуміла зміцнити свої позиції.

Станом на 1 січня 1997 р. в Західному регіоні держави діяло майже 3200 громад та понад 2000 священнослужителів. У 55 монастирях мешкало 1300 ченців і черниць, а в 9 навчальних закладах навчалось 1459 слухачів. Функціонувало 695 недільних шкіл. Церква зводила 300 нових храмів [697, 542]. Згідно з даними щорічника “Людина і світ” (Київ, 1997 р.), кількість віруючих по чотирьох основних єпархіях (у мільйонах осіб) була такою: Львів – 1,607, Тернопіль – 0,594, Івано-Франківськ – 0,640, Зборів – 0,3743 [500, 181]. Пріоритетним напрямком у церковному будівництві впродовж 1996 р. був культурно-просвітницький. Основними його чинниками були: а) залучення коштів у справу піднесення богословської освіти; б) освітньо-виховна перепідготовка священників, педагогічна праця представників духовенства, рішуче зміцнення церковної дисципліни; в) створення сприятливих умов для катехизації населення, забезпечення організації релігійно-морального виховання учнівської молоді [1044, 505].

Зазначимо, що з 22 по 30 серпня 1998 р. відбулася друга сесія Патріаршого собору УГКЦ, яка розглянула тему “Роль і місце мирян у церкві”. На соборі були присутні 180 делегатів з більшості країн світу, де сьогодні проживають греко-католики. Вся сесія Собору була побудована таким чином, що за висвітлення різних тем відповідали різні митрополії: “Церква є одна, і в ній є ми” (Польща), “Церква і світ” (Канада), “Організація життя мирянських спільнот, рухів” (США), “Сім’я та її завдання в ділянці християнізації народу” (Україна), “Співпраця та співвідношення між ієрархією та мирянами” (єпархії Бразилії, Австралії та Аргентини). Конкретні пропозиції та думки делегатів собору планувалося узагальнити спеціальною комісією і представити на розгляд Синоду Єпископів [575, 2-3].

Найважливішою подією осені 1999 р. окрім, президентської виборчої кампанії, стало проведення у вересні Всеукраїнського конгресу “Примирення – Дар Божий, джерело нового життя”, у якому взяли участь предстоятелі всіх трьох українських православних церков, УГКЦ, РКЦ, протестантських об’єднань, учені, урядовці. Конгрес привітав Президент України Л.Кучма, який у промові висловив занепокоєння міжцерковними конфліктами, які лишилися дестабілізуючим соціальним чинником. Проте попри всі негаразди, конфлікти 1999 рік виявився для УГКЦ загалом

успішним. За попередній рік майже на 30 одиниць зростає кількість громад, і в січні 2000 р. 6 єпархій об'єднували 3240 громад, 78 монастирів, 12 духовних, 755 недільних шкіл, зводилося 306 нових храмів [372, 831].

За майже десятирічне офіційне існування УГКЦ зуміла зміцнити своє становище не лише в питаннях соціально-матеріальної бази, у неї значно зросли можливості в підготовці кадрів духовенства. Протягом 90-х рр. ХХ ст. в Україні була створена система греко-католицької освіти, яка стала невід'ємною складовою відродження українських національних традицій, духовності, моралі та ментальності українців. На цей час було відновлено Львівську Богословську Академію, Львівську духовну семінарію, новостворені Тернопільську Вищу духовну семінарію ім. Патріарха Йосифа Сліпого, Івано-Франківський катехитичний інститут, Інститут вищої релігійної культури (Львів), Інститут духовно-релігійної освіти (Зборів), Вищий духовний інститут філософсько-богословських студій імені єпископа Миколи Чарнецького Львівської провінції Чину Найсвятішого Ізбавителя (Львів), Василіанський інститут філософсько-богословських студій імені митрополита Рутського (Золочів) та ін. [557, 373]. Можна стверджувати, що на кінець 1990-х рр. в Україні активно йшов процес формування системи релігієзнавчої освіти, яка мала світську та богословську зорієнтованість. У державних навчальних закладах викладається курс академічного релігієзнавства. В духовних учбових закладах і недільних школах навчальний процес має певне конфесійне спрямування. Заклади освіти, утворені на приватній основі, мають право вибору при вивченні релігієзнавчих курсів. Вони, як і державні навчальні заклади, повинні забезпечувати рівень освіти у відповідності з державними стандартами. Результати констатуючого експерименту, проведеного науковцем О.Тимчик, дозволили зробити висновок про необхідність професійної спрямованості курсу релігієзнавства у вищих педагогічних закладах. 39,8% з опитуваних вчителів загальноосвітніх середніх закладів вважають, що не мають достатніх знань для спілкування з учнями з віруючих сімей, 35,3 % не замислювалися над цим питанням. 43,5% педагогів відчувають брак знань у галузі психології релігії, 38,8% вважають, що їм слід поповнити знання основних положень релігій [902, 12]. На основі аналізу педагогічної літератури (І.Бех,

Г.Ващенко, В.Галузинський, М.Євтух, Г.Сагач, Б.Ступарик, О.Сухомлинська та ін.) зроблено висновок, що ця освіта має будуватися на засадах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті [28; 91; 149; 796; 875; 889].

Оскільки вивчення релігії торкається багато делікатних проблем не лише правового, а й світоглядно-виховного характеру, то навколо релігієзнавчої освіти точаться й до сьогодні дискусії. У наукових колах відстоюються два основні підходи до відновлення релігійного виховання у навчальних закладах: віросповідний, що передбачає побудову національної системи виховання на засадах християнської моралі, та культурно-освітній, за яким виховання має базуватися на світських моральних принципах, а релігія розглядається у першу чергу як складова загальнолюдської культури [371, 38]. Безперечно, конфесійно орієнтована освіта, яку здійснюють окремі релігійні інституції, а саме УГКЦ, спрямовується на підвищення релігійної освіченості. Основним покликанням її є підживлення релігійної віри і відтворення релігійності. Такий підхід відповідає вимогам Конституції України, зокрема положенню про відокремлення церкви від держави та школи від церкви, сприяє злагоді у суспільстві [476].

Історико-педагогічне дослідження показує, що серед факторів, які впливали на формування мережі греко-католицьких навчальних закладів, слід віднести: демократичні процеси в українському суспільстві, які зумовили активізацію духовного життя; зростання чисельності релігійних громад, що призвело до гострої нестачі кадрів священнослужителів; зміни в українському законодавстві, які значною мірою прискорили процес виникнення греко-католицьких освітніх установ тощо. Священнослужителі УГКЦ пішли до дітей, працюють в недільних релігійних школах, яких станом на 1 січня 1998 р. в Україні діяло близько 1000 [781, 115]. Позитивним в цьому є гуманістична спрямованість морально-релігійного виховання, формування толерантності і терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських цінностей. Представники греко-католицького духовенства відстоюють думку, що морально-релігійне виховання повинно виступати стрижнем і пронизувати собою систему національного виховання, наповнювати її особливим духовним змістом, формувати нові ідеали. Зазначимо, що у 1998 р. в 2 академіях, 4 інститутах, 3

семінаріях та 1 школі УГКЦ навчалося 1,5 тис. студентів. У них готували не лише священиків і катехитів, а й науковців, викладачів філософії та богослов'я, працівників церковної адміністрації [1028, 513].

Що стосується недержавних навчальних закладів, то тут важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії, за словами митрополита І.Огієнка, сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури [659, 7-8]. Науковий рівень релігієзнавчої освіти можуть забезпечити кваліфіковані кадри, які мають вищу освіту, належну психолого-педагогічну підготовку, володіють енциклопедичними знаннями. Характерно, що Львівська богословська академія (ЛБА – авт.) і семінарія Святого Духа, що діяла в її складі, стали базовими навчально-освітніми закладами УГКЦ, їх професорсько-викладацький склад відповідає вищеназваним вимогам. У навчальному процесі в 1998 р. були задіяні 65 викладачів, серед яких 18 докторів наук з України та з-за кордону. В академії здійснюється фундаментальні та прикладні наукові дослідження у царині східного богослов'я, розвиваються ті його аспекти, які сприяють діалогу зі східними християнами, розвиваються дотичні до богослов'я та філософії наукові дисципліни. Вісім інститутів (Історії Церкви – 1992, Неолатиністики – 1995, Богословської Термінології та перекладів – 1996, Релігії та суспільства – 1997, Родини та подружнього життя – 1997, Катехитичний – 1997 та ін.) займаються науково-дослідницькою та видавничою діяльністю, створюючи в такий спосіб базу для навчання, формують перспективу богословської та гуманітарної освіти в Україні [506, 21]. У розпорядженні академії найбільша на сьогодні в Україні бібліотека богословської літератури та релігійної періодики. Також у академії діє філософсько-богословський факультет, на якому готують священиків, науковців з філософії та богослов'я, викладачів, катехитів, перекладачів богословської літератури, працівників церковної адміністрації. Уперше за тисячолітню історію християнства в Україні студентами богословського факультету стали жінки та сестри монаших згромаджень. Навчання на денному відділенні завершується присвоєнням затвердженого Конгрегацією Католицької Освіти (Рим) наукового ступеня бакалавра, який надає право продовжувати навчання у будь-якому університеті за кордоном. Чимало студентів

перших двох випусків ЛБА (1999, 2000 рр.) отримали стипендії для продовження навчання в університетах США, Канади, Австрії, Італії, Бельгії, Німеччини. Значна увага приділяється вивченню грецької, латинської, церковнослов'янської та єврейської мов, що в майбутньому надасть випускникам можливість працювати з оригіналами текстів і документів. Також уведено інтенсивний курс сучасних іноземних мов і вже з 3-го курсу деякі предмети читаються англійською мовою. Львівська Богословська Академія також надає можливість здобувати богословську освіту на Вечірній богословській школі. Влітку академія організовує навчально-катехитичні програми, які відкривають для їх учасників можливість вивчати Святе Письмо, Літургіку, дають нагоду із середини пізнати суть церковної спільноти. Дбає УГКЦ і про підвищення рівня освіти серед свого священства. При академії діє спеціальний курс підвищення кваліфікації душпастирів, слухачами якого в 1998 р. було 25 священників Львівської архієпархії [697, 549]. Крім цього, академія співпрацює з Києво-Могилянською Академією, Львівським Національним Університетом імені Івана Франка та деякими іншими провідними університетами в Україні.

Виходячи з елементів освітньої системи УГКЦ, заслуговує на увагу й освітньо-виховна діяльність чернечих чинів, яка має глибоке історичне коріння і була притаманна майже усім українським монашим об'єднанням [608, 8]. Поряд із деякими специфічними завданнями, така праця виступала характерним і провідним напрямком діяльності, зокрема серед чину Василіан (ЧСВВ). Аналіз педагогічної літератури свідчить, що просвітницька місія ЧСВВ сьогодні в Україні обслуговує 62 парафії, близько 250 дочірніх церков, 9 місійних станиць на Східній Україні. ЧСВВ має видавництво "Місіонар" у Львові та видавництво "Записки чину святого Василя Великого" у Римі. У кожній територіально-адміністративній області активної діяльності чину створені сприятливі умови для виховання молодих ченців, зокрема функціонують доми філософських студій, малі семінарії. Василіани є ректорами Папської колегії св. Йосафата в Римі, ведуть просвітницьку радіопрограму з Ватикану [82, 97-99].

Монастир студитського уставу (Студити). Сьогодні у 8 монастирях в Україні,

Канаді, Італії нараховується 90 монахів студитів, діють дві Лаври. Соціально-педагогічна місія студитів передбачає: здійснення організаційної, навчально-виховної та профорієнтаційної роботи в опікунських закладах [615, 65-67]. Щороку студитський реколекційний будинок у Яремче (Івано-Франківська обл.) приймає 200 дітей із зони Чорнобиля. У школярів формують глибоке розуміння й особистісне ставлення до сутнісних питань про мету й сенс життя людини, створюють належні умови для глибшого самопізнання, розкриття та реалізації своїх творчих здібностей і таланту в позитивному річищі. При монастирі у Львові діє видавництво “Свічадо”, майстерня церковно-сакрального мистецтва “Розвій” [871, 17-19].

Чин Найсвятішого Избавителя (ЧНІ) (Редемптористи). Чин поширює культ Матері Божої Неустанної Помочі (МБНП). Найбільшим осередком роботи ЧНІ став Львів. На сьогодні в Україні нараховується 97 братів-редемптористів. Головними освітніми напрямками ЧНІ є: євангелізація населення, духовний вишкіл священиків, чернецтва та мирян, здійснення освітньо-виховної праці в навчально-освітніх закладах різного типу з метою побудови толерантних стосунків у дитячому колективі, а також виробленню моральних принципів та світоглядних орієнтирів. У рамках літньої програми ЧНІ учнівська молодь працює у місійних будинках, безплатних їдальнях, налагоджує тісний контакт із особливо нужденними людьми [129, 15].

Згромадження отців селезіан святого Івана Боска (Селезіани). З часу легалізації УГКЦ в Україні селезіани розпочали просвітницьку працю при храмі Покрови Божої Матері у Львові. Сьогодні це одна з найбільших у Львові парафій – біля 20 тис. віруючих. У рамках освітньо-виховної програми селезіан особлива турбота приділяється молоді, яка виростає у неблагополучних сім'ях або без достатньої уваги з боку батьків. Духовні знання виступають засобом розвитку дитини, слугують для профілактики негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до шкідливих впливів соціального середовища. У вихідні дні діє молодіжний осередок-ораторій, де збирається молодь та діти для спільної молитви та відпочинку [1044, 508-509].

Важливу роль у формуванні морально-релігійної свідомості молодого

покоління церква приділяє власним засобам масової інформації [554; 23]. Кожна із єпархій УГКЦ в Україні має офіційний єпархіальний часопис: “Нова зоря” – Івано-Франківської єпархії, “Божий сіяч” – Тернопільської єпархії, “Джерело життя” – Зборівської єпархії та ін. На загальноукраїнському рівні виходить газета “Вірую” – єдина такого рівня і характеру молодіжна газета в Україні. Двотижневик виявляє велике зацікавлення суспільно-політичною та культурно-освітньою тематикою, релігійно-моральними проблемами, представляє церковні новини та інформацію з життя організації “Українська молодь – Христові”, якій він належить. Тому для всебічного і гармонійного розвитку учнівської молоді важливо, щоб освітній процес базувався не тільки на основі наукового осмислення, але й на скарбах духовного, морального та культурного надбання українського народу і людства в цілому [918, 366].

Починаючи з 1989 р. й дотепер, з ініціативи УГКЦ працює Радіо “Воскресіння”. Передачі “Воскресіння” транслюються всеукраїнською мережею “Довіра-Niko-FM”, а також місцевими радіостанціями західних областей республіки. Радіопрограми складаються з трьох частин: блок релігійних новин, актуальна стаття та тематичний цикл, що може висвітлювати будь-яке питання, пов’язане з історією церкви, духовним життям християнина, взаємовідносинами церкви і науки, проблем освітньо-культурного характеру. У 1994 р. Радіо “Воскресіння” створило Агенцію Релігійної Інформації (АРІ) – першу не лише в Україні, але й у цілій Східній Європі. АРІ стало авторитетним джерелом релігійної інформації для багатьох газет в Україні і за її межами [681].

У сучасних умовах все більше людей, особливо учнівська молодь, прилучається до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, й може звернути увагу на сайти УГКЦ: офіційний www.ugcc.org.ua, www.risu.org.ua, www.zustrich.lviv.ua, а також підготовлений спільно з українськими римо-католиками до приїзду Папи сайт www.papalvisit.org.ua [650, 61]. Окрім цього, УГКЦ має потужну видавничо-поліграфічну базу. Тут треба виділити видавництво Отців Василіан “Місіонер”, а також видавництво Монахів Студійського уставу “Свічадо” [862, 43].

У контексті дослідження освітньої системи церкви звернемо увагу й на

діяльність благодійницьких закладів УГКЦ. Керуючись інформацією з офіційного сайту церкви стверджуємо, що найбільшою благодійною організацією УГКЦ є “Карітас”. В Україні регіональні центри “Карітасу” діють у всіх єпархіях. Спектр діяльності пролягає в найрізноманітніших напрямках, а саме в створенні економічної інфраструктури для підтримки добродійних програм, таких як: соціальна допомога (притулки для потребуючих, безкоштовні їдальні для бідних, літні табори для дітей-сиріт, прийняття і розподіл гуманітарної допомоги); медична допомога (благодійні аптеки, спеціальні центри з лікування алкогольної та наркологічної залежності з подальшою духовною реабілітацією; різноманітні проекти по допомозі жертвам Чорнобильської катастрофи); психологічна допомога (телефон “Довір’я”, запобігання самогубствам та психічним розладам); юридична допомога (правовий захист малозабезпечених людей, пенсіонерів, сиріт); організація інформаційно-освітньої діяльності для запобігання соціальним захворюванням; розвиток співробітництва з державними та громадськими організаціями, проведення та участь у державних соціальних проектах. “Карітас” опікується спеціалізованими школами-інтернатами, дитячими будинками, дітьми з багатодітних родин [1044, 510].

Від 1993 р. в Україні у Львові діє осередок Мальтійської служби допомоги (МСД). Один з його перших соціальних проектів – створення благочинної кухні, яка і донині обслуговує 430 нужденних мешканців міста протягом п’яти днів на тиждень. МСД також проводить молодіжний навчальний табір, програма якого складається з духовних бесід, які містять елементи релігійного, та зокрема, християнського світогляду. Загалом близько 3200 дітей-сиріт, напівсиріт, з малозабезпечених родин у 30 дитячих і шкільних закладах отримують подарунки від св. Миколая. Ця цільова програма реалізується через поглиблення знань про основні моральні норми та цінності українського народу, формування стійких установок на толерантність, милосердя, дотримання етичних норм у повсякденному житті, а також спрямовується на вироблення у школярів навичок морального самовдосконалення.

Продовжуючи аналіз діяльності УГКЦ в процесі формування системи морально-етичних цінностей українського суспільства, зазначимо, що у вересні

1999 р. відбувся черговий Синод Єпископів УГКЦ, що проходив у Львові та Кракові. Хоча Синод займався розв'язанням переважно внутрішніх проблем церкви, особливий інтерес для історико-педагогічного дослідження викликає затвердження Синодом “Катехитичного правильника” УГКЦ, який і є основним документом для проведення катехизації у церкві [122, 12]. У жовтні 2000 р. Синод Єпископів затвердив своїм рішенням “Положення про парохіяльну катехитичну школу” та “Положення про порядок призначення на катехитичне служіння і відкликання з нього”, які розробила Катехитична комісія [102, 30]. У кожній єпархії утворено катехитичні комісії. При управліннях єпархій також діють катехитичні центри, в яких проводять координацію та оперативне управління справами катехизації та шкільництва. Катехитичні центри щорічно організують реколекції для катехитів, учителів християнської етики, а в Самбірсько-Дрогобицькій єпархії – ще й для вихователів дошкільних установ. У багатьох єпархіях катехитичні центри спільно з відділами освіти проводять конкурси, олімпіади із християнської етики. На рівні деканату утворено катехитичні ради, головами яких є отці-декани або призначені ними священники. У більшості парафій організовано катехитичні осередки, які є місцем духовного росту віруючих [19, 119]. Зрозуміло, що самі священники у своєму душпастирському служінні не можуть охопити катехизацією різні вікові групи: дітей, учнівську та студентську молодь, дорослих, людей похилого віку, тому посильну допомогу їм надають належно підготовлені миряни-катехити. Наприклад, в Стрийській єпархії, в якій станом на 2000 р. було 330 парафій, 215 священників, катехизацією займаються 124 мирянина-катехита, 5 богопосвячених осіб, 56 священників [102, 31]. Для вишколу катехитів існують вищі духовні навчальні заклади у Львівській Архієпархії, Самбірсько-Дрогобицькій та Івано-Франківській єпархіях. Окрім цього, майже у всіх єпархіях організовувалися літні курси [158, 123]. Аналіз катехитичного служіння УГКЦ свідчить, що в організації та ефективному функціонуванні катехитичних шкіл при парафіях існують проблеми об'єктивного та суб'єктивного характеру: брак відповідних приміщень, низька фінансова спроможність парафій, нестача кваліфікованих катехитів, не проводяться катехизаційні заняття дорослих, відсутність наочних катехитичних матеріалів,

неузгодженість мови літургійних текстів, богослужінь, обрядів та передусім молитов тощо [561, 102].

У своєму зверненні Синод Єпископів звернув увагу на те, що за умов суспільно-економічної та моральної кризи в Україні, церква зобов'язана відігравати значимішу роль у суспільно-громадському житті країни. Головним напрямком у цій роботі має стати піднесення суспільної й індивідуальної моралі та викорінення корупції, котру в 1997 р. 70% опитуваних громадян визнали як головну загрозу українському суспільству [344, 225]. На відміну від держави, яка має боротися з корупцією удосконаленням законодавства, церква спрямовує свої зусилля на особистість, апелюючи до її совісті й набожності. За словами філософа Сенеки, жодних перемін на краще не можна досягти без глибоких змін у собі [808, 249].

На думку вітчизняних педагогів (А.Вихруща, О.Вишневського, В.Жуковського, І.Климишина, В.Кравця, М.Стельмаховича, Б.Ступарика та ін.), які аналізували проблеми християнської педагогіки у сучасній українській виховній системі, крах комуністичного тоталітарного режиму був феноменом не тільки політичним, але й антропологічним та моральним. Падіння системи спровокувало глибоку кризу не лише національної та соціальної, але, насамперед, персональної і моральної ідентичності українців. Антропологічна криза, в свою чергу, трансформувалася в кризу духовних цінностей і проявилась у втілений життєвий матеріалізм та крайній моральний релятивізм [105; 106; 345; 457; 498; 853; 874]. Історико-педагогічний аналіз освітньої системи УГКЦ у перше десятиріччя незалежності України дозволяє узагальнити, що заміна атеїстичного світогляду теогуманістичним, сприйняття суспільством християнських цінностей як основоположних значно б прискорили вихід України з кризи [806, 43]. Іншою причиною посилення кризових явищ в області моралі була відсутність чіткої системи морального виховання в сучасній українській національній школі, яка будувалася б на цінностях демократичного суспільства. Характерними показниками моральної кризи в новітній історії держави є економічна криза, масове зубожіння народу, скорочення кількості населення і тривалості життя, ріст злочинності, духовно-моральна криза, яка пронизує всі верстви українського суспільства [918,

172]. Підтвердженням цього є результати соціологічних досліджень, проведені в кінці 1990-х рр. Інститутом соціологічних досліджень та факультетом підготовки викладачів християнської етики Національного університету “Острозька Академія”, які показували наявність таких негативних тенденцій:

а) послаблення виховного впливу сім'ї. Для значної частини студентської молоді зменшилось значення сім'ї як традиційного осередку особистого захисту та добробуту. Масового характеру набирає матеріальне зубожіння сім'ї: 49,2% респондентів вказували на загальне падіння рівня життя, а 53,3% опитаних були занепокоєні браком коштів у сімейному бюджеті для щоденного існування;

б) збільшення числа носіїв шкідливих звичок. Катастрофічними темпами зростає кількість молодих людей, що мають шкідливі звички, які сприяють руйнуванню їх здоров'я. 78,9% респондентів зазначили зростання потягу молоді до тютюнопаління; 83,3% констатували ріст вживання алкоголю; 77,2% опитаних висловили стурбованість збільшення використання наркотичних речовин молодими людьми;

в) руйнівний вплив телебачення. Щодня в пам'яті молоді людини осідають десятки сцен убивств, насилля, сексуальної розпусти та пограбувань. Вартість людського життя нівелюється, проте пропагується вседозволеність, можливість миттєвого успіху, багатства і плотських насолод. Цьому ж сприяють і численні комп'ютерні програми й мережа Інтернет [345, 56].

Криза сучасної української держави засвідчує, що побудова громадянського суспільства неможлива без його духовно-морального відродження. Сьогодні особливо гостро стоїть питання піднесення рівня духовності, освіченості та релігійної культури суспільства, утвердження громадської відповідальності та суспільної злагоди, орієнтація на “абсолютні вічні цінності” [478, 87]. Один з провідних дослідників проблем сучасного українського виховання О.Вишневський зазначає, що в українській родині протягом віків під впливом християнства склалась відповідна система виховання, яка в сучасній науці отримала характеристику традиційно-християнської: “Українське виховання за добільшовицьких часів завжди було глибоко християнським, а Церква і релігія посідали в ньому вельми помітне місце” [108, 15]. В умовах незалежної держави ми можемо вже говорити про системний підхід до

розв'язання проблеми запровадження християнських засад виховання у навчальні заклади. Так, з ініціативи Львівського обласного Педагогічного товариства ім. Г.Ващенка з 1992 р. у школах Львівщини, Тернопільщини та Івано-Франківщини було введено як експериментальний предмет “Основи християнської моралі” [137, 112]. У складанні програми взяли участь фахівці управлінь освіти західноукраїнських областей, члени Львівського Педагогічного товариства ім. Г.Ващенка, члени Львівської обласної катехитичної комісії, а також священники від усіх традиційних християнських церков [780, 104]. Програма укладена з сучасними педагогічними вимогами, логічно і послідовно, поданий матеріал враховує вікові особливості учнів. Вона є поза конфесійною, її зміст пристосований до національної основи, використано педагогічний досвід українського народу, його виховну традицію [103, 414-416]. Як зазначалося у пояснювальній записці Програми, учні не лише знайомляться з Біблійними сюжетами, а на їх підставі вчать давати оцінку вчинкам людей щодо їх етичної вартості. Для досягнення цього вчителі на уроці послуговуються різноманітними формами навчання: читання Святого Письма, слухання духовної музики, ознайомлення з основами іконографії, репродукції картин на біблійну та релігійну тематику, спів, конкурси, вікторини, дискусії, інсценізації тощо [959, 5]. До викладання християнської етики залучаються особи з педагогічною освітою. Як правило, це люди за покликанням, з християнським світоглядом, з доброю фаховою підготовкою (духовною, психологічною, методичною), зі знанням і вмінням володіння елементами педагогічної майстерності та педагогічного спілкування. У зв'язку з масовим впровадженням християнської етики в західних областях України було проведено велику роботу щодо спеціальної курсової підготовки педагогів відповідної кваліфікації. Наприклад, в Острозькій Академії був відкритий факультет підготовки викладачів християнської етики [960, 12-13]. Результатом спільної праці освітян і духовенства була розроблена Програма підготовки вчителів, розрахована на трьохрічне навчання, тривалістю по два місяці на рік, з яких один місяць припадає на літній період. Так, на Львівщині підготовка вчителів християнської етики здійснюється в Львівському обласному науково-методичному інституті освіти

(ЛОНМІО). Тут вивчаються особливості методики викладання предмета, а також основні богословські предмети: моральне і догматичне богослов'я, Святе Письмо Старого і Нового завіту, історія церкви та християнська етика, філософія, мистецтво [461, 355]. Кожен вчитель на навчання прибуває з двома рекомендаціями: від директора школи і настоятеля місцевої релігійної громади. Слухачі курсів проходять співбесіду при комісії з представниками освіти та церкви. Протягом трьох років у ЛОНМІО навчалась така кількість вчителів: в 1996/1997 рр. – 55 чоловік, в 1997/1998 рр. – 140 чоловік, в 1998/1999 рр. – 400 чоловік. Статистичний аналіз щодо конфесійної приналежності вчителів показав, що 80% належать до УГКЦ, 10% – до УПЦ КП, 8% – до УАПЦ, 2% – до УПЦ. Лекції для слухачів курсів читають високоосвічені богослови і науковці традиційних церков, зокрема доктори богослов'я: М.Гаврилів, П.Галадза, І.Музичка, В.Політило; професор, доктор філософії Д.Степовик та ін. [661, 415-416].

Навчання християнської етики в школах здійснюється за рахунок шкільного компонента. Від вивчення предмета звільняються учні, батьки яких не бажають цього з мотивів сповідання іншої релігії або не сповідання жодної. З 1 вересня 1998 р. вивчення християнської етики було впроваджено у 900 середніх і неповних середніх школах Львівської області [461, 355]. Зазначимо, що уроки християнської етики мають освітньо-виховний характер, насичені прикладами, на які багата українська історія, література, культура. Педагог не обмежується текстуальним ознайомленням з Євангельськими подіями, а на їх основі дає оцінку вчинкам з точки зору етичних вартостей. Важливим є формування у батьківської громадськості позитивного сприйняття набутих учнями знань, спільної організації з батьками різних форм виховної роботи. Досвід праці вчителя християнської етики СШ № 25 м. Львова Г.Добош свідчить: батьки учнів висловлюються, що їхні діти після таких уроків змінюються на краще. Результати анонімного опитування 500 учнів 5-8 класів показують, що лише 30 учнів ще не повністю визначились щодо користі християнської етики, але хочуть її вивчати. Інші школярі вважають, що набуті знання будуть корисні їм у майбутньому, допоможуть стримуватись від сумнівних учинків, краще розуміти добро і зло, а також будуть корисними не тільки для них,

але й для їхніх друзів [661, 416]. Окрім цього, на уроках християнської етики використовуються сучасні психологічні методи праці з молоддю, враховуючи довірливі розмови, тестування слухачів. Налагоджуються міжпредметні зв'язки християнської етики з історією, українською літературою, народознавством, музикою, правознавством та ін. Планування уроків християнської етики ведеться за програмою, затвердженою 14.02.1997 р. управлінням освіти Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Допоміжним у праці вчителя є методичний посібник “Християнська етика” (Львів, 1997 р.), а також відповідні посібники для учнів молодших та старших класів. Таким чином, курс “Християнська етика” спрямований на впровадження в систему освіти традиційних для України християнських цінностей: істини, добра, совісті, честі, поглиблення вивчення Біблії як однієї з фундаментальних основ християнського світогляду. Разом з тим, цей курс не пов'язаний із релігійними обрядами, матеріалом вивчення в курсі слугують кращі надбання християнської культури й філософії України та світу [65, 107-108]. На думку науковця М.Лагодича, для прискорення процесу задекларованої урядом взаємодії світської та релігійної освіти й виховання, у світських навчальних закладах потрібно: у вузах, що займаються професійною підготовкою вчителів потрібно відкрити відділення релігійної педагогіки; розробити та запровадити в середній і вищій школі програм релігійного навчання, побудованих на засадах релігійної толерантності та принципах не обов'язковості; об'єднати та координувати зусилля педагогів, богословів і релігієзнавців в області науково-методичної і дослідницької роботи; сприяти підвищенню кваліфікації вчителів, які займаються релігійним вихованням у школі шляхом організації семінарів, лекцій, видання методичних посібників; організувати колоквиуми та круглі столи з вітчизняними та закордонними фахівцями на предмет впровадження та розвитку релігійної освіти; провести державне ліцензування всіх освітніх установ, створених релігійними організаціями; вивчити можливість створення в системі національної освіти дошкільних та загальноосвітніх закладів за релігійною ознакою (подібно до існуючих в Україні освітніх закладів етнічних меншин) [524, 134-135].

Знаковою подією для життя церкви стало прийняття Синодом Єпископів у

липні 2000 р. концепції екуменічної позиції. На думку П.Яроцького, сьогодні відкриваються великі можливості для дієвого екуменізму найбільш впливових церков та всіх інших релігійних організацій в Україні, формулу якого переконливо виразив Папа Іван Павло II: православний Схід і католицький Захід – легені, якими повинно дихати сучасне християнство [1058, 23]. Чітко розуміючи важливість збереження церковно-релігійної та національно-культурної ідентичності, УГКЦ пропонує досягнути церковного порозуміння через принцип “єдність у багатоманітності” [479, 37]. Окрім богословського, надзвичайно важливим завданням екуменізму проголошується справа консолідації суспільства, відродження основ християнської духовності та моралі, подолання руйнівних наслідків тоталітарних режимів. Велика відповідальність за виховання екуменічного духу, пропагування ідей церковної єдності покладається на духовні, богословські та катехитичні навчальні заклади, мирянські організації [90, 114-115]. На підставі вищезазначеного робимо висновок про те, що конструктивна співпраця українських церков у подоланні посттоталітарної духовної кризи, вирішенні соціальних проблем, відродженні моральних принципів суспільного буття, творенні системи морально-етичних цінностей, вихованні національної самосвідомості та релігійно-духовної ідентичності українців, формуванні їх політичної та громадянської позиції значно посилює роль християнства в етно- і націогенезі, та державотворчих процесах в сучасній Україні.

Отже, Українська Греко-Католицька Церква, спираючись на вивірені часом християнські цінності та моральні засади, прагне виховати не лише багату духовно, а й національно свідому особистість шляхом формування системи ідей і вартостей, які можуть бути прийняті українським суспільством як засадничі умови його відродження. Заміна атеїстичного світогляду теогуманістичним, сприйняття суспільством християнських цінностей як основоположних значно б прискорили вихід України з кризи. Цьому процесу сприяє нині діюча гуманістична модель освіти, доповнена Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

У зв'язку з процесами релігійного та духовного відродження суспільства

спостерігається зростання наукового інтересу до проблеми становлення і розвитку системи духовної освіти в Україні, що в умовах періоду незалежності набуло нового значення. Виходячи з цього, собор УГКЦ в 1996 р., присвячений обговоренню теми “Нова євангелізація” подав на розгляд Синодові Єпископів пропозиції з поліпшення справи виховання священиків, богословської формації духовенства, освітньо-виховної праці з молоддю, родинами, допомоги невиліковно хворим, інвалідам, удовам, з кардинального піднесення рівня катехизації та непрофесійної богословської освіти, пристосування устрою монаших спільнот до вимог II Ватиканського собору.

Дослідження показало, що протягом 90-х рр. XX ст. в Україні була створена система греко-католицької освіти, яка стала невід’ємною складовою відродження українських національних традицій, духовності, моралі та ментальності українців. Особливо наголосимо на затвердженні Синодом Єпископів у 1999 р. “Катехитичного правильника” УГКЦ, який і є основним документом для проведення катехизації у церкві. Згідно прийнятого церквою рішення, у кожній єпархії утворено катехитичні комісії; при управліннях єпархій діють катехитичні центри, в яких проводять координацію та оперативне управління справами катехизації та шкільництва. Педагогічна праця духовенства здійснюється паралельно в теоретичній і практичній площинах, на основі чого обґрунтовано засадничі ідеї морально-релігійного виховання української молоді (рис. 3).

У системі богословської освіти УГКЦ існують такі духовні навчальні заклади: богословські академії, богословські факультети світських університетів, духовні семінарії, катехитичні інститути. Виокремимо Львівську богословську академію (ЛБА) і семінарію Святого Духа, що діє в її складі, оскільки там здійснюється фундаментальні та прикладні наукові дослідження у царині східного богослов’я, розвиваються ті його аспекти, які сприяють діалогу зі східними християнами, розвиваються дотичні до богослов’я та філософії наукові дисципліни. Вісім інститутів базового навчально-освітнього закладу УГКЦ Львівської богословської академії займаються науково-дослідницькою та видавничою діяльністю, формують перспективу богословської та гуманітарної освіти в Україні. Загалом, програми

спеціальної богословської освіти УГКЦ мають забезпечити вивчення: класичних дисциплін: Старого Завіту, Нового Завіту, систематичного богослов'я, історії церкви; “доповнювальних предметів” – історії релігії, соціальної етики, екуменізму, місіології, філософії; стародавніх і сучасних мов.

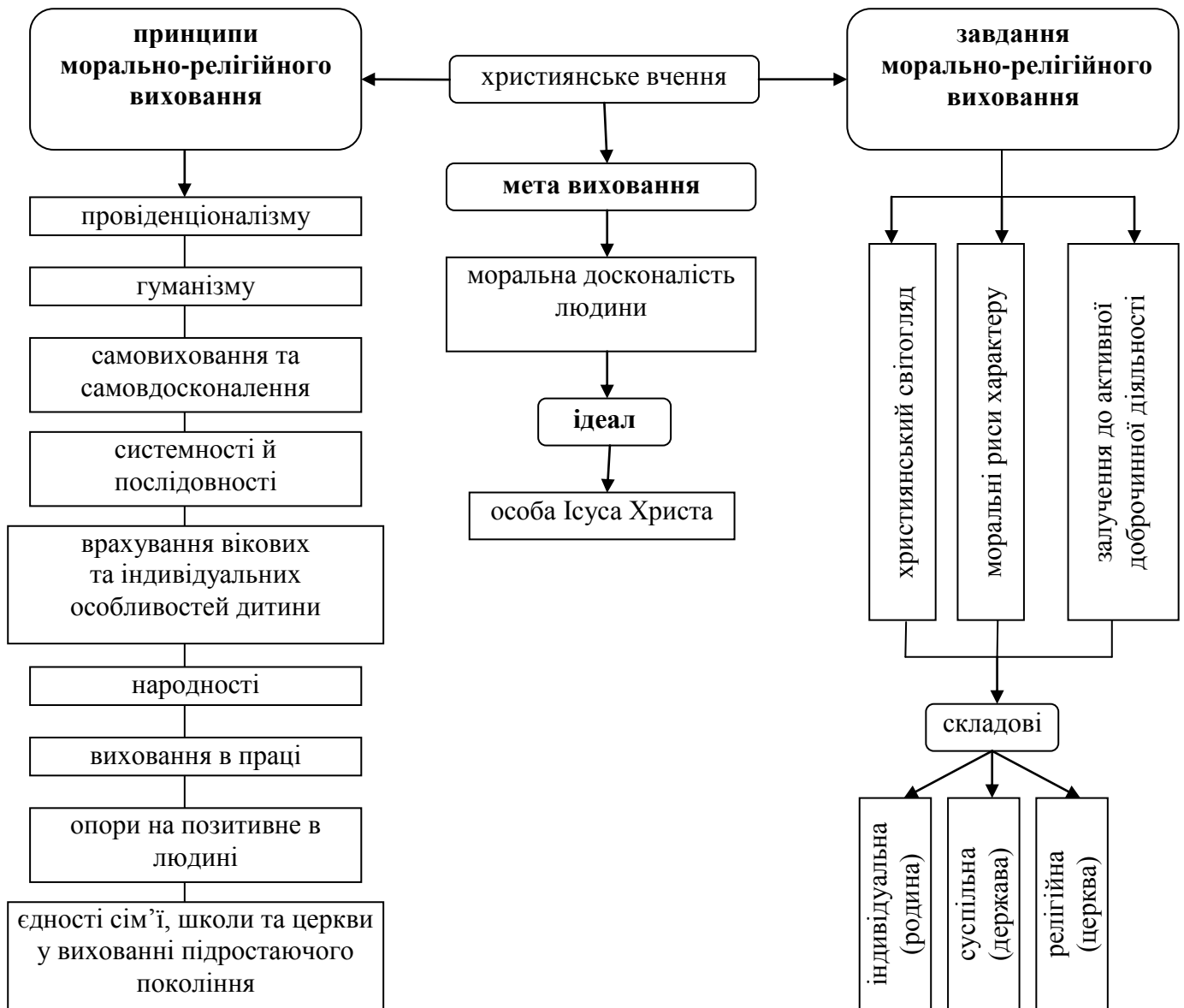

Рис. 3. Теоретична модель освітньої системи УГКЦ

В умовах незалежної України ми можемо говорити про системний підхід до запровадження християнських засад виховання у навчально-освітні заклади. У наукових колах відстоюються два основні підходи до відновлення релігійного виховання у навчальних закладах: віросповідний, що передбачає побудову національної системи виховання на засадах християнської моралі, та культурно-освітній, за яким виховання має базуватися на світських моральних принципах, а

релігія розглядається у першу чергу як складова загальнолюдської культури. Зокрема, що з 1992 по 1997 рр. в школах західноукраїнського регіону викладався предмет “Основи християнської моралі”, який з 1998 р. називається “Християнська етика”. Методологічною основою вивчення цих курсів є державна орієнтація на виховання в українській школі різнобічно й гармонійно розвинених особистостей з патріотичною громадянською позицією, широким духовно-культурним світоглядом, підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов’язків громадянина. Навчально-виховний процес носить не конфесійний характер, його зміст пристосований до національної основи, використано педагогічний досвід українського народу, його виховну традицію. Стверджуємо, що християнська етика сприяє вихованню нового типу особистості, здатної жити і працювати у правовому демократичному суспільстві.

На обґрунтованих духовенством теоретико-методичних засадах релігійно-морального вишколу базується й практика освітньо-виховної роботи чернецтва (оо. Василіан, Студитів, Редemptористів, Селезіан та ін.). Це чітко простежується у всіх ланках створеної ним власної освітньо-виховної системи, одним із напрямків функціонування якої виступає підтримка і розвиток обдарованої молоді. Окрім цього, форми роботи, які використовуються чернецтвом, спрямовані на гармонійне поєднання матеріальної і моральної опіки над убогими, хворими, немічними, престарілими й самотніми людьми, соціальна підтримка різних суспільних прошарків, організація дешевих кухонь, притулків для сиріт, бездомних, створення добродійних фондів і установ.

Особливий інтерес в освітній системі УГКЦ викликає й діяльність благодійницьких закладів (“Карітас”, “Мальтійська служба допомоги”, “Віра і світло” та ін.), спектр діяльності яких пролягає в найрізноманітніших напрямках, а саме: в створенні економічної інфраструктури для підтримки добродійних програм; організації інформаційно-освітньої діяльності для запобігання соціальним захворюванням; розвитку співробітництва з державними та громадськими організаціями; проведенні та участі у державних соціальних проектах тощо.

Таким чином, науковий аналіз і осмислення визначених у параграфі питань,

пов'язаних із теоретико-методичними основами християнства в освітній політиці України, сприятиме налагодженню тісного співробітництва між церквою, школою та громадськістю щодо розв'язання актуальних виховних і соціальних проблем, а також пошуку оптимальних шляхів вирішення міжконфесійних конфліктів, які на початку ХХІ ст. поступово стають одним з головних викликів для демократичної влади в Україні.

Висновок до VI розділу

У час горбачовської модернізації, на хвилі демократизації суспільного життя в Україні розгорнувся процес релігійного відродження, нормалізувались демократичні, гуманні відносини між державою, церквою та школою. Серед проявів релігійного відродження – зростання кількості релігійних общин, реставрація та відновлення старих храмів, активізація боротьби за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви, збільшення набору студентської молоді до духовних закладів освіти, поступова зміна акцентів у ставленні до релігії тощо.

Сучасне національно-духовне відродження, яке відбувається в органічному взаємозв'язку з процесом українського державотворення, вимагає подолання тоталітарних стереотипів у ділянці взаємовідносин церкви та держави, остання стає перед кардинальною проблемою пошуку моделі адекватних взаємин з церквою як одним з основних державотворчих чинників. Вагомим кроком у нормалізації державно-церковних відносин та забезпеченні конституційних прав віруючих став Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.). Окреслені Законом права людини на свободу совісті, думки й релігії узгоджуються з нормами міжнародного права та відповідають міжнародним угодам у галузі релігії. Демократичні стандарти щодо права людини на свободу совісті та віросповідання були закріплені у статті 35 нової Конституції України (1996 р.), що є безпосереднім виявом демократичності держави.

Перехід українського суспільства від антихристиянської системи цінностей до вартостей традиційно-християнських зумовлює необхідність перегляду ролі, функцій та засад сучасного виховання, яке здійснюється, в першу чергу, в сім'ї. Український народ витворив свою виховну систему і свій національно-християнський виховний ідеал, який включає в себе кращі зразки своєї історії, традиції, культури. Цей ідеал носить триєдиний характер і охоплює: християнський світогляд, національну самосвідомість та патріотизм, що надає сутнісного виміру новій системі морально-етичних цінностей українського народу.

Комплексний аналіз процесів та причин розвитку греко-католицької духовної освіти в Україні свідчить, що вона будувалась відповідно до вимог Вселенської Церкви, враховуючи українську дійсність, екуменічний, літургійний, пасторальний, термінологічний та історичний постатеїстичний вимір. Зростання мережі греко-католицьких духовних освітніх установ відбувалось впродовж періоду, що вивчається. Це було викликано гострою потребою у висококваліфікованих кадрах духовенства при постійно зростаючій чисельності релігійних громад. У 1998 р. в 2 академіях, 4 інститутах, 3 семінаріях та 1 школі УГКЦ навчалося 1,5 тис. студентів. У них готували не лише священиків і катехитів, а й науковців, викладачів філософії та богослов'я, працівників церковної адміністрації. В 2000 р. 6 єпархій об'єднували 3240 громад, 78 монастирів, зводилося майже 300 нових храмів.

У Концепції богословської освіти в Україні УГКЦ названо такі духовні навчальні заклади: богословські академії, богословські факультети світських університетів, духовні семінарії, катехитичні інститути. Богословські академії та богословські факультети світських університетів призначені готувати високопрофесійні богословські кадри, постійно підвищувати їх кваліфікацію, формувати авторські колективи для підготовки богословських підручників, наукових праць, популярних видань; духовні семінарії – нове священство належного ступеня духовності, самопосвяти, освіти і культури, покликане подолати комуністичний стереотип “служителів культу” й відновити довіру народу до духовного сану; катехитичні інститути – фахових катехитів, здатних вести діалог з мирянами, формуючи в них чіткий християнський світогляд і християнську духовність. Невід'ємною складовою системи греко-католицької духовної освіти була система комплектування складу викладачів духовних освітніх установ. Кадровий склад духовних навчальних закладів формувався шляхом залучення до викладацької діяльності практикуючих священиків, що мали педагогічні здібності, а також викладачів державних вищих навчальних закладів.

Система греко-католицької духовної освіти України в роки незалежності включала комплекс навчально-методичної, виховної та наукової роботи. Концепція

богословської освіти Львівської богословської академії визначає такі основні форми духовної освіти:

- монологічні (лекції, проповіді);
- діалогічні (семінари, бесіди, самостійна робота з книгою);
- медитаційні (молитва, споглядання ікон, духовні контакти з творами літератури та мистецтва, милування природою, розумне дозвілля).

Зміни навчальних програм та планів у середніх та вищих духовних навчальних закладів відбувались за двома основними напрямками. По-перше, було проведено розмежування окремих богословських курсів та введено додаткові дисципліни. По-друге, навчальні програми поповнились низкою загальноосвітніх предметів, що зробило духовну освіту більш ґрунтовною. Системи та програми навчання дозволяли забезпечити наступність навчання, високу якість підготовки спеціалістів, їх всебічний розвиток.

Складовою частиною навчального процесу була виховна робота, яка будувалась на принципах християнської моралі. Виховна робота мала за мету підтримувати серед слухачів атмосферу духовності, відданості обраному шляху, релігійної активності, взаємоповаги і пошани до старших. Поряд з цим виховна робота базувалась на суворій дисципліні та регламентації кожного дня учнів та студентів, чому сприяв закритий статус духовних освітніх установ.

Важливим елементом системи духовної освіти УГКЦ є освітньо-виховна діяльність чернечих чинів, яка має глибоке історичне коріння і була притаманна майже усім українським монашим об'єднанням (оо. Василіан, Студитів, Редemptористів, Селезіан та ін.). Соціально-педагогічна місія чернечих чинів передбачає: евангелізацію населення, духовний вишкіл священиків, чернецтва і мирян, здійснення організаційної, навчально-виховної та профорієнтаційної роботи в опікунських закладах. Особлива турбота приділяється молоді, яка виростає у неблагополучних сім'ях або без достатньої уваги з боку батьків.

Гуманна спрямованість і моральні принципи освітньої системи УГКЦ знаходять своє відображення й у роботі благодійницьких закладів (“Карітас”, “Мальтійська служба допомоги”, “Віра і світло” та ін.), спектр діяльності яких пролягає в таких напрямках: соціальна допомога (притулки для потребуючих, безкоштовні їдальні для бідних, літні табори для дітей-сиріт, прийняття і розподіл гуманітарної допомоги); медична допомога (благодійні аптеки, спеціальні центри з лікування алкогольної та наркологічної залежності з подальшою духовною реабілітацією; різноманітні проекти по допомозі жертвам Чорнобильської катастрофи); психологічна допомога (телефон “Довір’я”, запобігання самогубствам та психічним розладам); юридична допомога (правовий захист малозабезпечених людей, пенсіонерів, сиріт); організація інформаційно-освітньої діяльності для запобігання соціальним захворюванням; розвиток співробітництва з державними та громадськими організаціями, проведення та участь у державних соціальних проектах.

Суттєву роль у системі греко-католицької духовної освіти, у формуванні релігійно-моральної свідомості молодого покоління відіграють церковні засоби масової інформації (єпархіальні часописи “Нова зоря”, “Божий сіяч”, “Джерело життя”, газета “Вірую”; Радіо “Воскресіння”, інформаційні сайти церкви: www.ugcc.org.ua, www.risu.org.ua, www.zustrich.lviv.ua). Окрім цього, виділимо потужну видавничо-поліграфічну базу УГКЦ, зокрема видавництво оо. Василіан “Місіонер”, оо. Студитів “Свічадо”.

Починаючи з 1992 р. й дотепер в Україні накопичено значний досвід вивчення курсів духовно-морального змісту. Такі курси вивчаються в окремих областях. Підготовку кадрів для викладання курсу “Християнська етика” започатковано в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти, у Національному університеті “Острозька академія”. Головними завданнями предмету духовно-морального спрямування є: сприяння формуванню цілісної, духовно зрілої особистості – громадянина України шляхом пізнання й засвоєння учнівською молоддю багатовікових надбань національної та світової духовної культури;

подолання кризових станів дитинства, новоутворень, що виникли у психіці дитини під впливом антисоціальних проявів; творення належних умов для глибшого самопізнання, розкриття та реалізації своїх творчих здібностей і таланту в позитивному річищі тощо.

Таким чином, реалізація концептуальних засад освітньої системи УГКЦ на сучасному етапі спрямована на реальне підвищення духовно-морального рівня підростаючого покоління, формування стійкої системи мотивацій, світоглядних позицій та культури життя у дітей, молоді та їхніх батьків, становлення української нації як суспільства духовно здорових особистостей з високим рівнем моральних якостей, творчих і відповідальних, з високою культурою спілкування, активних громадян і патріотів Української держави.

ВИСНОВКИ

1. Освітньо-виховна діяльність Української Греко-Католицької Церкви як релігійно-національної інституції стала водночас важливим чинником, невід'ємною складовою і результатом національно-культурного відродження України в середині XIX–XX ст. Під впливом національно-культурного відродження відбулася еволюція поглядів на розвиток національної школи і мети виховання. Протягом досліджуваного періоду педагогічні ідеї, еволюціонувавши на базі мовно-літературного етнографізму, парафіяльної школи, належності до греко-католицького обряду та принципу народності, набули політичної незалежності і сприяли розбудові системи шкільництва на національних засадах.

Відповідно до динаміки процесу становлення національної ідентичності українців Галичини в XIX ст., визначено основні тенденції педагогічної діяльності УГКЦ, окреслено головні її етапи. Принципове значення для вивчення історії становлення та розвитку освітньої доктрини церкви має її наукова періодизація. Кожен із шести етапів зумовлений об'єктивними закономірностями історичного і національно-культурного поступу, особливостями становлення та розвитку шкільництва, специфікою еволюції предмета дослідження, тобто для періодизації використано критерії, поширені в історико-педагогічних працях.

2. Науково-педагогічна діяльність духовенства в Галичині є цінним джерелом для опрацювання теоретико-методичних і методологічних аспектів національної системи виховання. Встановлено, що вагоме місце в душпастирській діяльності священників посідала їхня катехитична робота у навчально-виховному процесі шкіл різного типу. Для поліпшення професійної діяльності вчителів релігії важливе значення мало заснування на початку XX ст. Товариства Руських Катехитів, проведені заходи якого (педагогічні з'їзди, наукові конференції, гурткова робота, видання підручників та творів катехитичного змісту тощо) дали змогу отцям-катехитам підвищити результати власної праці та досягти високого рівня педагогічної майстерності. Результативність навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини переважно залежала від двох чинників: особистісних якостей характеру вчителя, що однаковою мірою мав володіти як

грунтовними теологічними, так і психолого-педагогічними знаннями, а також від запропонованих спеціальних педагогічних технологій.

Наголошено на освітньо-виховній діяльності керівника церкви А. Шептицького, спрямованій на організацію власної національно-виховної системи. Митрополит брав активну участь у боротьбі українців за створення національного університету, відстоював права українських студентів, виступав перед місцевою владою на захист рідної мови, що наблизило його до освітнього середовища галичан. У посланнях та зверненнях новопризначений владика зосереджував увагу священиків на необхідності як матеріально, так і морально підтримувати українські просвітні установи. За церковні кошти він регулярно відправляв талановиту молодь учитися у країни Західної Європи. В 1928 р. заснував Богословську академію у м. Львів, що стала європейським вищим навчальним закладом, де на відповідному рівні велася як навчально-виховна, так і науково-дослідна робота викладачів та студентів. А. Шептицький спрямовував зусилля не тільки на розвиток вищої освіти, він розумів значення і вагу для українців початкової та середньої школи. Головним організатором середньої освіти у той період було Товариство “Рідна школа”. З метою надання ефективної допомоги цьому товариству в 1933 р. створено Митрополиту шкільну раду, яка регулярно вивчала проблеми українського шкільництва, пропонуючи шляхи їхнього вирішення. Сприяючи розвитку світських освітніх закладів та організацій, митрополит акцентував увагу на участі юного покоління в церковному та національному житті. За допомогою послань і звернень він намагався залучити духовенство до тісної співпраці з інтелігенцією та освітніми організаціями, вбачаючи в цьому один із шляхів національного розвитку українців.

3. Усупереч складним соціально-економічним умовам, що сформувалися на початку ХХ ст. у Галичині, значно поживляється культурно-просвітницька діяльність громадських і церковних організацій. Шляхом заснування різних самодіяльних релігійних об’єднань та молодіжних католицьких організацій УГКЦ розгортає широкомасштабну освітньо-виховну, громадсько-культурну й благочинну роботу, спрямовану на підвищення рівня національної свідомості й духовної

культури українців. Наголошено на заснуванні перших громадських релігійних об'єднань, Марійських дружин, які діяли при українських гімназіях, інститутах, учительських семінаріях, фахових і вищих школах, а також на розширенні мережі громадських організацій під опікою церкви (поява Католицької Акції, Українських Католицьких Союзів). Охоплюючи широкі верстви населення краю як у соціальному, так і віковому аспектах, товариства метою діяльності визначали морально-релігійний вишкіл, підвищення рівня освіченості, вихованості й громадянської зрілості не лише своїх членів, а й усієї громадськості та розгортання широкої харитативної роботи.

Теоретичний і практичний доробок громадських організацій релігійного спрямування, прогресивні ідеї релігійно-освітніх діячів і педагогів кінця XIX – першої половини XX ст. не втратили актуальності й нині. Ґрунтовне вивчення, широке висвітлення й творче використання їхньої спадщини на практиці забезпечить дотримання принципів єдності, спадкоємності традицій поколінь у розвитку педагогічної науки.

4. Українська Католицька Церква, відіграючи роль духовної берегині народу і базуючись на специфіці життя в новій релігійно-культурній ситуації в умовах еміграції, розгорнула активну просвітительську діяльність, стала центром притягання і збереження етнічної ідентичності для всіх українців у діаспорі. Під впливом греко-католицького духовенства в країнах Північного та Латиноамериканського континентів, а також в Австралії створені напіврелігійні організації мирян (Український християнський рух, Українське патріархальне світове об'єднання за “Єдність Церкви і народу”, Союз католицьких жінок, Товариство католицького студентства “Обнова”, Українське католицьке юнацтво, “Свята Софія” та ін.), які діють як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. На основі аналізу організаційно-культурної, добродійної та освітньо-виховної роботи вищезазначених товариств виокремлено головні напрями їхньої діяльності: побудова християнського суспільства на духовно-культурних засадах; збереження національно-культурних цінностей; організація системи українського шкільництва та освіти (популярно-наукова серія викладів з історії України та церкви; виклади для

випускників “Рідної школи” з метою підвищення їхньої кваліфікації як вчителів у системі суботніх шкіл; курси української мови для американців українського походження); морально-релігійне виховання членів української громади (сприяння підвищенню рівня та якості духовної освіти, розвитку релігійної преси та видання теологічно-богословської літератури); співпраця з українськими студентськими організаціями; поширення екуменічної ідеї серед українців різних конфесійних напрямів тощо.

У мережі навчально-освітніх закладів УГКЦ (поза межами України церква має понад 30 спеціальних навчальних закладів (колегій, семінарій, академій та університет) Український католицький університет, який заснував Й. Сліпий у 1963 р. у м. Рим, посів провідне місце. Ця установа стала центром української науки та культури в напрямку підготовки високоосвіченої інтелігенції, яка мала бути готовою до побудови незалежної держави, творчої участі у розвитку національної, духовної, матеріальної культури, а отже, до вселюдської. Високий науково-методичний рівень професорсько-викладацького складу, належна організація навчально-виховного процесу і відповідна матеріально-технічна база університету засвідчували великі потенційні можливості української педагогічної науки.

5. На основі вивчення особливостей просвітницької роботи УГКЦ в умовах СРСР виокремлено таких п'ять субперіодів, які дали змогу виявити спільні закономірності, що відбулися у цьому процесі.

У період першої окупації Західної України було розпочато кампанію проти політичної системи західноукраїнського суспільства, церкви загалом та національного шкільництва зокрема. Наслідком цих насильницьких дій із боку “визволителів” стало закриття духовної академії, семінарії та всіх релігійних шкіл, а також припинення видання релігієзнавчої періодики та католицької літератури.

Вважаючи церкву суттєвою перешкодою на шляху реалізації плану повної атеїзації суспільного життя, радянська влада визначила курс на поступове, планомірне її руйнування. Впродовж післявоєнного періоду чітко простежується тенденція до русифікації загальноосвітньої школи і водночас до активізації географічної мобільності росіян у всіх сферах суспільно-політичного буття УРСР.

Хрущовський етап, хоч і не легалізував УГКЦ, однак забезпечив довгоочікувану свободу для ув'язненого духовенства, надав нового імпульсу для підпільного служіння, сприяв тому, що в середині 1960-х рр. почала розширюватися мережа підпільних семінарій, монастирів, чернечих будинків-осідків, стали формуватися підпільні парафії, влаштовуватися “домашні церкви”, збільшуватися кількість відправ і чисельність віруючих.

Для перших років брежневського періоду характерний відносний рівень стабільності й поступового відродження УГКЦ у західноукраїнських областях, де на повторні відмови влади реєструвати греко-католицькі парафії віруючі наполегливо ініціювали процес нелегального відкриття греко-католицьких церков, насамперед у сільській місцевості. На цьому етапі актуальною була проблема виховання нової генерації священнослужителів, а також необхідність організації системи підбору й підготовки кандидатів духовного стану, проведення активної організаційної та культурно-освітньої роботи з відродження греко-католицизму в західному регіоні УРСР.

Боротьба за поновлення прав УГКЦ була складовою процесу релігійного відродження в Україні в період горбачовської перебудови. Обґрунтовано положення, що на хвилі демократизації суспільного життя встановилися цивілізовані відносини між державою і церквою. Специфічною ознакою розвитку цих державно-церковних відносин були рішучі спроби незалежної Української держави врегулювати міжконфесійні конфлікти шляхом мирного діалогу, законодавчо забезпечити вирішення міжконфесійних проблем.

6. Науковий аналіз і осмислення визначених у дослідженні питань – це важливі та актуальні завдання педагогічної науки, оскільки вони орієнтують на виховання в українській школі різнобічно й гармонійно розвинених особистостей з патріотичною громадянською позицією, широким духовно-культурним світоглядом, підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов'язків громадянина. Цьому сприяє нині діюча гуманістична модель освіти, доповнена Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Дисертаційна робота дає змогу вирішити окреслені вище завдання у

полікультурному освітньому просторі нашої країни на основі творчого використання історичного досвіду теоретико-методологічних і методичних проблем християнської педагогіки і морально-релігійного виховання учнівської молоді в середині XIX–XX ст. У контексті стратегічних завдань реформування освітньої системи і політики в Україні вважаємо за доцільне творчо використовувати не лише теоретичні здобутки, а й практичний доробок релігійно-освітніх діячів церкви досліджуваного періоду в напрямку організації морального виховання учнівської молоді.

7. Здійснений аналіз дає змогу стверджувати, що теоретико-методологічна база педагогічної діяльності українського духовенства зумовила появу науково обґрунтованої та дієздатної виховної системи. Праці видатних представників церкви (І. Бартошевського, Ю. Дзеровича, М. Конрада, Г. Костельника, В. Лициняка, О. Лещука, І. Назарка, Й. Сліпого, А. Шептицького та ін.) розвивали базисні основи морально-релігійного виховання української молоді. Першочерговим виховним завданням педагогічної теорії та практики в середині XIX – XX ст. визначено моральну досконалість особистості. Концептуальні засади морального виховання учнівської молоді у досліджуваній період передбачали взаємозв'язок морального і релігійного виховання, що ґрунтувалося на принципах християнської етики. Суть виховного процесу зводилася до опанування етичними нормами, основою яких були біблійні заповіді. Моральне вдосконалення особистості трактувалось як неперервний процес, що здійснювався протягом усього життя людини, починаючи від наймолодшого віку. Таким чином, основні теоретичні положення концептуальних засад освітньої доктрини УГКЦ актуальні на сучасному етапі розвитку незалежної України насамперед при вирішенні проблеми єдності зусиль сім'ї, держави і церкви у вихованні молоді.

Узагальнюючи специфіку роботи громадських об'єднань релігійного спрямування, можна визначити головні напрями їхньої діяльності:

- справи, що стосувалися церкви і душпастирства (виховання дітей, участь у богослужіннях, порядок у церкві);

- благодійна та пропагандистська діяльність (релігійне виховання занедбаних дітей, поширення релігійної преси та християнської літератури, боротьба з антирелігійною агітацією);

- харитативна спрямованість допомоги ближнім (опіка над хворими, убогими, сиротами, організація захоронок, будинків-притулків);

- культурно-освітня робота (організація курсів для неграмотних, влаштування відчитів, переписка з емігрантами, співпраця між партіями, робота у громаді тощо).

Головним висновком для творчого використання досвіду просвітницької діяльності церкви в сучасних умовах є національна єдність, гармонійне поєднання структурної, функціональної і теоретичної моделей, пріоритетність морального виховання, в центрі якого перебуває духовність особистості.

Наукова праця не претендує на повне і всебічне висвітлення досліджуваної багатоаспектної проблеми. *Перспективними* напрямками в її подальшому вивченні вважаємо такі: теоретико-методичні основи підготовки у вищих навчальних закладах спеціалістів відповідного рівня для читання у школах курсу “Християнська етика”; визначення змісту підручників з морального виховання учнів; з’ясування ролі поліконфесійного чинника у морально-релігійному вихованні учнівської молоді; встановлення закономірностей розвитку середньої та вищої теологічної освіти на західноукраїнських землях у кінці XVIII – першій половині XX ст.; визначення шляхів активізації й стимулювання учнів і студентів до волонтерської діяльності у благодійницьких закладах церкви тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович А. Методика закону Божого – Кременець, 1938. – 148 с.
2. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми. / Україна-Польща: важкі питання – Варшава, 1998. – С. 29–46.
3. Академічне релігієзнавство / [упоряд. А. Колодного та ін.]. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
4. Акти місяця доброї преси / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1932. – Ч. 1. – С. 6–8.
5. Андрей Шептицький – Всечесному духовенству і вірним Божий мир і архієрейське благословення / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – Кн. 3. – С. 905–920.
6. Андрич О. Темна сила – Львів, 1938. – 58 с.
7. Андрохович А. Образки з історії середнього шкільництва в Галичині в XVIII-XIX ст. – Львів, б/д. – 22 с.
8. Андрухів І. О. Західноукраїнські товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”. – Івано-Франківськ, 1992. – 78 с.
9. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
10. Баб’як А. Легітимність українського патріархату – Ліон–Львів : Місіонер, 2004. – 207 с.
11. Бабчук В. Декілька заміток про наше християнське письменництво / Альманах Українських Богословів – Львів, 1923. – С. 88–98.
12. Бакан О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідея. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 191 с.
13. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.) – 13 том. – Київ : Альтернативи, 1994. – 302 с.
14. Барановський М. Педагогіка. Для семінарий учительських і учителів шкіл народних. Вид. 2-е значно розшир. і доповн. (Нариси психології виховавчої). –

Чернівці : Руська Школа, 1901. – 98 с.

15. Барвінський О. Історичний огляд засновин “Народного Дому” у Львові – Львів, 1908. – 66 с.
16. Бармак М. Йосиф Сліпий – шлях богослова, науковця, педагога / Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. Випуск. 7. – Тернопіль, 1998. – С. 318–337.
17. Барна М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772-1939 рр.) / Рідна школа. К. : – 1998. – № 7–8. – С. 33–48.
18. Бартошевський І. Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованню – Львів, 1909. – 425 с.
19. Барщевський Т. Вишкіл і формація катехитів та провідників християнських спільнот / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 113–122.
20. Басистюк Я. Андрей Шептицький – патріот та державний муж // Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчя від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р.) – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 78–83.
21. Бача Ю. Не можна допустити, щоби всихала українська гілка Пряшівщини / Вільне життя. Тернопіль, 2004, 6 листопада. – С. 3.
22. Бачинський А. Вихованє / Короткій выкладъ католицкого Богословья Морального – Львѡвъ, 1899. – С. 292–296.
23. Бачинський О. Богословіє пастырське. Дидактика. – Львів, 1902. – 1065 с.
24. Бендик М. Місіологія церкви в греко-католицькій перспективі / Релігійна свобода і права людини : Місія і прозелітизм. Т. 3. – Львів : Свічадо, 2004. – С. 310–318.
25. Бендик М. Проблема Патріархату в діяльності Йосифа Сліпого / Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 р.) – К., 2003. – С. 116–124.
26. Бережанщина в спогадах емігрантів – Тернопіль, 1993. – 390 с.

27. Бересловський М. З історії Української греко-католицької Церкви Львів, 1992. – 78 с.
28. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтовний підхід : теоретико-технологічні засади : Навч.-метод. видання – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
29. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни // Матеріали наукової конференції присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престол у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р.) – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 40–51.
30. Бистрицька Є., Бойко В. До питання екуменізму в теоретичній спадщині Андрея Шептицького / “Ідея національної церкви в Україні” (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції) – Тернопіль, 1997. – С. 184–190.
31. Бібліографічні записки / Нива – Львів, 1913. – Ч. 1–2. – С. 52–53.
32. Бібліотека товариства “Скала” / Календар на рік Божий 1939. – Станіславів, 1938. – С. 4–7.
33. Біланюк П. Блаженство Кир Йосифа – батько новітньої української богословської науки / За рідну церкву – Торонто, 1968. – Ч. 1–2. – С. 7–8.
34. Біланюк П. Громадський устрій кляси як виховний чинник / Шлях виховання й навчання – Львів, 1938. – КН. I. – С. 37–42.
35. Біланюк П. За самопроголошення українського Києво-Галицького патріархату – Торонто, 1970. – 40 с.
36. Біланюк П. Українська Церква, її сучасне й майбутнє. – Торонто–Чикаго, 1966. – 31 с.
37. Білас І. Органи НКВС – НКГБ – МГБ і трагедія греко-католицької церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1993. – КН. 1. – С. 47–57; КН. 3. – С. 337–341.
38. Біленький С. Пляни науки релігії в народних школах / Нива – Львів, 1924. – Ч. 10–11. – С. 334–338.
39. Білінський Я. Стан Української православної церкви в УРСР / Віра й культура – Вінніпег, 1985. – Ч. 7. – С. 33–48.

40. Біографічні довідки / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – КН. 12. – С. 1468–1469.
41. Бірчан А. В українців у Польщі сіромашні дні / Сучасність – Мюнхен, 1987. – Ч. 2. – С. 114–117.
42. Біскуп А. В. Атеїзм у боротьбі з уніатськими фальсифікаторами – Львів, 1984. – 141 с.
43. Блаженніший Кир Йосиф Сліпий в обороні переслідуваних / Авангард – Bruxelles, 1975. – Ч. 1. – С. 11–14.
44. Блаженніший Мирослав Іван повернув в Україну / Визвольний шлях – Лондон, 1991. – КН. 6. – С. 693–694.
45. Блохин-Тетерина Д. Життя і діяльність патріарха Йосифа Сліпого / Визвольний шлях – Лондон, 1999. – КН. 2. – С. 145–157.
46. Богатюк Я. За поширення й закривізування марійських організацій серед сільської молоді / Вісник Марійських Товариств – Львів, 1937. – Ч. 6. – С. 2–6.
47. Богоніс О. Греко–католицьке духовенство і економічне відродження Галичини / “Берестя – 1596” в історичній долі українства (матеріали Всеукраїнської науково – богословської конференції) – Тернопіль, 29–30 листопада 1996 року – С. 13–17.
48. Богословське Наукове Товариство / Богословія – Львів, 1923. – Т. I. – КН. 3– 4. – С. 340–346.
49. Богословське Наукове Товариство / Богословія – Львів, 1932. – Т. X. – КН. 1. – С. 90–91.
50. Богословське Наукове Товариство / Богословія – Львів, 1934. – Т. XII. – КН. I. – С.85–86.
51. Богословське Наукове Товариство / Богословія – Львів, 1934. – Т. XII – КН. 1–4. – С. 315.
52. Бойко О. Боротьба за реабілітацію УГКЦ у добу перебудови / Нова політика – Київ, 2002. – № 1. – С. 1–2; № 2. – С. 3–4.
53. Борецький С. Синод УКЦ / Визвольний шлях – Лондон, 1980. – КН. 7–8. – С. 797–800.
54. Боровик М. Століття Українського поселення в Канаді (1891-1991 рр.) – Монреаль–Оттава, 1991. – 485 с.

55. Боцюрків Б. Т. зв. “саморозпуск” Української греко-католицької церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних документів / Сучасність – К., 1998. – № 1. – С. 106–112.
56. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) / Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число І. – Львів, 1993. – 189 с.
57. Боцян О. Великий ювілей / Нива – Львів, 1923. – Ч. 11–12. – С. 392.
58. Братасюк М. Християнство як етноконсолідуючий чинник / Християнство і національна ідея – Київ–Тернопіль–Краків, 1999. – С. 48–53.
59. Бригідер І., Миндюк О. Ліга українських католицьких жінок Канади / Нарис історії конгресу Українців Канади в Торонто – Торонто, 1991. – 589 с.
60. Брик І. Що дасть нам ювілей “Просвіти” / Календар “Просвіти” – Львів, 1939. – С. 201–203.
61. Бугай М. Ф. Депортації населення з України в 30-50-ті роки / Український історичний журнал – Київ, 1990. – № 11. – С. 25–26.
62. Будзиновський Г. В обороні помісної УКЦеркви / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 2. – С. 215–219.
63. Будурович Б. Ватикан, Польща й Українська Католицька Церква напередодні Другої світової війни / Сучасність – Мюнхен, 1983. – Ч. 12. – С. 92–105.
64. Буженко В. Українська Католицька Церква в Латинській Америці / Визвольний шлях – Лондон, 1968. – КН. 6. – С. 798–803.
65. Булига І. Проблеми викладання навчальної дисципліни “Християнська етика” в загальноосвітніх школах / Історія релігій в Україні. Науковий збірник. Праці XIII–ї Міжнародної наукової конференції. Книга 1. – Львів : Логос, 2003. – С. 106–108.
66. Бутринський М. Довкруги легалізації УКЦеркви / Церковний вісник – Чикаго, 1990. – Ч. 7. – С. 4–9.
67. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Лондон–Париж–Сідней–Торонто, 1972. – 869 с.
68. Бучко І. Пій XI про піднесення богословських студій / Богословія – Львів, 1923. – Т. 1. – С. 82–85.

69. В ім'я наукового атеїзму / Вісті з Риму. Українська пресо́ва служба – Рим, 1986. – Ч. 4. – С. 2–4.
70. В обороні помісної УКЦеркви в Польщі / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 3. – С. 325–330.
71. В обороні Української Католицької Церкви / Сучасність – Мюнхен, 1975. – Ч. 1. – С. 106–108.
72. В підпіллю Церква міцніє / Вісті з Риму. Українська Пресо́ва Служба – Рим, 1988. – Ч. 10. – С. 1–4.
73. В справі “місяця доброї преси” / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1931. – Ч. 4. – С. 12–14.
74. В справі опіки над студентами / Львівські Архієпархіальні відомості. – 1942. – Ч. 6. – С. 131–133.
75. В справі опіки священика над молоддю шкільною і доростом, що кінчить школу / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1938. – Ч. IV. –VI. – С. 20–24.
76. В справі оснóвування Марійського Товариства Молоді по школам і в справі збірки серед парохіян на цілі того ж Товариства / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1933. – Ч. VII–IX. – С. 61–62.
77. В справі парохіяльних бібліотек / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1932. – Ч. 9. – С. 43–46.
78. В справі товариства “Каменярі” / Вісник Станіславівської єпархії – 1936. – Ч. 9–12. – С. 47–50.
79. В справі товариства “Скала” / Вісник Станіславівської єпархії – 1935. – Ч. 1-3. – С. 8–9.
80. В справі фахової освіти ремісничо-промислової молоді / Львівські Архієпархіальні відомості. – 1942. – Ч. 5. – С. 93–94.
81. В Україні посилюються релігійні переслідування / Визвольний шлях – Лондон, 1983. – КН. 11. – С. 1328–1329.
82. Ваврик М. По Василянських Монастирях. – Торонто : Вид-во оо. Василян, 1958. – 286 с.
83. Важкий шлях відновлення церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 6. –

С. 708–709.

84. ВАКЛІ в обороні катакомбних церков проти воюючого безбожництва / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – КН. 11. – С. 1332–1333.
85. Василик М. Українські поселення в Аргентині. – Мюнхен : Український вільний університет, 1982. – 147 с.
86. Василик П. “З нами був Бог” / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 11. – С. 1305–1311.
87. Васьків А. Греко-католицька церква і розвиток культурно-мистецьких традицій у 20-30 рр. ХХ ст. / Християнство і культура (матеріали Міжнародної наукової конференції) – Київ–Тернопіль, 1998 – С. 30–34.
88. Васьків А. Митрополит Шептицький про політичний радикалізм / Історія релігій в Україні. Праці Х-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга І. – Львів : Логос, 2000. – С. 73–76.
89. Васьків А. Проблеми християнської родини у спадщині митрополита Андрея Шептицького / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004. Книга І. Львів: Логос, С. 125–129.
90. Васьків А. Українська греко-католицька церква в системі сучасних екуменічних відносин (на матеріалах концепції екуменічної позиції УГКЦ) / Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні – Київ, 2001. – 279 с.
91. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава : ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
92. Великий А. ЧСВВ. Українське християнство – Передрук – 1990.– Еспанія, 221 с.
93. Великий А. Замітки на маргінесі “діяній” т. зв. Львівського Собору 1946 року. – Рим : Видавництво ОО. Василян, 1969. – 133 с.
94. Великий А. Г. З літопису християнської України / Церковно-історичні радіолекції з Ватикану в 9–и т. Т. 1–9. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1969–1977.
95. Величавий Конгрес Марійських студентських Дружин у Львові / Місіонер – Жовква, 1937. – Ч. 7. – С. 161.
96. Вергун І. Наша Церква – Дюнкерк, 1996. – 58 с.
97. Верховинець С. Боротьба на Гуцульщині – Станіславів, – 1939. – Ч. 25. – 31 с.

98. Верховний архієпископ Йосиф Сліпий у Канаді і США / Сучасність – Мюнхен, 1968. – Ч. 10. – С. 106–110.
99. Взаємовідносини між душпастирями й учителями // Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1937. – Ч. VII. – С. 111–112.
100. Визначні повітові діячі : о. Іван Брикович / Історично – мемуарний збірник Чортківської округи – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1974. – С. 273–275.
101. Витанович І. Від панщини до державної свідомості / Бучач і Бучаччина (історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, – 1972. – С. 829–847.
102. Витівський М. Катехитичне служіння в Україні / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 29–34.
103. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України : матеріали III Міжнар. Науково-практ. конф. Статті, доповіді, виступи. – Острог, 1997. – 444 с.
104. Виховне значення дитячої літератури, а наше завдання / Рідна Школа – Львів, 1934. – Ч. 8. – С. 117–118.
105. Вихрущ А. В. Карагодін В. М. Тхоржевська Т. Д. Основи християнської педагогіки – Тернопіль : Освіта, 1999. – 167 с.
106. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Пед. нариси. – Львів : Львів. обл. науково-метод. інст-т освіти; Львів. обл. пед. тов-во ім. Г. Ващенка, 1996. – 238 с.
107. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки – Дрогобич: Коло, 2003. – 523 с.
108. Вишневський О. І., Кобрій О. М., Чепіль М. М. Теоретичні основи педагогіки : Курс лекцій / [ред.-упоряд. О. Вишневський]. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с.
109. Відвідини Верховного Архієпископа Йосифа Сліпого в Канаді і в США / Сучасність – Мюнхен, 1973. – Ч. 7–8. – С. 169–172.
110. Відгуки чужомовної преси на смерть патріарха Сліпого / Сучасність – Мюнхен,

1984. – Ч. 12. – С. 115.
111. Відкритий лист Голові Президії Верховної Ради СРСР тов. Горбачову М. С. / Патріархат – Нью-Йорк, 1989. – Ч.11. – С. 13–15.
112. Відкриття греко–католицької Богословської Академії у Львові / Нива – Львів, 1929. – Ч. 10. – С. 392–394.
113. Відозва Богословського Наукового Товариства / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1933. – Ч. IV. – С. 68–69.
114. Відозва митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства дир. гімназії І. Бабія / Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга I. Пастирське вчення та діяльність. – Львів : Місіонер, 1998. – С. 480–481.
115. Вісник Станіславівської Єпархії. – Станіславів, 1892. – Ч. I. – С. 2.
116. Вісник Станіславівської Єпархії. – Станіславів, 1898. – Ч. VI. – С. 76; Ч. VII. – С. 93–94.
117. Вісник Станіславівської Єпархії. – Станіславів, 1899. – Ч. VII. – С. 67.
118. Вітко Д. Москва і Українська Греко-Католицька Церква // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник за заг. ред. проф. Б. Ланового – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – С. 52–55.
119. Вітошинська О. Український патріарх у світлі чужинної преси / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 2. – С. 141–159.
120. Вказівки для душпастирів : Як протидіяти поширюванню безбожництва і сектярства / Нива – Львів, 1927. – Ч. 7–8. – С. 254–257.
121. Владика Гліб (Лончина) Катехиза Патріарха Йосифа – Ісповідника віри / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 156–164.
122. Владика Петро (Стасюк) Привітання та напрямні для конференції / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 10–14.

123. Возняк М. Відложений ювілей п'ятдесятилітньої діяльності товариства "Просвіта" / Календар "Просвіти" – Львів, 1920. – С. 185–190.
124. Возняк М. Століття "Читанки" Маркіяна Шашкевича // Шлях виховання і навчання. – Львів, 1936. – КН. 2. – С. 65–76.
125. Войналович В. Українська греко-католицька Церква в умовах антирелігійної кампанії кінця 50-х – поч. 60-х років ХХ ст. / Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції. Книга I. – Львів : Логос, 2001. – С. 145–151.
126. Волинець О. О. Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 „Релігієзнавство” / О. О. Волинець. – К., 2003. – 20 с.
127. Волошин Ю. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1996. – КН. 3 – С. 335–349.
128. Волянський О. До теперішнього становища руского духовенства / Нива – Львів, 1909. – Ч. 5. – С. 161–164.
129. Волянчук Р. Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Р. Я. Волянчук. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
130. Воробець І. В. Освіта дорослих у Галичині (1891-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. В. Воробець. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
131. Воронін О. Відродження у вирі війни / Український Православний календар. – 1988. – № 6. – С. 34–39.
132. Временникъ Института Ставропигійского. – Львѡвъ, годъ изданія осьмнадцятыи. – 1881. – С. 169–170.
133. Всемирная история в десяти томах. – Москва, 1959. – Т. 6. – 830 с.
134. Всяка – хроніка / Богословія – Львів, 1934. – Т. ХІІ. – КН. І. – С. 82.
135. Всячина / Нива – Львів, 1921. – Ч. 6–7. – С. 225.
136. Гаврилів М., ЧСВВ. Струсь знову ховає голову в пісок / Патріярхат – Нью-

- Йорк, 1989. – Ч. 4. – С. 26–28.
137. Гаврилова Н. До питання про правові засади викладання християнської етики в середній школі / Наукові Записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – 2002. – № 4. – С. 112–115.
138. Гаврищак І. І. Формування пізнавальної активності учнів у навчальному процесі гімназій Галичини другої половини ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. І. Гаврищак. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
139. Гадка велика и спасительна для Руси / Временникъ Института Ставропигійского. – Львѳвъ, 1866. – С. 157–161.
140. Гайдук Р. Суспільний Катехизм – Станіславів : Скала, 1938. – 92 с.
141. Гайковський М. “Соборно-більшовицький” прозелітизм Московської Патріархії і ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні / Київська Церква. – 2000. – № 3. – С. 11–18.
142. Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946-1996 рр.) / Берестейська унія (1596-1996 рр.) статті й матеріали – Львів, 1996. – С. 38–44.
143. Гайовський О. Громадянська праця священника / Нива – Львів, 1928. – Ч. 7. – С. 237–242.
144. Гайсинський А. Патріарх Йосиф Сліпий у єднанні українського духовенства / Український світ – К., 1994. – Ч. 1–2. – С. 33.
145. Галандюк А. Від чого залежить успіх початкової науки релігії / Сівач – Львів, 1939. – Ч. 1. – С. 36–38.
146. Галандюк А. Про високе завдання учителя / Сівач – Львів, 1937. – Ч. 7–8. – С. 193–240.
147. Галандюк А. Про методику науки релігії / Нива – Львів, 1929. – Ч. 5. – С. 179–185.
148. Галів М. Чи справді від київського митрополита Філарета залежить доля легалізації УГКЦеркви в Україні / Патріярхат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 9. –

С. 10–13.

149. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка : теорія та історія : Навч. посібник. – К. : Вища школа, 1995. – 237 с.
150. Галушинський М. Народна освіта і виховання народу: Методи і цілі. – Львів: “Просвіта”, 1920. – 34 с.
151. Галушинський М. Національне виховання. Статті й замітки. – Львів : Біб-ка “Учительського слова”, 1920. – 30 с.
152. Галушинський М. Організм нашого обряду / Нива – Львів, 1914. – Ч. 12. – С. 329–343.
153. Галько О. Церква як консолідуючий чинник громад української діаспори / Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Тези доповідей. Матеріали Першої міжнародної наукової конференції (8-10 березня 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 102–104.
154. Гарат Р. М. Діяльність товариства “Просвіта” в Галичині (1868-1921 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Р. М. Гарат. – Чернівці, 2004. – 17 с.
155. Гарват М. Особа катехита в житті церкви // Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічачо, 2005. – С. 38–44.
156. Гаряче вітаємо Верховного Архієпископа / Визвольний шлях – Лондон, 1970. – КН. 5. – С. 517–522.
157. Гвань І. Скільки українців у Чехо-Словаччині? / Сучасність – Мюнхен, 1981. – Ч. 2. – С. 82–85.
158. Генік Л. Я. Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини (кінця ХІХ – поч. ХХ ст.) – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 271 с.
159. Герасимович І. Балянс українського шкільництва під Польщею / Діло – Львів, 1930. – Ч. 232. – С. 2.
160. Герета І. Мистецтво в житті митрополита Андрея Шептицького як вищий вияв промислу Божого / Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчя від

- часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького (27 жовтня 2001 р.) – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 52–71.
161. Гіль З. Українська католицька помісна церква над прірвою / За рідну церкву – Торонто, 1975. – Ч. 75. – С. 5–24.
162. Гірняк Ю. Плян навчання релігії в народних школах – Станиславів, 1932. – 16 с.
163. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Г. Л. Гладка. – Чернівці, 2000. – 18 с.
164. Глинка Л. Чи потрібне є об’єднання українських священиків – абстинентів і симпатиків протирелігійного руху в однім товаристві / Нива – Львів, 1932. – Ч. 10. – С. 362–365.
165. Глібчук П. “Патріарх Йосиф Сліпий”. Через терня випробувань до зірок небесної слави – Тернопіль : Плай, 2002. – 127 с.
166. Глодзінський А. Організація церковних братств / Нива – Львів, 1910. – Ч. 15-16. – С. 441–451.
167. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) – Відень, 1917. – 83 с.
168. Гнот С. І. Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921–1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / С. І. Гнот. – Львів, 2003. – 20 с.
169. Говда А. Душпастир поза мурами святині / Нива – Львів, 1913. – Ч. 18–19. – С. 545–550.
170. Голинський П. Марійські Організації молоді серед нових труднощів і перед новими завданнями / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 15-25.
171. Головацкій Я. Граматика руского языка. – Львѳвъ, 1849. – 219 с.
172. Головацкій Я. Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская в пользу оучениковъ вышшой гимназіи въ цѳс. кор. Австрійской державѳ. – Въ Вѳдни, 1854. – 358 с.
173. Головащенко С. І. Історія християнства. Курс лекцій : Нав. посібник. – К. :

Либідь, 1999. – 352 с.

174. Головин Б. “Я зрадником не був і не стану”, – сказав отець Мирон Кордуба під час допиту в КГБ / Подільське слово – Тернопіль, 1993. – 9 жовтня. – С. 3.
175. Головин Б. Мученики та ісповідники української церкви ХХ століття – Тернопіль : Просвіта, 2000. – 244 с.
176. Головин Б. Невтомний місіонер / Божий сіяч – Тернопіль, 1997. – червень. – С. 5.
177. Головин Б. Українська національна церква і “Третій Рим” / Ідея національної церкви в Україні (матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції) – Тернопіль, 1997. – С. 21–23.
178. Голод В. Переволока – Бучач і Буччачина (історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто – 1972. – С. 613–616.
179. Голос України. – 1991. – 6 червня.
180. Голубченко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30-ті – 40-ві роки ХХ ст.) / Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік” – Львів, 1993. – С. 288–297.
181. Гомилетични уваги для молодыхъ проповѣдникѠвъ / Рускій Сіонъ – ЛьвѠвъ, 1871. – С. 143–146.
182. Гончарук Т. Галицькі митрополити – Тернопіль : Горлиця, 2002. – 112 с.
183. Гончарук Т. В. Виборчий рух галицьких українців наприкінці ХІХ ст. – 1914 р. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Т. В. Гончарук. – Київ, 1998. – 16 с.
184. Гоцький В. УКЦерква – не сповнила покладених на себе надій / Визвольний шлях – Лондон, 1989. – КН. 7. – С. 877–883.
185. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог – Львів : Видавництво оо. Василіан “Місіонер”, 1994. – 158 с.
186. Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом / Сучасність – Мюнхен, 1970. – Ч. 7–8. – С. 153–181; Ч. 9. – С. 53–75.
187. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – Благовісник єдності – Мюнхен, 1961. – 220 с.
188. Гриньох І. Собор, який для нас не відбувся – Мюнхен, 1967. – 39 с.

189. Гриньох І. Українська церква перед обличчям нових завдань на європейському сході / Сучасність – Мюнхен, 1973. – Ч. 7–8. – С. 140–169.
190. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ – ХХ ст. – Київ, 1996. – 356 с.
191. Грицюк Ф. Українське шкільництво в програмах і діяльності політичних об'єднань Західної України (1935-1938 рр.) / Розбудова держави – Київ, 1997. – № 12. – С. 48–53.
192. Гром'як Р. Українська греко-католицька церква : розп'яття і воскресіння / Тернопіль, 96. Регіональний річник. – Тернопіль, 1996. – С. 212–213.
193. Грушевський М. Ілюстрована історія України – К. : Освіта, 1990. – 524 с.
194. Гудима А. М. Релігієзнавство – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 262 с.
195. Гузар Є. Практичний провідник для науки релігії в школі і в церкві – Львів, 1909. – 332 с.
196. Гулай В. Релігійна ситуація у Львівській області (друга половина 40-х-50-ті роки ХХ ст.) / Історія релігій в Україні. Праці ХІ-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2001. – С. 201–205.
197. Гулей М. Актуальна справа / Нива – Львів, 1929. – Ч. 12. – С. 472–473.
198. Гуркіна С. Особливості та колективні прояви релігійності греко-католиків України в умовах радянського тоталітаризму / Історія релігій в Україні. Праці Х-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2000. – С. 135–139.
199. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради (історична хроніка) – Київ, 1972. – 339 с.
200. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.
201. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 1, оп. 4, спр. 2741, арк. 1-449.
202. ДАТО Ф. 194, оп. 1, спр. 561, арк. 50.
203. ДАТО Ф. 197, оп. 1, спр. 259, арк. 54.
204. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 1385, арк. 40.
205. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 1541, арк. 63.
206. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 1547, арк. 32.

207. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 1629, арк. 13.
208. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 1998, арк. 53.
209. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 2071, арк. 4.
210. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 2080, арк. 134.
211. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 2206, арк. 34.
212. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 27, арк. 49.
213. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 3068, арк. 29.
214. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 3463, арк. 39.
215. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 4447, арк. 69.
216. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 483, арк. 94.
217. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 575, арк. 33.
218. ДАТО Ф. 231, оп. 1, спр. 834, арк. 17.
219. ДАТО Ф. 231, оп. 2, спр. 5489, арк. 15.
220. ДАТО Ф. 231, оп. 2, спр. 5582, арк. 2.
221. ДАТО Ф. 231, оп. 2, спр. 5978, арк. 17.
222. ДАТО Ф. 231, оп. 2, спр. 5997, арк. 1.
223. ДАТО Ф. 231, оп. 6, спр. 2030, арк. 195.
224. ДАТО Ф. 3229, оп. 1, спр. 30, арк. 15.
225. ДАТО Ф. 3239, оп. 2, спр. 3, арк. 49.
226. ДАТО Ф. 3240, оп. 1, спр. 5, арк. 7.
227. ДАТО Ф. 52, оп. 1, спр. 251, арк. 12.
228. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 1784, арк. 97.
229. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 2127, арк. 151.
230. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 2128, арк. 170.
231. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 2325, арк. 159.
232. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 283, арк. 78.
233. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 288, арк. 64.
234. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 290, арк. 45.
235. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 2911, арк. 72.
236. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3022, арк. 180.

237. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3125, арк. 174.
238. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3222, арк. 195.
239. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3325, арк. 184.
240. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3429, арк. 139.
241. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 3864, арк. 94.
242. ДАТО Ф. п. 1, оп. 1, спр. 585, акр. 56.
243. ДАТО Ф. п. 1, оп. 17, спр. 136, арк. 202.
244. ДАТО Ф. п. 1, оп. 23, спр. 69, арк. 204.
245. ДАТО Ф. п. 1, оп. 25, спр. 128, арк. 42.
246. ДАТО Ф. п. 1, оп. 25, спр. 129, арк. 65.
247. ДАТО Ф. п. 1, оп. 31, спр. 52, арк. 174.
248. ДАТО Ф. п. 1, оп. 33, спр. 79, арк. 20.
249. ДАТО Ф. п. 1, оп. 36, спр. 45, арк. 175.
250. ДАТО Ф. п. 1, оп. 39, спр. 327, арк. 38.
251. ДАТО Ф. п. 1, оп. 8, спр. 136, арк. 136.
252. ДАТО Ф. п. 1, оп. 9, спр. 51, арк. 264.
253. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 1, спр. 2, арк. 42.
254. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 1, спр. 37, арк. 12.
255. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 1, спр. 42, арк. 20.
256. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 2, спр. 19, арк. 7.
257. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 2, спр. 4, арк. 6.
258. ДАТО Ф. р. 3239, оп. 2, спр. 48, арк. 18.
259. ДАТО Ф. р. 3240 сч., оп. 2с. спр. 6, арк. 15.
260. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
261. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
262. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 1, спр. 31, арк. 49.
263. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 1, спр. 4, арк. 8.
264. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 1, спр. 6, арк. 8.
265. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 28, арк. 12.
266. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 31, арк. 27.

267. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 35, арк. 5.
268. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 38, арк. 11.
269. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 58, арк. 10.
270. ДАТО Ф. р. 3240, оп. 2, спр. 59, арк. 48.
271. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 1, спр. 144, арк. 12.
272. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 1, спр. 221, арк. 15.
273. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 1, спр. 245, арк. 21.
274. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 1, спр. 45, арк. 4.
275. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 1, спр. 47, арк. 12.
276. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 103, арк. 14.
277. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 106, арк. 2.
278. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 110, арк. 26.
279. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 125, арк. 45.
280. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 128, арк. 16.
281. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 54, арк. 50.
282. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 62, арк. 16.
283. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 71, арк. 64.
284. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 73, арк. 7.
285. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 8, арк. 49.
286. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 88, арк. 37.
287. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 89, арк. 15.
288. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2, спр. 90, арк. 50.
289. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2с., спр. 18, арк. 28.
290. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2с., спр. 37, арк. 61.
291. ДАТО Ф. р. 3241, оп. 2с., спр. 77, арк. 34.
292. Дацько І. Папа Іван Павло і Українська Католицька церква / Вісті з Риму. Українська Правова Служба – Рим, 1988. – Ч. 10. – С. 1–7.
293. Дацько І. Римський період наукової діяльності Патріарха Йосифа / Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 р., Київ) – Київ,

2002. – С. 78–89.
294. Дацько І. Уваги і висновки дискусійних гуртків з'їзду “УХМ” в Римі / Патріархат – Нью-Йорк, 1983. – Ч. 12. – С. 30–31.
295. Двадцять восьмий конгрес “Церква в потребі” / Сучасність – Мюнхен, 1978. – Ч. 10. – С. 112.
296. Деклярація неважності Львівського псевдо собору з 1946 року / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 8. – С. 936–937.
297. Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885-1900) – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 95 с.
298. Демко С. Католицька церква – Жовква, 1937. – 27 с.
299. Десятиріччя ліги українських католицьких жінок Східної Канади 1945–1955. Ювілейний збірник статей і звітів – Торонто, 1957. – 126 с.
300. Джуджук Л. Він не зрадив своєї віри / Гомін Валі – Тернопіль, 1993 – 2 листопада – № 44. – С. 3.
301. Дзерович Ю. В який спосіб навчити дітей набожного слухання Служби Божої / Нива – Львів, 1926. – Ч. 1. – С. 28–32.
302. Дзерович Ю. Катехитика. – Львів : Праці Львівської Богословської Академії, 1930. – 141 с.
303. Дзерович Ю. Огляди й оцінки / Богословія – Львів, 1923. – Т. 1. – КН. 2. – С. 52–54.
304. Дзерович Ю. Педагогіка – Львів : наклади Львівської Богословської Академії, 1937. – 240 с.
305. Дзерович Ю. Проповіди катехитичні. Т. 1. Перемишль, 1903. – 293 с.
306. Дзерович Ю. Церква в національному вихованні народу / Нива – Львів, 1938. – Ч. 10. – С. 345–353.
307. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів – Львів, 1910. – 100 с.
308. Димид М. Двадцятип'ятиліття початку відродження УКЦ / Патріархат – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 11. – С. 9–11.
309. Діточі парохіяльні бібліотеки / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1933. – Ч. 8. – С. 134–135.
310. Діяльність святої столиці на користь Католицької Церкви українського обряду /

- Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 9. – С. 1120–1123.
311. Дмитрів І. В дев'ятдесятиліття патріарха Йосифа І / Визвольний шлях – Лондон, 1982. – КН. 2. – С. 132–138.
312. Дмитрів І. Змагання за помісність і патріархат на порядку денному // Визвольний шлях – Лондон, 1986. – Ч. 4. – С. 459–464.
313. Дмитрів І. Митрополит Андрей Шептицький (князь Помісної Української Церкви і Символ Народу) / Визвольний шлях – Лондон, 1984. – КН. 11. – С. 1290–1297.
314. Дмитрів І. Наочні свідки церковно-релігійного служіння / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – КН. 12. – С. 1525–1526.
315. Дмитрів І. Синод Помісної Української Католицької Церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – КН. 2. – С. 166–167.
316. Дмитрів І. У сорокові роковини погрому помісної української католицької церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 5. – С. 565–569.
317. Дмитрук К. Безбатченки : Документально-публіцистичний нарис. – К. : Дніпро, 1980. – 318 с.
318. Дмитрук К. Униатские крестоносцы : вчера и сегодня. – М. : Политиздат, 1988. – 381 с.
319. До 25 річчя звільнення Блаженнішого Йосифа з каторги на волю / Патріархат – Нью-Йорк, 1983. – Ч. 2. – С. 4–5.
320. До вірних християн України / Патріархат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 12. – С. 7–9.
321. Добричев В. У тени святого Юра. – М. : Политиздат, 1971. – 136 с.
322. Догідна пора / Нива – Львів, 1926. – Ч. 2. – С. 41–43.
323. Документи до історії звільнення митрополита-ісповідника та його ювілеїв. Матеріали до історії Української Церкви / Наук. зап. Українського Вільного Університету. – Мюнхен–Рим–Париж : Biblios, 1969. – 573 с.
324. Документи, матеріали, спогади / Галичина – Івано-Франківськ, 1997. – № 1. – С. 66–68.
325. Донцов Д. Дух нашої давнини. Життя і чин. Ч. 2. – Мюнхен, 1951. – 341 с.
326. Донцов Д. Націоналізм. – Торонто, 1996. – 363 с.

327. Дороцкий М. Вплив братств на моральність парохіян в примірі / Нива – Львів, 1909. – Ч. 2. – С. 86.
328. Драпала М. Катехитичне служіння в Польщі / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 35–38.
329. Дробник В. Українська меншість у післявоєнній Польщі / Сучасність – Мюнхен, 1986. – Ч. 10. – С. 70–83.
330. Дужий М. Освітні завдання читальні “Просвіти” / Календар “Просвіти” – Львів, 1932. – С. 37–43.
331. Духовне читанє // Місіонер – Жовква, 1913. – Ч. 11. – С. 343–347.
332. Енцикліка його святості Папи Льва XIII про робітниче питанє. – Станіславів, 1934. – 30 с.
333. Енцикліка св. Отця “Mens Nostra” (о духовних вправах) / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1930. – Ч. II. – С. 11–13.
334. Енциклопедія Українознавства – Київ, 1995. – 800 с.
335. Ефективність управління атеїстичним вихованням – К. : Наукова думка, 1990. – 222 с.
336. Єгрешій О. І. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / О. І. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
337. Єленський В., Перебенесюк В. Релігія. Церква. Молодь – Київ, 1996. – 160 с.
338. Єленський В. Є. Релігія, демократизація та суспільний розвиток у посткомуністичному світі: Україна / Релігія і суспільство в Україні : фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 1998 р. м. Київ. – К., 1998. – С. 31–46.
339. Єпископ – ісповідник Василь Величковський / Вісті з Риму – Рим, Ч. 11–13. 24 липня 1973 р. – С. 9–11.
340. Жеплинський М. Духовні вправи й розважання / Альманах Українських

- Богословів – Львів, 1923. – С. 104–110.
341. Животко А. Історія української преси (з передмовою К. Костева). – Мюнхен, Український Технічно-Господарський Інститут, 1989–1990. – 334 с.
342. Жуковський А. Сучасний стан релігії і церкви під советами, зокрема в УРСР / Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів наукової конференції у Рокка ді Папа (18-20.10.1963) – Мюнхен–Рим–Париж, – 1966. – С. 39–64.
343. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України – Львів, 1992. – 229 с.
344. Жуковський В. Виховання молоді на принципах християнської моралі. Український та американський досвід / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 2. Ч. 2. – Острог, 1999. – С. 224–231.
345. Жуковський В. Духовно-моральне виховання молодого покоління в Україні / Християнство на межі тисячоліть. Матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (15-16.03. 2001 р.) – Київ, 2001. – С. 56–58.
346. Жулківський Б. Головні напрями нашої праці / Вісник Марійських Товариств – Львів, 1937. – Ч. 6. – С. 6–8.
347. З виступу М. С. Хрущова на нараді секретарів обкому партії, начальників НКВС і НКДБ західних областей України / Історія української культури. Збірник матеріалів і документів – К. : Вища школа, 2000. – С. 381.
348. З греко-католицької Богословської Академії / Богословія – Львів, 1929. – Т. VII. – КН. 3. – С. 332.
349. З декретів собору. Про виховання / Львівські Архієпархіальні відомості. – 1942. – Ч. 11. – С. 81–95.
350. З католицької і руської журналістики / Нива – Львів, 1909 – Ч. 2. – С. 77–78.
351. З новорічного послання голови помісної УКЦ / Визвольний шлях – Лондон, 1987. – КН. 3. – С. 301–302.
352. З постанови Львівського церковного собору про ліквідацію Брестської церковної унії / Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 286–287.
353. З церкви світа / Місіонер – Жовква, 1923. – № 9. – С. 139.

354. За ліпше й успішне пізнання вартости, обов'язку й права праці / Місіонер – Жовква, 1944. – № 2. – С. 17–19.
355. Забавська О. Культурно-просвітницька діяльність діаспори в Канаді та Великобританії у 90-х рр. ХХ ст. / Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Тези доповідей. Матеріали Першої міжнародної наукової конференції (8-10 березня 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 172–174.
356. Завадович Р. Його Блаженство патріарх Йосиф громадянин і патріот / Церковний Календар альманах на 1976 рік – Чикаго, 1976. – С. 33–39.
357. Завваги для оо. Катехитів / Вісник Станиславівської єпархії – Станиславів, 1936. – Ч. X. – XII. – С. 54–55.
358. Завгородня Т. Ментальність української діаспори: чинники збереження // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2002. – № 4. – С. 142–145.
359. Завгородня Т. К. Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919–1939 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Т. К. Завгородня. – Київ, 2000. – 30 с.
360. Завершив роботу синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви у Львові / Визвольний шлях – Лондон, 1997. – КН. 2. – С. 166–167.
361. Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа / Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 10. – С. 17–25.
362. Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа. – Вінніпег, 1984. – 24 с.
363. Загальні Збори Богословського Наукового Товариства у Львові / Богословія – Львів, 1929. – Т. VII. – КН. 4. – С. 262–264.
364. Загальні збори Товариства Катехитів / Нива – Львів, 1921. – Ч. 10. – С. 307–308.
365. Загальні Збори Українського Католицького Союзу / Нива – Львів, 1931. – Ч. 1. – С. 36–37.
366. Загальні уваги щодо предмету проповіді / Нива – Львів, 1925. – Ч. 4. – С. 18–32.
367. Заклик Папи до молитов за мовчазну Церкву / Вісті з Риму – Рим, 1973. –

Ч. 7–8. – С. 18.

368. Заклинський А. Записки – Львів : Червона Русь, 1899. – 144 с.
369. Заклинський Б. 10 заповідей українця на чужині / Воєнний ілюстративний календар для українських виселенців, жовнірів і селян – Відень, 1916. – С. 31.
370. Заклинський Б. Що треба знати кожному українцеві? Вид. 3-є. – Відень : накл. “Союза визволення України”, 1916. – 40 с.
371. Закович М. Проблема релігієзнавчої освіти в Україні / Українське релігієзнавство. Бюлетень. – Київ, 1996. – № 4. – С. 37–39.
372. Закон Української РСР “Про свободу совісті та релігійні організації” / Відомості Верховної Ради України. – К. : Видання Верховної Ради УРСР, 1991. – № 25. – С. 656–666.
373. Законъ, котрымъ означаються опредѣленія противъ п'янства // Русская Рада. – Коломыя, 1876. – С. 157-158.
374. Замлинський В. Чорні патріоти / Ті, що канули в пітьму. – Львів : Каменяр, 1964. – 168 с.
375. Заповіт Папи Пія XI / Місіонер – Жовква, 1939. – С. 93–94.
376. Зарубіжні українці. Довідник – К. : Україна, 1991. – 251 с.
377. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора / Дзвін – Львів, 1991. – № 8. – С. 83–88.
378. Заява Комітету захисту УКЦ від 4 грудня 1989 року / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 3. – С. 373–374.
379. Заява Ради в справах релігій при Раді Міністрів Української ССР / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 6. – С. 709–710.
380. Звернення / За рідну Церкву – Торонто, 1975. – Ч. 75. – С. 32–36.
381. Звернення / Патріархат – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 5. – С. 4–5.
382. Звернення / Патріархат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 6. – С. 8–10.
383. Звернення високопреосвященного владики В. Стернюка до отців Польської Римо-Католицької Церкви у Львові / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 1. – С. 28–29.
384. Звернення до українських Владик, духовенства і всіх братів і сестер у Христі,

- вірних українських церков поза межами України / *Визвольний шлях* – Лондон, 1983. – КН. 7. – С. 814–815.
385. Звернення Й. Терелі / *Визвольний шлях* – Лондон, 1983. – КН. 8. – С. 948–949.
386. Звернення патріаршого собору / *Визвольний шлях* – Лондон, 1997. – КН. 2. – С. 164–166.
387. Звернення українських студентів Богословії в Інсбруку до священників-членів товариства Св. Андрея / *Нива : церковно-суспільний часопис* – Торонто, 1975. – Ч. 1. – С. 42–52.
388. Звіт із Загальних Зборів Товариства Катехитів з дня 2. 11. 1925. / *Нива* – Львів, 1925. – Ч. 11–12. – С. 400–401.
389. Звіт патріярха Йосифа / *Визвольний шлях* – Лондон, 1981. – КН. 10. – С. 1183–1186.
390. Звіти з діяльності українських Марійських організацій / *Вісник Марійських Товариств* – Львів, 1937. – Ч. 6. – С. 23–24.
391. Земба А. Католицька Церква в Польщі і українці після Другої Світової війни / *Сучасність* – Лондон, 1989. – Ч. 2. – С. 70–76.
392. Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд другої Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. / *Метрополія Нью-Йорку слугі Божому Андреєві у п'ятдесятиріччя його смерті* [ред.-упоряд. М. Галів]. – Нью-Йорк, 1996. – С. 36–54.
393. Земба А. Польська східна політика в тисячоліття Хрещення Руси / *Сучасність* – Мюнхен, 1990. – Ч. 3. – С. 74–91.
394. Зінько В., ЧСВВ, о. Коваль М., ЧНІ, Андрушко В. Українські релігійні товариства в Південній Америці / *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 рік. Книга I.* – Львів : Логос, 2004. – С. 238–244.
395. Золоті зерна науки для батьків / *Місіонер* – Жовква, 1908. – № 6. – С. 174.
396. Илевичъ Ю. Права и обязанности жителей державы въ ихъ гражданскомъ самознанію. – Львѳвъ, 1889. – 68 с.
397. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / *Українське відродження і національна церква.* – Книга 2. – Львів, 1990. – С. 23–62.

398. Іванків Є. Обрядова орієнтація митрополита Андрея Шептицького // Церковний календар-альманах на 1977 рік – Чикаго, 1977. – С. 73–84.
399. Іванусів О. Церква в руїні. – Видавництво св. Софії Релігійного Товариства. Українців Католиків Канади st. Cotharines, 1987. – 351 с.
400. Ігнатенко Н. В. Розумовий розвиток учнів у загальноосвітніх закладах Східної Галичини (1900-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Н. В. Ігнатенко. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
401. Із думок кардинала Йосифа / Наша Церква – Лондон, 1971. – Ч. 1–2. – С. 5.
402. Інавгурація академічного року / Вісті з Риму – Рим, 1973. – Ч. 17–18. – С. 14–17.
403. Індекс заказаних книжок у Большевії / Місіонер – Жовква, 1930. – Ч. 1. – С. 21.
404. Інститут для дослідів релігії і духовності українського народу / Патріархат – Нью-Йорк, 1985. – Ч. 10. – С. 22–23.
405. Інструкція / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1932. – Ч. ІV. – С. 12–16.
406. “Інтерпіддо пасторі” / Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 10. – С. 28–32.
407. “Інтрепіддо пасторі” // Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 11. – С. 8–11.
408. Інформація в справах КАУМ / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1935. – С. 328.
409. Інформація Львівського обкому КП (б) У ЦККП (б) У про реагування населення області на ліквідацію УГКЦ / Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. 1. (1939–53 рр.) – Київ, 1995. – С. 319–324.
410. Ісаїв В. Міграція до міст, суспільні зміни і рух опору на Україні / Сучасність – Мюнхен, 1980. – Ч. 1. – С. 77–85.
411. Ісаїв П. Католицький патріотизм і модерний націоналізм / На перекрою двох епох: найновіші світоглядні напрямки. – Львів : Бібліотека Дзвонів, 1938. – С. 17–25.
412. Ісіченко І. Історія Христової церкви в Україні – Х. : Акта, 2003. – 472 с.
413. Історія релігії в Україні. Навчальний посібник / [упорядк. А. М. Колодний і П. Л. Яроцький та ін.]. – К. : Знання, 1999. – 735 с.
414. Історія релігії в Україні. Католицизм : [у 4 т.]. / голов. редкол. : П. Яроцький –

Київ, 2001. – 598 с.

415. Історія християнсько-католицької церкви (для серед. шкіл) – Львів, 1903. – 248 с.
416. Казимир Б. Митрополит Йосиф (Мої спогади з воєнних років, 1939-1944) /
Наук. зап. Українського Вільного Університету. – Мюнхен-Рим-Париж :
Biblios, 1969. – С. 543–559.
417. Календар Місіонера на 1936 рік – Жовква, 1936. – 131 с.
418. Калинович В. Голос української дитини / Українська школа – Львів, 1925 –
Т. 2. – КН. 7–9. – С. 30–31.
419. Калинович І. Щоб робити по читальнях “Просвіти”. Програма, поділ і календар
освітньої праці – Львів, 1924. – 29 с.
420. Камінський А.С. У полі моральної та політичної сліпоти: Україна й українці в
очах поляків / Сучасність – Мюнхен, 1987. – Ч. 1. – С. 75–87.
421. Кардаш П. Злочин – Мельбурн – К. : Видавництво імені Олени Теліги,
2005. – 559 с.
422. Кардаш П. Українці в світі – Київ–Мельбурн : Фортуна, 1995. – 23 с.
423. Кармазин В. Католицька Акція і священник / Нива – Львів, 1935. – Ч. 1. –
С. 19–22.
424. Кармазин В. Про потребу екзорти по сільських школах / Нива – Львів, 1934. –
Ч. 1. – С. 29–31.
425. Карпатський С. Катакомби “Загубленої землі” / Визвольний шлях – Лондон,
1985. – КН. 3. – С. 301–310.
426. Карповский Е. А. Мы – атеисты. – Горький, 1990. – 238 с.
427. Каспришин Р. Пам’ятаймо про катакомбних священників / Патріярхат – Нью-
Йорк, 1997. – Ч. 6. – С. 26–27.
428. Каспрук О. УГКЦ в умовах сьогодення / УГКЦ і національна ідея : трагедія –
46 (науковий збірник) – Тернопіль, 2006. – С. 78–99.
429. Катехизм – Львів, б. р. – 100 с.
430. Катехизм для шкіл народних – Львів, 1894. – 181 с.
431. Катехизм теперішній і будучий / Нива – Львів, 1914. – Ч. 12. – С. 362–364.
432. Католицька Акція / Місіонер – Жовква, 1938. – Ч. 3. – С. 59–60.

433. Католицька Акція і суспільно-політичне питання / Нива – Львів, 1938 – Ч. 7–8. – С. 275–278.
434. Католицька преса, радіо та кіно / Місіонер – Жовква, 1938. – Ч. 10. – С. 225–226.
435. Католицька суспільна робота / Місіонар – Жовква, 1912. – Ч. 3. – С. 88–92.
436. Католицька Церква в Західній Україні – Видавництво й Друкарня оо. Василіан, Модер. Алта, 1947. – 64 с.
437. Католицьке духовенство / Місіонар – Жовква, 1939. – Ч. 3. – С. 58–59.
438. Катрій Ю. Я. ЧСВВ. Пізнай свій обряд – Нью-Йорк – Рим, 1982. – 493 с.
439. К-А-У-М / Нива – Львів, 1933. – Ч. 10. – С. 361–365.
440. Качала С. Яка ціль Галицько-Руської Матиці / Слово – Львів, 1865. – № 21. – С. 7.
441. Качмар В. “Патріарх Йосиф”. Обновник української католицької церкви – Чикаго, 1976. – 32 с.
442. Качмар В. Ідея екуменізму й одного патріархату в слуги Божого Андрея і патріарха Йосифа Сліпого / Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 9. – С. 9–12.
443. Квіт О. Вчим і виховуймо / Нива – Львів, 1934. – Ч. 8. – С. 271–274.
444. Квіт О. До студій над релігійним вихованням / Нива – Львів, 1933. – Ч. 8. – С. 290–292.
445. Квіт О. За поширення релігійної літератури / Нива – Львів, 1938. – Ч. 10. – С. 353–355.
446. Квіт О. Працюймо в Христовій любові / Нива – Львів, 1939. – Ч. 4 – С. 121–125.
447. Квіт О. Як допомогти священикам в навчанню релігії / Нива – Львів, 1934. – Ч. 2. – С. 60–62.
448. Квітковський Д. Боротьба за свободу в Україні – Торонто, 1968. – 67 с.
449. Кедринський В. Міжобрядові справи // За нові методи душпастирської праці – Львів, 1936. – С. 77-85.
450. Кирилюк Г. Прислужники паліїв війни / Під чорними крилами Ватикану – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1955. – С. 45-58.
451. Киричук О. Державно-правове регулювання діяльності Української греко-католицької церкви в Україні / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник

- 2004 р. – Книга І. – Львів : Логос, 2004. – С. 275–282.
452. Киричук О. С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / О. С. Киричук. – Львів, 2001. – 19 с.
453. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 631 с.
454. Кияк С. Українська діаспора як символ церкви - паломниці: проблеми і перспективи / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004. – Книга І., Львів : Логос, 2004. – С. 288–293.
455. Кіянка Ч. Причинок до дискусії про польсько-українські стосунки / Сучасність – Мюнхен, 1985. – Ч. 4. – С. 113–119.
456. Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії – Париж, 1978. – 406 с.
457. Климишин І. Вчені знаходять Бога. (Вступ до християнської апологетики). – Монастириськ, 1993. – 41 с.
458. Климишин М. Про переслідування української католицької церкви на Пряшівщині після 1945 року / Визвольний шлях – Лондон, 1982. – КН. 6. – С. 753–758.
459. Книжка // Життя і знання – Львів, 1934. – Ч. 10. – С. 173.
460. Ковалів С. Вартість молитви / Місіонар – Жовква, – 1937. – Ч. 10. – С. 216–217.
461. Коваль С. Виховуємо учнівську молодь на християнських вартостях / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 3. – Острог, 2000. – С. 353–358.
462. Ковальський В. Руска читанка для низшої гімназії. Часть 1. В Вїдни, 1852. – 368 с.
463. Ковальчук І. Моральне виховання учнів українських шкіл Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дисер. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.

464. Козак М. Пом'яни Господи, душі слуг твоїх / Перемишль – Львів : Свічадо, 2002. – 278 с.
465. Козлинський Д. Катехитичне служіння в Бразилії / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 107–112.
466. Колодний А. “Україна в її релігійних виявах” – Львів : Сполох, 2005. – 336 с.
467. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати / Християнство і національна ідея – Київ –Тернопіль–Краків, 1999. – С. 17–23.
468. Колодний А. Україна в релігійних виявах – Львів : Сполом, 2005. – 336 с.
469. Колодний А. М., Филинович Л. О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан. – Львів : Логос, 1996. – 82 с.
470. Коляса І. В. Освіта в радянській Україні. – Торонто, 1972. – 246 с.
471. Комар М. Перший Надзвичайний Римський синод в історичній ситуації УКЦ / Дорога, правда і життя 988-1988. Ювілейний збірник матеріалів для відзначення тисячоліття українського християнства – Торонто, 1988. – С. 183–202.
472. Комітет учасників свята “Українська Молодь Христові” / Львівські Архієпархіяльні відомості –Львів, 1933. – Ч. 1. – С. 28–30.
473. Комунікат Управи Марійського Товариства Молоді / Новий Час – Львів, 1939. – 23 березня. – С. 14.
474. Кондратюк К, Мичка В. Роль “Просвіти” у пробудженні національної свідомості українського народу / Тернопіль. – 1993. – № 4. – С. 59–61.
475. Констатація фактів релігійного життя вірних УКЦ / Хрест – Львів–Торонто, 1988. – № 1. – С. 7.
476. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996р. – К. : видавництво “Право” Українська Правнича Фундація, 1996. – 63 с.
477. Конституція Українського Католицького Університету ім. Св. Климентія Папи / Благовісник – Кастельгандольфо, 1967. – КН. 1–2. – С. 75–85.
478. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні :

- Педагогічні концепції. – К. : Школяр, 1997. – 149 с.
479. Концепція екуменічної позиції Української греко-католицької церкви / Людина і світ. – Київ, 2000. – № 7. – С. 36–42.
480. Корнейко А. О. Суспільно-політичний розвиток України в 1953-1964 рр. (за матеріалами західних областей України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / А. О. Корнійко. – Львів, 1999. – 21 с.
481. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / А. З. Королько. – Чернівці, 2002. – 20 с.
482. Короткі вісті / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – КН. 6. – С. 702–704.
483. Коротков М. Д. Реакційна суть “соціального християнства” – Київ, 1964. – 153 с.
484. Косик В. Україна в другій світовій війні : У документах. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2. – 383 с.
485. Косик В. Україна і Німеччина в другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів : Атлас, 1993. – 530 с.
486. Косів М. Вернімося до джерел. Книга друга. – Львів : Логос, 2005. – 300 с.
487. Косів М. На потребу дня. – Львів : Товариство української мови імені Тараса Шевченка, 1990. – 105 с.
488. Костельник Г. Propter esum ... // Нива – Львів, 1926. – Ч. 7–8. – С. 233–236.
489. Костельник Г. Моральне зло // Нива – Львів, 1925. – Ч. 11–12. – С. 382–388.
490. Костельник Г. Світ як вічна школа – (філософічні розважання) – Львів, 1931. – 59 с.
491. Костельник Г. Християнська апологетика – Львів, 1925. – 176 с.
492. Коструба Т. Як Москва нищила українську церкву – Львів, 1995. – 160 с.
493. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків : довідник з історії України – К. : Україна, 1993. – 380 с.
494. Кочан Н. До питання про соціальні функції зарубіжного українського греко-католицизму / Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік” – Львів, 1993. – С. 196–204.

495. Кочан Н. Зарубіжний український католицизм: історія і сучасність / Політика і час – К. : Преса України, 1994. – № 2. – С. 62–71.
496. Кочан Н. Український католицизм в екуменічному вимірі / Філософська і соціологічна думка – Київ, 1995. – № 7–8. – С. 3–30.
497. Кошетар У. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900-1939 рр.) : Навч. посіб. – К. : МАУП, 2005. – 128 с.
498. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. Курс лекцій : Навч. посібник для студентів пед. навч. закл. та універ. – Тернопіль, 1994. – 359 с.
499. Кравець М. До питання про русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках ХІХ ст. / З історії західноукраїнських земель – Київ, 1957. – 249 с.
500. Кравчук А. Зміни Української Греко-Католицької ідентичності : канадський погляд / Українське суспільство на шляху перетворень : західна інтерпретація за ред. В. Ісаїва – К. : КМ Академія, 2004. – С. 173–182.
501. Кравчук А. Митрополит Андрей Шептицький та Іван Франко про християнську соціальну акцію / Соціальна доктрина Церкви – Львів : Свічадо, 1998. – С. 248–274.
502. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини 1941–1944 : митрополит Андрей про солідарність, опір владі на захист святості життя / Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 2. – Львів, 2000. – С. 224–269.
503. Крамар П. П., Чернышев В. С. Научный атеизм : философско-мировоззренческое обоснование – Киев, 1989. – 80 с.
504. Красевич Ю. Свічка в грудях. Статті в пресі. Відгуки. Листування. – Тернопіль, 1997. – 305 с.
505. Крив'як Б. Роль УГКЦ та її преси в консолідації Українського галицького суспільства / Історія релігій в Україні. Праці Х-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2000. – С. 211-223.
506. Крив'як Б. Ювілей інституту історії Церкви / Патріархат – Нью-Йорк, 1998. – Ч. 11. – С. 20–21.

507. Крип'якевич І. Історія України – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
508. Кровицька О. “Русалка Дністрова” в угорській стоянці / Українське слово. – 1998. – 31 груд. – С. 3.
509. Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ - першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / Л. Л. Крупа. – Чернівці, 2003. – 20 с.
510. Крупський І. Українська релігійно-церковна журналістика в національно-патріотичному вихованні народу (історичний аспект) / Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік” – Львів, 1993. – С. 399–408.
511. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
512. Кузик Д. Із поклоном патріархові Йосифові / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 4. – С. 387–390.
513. Кузик Д. Наступ на нашу церкву продовжується / Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 6. – С. 17–18.
514. Кулик В. Якої методи належить нині держатися в уділюванні науки релігії в народній школі і церкві / За нові методи душпастирської праці – Львів, 1936. – С. 50–58.
515. Кульчицький В. Виховна робота з молоддю в період визвольних змагань (на матеріалах західного регіону України, 20-50 рр. ХХ ст.). – Тернопіль : Видавничий відділ ТЕІПО, 2001. – 123 с.
516. Кульчицький С. Нове средство успішного душпастирування / Нива – Львів, 1909. – Ч. 7. – С. 239–241.
517. Курляк І. Є. Народне шкільництво у Галичині (друга половина ХІХ–початок ХХ століття) / Педагогіка і психологія – Київ, 1995. – № 1. – С. 144–151.
518. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.) – Львів, 1997. – 221 с.
519. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ–перша половина ХХ століття) – Тернопіль : Підручники та посібники, 2000. – 328 с.
520. Курляк І. Є. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (ХІХ –

- перша половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. Є. Курляк. – Київ, 2000. – 43 с.
521. Кухарська В. Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. [ред. Б. Лановий]. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – С. 56–60.
522. Кучма Л. Україна не Росія – Москва: Время, 2004. – 560 с.
523. Лавренюк В. А. Музейними засобами / Ефективність атеїстичного виховання – Львів : Каменяр, 1984. – С. 70–77.
524. Лагодич М. Місце та роль релігійної освіти у громадянському суспільстві / Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – Вип. 203–204. – Філософія. – С. 131–135.
525. Лановик Б., Макар Ю. До питання про дослідження історії української еміграції на сучасному етапі / Українська еміграція в історії та літературі – Тернопіль, 1996. – С. 6–11.
526. Лановик Б. Д., Матейко Р. М., Матисякевич З. М. Історія України : Навчальний посібник – К. : Знання, 2000. – 574 с.
527. Лев Я. Товариство руских катехитів / Нива – Львів, 1909. – Ч. 21. – С. 721–724.
528. Левицький В. Історія виховання і навчання – Львів, 1925. – 184 с.
529. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914. – Жовква, 1927. – Т. 2. – С. 433–476.
530. Ленцик В. Визначні постаті української церкви : митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий – Львів : Свічадо, 2001. – 604 с.
531. Ленцик В. Собор 1946 року у Львові / Берестейська унія (1596-1996) статті й матеріали – Львів, 1996. – С. 122–123.
532. Лещук О. Дружинниця непересічна / Вісник Марійських Товариств – Львів, 1938. – Ч. 1–2. – С. 7–12.
533. Лещук О. Методика праці в Марійських Дружинах середньошкільної мужицької молоді / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 58–73.
534. Лещук О. Під нинішню хвилю / Нива – Львів, 1927. – Ч. 11. – С. 297–303.

535. Липинський В. Релігія і церква в історії України / Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 259.
536. Лиско В. Душпастир і вимоги часу / Нива – Львів, 1926. – Ч. 7–8. – С. 251–258.
537. Лиско В. Душпастир поза церквою / Нива – Львів, 1927. – Ч. 7–8. – С. 246–249.
538. Лиско В. Марійське Товариство Молоді / Нива – Львів, 1922. – Ч. 3–4. – С. 129–133.
539. Лиско В. Як нині душпастир має приготуватися до проповіді? / За нові методи душпастирської праці – Львів, 1936. – С. 38–49.
540. Лиско В. Як перевести Католицьку Акцію на селі / За нові методи душпастирської праці – Львів, 1936. – С. 69–76.
541. Лист Блаженнішого Йосифа до українських владик і вірних у Бразилії / Визвольний шлях – Лондон, 1978. – КН. 6. – С. 671–673.
542. Лист гостя з України / Патріархат – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 12. – С. 25–26.
543. Лист митрополита Андрея Шептицького до папи Пія XII / Патріархат – Нью-Йорк, 1987. – № 2. – С. 6–9.
544. Лист Раднаркому УРСР до членів ініціативної групи по ліквідації УГКЦ в Західній Україні. / Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. (1939–1953) – Київ, 1995. – 747 с.
545. Лисяк–Рудницький І. Напрями української політичної думки / Лисяк–Рудницький І. Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – В 2-х томах. – Т. 2. – С. 63–93.
546. Литвиненко О. Проблема українського шкільництва та збереження рідної мови і культури українців у Польщі (90–ті рр. ХХ ст.) / Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Тези доповідей. Матеріали Першої міжнародної наукової конференції (8–10 березня 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 219–222.
547. Лиха преса / Місіонер – Жовква, 1937. – Ч. 12. – С. 269.
548. Лівінський М. М. Атеїстичне виховання – важлива ділянка партійної роботи / Ефективність управління атеїстичним вихованням – Львів : Каменярь, 1984. – С. 3-14.
549. Літинський Я. Жахлива дійсність у світлі цифр / Відродження – Львів, 1938. – Ч. 4. – С. 40–41.

550. Літинський Я. Примірність священика / Нива – Львів, 1929. – Ч. 7–8. – С. 254–263.
551. Літопис голготи України. Репресована Церква. [у 2 т.]. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – 526 с.
552. Лозинський А. Розвиток української церкви в Канаді / Історія релігій в Україні (Праці X-ї міжнародної наукової конференції) Книга I. – Львів : Логос, 2000. – С. 223–231.
553. Лозинський М. Сорок літ діяльності “Просвіти” – Львів, 1908. – 72 с.
554. Лозинський М. В. Науково-видавнича та просвітницька діяльність Василянського Чину у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / М. В. Лозинський. – Львів, 2004. – 20 с.
555. Лончина Б. Завдання патріархальних товариств / Патріархат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 12. – С. 20–23.
556. Лончина Б. Українська Католицька Церква і ми – Мюнхен–Міттенвальд, 1946. – 12 с.
557. Лубський В. І. Релігієзнавство – Київ, 1997. – 479 с.
558. Лужицький Г. У 15-ліття знищення української католицької церкви на Західній Україні / Альманах Гомону України на рік 1961 – Торонто, 1961. – С. 122–132.
559. Лужний Р. Тисяча років християнської культури на Україні / Греко-католицький календар – Варшава, 1988. – С. 44–53.
560. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом : нарис історії Української Церкви. – Філадельфія : Провидіння, 1954. – 723 с.
561. Луїза (Цюпа), СНДМ Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 99–106.
562. Лучинський Й. ЧСВВ Методика праці в Марійських організаціях дівчат-служниць / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 75–81.
563. Любачівський І. Евлогія кардиналові Й. Сліпому / Патріархат – Нью-Йорк,

1984. – Ч. 10. – С. 10–12.
564. Любінець І. Кардинал Йосиф Сліпий про релігійні основи національного єднання українців / Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні – Київ, 2001. – С. 103–108.
565. Мадей Н. Політичні й догматичні мотиви Львівського собору 1946 року в працях о. Гавриїла Костельника / Історія релігій в Україні. Праці Х-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2000. – С. 231–239.
566. Мадей Н. М. Концепція Української Греко-Католицької Церкви в контексті історії українських церков : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 09.00.11 „Релігієзнавство” / Н. М. Мадей. – Київ, 2001. – 20 с.
567. Макарушка О. Наука виховання – Львів, 1922. – 152 с.
568. Макарушка О. Парох і учитель – Львів, 1906. – Ч. 13–14. – С. 185–188.
569. Макаручка С. Москвофільство : витоки та еволюція ідей (середина ХІХ ст. – 1914 р.) / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–98.
570. Макух М. Веденє шкільної дітвори поза школою / Учитель – Львів, 1912. – Ч. 2. – С. 48–50.
571. Малий підручник (для вжитку провідників і членів архибратства) – Львів–Станіславів, 1938. – 88 с.
572. Малоні Д. А. Патріархат УКЦеркви – вимога канонів і життя // Визвольний шлях – Лондон, 1976. – КН. 3. – С. 277–284.
573. Мандрик М. В. Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920-1930 рр.) : автореф. дисер. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / М. В. Мандрик. – Київ, 2005. – 20 с.
574. Марден О. Воля і успіх – Львів, 1930. – 101 с.
575. Маринович М. І досвід світу, і світ традиції ... // Людина і світ – Київ, 1998. – № 10. – С. 2–9.
576. Марійська Дружина учениць у гімназії С.С. Василянок у Станіславові (1936/37 рр.) / Вісник Марійських Товариств – Львів, 1938. – Ч. 1–2. – С. 23–24.

577. Марійське Товариство Молоді / Нива – Львів, 1926. – Ч. 6. – С. 227–228.
578. Марійські дружинниці, вітайте / Вісник Марійських Товариств – Львів, 1938. – Ч. 1–2. – С. 1–2.
579. Маркевич Й. ЧСВВ Вказівки для провідників Марійських Дружин / Нива – Львів, 1925. – Ч. 7–8. – С. 266–270.
580. Маркусь В. Патріярх Йосиф Сліпий / Сучасність – Мюнхен, 1984. – Ч. 11. – С. 4–9.
581. Маркусь В. Українська Католицька Церква в 1976 році / Церковний календар-альманах на 1977 рік. – Чикаго, 1977. – С. 22–33.
582. Маркусь В., Іванків Є. Берестейська унія в сучасному насвітленні (критична аналіза) – Чикаго, 1976. – 44 с.
583. Маркусь Д. Українськими слідами по Римі й Італії – Нью-Йорк, 1988. – 79 с.
584. Мартирологія Українських церков – Торонто–Балтимор, 1985. – Т. 2. – С. 56–57.
585. Марунчак М. Канадійська Теробовля – Вінніпег, 1964. – 40 с.
586. Марунчак М. Питання патріярхату у Львові в 1842 і 1880 роках / Сучасність – Мюнхен, 1970. – Ч. 5. – С. 94–103.
587. Марусин М. Божественна Літургія в давніх підземеллях та новітні катакомби / Церква і релігія в Україні: 50 літ після Жовтневої революції (1917–1967). Збірник доповідей конференції Українського Вільного Університету в Мюнхені (5-7 липня 1968 р.). [ред.-упоряд. В. Янів]. – Мюнхен, 1984. – С. 156–172.
588. Марусин М. Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні – Рим, 1964. – 55 с.
589. Марусин М. Українська Церква на дорозі до катакомб / Тисячоріччя українського християнства. Радіопроповіді з Ватикану. – Рим : Видавництво ОО. Василіян, 1990. – С. 308–312.
590. Марушкевич А. Напрямки самовдосконалення особистості у науковій спадщині І.Огієнка / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія педагогіка. – Тернопіль, 1999. – С. 30–34.
591. Матейко Р. Церква, як фактор збереження етнічної самосвідомості зарубіжного

- українства / Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. [ред. Б. Лановий]. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – С.70–76.
592. Матковський С. Рятуймо нашу дітвору / Нива – Львів, 1929. – Ч. 5. – С. 161–166.
593. Матла З. Митрополит А. Шептицький і українське підпілля / Визвольний шлях – Лондон, 1977. – КН. 3. – С. 289–297.
594. Маянської Л. П. Критика идейных основ союза украинского буржуазного национализма и униатской церкви : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 – Л., 1976. – 19 с.
595. Меморандум / Патріархат – Нью-Йорк, 1997. – Ч. 10. – С. 6.
596. Ми голодуємо за легалізацію УКЦ / Патріархат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 10. – С. 3.
597. Ми самі винні трохи, що воно так є / Нива – Львів, 1933. – Ч. 9. – С. 339–342. – Ч. 10. – С. 368–372.
598. Мигович І. Українська церква і український буржуазний націоналізм. – К. : Вища школа, 1981. – 142 с.
599. Миньковецький Д. Антинародная деятельность униатской церкви в годы Великой Отечественной войны : автореф. дис. на стиск. науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 – Л., 1974. – 17 с.
600. Миронюк І. Посоромлення Ватикану на західноукраїнських землях / Православний вісник. – 1962. – Ч. 1. – С. 34–45.
601. Митрополит Андрей Шептицький на службі Хрестовій Церкві / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – КН. 4. – С. 409–420.
602. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Церква і суспільне питання. Документи і матеріали 1899-1944. – Львів : Місіонер, 1988. Т. II. – 570 с.
603. Митрополит Андрей Шептицький. Правда віра (пастирський лист до вірних на Буковині, Станіславівської єпархії 1900 р.) – Люблін, 1900. – 52 с.
604. Митрополит Андрей. До Духовенства про катихизацію / Львівські Архієпархіяльні відомості – Львів, 1937. – Ч. III. – С. 27–29.
605. Митрополит Андрей. Послання до Духовенства на Великий Піст 1935 рік / Львівські Архієпархіяльні відомості – Львів, 15 лютого 1935 р. – С. 25–46.
606. Митрополит Андрей. Уряд сповідника / Львівські Архієпархіяльні відомості –

- Львів, 1935. – Ч. 1. – С. 5–17.
607. Митрополит Й. Сліпий. Історія Вселенської Церкви на Україні – Т. 4. – Частина перша. – Рим, 1996. – 522 с.
608. Мищишин І. Я. Моральне виховання української молоді в процесі співпраці школи, греко-католицької церкви і громадськості (Галичина, кін. ХІХ–30– роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. Я. Мищишин. – Тернопіль, 1999. – 20 с.
609. Мірчук І. Національна ідея в українській релігійній філософії ХХ століття / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 3. – Острог, 2000. – С. 194–201.
610. Місило Є. Греко-католицька Церква в Польщі (1944–1947) / Варшавські українознавчі записки. – Варшава : Видавництво ОО. Василяни, 1989. – С. 207–220.
611. Місіонарі Ісусового серця в числах / Календар Місіонера на 1938 рік. – Жовква, 1938. – С. 67–68.
612. Місяць “Доброї преси” / Нива – Львів, 1934. – Ч. 1. – С. 39–40.
613. Мокрий В. Церква в житті українців – Львів–Краків–Париж, 1993. – 106 с.
614. Молодь Христови! / Нива – Львів, 1933. – Ч. 2. – С. 41–44.
615. Монастирі Української Греко-Католицької Церкви – Львів : Свічадо, 2006. – 152 с.
616. Мономай І. “Просвіта” на Коломийщині – слово без діла є мертво / “Просвіта” : історія та сучасність (1868-1998) – Київ, 1998. – С. 292–294.
617. Мончак І. Самоуправна Київська Церква – Львів : Свічадо, 1994. – 173 с.
618. Москалюк М. Обрядова дискусія в християнсько-суспільному русі Галичини (20-30-ті рр. ХХ ст.) / “Берестя – 1596” – в історичній долі українства (Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції) – Тернопіль, 29-30 листопада 1996 р. – С. 52–55.
619. Мох О. Добра преса – Львів, 1938. – 32 с.
620. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні – Рим–Львів : Видавництво

оо. Василіан, 404 с.

621. Музичка І. 20-ліття визволення Блаженнішого патріарха Йосифа / Патріархат – Нью-Йорк, 1983. – Ч. 5. – С. 12–17.
622. Музичка І. Блаженніший Йосиф – оборонець Церкви і народу / Пам'яті Патріарха. Матеріали наукової конференції. – Львів : Свічадо, 1994. – С. 18–24.
623. Музичка І. Основи християнського виховання у творах митрополита Андрея / Катехитичне служіння в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали. Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу – Львів : Свічадо, 2005. – С. 15–28.
624. Музичка І. Початки української богословської науки в двадцятому столітті і Блаженніший Патріарх Йосиф – Рим, 1978. – 53 с.
625. На ниві громадсько-культурної праці / Історія української літератури (перші десятиріччя ХІХ століття) – Київ, 1992. – С. 476–481.
626. На оборону Греко-Католицької Церкви / Сучасність – Мюнхен, 1984. – Ч. 4. – С. 116–121.
627. На порозі діяльності КАУМ / Нива – Львів, 1933. – Ч. 1. – С. 25–29.
628. На тисячоліття потрібно спільної молитви / Визвольний шлях – Лондон, 1987. – КН. 7. – С. 844–849.
629. Навроцька Р. “Свята Софія” – релігійне товариство українців-католиків США / Свята Софія – Львів, 1998. – № 1. – С. 32–33.
630. Нагаєвський І. Дещо про кардиналів і римські конгрегації / Церковний Календар Альманах на 1976 рік – Чикаго, 1976. – С. 60–64.
631. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України – Філадельфія, 1950. – 88 с.
632. Нагаєвський І. Українська Католицька Церква (1945-1970 рр.) – Нью-Йорк, 1972. – 20 с.
633. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. – Торонто, 1962. – 271 с.
634. Назарко І. Роля духовного провідника Провідника в Марійських організаціях молоді / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – № 5. – С. 130–131.

635. Назарко І. Ч.С.В.В. Проблеми атеїзму на II Ватиканському соборі / Логос : Богословський кварталник – Канада, 1972. – Т. XXIII. – Ч. 3. – С. 175–180.
636. Назарко І. ЧСВВ За душу молоді / Календар Місіонера на рік 1936. – Жовква, 1936. – С. 86–90.
637. Назарко І. ЧСВВ Марійські Дружини в Бучачі / Бучач і Буччачина (історико-мемуарний і літературний збірник) – Нью-Йорк–Лондон–Париж–Сідней–Торонто, 1972. – С. 229–235.
638. Назарко І. ЧСВВ Релігія і суспільність / Календар Місіонера на 1942 рік. – Жовква, 1941. – С. 31–34.
639. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933) : навч. посібник / [ред. О. В. Сухомлинська]. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
640. Наука релігії в школах народних / Нива – Львів, 1909. – С. 43–44.
641. Наука релігії в школах народних і виділових / Нива – Львів, 1909. – Ч. 3. – С. 111–112.
642. Наш Блаженніший ювілят / За рідну церкву : офіційний бюлетень централі комітетів оборони обряду, традицій і мови УКЦ у ЗДА і Канаді – Торонто, 1967. – С. 5–8.
643. Наша дорога / Місіонер – Жовква, 1930. – Ч. 7. – С. 153–155.
644. Наша церква зростає” / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – КН. 1. – С. 42–48.
645. Наше десятиліття / Богословія – Львів, 1932. – Т. X. – КН. – 1. – С. 1–6.
646. Наші завдання у новім році / Нива – Львів, 1931. – Ч. 1. – С. 1–3.
647. Не посромім землі нашої рідної / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 11. – С. 1289–1292.
648. Не читайте безбожних газет / Місіонер – Жовква, 1911. – Ч. 11. – С. 333–335.
649. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським сходом і заходом – Київ, 2000. – 217 с.
650. Недавня О. УГКЦ на “Великій” Україні : можливості, проблеми, перспективи / Українське релігієзнавство – Київ, 2002. – № 23. – С. 56–66.
651. Недавня О. В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.11 „Релігієзнавство” / О. В. Недавня – Київ, 1999. – 20 с.
652. Нива – Львів, 1922. – Ч. XVII. – С. 370–371.
653. Новий спосіб поздоровлення в Большевії / Місіонер Пресв.Серця Ісусового – Жовква, 1930. – Ч. 10. – С. 232.
654. Нові книжки / Нива – Львів, 1913. – Ч. 14–15. – С. 438–444.
655. О дѣяльности русскихъ академическихъ товариществъ / Зоря – Львѣвъ, 1880. – С. 259–260.
656. О цѣли и средствахъ Ставропигійского института / Временникъ Института Ставропигійского. – Львѣвъ, 1864. – С. 77–80.
657. О церкві / Місіонар – Жовква, 1911. – Ч. 7. – С. 198–200. – Ч. 8. – С. 244–246.
658. Образованє / Зоря – Львѣвъ, 1881. – С. 110.
659. Огієнко І. Рятування України. На тяжкій службі своєму народові. – Вінніпег, 1998. – 96 с.
660. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
661. Огірко О. Про досвід педагогічних колективів Львівської області у впровадженні християнської етики / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 3. – Острог, 2000. – С. 413–418.
662. Оглобин О. Українська церковна історіографія / Український історик. – 1989. – № 4. – С. 12–29.
663. Огляди і оцінки / Богословія – Львів, 1929. – Т. VII. – КН. 3. – С. 252–257.
664. Огоновський О. Граматики руского языка для школъ среднихъ. – Львѣвъ, 1889. – 288 с.
665. Одно лишень є потрібне / Місіонер – Жовква, 1911. – Ч. 10. – С. 289–295.
666. Озерський Б. Територія, чи чужа влада / Визвольний шлях – Лондон, 1986. – КН. 1. – С. 10–72.
667. Окреме слово Патріарха до Владик / Визвольний шлях – Лондон, 1983. – КН. 4. – С. 415–416.

668. Олескевич Л. О. Економічне становище гірського сільського населення Підкарпаття в кінці 19 поч. 20 ст. / З історії західноукраїнських земель – Київ, 1957. – С. 141–151.
669. Олійник М. Заповіт патріарха Йосифа в контексті сучасності / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 р. Книга II. Львів : Логос, 2004. – С. 132–137.
670. Олійник П. Зошити – Київ, 1995. – 191 с.
671. Омельчук М. Ліквідація греко-католицької церкви у Польщі / Берестейська унія (1596-1996). (статті й матеріали). – Львів, 1996. – С. 125–128.
672. Омельчук М. Українська греко-католицька церква в Польщі (історіографія) / Берестейська унія (1596-1996). (статті й матеріали). – Львів, 1996. – С. 143–149.
673. Організаційні вказівки для кружків КАУМ – Львів, 1933. – 38 с.
674. Орловський Є. Український екуменізм і тисячоліття / Визвольний шлях – Лондон, 1980. – КН. 6. – С. 645–648.
675. Ортинський І. Таємниця України. Хрещення, хрест, харизма України 988-1988 / Визвольний шлях – Лондон, 1989. – КН. 2. – С. 150–156.
676. Осадца М. Граматика руского языка. – Во Львовѣ, 1864. – 256 с.
677. Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII – 1849 г. – Москва, 1980. – 609 с.
678. Оснування Архієпархіального інституту Католицької акції у Львові / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1931. – Ч. IV. – С. 1.
679. Отець Пій XI. Енцикліка про католицьке священство – Львів, 1937. – 40 с.
680. ОУН. : Минуле і майбутнє. – К. : Фондація імені О. Ольжича, 1993. – 303 с.
681. Офіційний сайт УГКЦ. Агенція Релігійної Інформації (API) : [http : // www. ugcc. org. ua](http://www.ugcc.org.ua)
682. П. Л. Митрополит Андрей Шептицький на службі Христовій Церкві (з польського журналу “Без декрету” ч. 9-10, 1985 р.) / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – КН. 3. – С. 314–319.
683. Панас К. Історія Української Церкви – Львів, 1992. – 160 с.
684. Паньківський К. Від держави до комітету. – Нью-Йорк : Ключі, 1957. – 160 с.
685. Папіж В. Молодь Старого Міста / Підгаєцька земля (історико-мемуарний

- збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто – 1980. – С. 671–676.
686. Папуляк В. Спомини про Іванків / Історично – мемуарний збірник Чортківської округи – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1974. – С. 587–595.
687. Парфанович С. Шкідливий вплив алкоголю на здоровля дитини / Життя і Знання – Львів, 1929. – С. 273–276.
688. Пасічник В. Важке положення української католицької церкви у вільному світі / За патріархат – Філадельфія, 1967. – Ч. 2. – С. 11–13.
689. Паславський І. Між Сходом і Заходом : греко-католицька церква як феномен української національної культури / Дзвін – Львів, 1990. – № 10. – С. 100–107.
690. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького Осторога перед загрозою комунізму / митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність. Документи і матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга I. Пастирське вчення та діяльність. – Львів : Місіонер, 1998. – С. 486–501.
691. Пастирський лист Єп. Ю. Сас-Куїловського з поводу 50-літньої річниці поховання Єго Величества Наймилостивішого Цісаря Нашого Франца Йосифа I (дано 4 жовтня 1898р.). – Станіславів : накл. Єп. Орд., 1898. – 9 с.
692. Пастирський лист Пресв. Єпископату Австрійського до всіх вірних католиків Австрії в справі виборів до Думи Державної (дано в січні 1896 р.) – Станіславів : накл. Єп. Орд., 1896. – 8 с.
693. Пастушенко Н. М. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Юліана Дзеровича : автореф. дисер. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Н. М. Пастушенко. – Київ, 2001. – 19 с.
694. Пасхальний привіт Верховного Архієпископа // За рідну церкву – Торонто, 1967. – Ч. 1-2. – С. 7-8.
695. Патріарший собор Української Греко-Католицької Церкви у Львові // Визвольний шлях – Лондон, 1997. – КН. 1. – С. 56.
696. Пачовський І. Про причини малих успіхів у науці катехизису, біблійної історії і літургії по наших селах і містечках / Нива – Львів, 1927. – Ч. 7–8. – С. 281–294.
697. Пащенко В. Греко-католики в Україні – Полтава : АСМІ, 2002. – 615 с.
698. Пащенко В. Єпископ греко-католицької церкви Закарпаття Теодор Ромжа.

- Слуга Бога, сил народу / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 р. Книга І. Львів : Логос, 2004. – С. 441–449.
699. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша – Полтава, 1997. – 544 с.
700. Пащенко В. УГКЦ на етапі боротьби за легалізацію в Україні (середина 70-х початок 80-х років) / Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2001. – С. 331–335.
701. Пелешь Ю. Катехичне виховання посредством карності. Понятіє, ціль и подѣль / Пастырское богословіє. – Вѣдень, 1876/7. – С. 257–258.
702. Пелешь Ю. Читальні і бібліотеки парохіальні / Пастырское богословіє – Вѣдень, 1876/7. – С. 585–596.
703. Перевезій В. Просвітницька діяльність греко-католицьких монарших чинів у 20-30-х роках ХХ ст. / Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. – Львів : Логос, 2000. – С. 292–299.
704. Передвісник нової доби українського народу / Благовісник – Кастельгандольфо, 1969. – КН. – 1-4. – С. 67–76.
705. Передумова Католицької Акції / Місіонер – Жовква, 1938. – Ч. 7. – С. 169–170.
706. Перейда Ю. Апостол церковного єднання – Львів, 1994. – 36 с.
707. Переселенці і їх недоля / Місіонар – Жовква, 1913. – № 10. – С. 289–291.
708. Перехід на латинський обряд / Місіонер – Жовква, 1913. – № 7. – С. 193–201.
709. Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові – Львів, 1932. – 256 с.
710. Перший Конгрес українських Марійських Дружинників – Львів, 1937. – 26 с.
711. Перший Синод єпископів УГКЦ в незалежній Українській державі / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 8. – С. 922–923.
712. Перший Український Педагогічний Конгрес 1935. – Львів : наклад. т-ва “Рідна школа”, 1938. – 252 с.
713. Петляков П. Униатская церковь – орудие антикоммунизма. – Львов : Каменяр, 1983. – 157 с.
714. Петрик П. З діяльності товариства “Просвіта” / Календар “Просвіти” – Львів,

1920. – С. 82–106.
715. Петрів І. За душу дитини. – Накл : Укр. вид. у Бельгії : К. Мулькевич – Малін, 1949. – 40 с.
716. Петрів І. Патріарх Йосиф Сліпий / Берестейська унія (1596-1996) статті й матеріали – Львів, 1996. – С. 214–220.
717. Пильнуймо школи / Нива – Львів, 1921. – Ч. 11. – С. 317–318.
718. Під відгомін 60-річчя священничих рукоположень / Визвольний шлях – Лондон, 1977. – КН. 12. – С. 1402–1408.
719. Після 35-річної перерви / Нива : церковно-суспільний часопис – Торонто, 1975. – Ч. 1. – С. 3–8.
720. Плавюк І. Методика праці в Марійських Дружинах середньошкільної жіночої молоді / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 82–94.
721. Поборюванє безбожних письм / Місіонер – Жовква, 1911. – Ч. 12. – С. 372–376.
722. Повідомлення народного комісаріату Державної Безпеки УРСР ЦК КП(б) про реагування населення західних земель України ... / Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. (1939-1953 рр.) – Київ, 1995. – С. 262–267.
723. Погоріла-Удич З. Розвиток греко-католицької освіти (кінець ХІХ ст. – до 1939 р.) / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія Історія. – Тернопіль. – 2002. – № 3. – С. 27–31.
724. Поділля (історико-етнографічне дослідження) – К. : Доля, 1994. – 504 с.
725. Поклик (до Духовенства Львівської Архієпархії в справі поширення преси УКС) / Львівські Архієпархіяльні відомості – Львів, 1932. – Ч. V. – С. 17–18.
726. Полонська-Василенко Н. Історія України : [у 2-х т.]. – Т. 2. / Від середини ХVІІ століття до 1923 р. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.
727. Полтава Л. Кир Йосиф Сліпий – митрополит і ісповідник / Визвольний шлях – Лондон, 1962. – № 2. – С. 119–124.
728. Полянський О. Руська Трійця в історії суспільно-політичного руху і культури України / “Русалка Дністрова” – 1994. – № 17 (груд.). – С. 4.
729. Попадюк В. Ексорта на Нед. по Просвіщ. / Сівач – Львів, 1939. – Ч. 1. – С. 20-21.

730. Послання / Благовісник верховного архієпископа візантійсько-українського обряду – Кастельгандольфо, 1972. – С. 25–27.
731. Послання Блаженнішого патріарха Йосифа з нагоди 20-ліття Його звільнення / Визвольний шлях – Лондон, 1983. – КН. 5. – С. 531–534.
732. Послання Митрополита Андрея про виховання дітей і молоді / Наша Церква – Лондон, 1965. – Ч. 4. – С. 4–6.
733. Послання отця Йосифа до українських науковців / Визвольний шлях – Лондон, 1980. – КН. 2 – С. 174–175.
734. Постанови Архієпархіального Собору 1905 року / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1937. – Ч. VII. – С. 103–108.
735. Постанови, прийняті архієпископським синодом під проводом Блаженнішого верховного архієпископа й кардинала Кир Йосифа / Благовісник – Кастельгандольфо, 1969. – КН. 1–4. – С. 114–120.
736. Поступ, а праця / Завдання “Просвіти” й обов’язки громадянства – Львів, 1931. – С. 10–17.
737. Потреба читати релігійні письма / Місіонер Пресвятого серця Ісусового – Жовква, 1930. – Ч. 4. – С. 90–94.
738. Правда про унію. Документи і матеріали – Львів : Каменярь, 1968. – 422 с.
739. Правила в церковно-приходскихъ школь грамоты. – Санкт–Петербургъ, 1898. – С. 3–8.
740. Правильник християнського життя / Місіонер – Жовква, 1939. – № 3. – С. 69–70.
741. Правильники для парохіяльного кружка КАУМ і його відділів – Львів, 1933. – 52 с.
742. Православний церковний календар 2006. – Київ, 2006. – 324 с.
743. Преосв. Діонисій і священство в Карпатській Україні / Місіонар – Жовква, 1939. – Ч. 2. – С. 50.
744. Преса / Місіонер – Жовква, 1930. – Ч. 1. – С. 6–8.
745. Престашевський В. Католицька преса / Нива – Львів, 1935. – Ч. 7–8. – С. 238–243.
746. Пречистая Діво Мати руського краю / Місіонер – Жовква, 1908. – Ч. 5. –

С. 130–131.

747. Пришляк В. Соціально-економічні умовини душпастирської праці на селі / За нові методи душпастирської праці – Львів, 1936. – С. 7–23.
748. Про виховання / Наша Церква – Лондон, 1971. – № 1–2. – С. 32.
749. Про що мріють діти нинішньої Росії / Нива – Львів, 1927. – Ч. 7–8. – С. 302–303.
750. Програма викладів на гр.–кат. Богословській Академії у Львові в зимовім семестрі академ. року 1929 – 1930 рр. / Богословія – Львів, 1929. – Т. VII. – КН. 3. – С. 265–268.
751. Програмова промова на відкритті патріаршого собору / Визвольний шлях – Лондон, 1997. – КН. 1. – С. 52–56.
752. Програмові постанови Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Тернопіль, 1992. – 23 с.
753. Прокіп А. Михайло Галущинський і Український Католицький Союз / Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції. Книга I. – Львів : Логос, 2000. – С. 310–314.
754. Прокоп І. А. Шкільна політика в Галичині в контексті європейських освітніх реформ XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. А. Прокоп. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
755. Промова Блаженнішого патріарха М. І. Любачіського перед Святійшим Отцем Папою Іваном Павлом II / Визвольний шлях – Лондон, 1986. – КН. 1. – С. 30–32.
756. Промова Всепреосвященного митрополита Кир Андрея на закінчення архієпархіального собору 1942 р. / Львівські Архієпархіальні відомості. – 1942. – Ч. 12. – С. 25–26.
757. Промова о. І. Назарка ЧСВВ презеса МТМ на отворенні з'їзду / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 6–8.
758. Промова Папи Івана Павла II / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 6. – С. 713–716.
759. Просвітній рух в Галичині – Львів, 1937. – 132 с.

760. Проти чого ми протестуємо? Чого ми домагаємося? / За рідну церкву – Торонто, 1968. – Ч. 1–2. – С. 24–27.
761. Проч з агентами / Місіонар – Жовква, 1912. – № 9. – С. 272–276.
762. Пушкар Б. Українська Католицька Церква в Польщі та її перспектива / Сучасність – Мюнхен, 1985. – Ч. 3. – С. 88–96.
763. Пхиденко І. Світоглядна політика в освітянсько-виховному процесі України 70-х – першої половини 80-х рр. ХХ століття (релігієзнавчий аспект) / Українське релігієзнавство. Бюлетень. – Київ, 2000. – № 16. – С. 57–64.
764. Рабій В. Наші духовні потреби / Нива – Львів, 1929. – Ч. 12. – С. 470–472.
765. Рабій В. Основуймо деканальні і парохіяльні бібліотеки / Нива – Львів, 1931. – Ч. 1. – С. 31–32.
766. Рабій В. Чого жадає від нас душпастирський уряд / Нива – Львів, 1931. – Ч. 4. – С. 150–152.
767. Радіон С. Духовні сліди україністики Австралії / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 7. – С. 870–871.
768. Радомський А. Потреба християнської агітації / Нива – Львів, 1928. – Ч. 7. – С. 268–269. – Ч. 8–9. – С. 294–296.
769. Раковський І. За тверезість – Львів, 1934. – 48 с.
770. Раковський І. Новий світогляд сьогочасної науки – Зальцбург, 1947. – 63 с.
771. Рахманний Р. Роздуми про Україну – К. : Видавництво т-ва “Просвіта”, 1997. – 691 с.
772. Революційна ОУН. Під проводом Степана Бандери (причини до історії). – Стрий : ТОВ УВІС, 1993. – 86 с.
773. Резолюції з’їзду краюї ради товариства за патріархальний устрій УКЦ, схвалені 23 травня 1967 р. в Нью-Йорку ЗДА / За патріархат – Філадельфія, 1967. – Ч. 2. – С. 1–9.
774. Резолюція в справі подій в Східній Галичині / Книголюб – Прага, 1931. – 52 с.
775. Реколекційні науки для дітей / Нива – Львів, 1939. Ч. 2. – С. 22–32.
776. Релігієзнавство / [наук. ред. М. М. Закович]. – К. : Вища школа, 2000. – 350 с.
777. Релігієзнавство / [упоряд. С. А. Бублик]. – Київ, 1999. – 495 с.

778. Релігієзнавство. Навчальний посібник / [за ред. М. Ф. Рибачук] – К. : Освіта, 1997. – 239 с.
779. Релігія і “Перестройка” / Патріархат – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 9. – С. 28–31.
780. Релігія і закон : проблеми правового врегулювання державно-церковних відносин. Зб. матеріалів / [ред. колегія : В. Д. Бондаренко та ін.]. – К. : ВІП, 2002. – 216 с.
781. Рибачук М. Ф. Українська церква: історія, сучасність, персоналії – К. : Український Центр духовної культури, 2001. – 275 с.
782. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 448 с.
783. Робітнича молодіж / Місіонер – Жовква, 1913. – № 3. – С. 123–125.
784. Рогатинський А. Заробітчанська і політична еміграція з Бучаччини / Бучач і бучаччина (історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1972. – С. 683–696.
785. Розбудім в собі глибоку віру! / Українське Юнацтво – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 158–159
786. Розквіт Католицької Акції / Місіонер – Жовква, 1939. – Ч. 2. – С. 34–35.
787. Розширюване добрих книжок і часописей / Місіонер – Жовква, 1912. – Ч. 10. – С. 315–317.
788. Романов В. Місце держави та її інститутів у системі ціннісних орієнтацій молоді / Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 26–27 лютого 1998 року м. Київ. – К. , 1998. – С. 162–166.
789. Романюк В. Головна трагедія атеїстичного суспільства / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – № 1. – С. 65–66.
790. Російське православ'я у світлі соціологічних уявлень / Патріархат – Нью-Йорк, 1997. – Ч. 9. – С. 22–23.
791. Рудавський Ю. Духовний провідник народу / Пам'яті Патріарха. Матеріали наукової конференції. – Львів : Свічадо, 1994. – С. 9–10.
792. Рудницька М. Невидимі стигмати – Рим–Мюнхен–Філадельфія, 1971. – 550 с.

793. Рудницький Л. Діяльність товариства “Свята Софія” і філій Українського Католицького Університету в США / Свята Софія – Львів, 1998. – № 1. – С. 34–36.
794. Руснак І. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX століття) – Чернівці : Рута, 2000. – 364 с.
795. Русско-народный институт “Народный Домъ” / Временникъ Института Ставропигійского – Львѡвъ, 1873. – С. 28–30.
796. Сагач Г. Від людини розумної до людини духовної // Учитель. – 1998. – № 5. – С. 40–49.
797. Самвидавне повідомлення про переслідування родини політв’язня Йосипа Терелі / Сучасність – Мюнхен, 1983. – Ч. 3. – С. 113–114.
798. Сапеляк А. Київська Церква на слов’янському Сході. Канонічно-екуменічний аспект. – Буенос-Айрес-Львів, 1999. – 231 с.
799. Сапеляк О. Греко-католицька церква як консолідуючий чинник української спільноти в Аргентині / Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Тези доповідей. Матеріали Першої міжнародної наукової конференції (8-10 березня 2006 р.). – Львів : Поліграфічний центр Видавництва національного університету „Львівська політехніка”, 2006. – С. 119–121.
800. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / С. Д. Дворак. – Київ, 1999. – 34 с.
801. Свята Софія – Львів, 1998. – № 1. – С. 2.
802. Святе Письмо.
803. Свято відкриття Богословської Академії у Львові / Богословія – Львів, 1930. – Т. 8. – КН. I. – С. 205–214.
804. Священики–катехити / Шематизм духовенства Львівської архієпархії – Львів, 1935. – 400 с.
805. Секретна німецька інструкція щодо України / Історія української культури.

- Збірник матеріалів і документів – К. : Вища школа, 2000. – 606 с.
806. Семененко М. Гуманізація політичної діяльності в призмі концепції ненасильства / Нова політика – Київ, 1999. – № 4. – С. 40–45.
807. Семків О. Причини кризи світового комунізму і радянського режиму / Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік” – Львів, 1993. – 553 с.
808. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцилія – К. : Основи, 1999. – 603 с.
809. Сеник С. Духовний аспект життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького – Львів, 1991. – 20 с.
810. Сениця П. Обрядово-літургійні питання в творах, проповідях і зверненнях Блаженнішого патріарха Сліпого / Церковний альманах на 1977 рік – Чикаго, 1977. – 200 с.
811. Сениця П. Світильник Істини (джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928 – 1944) – частина перша. – Торонто–Чикаго, 1973. – 719 с.
812. Сергійчук В. І. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. / Український історичний журнал – Київ, 1996. – № 4. – С. 101–114.
813. Сергійчук В. Нескорена Церква / Людина і світ – 1995. – № 3–4. – С. 9–14.
814. Сергійчук В. Страдницький шлях до відродження / Галичина – Івано-Франківськ, 1997. – № 1. – С. 63–65.
815. Сердюк Н. Катакомбна церква в дії / Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 р.) – Київ, 2003. – С. 65–77.
816. Сивирин М. Відображення міграційних процесів в 1944 та середині 50-х років в архівних джерелах Тернопільської та Львівської областей //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Серія педагогіка. – Тернопіль. – 2002. – № 3. – С. 46–49.
817. Сирник І. Українці в країнах свого поселення / Сучасність – Мюнхен, 1968. – Ч. 1. – С. 78–88.
818. Січень, місяць католицької преси / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1933. – Ч. 7–9. – С. 53–55.

819. Січень, місяць католицької преси / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1938. – Ч. 1-3. – С. 10–12.
820. Сливка П. Вона страждала, бо вірила / Тернопіль вечірній – 1991, 27 квітня. – № 22. – С. 3.
821. Сливка П. Псевдособор / Божий сіяч – 1997, березень – С. 4.
822. Слепа О. Не забудь юних днів / Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі (1898-1998) – Тернопіль–Львів, 1998. – С. 267–271.
823. Слепий Й. Значення і устрій гр. – кат. Богословської Академії / Нива – Львів, 1929. – Ч. 11. – С. 426–431.
824. Слепий Й. Папа Пій XI / Богословія – Львів, 1929. – Т. УІІ. – КН. 3. – С. 205–208.
825. Слепий Й. Шляхом обнови – Львів, 1928. – 107 с.
826. Слово Блаженнішого Мирослава Івана Кардинала Любачівського з нагоди 100-ліття народження Патріарха Йосифа Кардинала Слепого / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 8. – С. 899–905.
827. Слово Блаженнішого Патріарха І. Любачівського виголошене під час похоронів 13.09.1984 р. / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 9. – С. 1035–1041.
828. Слово Блаженнішого Патріарха на летовищі / Визвольний шлях – Лондон, 1991. – КН. 6. – С. 694–695.
829. Слово Папи Івана-Павла II до українських владик синоду / Визвольний шлях – Лондон, 1988. – КН. 2. – С. 143–147.
830. Слово патріарха Йосифа під час спільної аудієнції ... / Патріархат – Нью-Йорк, 1983. – Ч. 3. – С. 17–18.
831. Слово представника конгрегації східних церков отця Клавдіо Гуджеротті ... / Патріархат – Нью-Йорк, 1999. – Ч. 1. – С. 5–7.
832. Слово преосвященнішого Владика Ізидора Борецького на Єпархіяльному святі 11.06.1989 р. / Дорога, правда і життя 988–1988. Ювілейний збірник матеріалів для відзначення тисячоліття Українського Християнства – Торонто, 1988. – С. 261–265.
833. Смик Р. Друга Патріярша візитація Їх Блаженства Йосифа I в 1973 році – Чикаго, 1974. – 32 с.

834. Смолич Ю. Враги человечества и их наемники. – К. : Вища школа, 1953. – 128 с.
835. Собор греко-католицької церкви / Визвольний шлях – Лондон, 1990. – КН. 6. – С. 724–725.
836. Совінська Н. Роль релігії у національному розвитку України та української еміграції / Українська думка: минуле, сучасне і майбутнє. Щорічник. [ред. Б. Лановик]. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – С. 23–36.
837. Совінська Н. Християнство в національній ідеї України та Української Західної діаспори – Тернопіль, 2001. – 87 с.
838. Софронова Н. О. Уніатська церква і фашизм – Львів, 1981. – 64 с.
839. Сохацький І. Що дали греко-католицька Церква й духовенство українському народові. – Філадельфія : Америка, 1951. – 105 с.
840. Союз безбожників в районі Москви / Нива – Львів, 1928. – Ч. 8–9. – С. 338.
841. Список книжок, які можна набути в Канцелярії / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1932. – Ч. 9. – С. 44–45.
842. Співучасть духовенства і учительства в народній роботі / Нива – Львів, 1909. – Ч. 7. – С. 266–268.
843. Спільне пастирське послання архієпископського синоду українських католицьких єпископів. / Благовісник – Кастельгандольфо, 1969. – КН. 1–4. – С. 121–129.
844. Спільне пастирське послання українських владик прийнявших участь на II сесії Ватиканського Вселенського Собору в Римі / Благовісник – Кастельгандольфо, 1985. – КН. 1. – С. 27–36.
845. Справа преси в парохіях Станіславівської єпархії в 1931 р. / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1933. – Ч. 1–3. – С. 18–20.
846. Справозданне про діяльність і розвиток НТШ / Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1893. – Т. II. – С. 173–189.
847. Стань шкôль нашого краю в роцѣ 1876 / Газета Шкôльна. – Львôвъ, 1877. – С. 62.
848. Статут Католицької Акції Української Молоді – Львів, 1933. – 21 с.
849. Статут Р.Т.П. – Львів, 1881. – С. 1.
850. Статут товариства “Скала” – Станіславів, 1937. – 24 с.

851. Статути Обнови / Благовісник – Кастельгандольфо, 1967. – Кн. 1–2. – С. 107–117.
852. Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини ХІХ століття / Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 228. – Львів, 1994. – С. 435–487.
853. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : Навч. посібник. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
854. Степанович О. та ін. Висвітлення до історії Львівських Синодів з років 1891 і 1897. – 2-е вид. – Львів : накл. І. Кудлака, 1924. – 41 с.
855. Степанюк Г. Організаційна будова Галицько-Львівської митрополії УГКЦ у міжвоєний період / Історія релігій в Україні. Праці Х-ї міжнародної наукової конференції. Книга І. Львів : Логос, 2000. – С. 351–360.
856. Стецько С. Патріарх Йосиф І – символ незнищеності нашої Церкви і нації / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – Кн. 10. – С. 1232–1236.
857. Стецько Я. Апостол сучасної епохи / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – Кн. 11. – С. 1299–1305.
858. Стоколос Н. Греко-католицькі і римо-католицькі відносини в Австро-Угорській імперії : проблема латинізації і українізації / Українське релігієзнавство. Бюлетень. – Київ, 2000. – № 16. – С. 31–40.
859. Стоколос Н. Етноконфесійні і національні проблеми греко-католицької церкви (1918-1939 рр.) / Українське релігієзнавство – Київ, 2002. – № 23. – С. 34–44.
860. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 09.00.11 „Релігієзнавство” / Н. Г. Стоколос. – Київ, 2003. – 37 с.
861. Стоцький Я. Міжконфесійна ситуація на Тернопільщині в 1927-1967 рр. / Ідея національної церкви в Україні (матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції) – Тернопіль, 1997. – С. 138–144.
862. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні : проблеми, тенденції розвитку (1988-1998 рр.) – Тернопіль, 1999. – 120 с.
863. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище

- Тернопільщини (1946-1989) – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 431 с.
864. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква на Тернопільщині у 1945-1989 рр. / Освітнянин. – 1998. – № 1. – С. 31–32.
865. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква на Тернопільщині у 1945-1989 рр. / Освітнянин. – 1998. – № 2. – С. 30–31.
866. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква на Тернопільщині у 1945-1989 рр. / Освітнянин. – 1998. – № 3. – С. 30–31.
867. Сточинський І. Богатківці / Підгаєцька земля (історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто – 1980. – С. 391–400.
868. Страшне судилище 1945-1946 років (До 110-річчя від дня народження Патріарха Йосифа Сліпого) / Визвольний шлях – Лондон, 2002. – КН. 3. – С. 31–37.
869. Страшніше було б не прийняти цей хрест // Людина і світ – Київ, 1992. – № 1. – С. 11–16.
870. Студинський К. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 роках – Львів, 1920. – 431 с.
871. Студитське чернецтво в Українській Католицькій Церкві. – Рим–Люблін–Львів : Свічадо, 1991. – 23 с.
872. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) – Івано-Франківськ : Акорд, 1994. – 144 с.
873. Ступарик Б. М., Мацюк В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) – Коломия : Вік, 1995. – 173 с.
874. Ступарик Б., Сабат Н. Національна ідея в українській педагогіці ХІХ-ХХ століть // Обрії. – 1997. – № 2. – С. 24-27.
875. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення: Навч.-метод. посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
876. Субтельний О. Україна. Історія. — К. : Либідь, – 1991. – 510 с.
877. Сурмач О. Внутрішньоцерковне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944) / Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці : ЧНУ

- ім. Ю. Федьковича, 2000. – Т. 4. – С. 175–179.
878. Сурмач О. Дні кривавих свастик. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) – Львів : Сполом, 2005. – 176 с.
879. Сурмач О. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часи німецької окупації / Українське релігієзнавство. Бюлетень – Київ, 2000. – № 15. – С. 59–67.
880. Сурмач О. Структурна реорганізація УГКЦ в роки німецької окупації / Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції. Книга I. – Львів : Логос, 2002. – С. 364–369.
881. Сурмач О. УГКЦ і Український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941-1944 рр.) / Історія релігій в Україні. Праці XI-ї міжнародної наукової конференції. Книга I. – Львів : Логос, 2002. – С. 424–429.
882. Сурмач О. І., Малик Я. Й. Преса про діяльність української Греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941–1944 р.) / Українська періодика : Історія і сучасність. П'ята всеукраїнська науково-теоретична конференція 27-28 листопада 1998 р. – Львів, 1999. – С. 169–179.
883. Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / О. І. Сурмач. – Львів, 2001. – 20 с.
884. Суровцева І. Меценатська діяльність митрополита А. Шептицького / Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції. Книга I. – Львів : Логос, 2000. – С. 370-373.
885. Суханова З., Сулима–Метлашенко Н. Андрей Шептицький : реалії хресного шляху / Дзвін – Львів, 1991. – № 1. – С. 89–96.
886. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів, 1999. – 226 с.
887. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) – Львів, 1998. – 131 с.
888. Сухомлинська О. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання : на шляху до синтезу парадигм / Історико-педагогічний альманах. – Київ, 2005. –

№ 1. – С. 5–29.

889. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
890. Суярко В. О. Науково-історичне значення тисячолітнього ювілею Хрещення Русі / Проблеми релігії і атеїзму. – К. : Либідь, 1991. – вип. 27. – С. 3–9.
891. Тельман І. Кладовище таємниць на Ватиканському горбі. – К. : Вища школа, 1960. – 105 с.
892. Теодорович П. ЧСВВ. Практичне ведення кандидатури Марійських Дружин / Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 26–35.
893. Терен В. Відродження української нації в 19-тім столітті – Львів, 1934. – 40 с.
894. Терещенко Ю. И. Диалектика критического и позитивного в атеистической контрпропаганде / Вопросы атеизма. Республиканский межведомственный научный сборник. Выпуск 25. Киев, 1989. – 131с.
895. Тернопільський Краєзнавчий Музей : Рідкісний Документ. – № 7041.
896. Тернопільський Краєзнавчий Музей : Рідкісний Документ. – № 9655.
897. Тернопільський Краєзнавчий Музей : Рідкісний документ. – № 5419.
898. Тершаковець-Бережницька С. З діяльності церковних братств / Церковний календар альманах на 1977 рік – Чикаго, 1977. – С. 122–131.
899. Теслюк А. До питання висвітлення діяльності митрополита УГКЦ Андрея Шептицького в курсі вивчення “Релігієзнавства” / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – 2002. – № 4. – С. 106–109.
900. Теслюк А. УГКЦ і суспільнополітичне життя галицького краю (перша половина ХХ ст.) – Тернопіль, 2006. – С. 6–16.
901. Тесляр В. Хроніка католицької церкви в Україні / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – Кн. 3. – С. 319–324.
902. Тимчик О. А. Релігієзнавство в професійній підготовці студентів педагогічного коледжу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / О. А. Тимчик. – Київ, 2002. – 20 с.

903. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький / Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число I. – Львів, 1993. – С. 109–121.
904. Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1848 року – Львів, 1898. – 138 с.
905. Торговля дівчатами / Місіонер – Жовква, 1913. – Ч. 12. – С. 353–361.
906. Торжественне осудження т. зв. “Львівського собору” з 1946 року / Визвольний шлях – Лондон, 1981. – КН. 2. – С. 179–180.
907. Торонський О. Руская читанка для высшой гимназії. Том III. Часть первая. – Львѳвъ, 1868. – 483 с.
908. Торонській А. Вліяніе богослуженія церковного на образованье народа. Духовно-педагогіческіи письма / Рускій Сіонь, часопись церковна. – Львѳвъ, 15 липня 1874. – С. 427–430.
909. Торонській А. О молитвословѣ для мирянь / Рускій Сіонь – Львѳвъ, 1872. – С. 216–224.
910. Торонській А. О наукахъ богочестія въ гімназіяхъ / Рускій Сіонь. – Львѳвъ, 1871. – С. 641–645.
911. Три роки Дніпропетровської спецтюрми Йосифа Терелі / Патріярхат – Нью-Йорк, 1986. – Ч. 3. – С. 19–22.
912. Трилінський І. Весняний Бурелом – Тернопіль, 1994. – 223 с.
913. Трофим’як Б. Боротьба галицького духовенства за гармонійне духовне і тілесне виховання української молоді / “Берестя-1596” в історичній долі українства (Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції) – Тернопіль, 1996. – С. 104–110.
914. Трудова міграція населення Тернопільської області : кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль : Джура, 2005. – 72 с.
915. Трухан М. Українці в Польщі після другої світової війни 1944-1984. – Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто : Видано у співпраці з Фундацією Дослідження Лемківщини, 1990. – 403 с.
916. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття / Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 2. – Львів, 2000. – С. 115–148.

917. Турій О. Греко-Католицька Церква та та українська національна ідентичність у Галичині / Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4. – Львів, 2003. – С. 67–85.
918. Тхоржевська Т. Д. Православне виховання в історії педагогіки України : Монографія. – Київ : Купріянова О. О., 2005. – 412 с.
919. Тхоржевська Т. Д., Мищишин І. Я., Щербяк Ю. А. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект. Монографія. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 479 с.
920. Україна : утвердження незалежної держави (1991-2001) – К. : Альтернативи, 2001. – 704 с.
921. Українська Католицька Церква в Польщі / Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 6. – С. 706–713.
922. Українська Католицька Церква : Катакомби і альтернатива / Патріярхат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 3. – С. 14–17.
923. Українська Молодь Христові // Вісник Станіславівської єпархії –Станіславів, 1933. – Ч. 1–3. – С. 9–13.
924. Український історичний журнал – Київ, 1997. – № 2. – С. 110.
925. Український історичний журнал – Київ, 1999. – № 1. – С. 120.
926. Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановня і діяльності 1963-1968 – Рим, 1969. – 291 с.
927. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків – К. : Дніпро, 1990. – 231 с.
928. Українсько-католицька церква в Європі / Календар Місіонера на рік 1936. – Жовква. – 131 с.
929. Униаты / Аргументы и факты – Москва, 1989. – № 40. – С. 6–7.
930. Уніатство і український буржуазний націоналізм – Київ, 1986. – 252 с.
931. Уткін О. І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу / Український історичний журнал – Київ, 1992. – № 9. – С. 45–54.
932. Ухач В. Релігійні питання в контексті культурно-освітньої діяльності організації українських націоналістів (1929–1944 рр.) Християнство і культура

(матеріали міжнародної науково-практичної конференції) – Київ–Тернопіль, 1998. – С. 196–198.

933. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні – Люблін, 1991. – 362 с.
934. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви. – Торонто, 1990. – 210 с.
935. Федьков К. Гадки про вихованє / Учитель. – Львів, 1889. – Ч. I. – С. 14.
936. Фельдман О. Ізраїльська преса про братів Шептицьких / Визвольний шлях – Лондон, 1987. – КН. 1. – С. 22–26.
937. Фіголь В. Абстиненський рух / Нива – Львів, 1937. – Ч. 4. – С. 138–145.
938. Фіголь В. Кілька актуальних питань про братства тверезості / Нива – Львів, 1939. – Ч. 4. – С. 136–140.
939. Фіголь І. В справі віднови Кружка Катехитів у Львові / Нива – Львів, 1921. – Ч. 6–7. – С. 209–210.
940. Фіголь І. Про теми екзорт / Богословія – Львів, 1936. – Т. XIV. – КН. 1. – С. 40–50.
941. Франко І. Духовна і церковна поезія на Сході і на Заході. Повне зібрання творів у 50-х томах. Т. 39. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 126–143.
942. Франко І. Професор Омелян Огоновський / Зібрання творів в 50-ти томах. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 358–381.
943. Хабурський С. Діточі парохіальні бібліотеки / Нива – Львів, 1931. – Ч. 10. – С. 377–382.
944. Ханас В. Економічні та політичні передумови протестаційної кампанії 1930 року / Тернопіль, 1995. – № 4. – С. 74–76.
945. Хенн К. Розвиток польського громадянського суспільства й досвід греко-католицької меншини / Людина і світ – Київ, 1998. – № 4. – С. 9–14.
946. Химка І. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. – Львів, 1993. – С. 73–107.
947. Ходькова Л. Релігієзнавство. Навчальний посібник – Львів : Афіша, 2000, 308 с.
948. Хома І. Символ живучості української Церкви й українського народу /

- Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 9. – С. 1053–1057.
949. Хома І. Символ живучості української Церкви й українського народу / Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 8. – С. 905–913.
950. Хомин П. Вічне місто Рим – Торонто : Українське видавництво „Добра Книжка”, 1964. – 192 с.
951. Хомин П. Католицька Акція / Нива – Львів, 1930. – Ч. 3. – С. 97–103.
952. Хомин П. Світильник церкви й народу / Нива : церковно-суспільний часопис – Торонто, 1975. – Ч. 1. – С. 12–62.
953. Хомин П. Свято відкриття Богословської Академії у Львові / Богословія – Львів, 1930. – Т. 8. – КН. I. – С. 200.
954. Хомишин Г. Боротьба проти товариства “Скали” / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1937. – Ч. 1–3. – С. 4–5.
955. Хомишин Г. Головні напрямки для парохіяльних читалень товариства “Скала” / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1937. – Ч. 7–9. – С. 25–29.
956. Хомишин Г. Про відбутий курс Католицької Акції в Станіславові / Вісник Станіславівської єпархії – Станіславів, 1938. – Ч. 7–8. – С. 38–50.
957. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів. – Львів : Місіонер, 2006. – 652 с.
958. Хрест (інформаційний бюлетень) – Львів–Торонто, 1988. – № 1. – С. 1.
959. Християнська етика (методичний посібник) 1–11 класи. – Львів, 1997. – 159 с.
960. Християнська етика і педагогіка : статті та уроки. – Острог, 2000. – 312 с.
961. Християнська організація шкільної молоді – Львів, 1922. – 68 с.
962. Християнська повздержливість / Місіонер – Жовква, 1911. – № 8 – С. 282–284.
963. Християнські в’язні в СРСР у 1983-1984 рр. / Патріярхат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 6. – С. 22–26.
964. Христова Церква в Україні (988-1596). Нарис історії католицької Церкви та аналіз схрещування в ній інтересів риму, Царгороду, Варшави і Москви в національно-політичному аспекті / Написав д-р Матвій Стахів – Стемпфорд : Колегія св. Володимира Великого, 1985. – 528 с.

965. Христос Воскрес / Хрест – Львів–Ужгород–Торонто, 1989. – № 5. – С. 2–3.
966. Хроніка // Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1935. – С. 329.
967. Хроніка Католицької Церкви в Україні // Визвольний шлях – Лондон, 1985. – КН. 4. – С. 457–458.
968. Хто для тіла сіє, той з тіла буде жати погибель / Місіонер – Жовква, 1909. – № 1. – С. 19–22.
969. Хто ув'язнив оборонця Йосифа Терелю / Патріяхат – Нью-Йорк, 1984. – Ч. 7–8. – С. 21.
970. Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4648, оп. 1, спр. 19, арк. 60.
971. ЦДАВО України Ф. 4648, оп. 1, спр. 200, арк. 175.
972. ЦДАВО України Ф. 4648, оп. 1, спр. 323, арк. 254.
973. ЦДАВО України Ф. 4648, оп. 5, спр. 223, арк. 20.
974. ЦДАВО України Ф. 4648, оп. 5, спр. 361, арк. 16.
975. Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1, оп. 23, спр. 1638, арк. 150.
976. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 23, спр. 1639, арк. 182.
977. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 23, спр. 2840, арк. 77.
978. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 23, спр. 2846, арк. 200.
979. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 23, спр. 5377, арк. 51.
980. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 317.
981. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 24, спр. 13, арк. 14.
982. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 24, спр. 1572, арк. 340.
983. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 24, спр. 5116, арк. 331.
984. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 24, спр. 5589, арк. 160.
985. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 91.
986. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 32, спр. 2659, арк. 50.
987. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 32, спр. 2771, арк. 106.
988. ЦДАГО України Ф. 1, оп. 32, спр. 2922, арк. 27.
989. ЦДАГО України Ф. 4648, оп. 7, спр. 134, арк. 93.

990. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові).
Ф. 201, оп. 5, спр. 373, арк. 2-3.
991. ЦДІАУ у Львові Ф. 348, оп. 1, од. зб. 207, арк. 12.
992. ЦДІАУ у Львові Ф. 359, оп. 1, од. зб. 383, арк. 328.
993. ЦДІАУ у Львові Ф. 451, оп. 1, спр. 24, арк. 15.
994. ЦДІАУ у Львові Ф. 451, оп. 1, спр. 577, арк. 8.
995. ЦДІАУ у Львові Ф. 451, оп. 1, спр. 76, арк. 7.
996. ЦДІАУ у Львові Ф. 508, оп. 1, спр. 14, арк. 15.
997. ЦДІАУ у Львові Ф. 508, оп. 1, спр. 35, арк. 53.
998. Цегельський І. Методика праці в Марійських Кружках молоді народних шкіл /
Методика праці в Марійських організаціях – Львів, 1935. – С. 44–57.
999. Церква і суспільне питання. Митрополит Андрей Шептицький: життя і
діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. [ред.-упоряд. А. Кравчука]. –
Львів, 1998. – Т. 2. – Кн. 1–2. – 1090 с.
1000. Церква і церковна єдність : Документи і матеріали 1899–1944. – Львів :
Свічадо, 1995. – Т. 1. – 524 с.
1001. Церковна літопись / Нива – Львів, 1913. – Ч. 20–21. – С. 620.
1002. Церковні братства / Бучач і Буччачина (історико-мемуарний збірник) – Нью-
Йорк–Лондон–Сідней–Торонто, 1972. – С. 467–468.
1003. Цимбала І. Потреба католицької агітації і її реалізування в парохіях / Нива –
Львів, 1939. – Ч. 6. – С. 212–217.
1004. Цимбалістий Б. Рух за патріархат і українська суспільність / Сучасність –
Мюнхен, 1978. – Ч. 3. – С. 88–100.
1005. Цінність і проблема дальшого розвитку музею українського мистецтва УКУ в
Римі / Вісті з Риму – Рим, 1973. – Ч. 14–16. – С. 22–23.
1006. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок –
Рим : Вид-во оо. Василян, 1964. – 255 с.
1007. Цямрина І. Катехитичне служіння у Великій Британії / Катехитичне служіння
в УГКЦ сьогодні: досвід, труднощі, перспективи. Документи та матеріали.
Конференція присвячена Митрополитові Андрею та Патріархові Йосифу –

- Львів : Свічадо, 2005. – С. 55–59.
1008. Чаковський А. Дещо про алкоголь / Життя і Знання – Львів, 1928. – Ч. 4. – С. 373–377.
1009. Чепіль М. Роль українського духовенства у формуванні національної свідомості галичан / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 3. – Острог, 2000. – С. 265–272.
1010. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) – Дрогобич : Відродження, 2001. – 503 с.
1011. Черевко М., Сена Я. Хроніка – опис міста Підгайці / Підгаєцька земля (історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. – С. 181–214.
1012. Через добрий часопис до побіди над злом / Місіонер – Жовква, 1936. – Ч. 12. – С. 273–274.
1013. Четвертий Академічний літній курс на УКЦ 25 червня – 15 липня 1973 р. / Вісті з Риму – Рим, 1973. – Ч. 1–3. – С. 31.
1014. Четвертий літній семестр на УКЦ ім. Св. Климента Папи в Римі / Вісті з Риму – Рим, 1973. – Ч. 11–13. – С. 16–18.
1015. Чого ми хочемо / Місіонер Пресвятого Ісусового серця – Жовква, 1936. – Ч. 1. – С. 2–3.
1016. Чому трьох священиків залишили духовну семінарію у Вашингтоні / За рідну церкву – Торонто, 1968. – Ч. 1–2. – С. 20–23.
1017. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні в 2-х т. / Т. 1. – Ч. 1. (до року 1353). Т. 2. – Ч. 1. (1353-1458). – Рим–Нью-Йорк : Укр. Католицький ун-т ім. св. Климента Папи. – 1965, 1976.
1018. Шандор В. Русини-українці і словаки / Сучасність – Мюнхен, 1970. – Ч. 4. – С. 98–106.
1019. Шах С. Перша книжка “Просвіти” – “Зоря” / Життя і знання – Львів, 1929. – № 6. – С. 189–192.

1020. Швед М. Системний підхід до християнського виховання молоді / Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 2. – Острог, 2000. – С. 510–515.
1021. Швед М. Сучасні освітні проблеми української еміграції в Італії // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Тези доповідей. Матеріали Першої міжнародної наукової конференції (8-10 березня 2006 р.) – Львів, 2006. – С. 98–99.
1022. Швець Л. Про деякі методи роботи уповноважених Ради у справах Руської Православної Церкви в Україні у другій половині 50-х років ХХ століття / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 рік. Книга І. Львів : Логос, 2004. – С. 590–594.
1023. Шевців І. Високе післанництво / Збірник – Сідней–Львів, 1996. – 250 с.
1024. Шевців І. З Богом та Україною в серці. Документи в обороні правди, справедливості й прав українського народу та його Церкви – Львів, 2001. – 471 с.
1025. Шевців І. Релігійне життя наших громад : проблематика його змісту і форми (на прикладі одної країни) // Берестейська унія (1596-1996) статті й матеріали – Львів, 1996. – С. 249–254.
1026. Шевців І. Українська Католицька Церква в Австралії парафія св. Андрія, в Сідней 17 жовтня 1994 р. / З Богом та Україною в серці – Львів, 2001. – 471 с.
1027. Шематизм духовенства Львівської архієпархії – Львів, 1935. – 400 с.
1028. Шептицький А. В справі католицької преси / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1932. – Ч. 4. – С. 6–7.
1029. Шептицький А. До духовенства / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1935. – Ч. VIII. – С. 234–262.
1030. Шептицький А. Листи-Послання 1939-1944. – Львів : Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького. – 1991. – 454 с.
1031. Шептицький А. Моральні чесноти / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1935. – Ч. X. – С. 282–325.

1032. Шептицький А. О супружестві і родині / Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. 1899-1944. Церква і суспільне питання. – Львів, 1988. – Т. II. – КН. 1. – С. 70–95.
1033. Шептицький А. Про знання катехизму / Львівські Архієпархіальні відомості – Львів, 1937. – Ч. 4. – С. 41–46.
1034. Шептицький А. Промова на святочнім відкритті греко-католицької Богословської Академії / Богословія – Львів, 1930. – Т. 8. – КН. 1– С. 1–4.
1035. Шептицький А. Український католицький союз і політика / Мета – Львів, 1932. – Ч. 14. – С. 12–17.
1036. Шипилявий С. Житномир / Бучач і Буччачина (історико – мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1972. – С. 515–531.
1037. Шлемкевич М. Галичанство – Львів, 1997. – 104 с.
1038. Шпіраго Ф. Католицький народний катехизм : Пер. о. Я. Левицького. – Львів : Місіонер, 1997. – 597 с.
1039. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) – К. : Криниця, 1999. – Ч. 10. – 324 с.
1040. Щегда М. Змагання до заснування українського патріархату // Патріархат – Нью-Йорк, 1989. – Ч. 11. – С. 16–21.
1041. Щеклік К. Значінє праці в світлі віри – Львів, 1909. – 44 с.
1042. Щербяк Ю. А. Система морального виховання учнів у школах західних областей України (1900-1939 рр.) – Тернопіль : Парадіс, 1999. – 205 с.
1043. Щербяк Ю. Книга як засіб морального виховання учнівської молоді Галичини на початку ХХ ст. / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Серія педагогіка. – Тернопіль. – 2000. – № 2. – С. 39–41.
1044. Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 588 с.
1045. Що люблять читати? / Нива – Львів, 1909. – Ч. 8–11 – С. 332.
1046. Щоб керманичі держав руководилися християнським духом / Місіонер –

- Жовква, 1937. – Ч. 2. – С. 25–26.
1047. Юрченко В. Обніміться брати мої / Київська старовина – Київ, 1992. – № 1. – С. 115.
1048. Ющишин І. О моральнім вихованню молоді / Учитель – Львів, 1907. – Ч. 21–22. – С. 305–316; Ч. 23–24. – С. 339–351.
1049. Я з вами по всі дні і до кінця віку / Бібліографічний покажчик – Тернопіль, 1997. – 64 с.
1050. Яворський З. Несторівці / Зборівщина (літературно-історико-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – С. 471–483.
1051. Яворський О. Короткий огляд культурно-освітнього життя Підгаєччини в роках 1921-1939 / Підгаєцька земля (історично-мемуарний збірник) – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. – С. 335–346.
1052. Як виглядає село? / Календар “Просвіти” – Львів, 1938. – С. 150-154.
1053. Як поздоровлятися / Місіонер – Жовква, 1939. – № 4. – С. 98–99.
1054. Якими словами витаються різні народи / Календар Місіонаря на рік 1936. – Жовква, 1936. – С. 77.
1055. Яковишин Р. Я. Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1850-1900 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Р. Я. Яковишин. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
1056. Янишин Б. М. Народовський рух в Галичині як суспільно-політична течія (70-80-і роки ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Б. М. Янишин. – Київ, 2003. – 24 с.
1057. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / Основа – Київ, 1995. – № 6. – С. 144–162.
1058. Яроцький П. Об’єднані єдиною долею українського народу (українське православ’я і греко-католицизм) / Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції – Київ, 1994. – С. 19–24.
1059. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30-50-ті рр. ХХ ст.) – Луцьк : Вежа, 1999. – 181 с.

1060. Яртись А. Проблеми державотворення у спадщині митрополита Андрея Шептицького / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 рік. – Книга I. – Львів, 2004. – С. 635–640.
1061. Ясінчук Л. За океаном – Львів, 1930. – 256 с.
1062. Яценків В. Звання / Альманах Українських Богословів – Львів, 1923. – С. 74–87.
1063. Яців Я. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.) – Дрогобич: Коло, 2004. – 276 с.
1064. Analfabeci w Galicji / Szkoła. – 1881. – № 9. – S. 112–113.
1065. Baik L. Z historii rozwoju ukraińskiej szkoły w Galicji / Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1995. – S. 151–161.
1066. Bazylak J. Postawy religijne młodzieży i ich związki z wybranymi elementami osobowości – Warszawa, 1984. – 237 s.
1067. Bobrzyński M., Jaworski W., Milewski J. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji. – Warszawa, 1905. – 521 s.
1068. Dutkova R. Polityka szkolna w Galicji 1866-1890 / Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1995. – S. 137–149.
1069. Dybiec J. Życie naukowe w Galicji doby autonomicznej / Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1995. – S. 34–49.
1070. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku – Tom III. M-O. – Wydawnictwo Akademickie : Żak – Warszawa, 2004. – 1074 s.
1071. Grodziski S. W królestwie Galicji i Lodomerii. – Kraków, 1976. – 301 s.
1072. Kumora D., Obertyńskiego Z. Historia kościoła w Polsce (cerkiew greko-katolicka pod redakcją ks. H.Wyczawski) – Warszawa : Stauropegion, 1979. – T. 2. – S. 76–89.
1073. Muszynka M. Towarzystwo naukowe im. Szewczenki i jego rola w narodowym odrodzeniu ukraińców na terenie Galicji / Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1995. – S. 69–78.
1074. Podhorodecki L. Zarys dziejów Ukrainy. – Warszawa, 1976. – T. 2. – 358 s.

1075. Potoczny J. Galicja i jej dziedzictwo. T.10. Oświata dorosłych i popularyzacja Galicji doby konstytucyjnej (1867-1918) – Rzeszów, 1998. – 328 s.
1076. Prus E. Władysław świętojurski. – Warszawa, 1985. – 205 s.
1077. Rocznik statystyki Galicyi. Rok IV. 1892-1893. – Lwów, 1893. – S. 388+XI.
1078. Szmyd K. Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860-1939) – Rzeszów, 2003. – 530 s.
1079. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa : Kiew, 1993. – 309 s.
1080. Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich. Zestawił Henryk Kopia. – We Lwowie, 1900. – 214 s.
1081. Wroczyński R. Dzieje oświaty polskiej 1795-1945 rr. – Warszawa, 1987. – 375 s.
1082. Zieba A. Metropolita Andrzej Szeptycki / Kwartalnik Historyczny. – 1986. – T. XCII. – CZ. 4. – S. 54–61.

ДОДАТКИ

“Додаток А”

Виховні правила “Що мають робити Русини-латинники”? (Місіонер – Жовква, 1913 р.):

1. Любити всіх Поляків, а ще більше Русинів;
2. Не говорити ніколи по-польськи, але завжди по-руськи;
3. Молитися в рідній мові, себто по-руськи, а не по-польськи;
4. Домагатися від духовних латинських властей, щоб додаткові богослуження відправляли для них по-руськи;
5. Не називати себе Поляками, бо то неправда;
6. Не говорити, наприклад, що сей або той перейшов на “польське”, але на “латинське”, бо польського обряду немає на цілім світі;
7. Признаватися себе всюди Русинами, із Русинами триматися;
8. Своїх дітей посилати до руських шкіл;
9. Не входити в связь супружу з Польками або Поляками, бо звідти виходять великі шкоди;
10. Триматися кріпко того, що приказує св. Отець, а не слухати того, що безправно приказують несовісні польські агітатори.

“Додаток Б”

Передплата україномовних видань у Галичині станом на 1931 р.

Деканат	Приходить до	Добрий Пастир	Місіонер	Наш приятель	Богословіє	Нива	Нова зоря	Правда	Мега	Неділя	Свобода	Діло
Бучацький	Душпастирів	19	28	4	2	7	20	14	4	6	–	3
	Місцевостей	–	716	87	–	1	20	122	1	14	22	15
	разом	19	744	91	2	8	40	136	5	20	22	18
Гусятинський	Душпастирів	17	140	20	–	8	20	21	8	6	-	3
	місцевостей	–	628	65	–	–	18	111	5	24	50	11
	разом	17	768	85	–	8	38	132	13	30	50	14
Снятинський	Душпастирів	11	12	8	5	6	14	12	3	3	–	1
	Місцевостей	–	223	78	–	–	34	59	4	21	6	11
	разом	11	235	86	5	6	48	71	7	24	6	12
В цілій дієцезії	Душпастирів	243	477	146	28	95	295	281	76	73	3	54
	Місцевостей	–	8158	1307	1	4	339	1725	154	426	488	208
	разом	243	8635	1453	29	99	634	2006	210	499	491	267

“Додаток В”**Програма викладів на III курсі зимового семестру 1929/1930 н. р.
у Львівській Богословській академії**

- о. проф. д-р. Й. Сліпий : Догматика (1 год.). Погляд на історію схоластики (1 год.).
- о. д-р. І. Цегельський : Моральна теологія (5 год.).
- о. Л. Лужицький : Історія католицької церкви від I до XVI ст. (3 год.).
- о. Ю. Дзерович : Катехитика (2 год.) Педагогіка (2 год.).
- о. проф. д-р. С. Кархут : Граматика церковнослов'янської мови (1 год.).
- о. С. Рудь: Літургіка. Церковний рік і його частини (1 год.).
- о. д-р. І. Фіголь : Гомілетика (2 год.).
- д-р. М. Чубатий : Історія унійних змагань на Україні до Берестейської Унії 1596 р. (2 год.). Опрацювання вибраних питань з історії української Церкви (2 год.)
- о. проф. д-р. Т. Мишковський : Граматика арабської мови (2 год.)

“Додаток Д”

Соціально-моральна характеристика священників-“матеріалістів”

(Галичина, 1920-ті рр.)

Прізвище, ім'я	Місце проживання	Вік і визнання	Звідки прибув	Моральна характеристика
Острожський Г.	Іванків	1884 р. гр./кат.	Тернопільський повіт	Матеріаліст, за гроші здатний на все. До Польщі та уряду ставиться неприхильно.
Крохмаль Т.	Підгайчики	57 років гр./кат.	Ланчун	Великий матеріаліст, до Польщі сіє ненависть.
Бернат Ю.	Городниця	1894 р. гр./кат.	Підгайці	За релігійні обряди, служби бере велику ціну, внаслідок чого викликає невдоволення серед населення.

“Додаток Е”

Основні теми проповідей греко-католицьких священників (Східна Галичина, початок ХХ століття)

- 1) **Бог і його сутність:** одне з основних завдань проповідника полягало в переконанні вірних у тому, що Бог – це любов. Потрібно було це почуття постійно практикувати, формувати, удосконалювати.
- 2) **Природа і призначення людини:** проповідник зобов'язаний був науковими доказами обґрунтувати, а також підтвердженнями слів із Біблії переконувати парафіян у безсмертності людської природи, яка окреслювала основне призначення людини.
- 3) **Гріх:** було доцільним, коли б проповідник взяв за основу своєї проповіді виявлення суті гріха, щоб слухачі пересвідчилися, що гріх – це одне з найбільших нещасть людини.
- 4) **Наука про розп'ятого Христа:** ця тема повинна була бути своєрідним фундаментом, навколо якого проповідник мав будувати зміст кожної проповіді. Знак розп'ятого Христа мусив бути символом як страдницького життя, так і, водночас, надією на воскресіння і вічне життя людей.
- 5) **Наука про св. Дух:** священнику потрібно було старатися вкласти у розуміння парафіян догму про триєдиність Бога, а зокрема наголосити на тому, що Святий Дух є рівний Отцеві і Синові.
- 6) **Наука про Церкву:** парох зобов'язаний постійно наголошувати на значимості церковної інституції, яка є своєрідним духовним об'єднанням віруючих у містичному тілі Христа. Формувати у парафіян почуття дисциплінованості, послухності, відповідальності згідно церковних заповідей і розпоряджень.
- 7) **Наука про св. Тайни:** проповідник повинен був постійно наголошувати, щоб віруючі якомога частіше приймали св. Тайни, розуміли їх значення та потребу для духовного освячення людини.
- 8) **Наука про молитву:** оскільки духовне життя людини органічно було

пов'язане з побожністю, завдання проповідника полягало у переконанні парафіян, що лише та людина зможе знаходитись на дорозі спасіння, яка вважала молитву своєю щоденною духовною потребою.

- 9) **Наука про останні речі:** обговорюючи у своїй проповіді дану тематику, священику потрібно було звернути увагу на те, щоб він не перебільшував сказане про страшний суд, про покарання грішників та пекельні муки. Проповідник мусив запевнити слухачів у тому, що за умови правдивого покаяння в гріхах, навіть останній грішник може розраховувати на спасіння.
- 10) **Моральна етика:** основним предметом даної проповіді мало бути християнське виховання. Проповідник повинен був нагадати слухачам, що головними християнськими чеснотами були любов, віра і надія, які спрямовували серця вірних до Творця.

“Додаток Ж”
Щорічний звіт діяльності священників-катехитів
(Станіславська єпархія, 1936 р.)

1. Загальна кількість дітей греко-католицького обряду, які були в парафії : окремо хлопців і дівчат :
2. Скільки відвідувало школу :
3. Закінчили:
4. З тих, які закінчили :
 - а) залишилось в дома з батьками:
 - б) пішли працювати у торгівлю чи навчатись ремеслу : (якого і де?)
 - в) пішли до середніх шкіл (скільки і до яких?)
5. Чи є в школі релігійна бібліотека : так чи ні.
6. Яка кількість книжок:
7. За відсутності бібліотеки у школі, чи є в іншій установі дитяча бібліотека :
8. Які часописи, журнали передплачує молодь :
9. Чи є в школі релігійна організація молоді (яка? кількість членів?)
10. Скільки у шкільному році учнів приступали до св. Сповіді і до спільного св. Причастя.
11. Чи було організовано протягом шкільного року релігійну імпрезу (скільки? і яку?)
12. Додаткові замітки :

“Додаток И”**Теми дисциплін письмового іспиту для кандидатів у катехити
у виділових школах (Львів, 16-17 травня 1921 р.)**

1. З догматики: Чи згідно з свого місійного призначення Христова Церква є католицькою?
2. З етики: Гріхи, заборонені восьмою заповіддю Божою (з наданням прикладів із Біблії);
3. З літургії: Старий і Новий Завіт у вечірні;
4. З катехитики і методики:
 - а) Професор чи душпастир молоді?
 - б) Практично провести катехизм на тему “Ангельський привіт”.
5. Письмова екзорта: Екзорта при нагоді розпочинання реколекційних вправ.

“Додаток 3”

Молитви учнів народних шкіл перед і після уроків (Східня Галичина, початок XX ст.)

Молитва перед навчанням: “Преблагий Господи! Пішли нам благодать Духа Твого Святого, даючи нам і укріплюючого душевні наші сили, щоби ми уважали на науку, взросли Тобі, Нашому Сотворителю, на славу, родичам нашим на потіху, церкві і Вітчизні на пожиток. Амінь”.

Молитва після закінчення уроку: “Дякуємо Тобі, Господи Боже Наш, за таку ласку, що нам дозволяєш слухати наук. Благослови нашого благовірного цісаря Франца Йосифа I, духовну і світську зверхність, родичів і учителів наших, і дай нам здоров’я і сили до продовження наук. Амінь”

“Додаток К”

План навчання релігії в перших класах народних шкіл (Станіславів, 1932 р.)

I. Триместр (вересень, жовтень, листопад).

Навчальний матеріал: 1. Знак св. Христа. 2. Створення світу. 3. Створення людей. 4. Створення Ангелів. 5. Первородний гріх та покарання за нього. 6. Обітниця Спасителя.

Молитви: 1. Отче Наш. 2. Молитва до Ангела Хоронителя.

Пісні: 1. Господи помилуй. 2. Подай, Господи. 3. Тобі, Господи.

II. Триместр (грудень, січень, лютий).

Навчальний матеріал: 1. Різдво Ісуса Христа і поклін пастирів. 2. Три царі. 3. Напасть Ірода і втеча Ісуса до Єгипту. 4. Повернення з Єгипту і життя в Назареті. 5. Хрещення Ісуса Христа. 6. Чуда Ісуса Христа: оздоровлення хворих, воскресіння хлопця, дочки Аїра та Лазаря. 7. Тайна вечеря. 8. Сходження і розп'яття Ісуса Христа. 9. Поховання і Воскресіння Ісуса Христа.

Молитва: Богородице Діво.

Пісні: 1. Бог Предвічний. 2. Христос Воскрес.

III. Триместр (березень, квітень, травень).

Навчальний матеріал: 1. З'явлення Ісуса Христа після Воскресіння. 2. Установлення Т. Хрещення. 3. Установлення Т. Покаяння. 4. Вознесіння Ісуса Христа. 5. Зіслання св. Духа. 6. Проповідь св. Петра і заснування Церкви. 7. Причастя перших християн. 8. Приготування до першої Сповіді, першого св. Причастя. 9. Останні речі.

Молитви: 1. Слава Отцю і Сину і Святому Духові. 2. Шість основних правд віри. 3. Головні заповіді християнської любові.

Пісні: 1. Христос Воскрес. 2. Назарете, любий цвіте.

“Додаток Л”

Перелік виконання братчиками “добрих справ”

(Львів, 1910 р.)

- посіщати хворих, приносити їм чи пільгу матеріальну чи потіху;
- вишукувати убогих, вдовиці і сироти і помагати їм та поміч інших єднати;
- учити занедбані діти катехизму;
- уряджувати спільні читання побожних книжок і через то наувувати невіжі о правдах віри;
- розширяти добрі книжочки і часописи;
- намовляти до сповіді тих, що не сповідаються;
- стерегти село, а особливо молодь від згіршеня і злого приміру;
- помагати парохови в кожній его праці для добра громади;
- повідомляти его о всім, що може бути шкідливим для загального добра;
- розширяти честь Преч. Діви Марії, особливо серед молоді;
- заступати погані пісні – побожними, а бодай чемними;
- відвиджувати Ісуса Христа присутного в церкві;
- причинятися до окрашення церквей;
- розширяти звичай спільних щоденних молитов;
- єднати, примиряти роз’єднані супружества, – дикі супружества розділяти;
- основувати і провадити читальні;
- організувати громадські шпихлірі і Каси райфайзенівські;
- основувати крамниці громадські;
- закуповувати спільними силами ліпші знаряди господарські і так далі.

“Додаток Л1”

Виховні правила “Золоті зерна науки для батьків” (“Місіонар” 1908 р.)

“1. Шануй ім’я, яке маєш і працю якою займаєшся. Будь пильний, вірний та ретельний, а через це матимеш повагу в інших;

2. Будь взірцевим господарем свого дому. Маєш бути прикладом для дітей і родини;

3. З Богом починай, й закінчуй справи: рано перед працею молись і вечером після роботи. Своєї родині давай добрий християнський приклад;

4. З твоєю дружиною обходись, як із самим собою, а з дітьми як з “закладниками” Божими, тобі повіреними. Дивись, щоб вони щиро молились, не занедбували християнськими обов’язками, щоб відвідували Службу Божу, та не сходилися із поганими товаришами;

5. Зароблене принеси до хати, тому що ти хлібодавець, а не марнотратник, що обкрадає жінку й дітей та робить їх убогими. Нести до корчми значну частину зароблених грошей є злочином перед родиною;

6. Працєю і заощаджуй із своєю дружиною. Якщо будеш ощадний, такою буде й вона. Привчай своїх дітей до економного ставлення до грошей; нехай завчасу знають, як важко заробляти кошти для життя;

7. Нехай не буде в твоєму домі місця для “шевського понеділка”, а тим більше гулящої неділі. Зваж на те, скільки такі неділі й понеділки коштують;

8. Не роби боргів ні за яких обставин! Передовсім у лихваря і жида. Борги скоро робляться та не скоро платяться;

9. Завжди май на увазі своїх дітей. Від тебе залежить, чи вони принесуть тобі честь чи ганьбу. Тому турбуйся про їхнє належне виховання”.

“Додаток М”

Виховні правила для членів КАУМ

1. Пізнай, люби і шануй усе рідне та стій на стороні чести української нації.
2. Зберігай і плекай українську традицію (історію, культ героїв, обряд, звичай).
3. На кожному місці вживай рідної мови.
4. Бережи та дбай за розвитком рідної культури (науки, мистецтва, освіти).
5. Пам'ятай, що джерелом моральної сили нації є її релігійність, тому молитвою, добрим прикладом та християнським чином дбай за релігійне відродження Українського народу.
6. Дбай за фізичну силу українського народу і тому поширюй засади гігієни й культ тіловиховання.
7. Дбай за економічну силу, незалежність і самовистарчальність Української нації й тому послідовно попирай рідну торгівлю, промисел, ремесел.
8. Пам'ятай, що непоборність нації в її зоорганізованості, тож будь карним членом народних установ.
9. У кожній національній потребі будь готовий для добра Української Нації прийняти всяку особисту жертву, а навіть жертву власного життя.

Церква закликала до високих християнських чеснот і тому:

- Виробляй і стали свій характер – твою моральну силу.
- Шануй і плекай своє здоров'я та виробляй фізичну справність, основу твоєї працездатності.
- Розвивай та вдосконалюй свої вроджені здібності.
- Добувай якнайосновніше загальне і фахове знання та уміння, щоб бути освітаним чоловіком та мистцем у своєму званні”

“Додаток С”

Обов’язки членів Доросту (КАУМ)

1. Брати активну участь у Богослужіннях (співати в церковному хорі, прислужувати на Службі Божій, нести церковні хрести, хоругви).
2. Читати релігійну літературу.
3. Щорічно відвідувати духовні справи (реколекції).
4. Турбуватись про порядок і красу Божого Храму.
5. Берегти і поширювати чистоту звичаїв.
6. Допомогати в праці батькам.
7. Бути корисним у разі нещасних випадків (пожежа, повінь).
8. Охороняти рідних та близьких перед всякими небезпеками.
9. Бути милосердним до вбогих, калік, тощо.
10. Належати до членів Апостольства Молитви.
11. Вести щоденник добрих справ.

“Додаток Н”

Поради-перестороги товариства дівчат-служниць

Марійських Дружин

1) Ніколи не примушуйте родичів, щоб вони дозволили вам влаштуватись на роботу, яка знаходилась би далеко від батьківського дому.

2) Якщо ви вже вирішили піти на службу, то погоджуйтесь іти лише на те місце, яке не стане причиною вашого морального зіпсуття.

3) Працюйте лише на тій роботі і, по можливості, із тими людьми, де немає небезпеки втратити свою невинність; де ви вільно зможете ходити до церкви, приймати св.Тайни.

4) У поїздах вибирайте лише ті місця, котрі призначені для осіб жіночої статі. Потрібну інформацію можна спитати в кондуктора.

5) У дорозі не слід обговорювати з іншими людьми про місце, мету своєї поїздки, старатися обмежити свої розмови з незнайомими мужчинами.

6) Не беріть від чужих людей жодних подарунків, особливо якщо вас пригощатимуть солодощами, всілякою їжею, тому що є реальна небезпека стати невинною жертвою підступного обману.

7) Якщо в цьому немає нагальної необхідності в поїздах не лягайте спати.

8) У дорозі за жодних умов не дозволяйте іншим намовити змінити свій маршрут, навіть якби вам здалось на перший погляд, що запропонована пропозиція вигідна і безпечна.

9) Ніколи не починайте розмову з незнайомими мужчинами, бо це може бути початком вашої згуби. Пам'ятайте, що своїми обіцянками одружитися, мужчина, який вам сподобався, зможе без особливих зусиль вас обманути і скористатися вашою слабкістю.

10) Ніколи не погоджуйтесь на пропозицію мужчины задовольнити його природні потреби та бажання, оскільки такий вчинок є гріхом, а відповідно образою Бога. У випадку зазіхання на вашу незайманість, потрібно оборонятися всіма можливими і доступними засобами. У такому разі ніколи не стидайтесь зчинити

гвалт, який зможе врятувати вас від небезпечної ситуації.

11) Не потрібно зважувати на особу гвалтівника навіть якщо ним являється пан чи наставник. Всіляку спробу наруги над честю дівчини осудять всі без винятку люди, а вас під охорону закону візьме суд.

12) Вимагайте від хлібодавців, щоб жінки мешкали окремо від мужчин.

13) Обмежте свої візити на забави з танцями, розважальні вечори та музичні програми, оскільки там ви знайдете нагоду до гріха.

14) Ревно виконуйте свої релігійні обов'язки, часто і щиро моліться, будьте поважними і чемними, ухиляйтеся від сороміцьких жартів та непристойних розмов.

15) Станьте передплатницею часопису "Місіонер" та інших побожних релігійно-національних видань краю; у вільний від роботи час розмірковуюйте над прочитаним .

16) У випадку вашого приїзду в небезпечне місто, найперше, зголосіться на вокзалі за допомогою до жінки з біло-жовтою пов'язкою на рукаві, яка є представницею державного товариства охорони дівчат.

“Додаток П”

Виховні правила для дівчат з Марійських дружин

1. “Знай, що не так краса тіла, як чесність, працьовитість, розум і ввічлива поведінка подобається людям і є окрасою дівчини;
2. Запишися в члени читальні, тому що там знайдеш найкраще товариство для науки, розваги і забави;
3. Не лінуйся належати до хору чи театрального гуртка, бо там отримаєш впевненість у власних силах та здобудеш прихильність освічених та культурних людей;
4. Товаришуй тільки з такими людьми, яких зустрінеш при спільній праці в культурнім товаристві;
5. Не обмовляй нікого і не бери участі в пустих плітках, сороміцьких жартах і розмовах, бо культурній дівчині це не личить, а лише шкодить;
6. Завжди пам’ятай, щоб якимсь поганим вчинком не осоромити себе сорому та не спричинити обмови;
7. Шануй свою рідну ношу і не переймай поганої міської моди, яка тебе опоганює, а в народній ноші тобі найкраще;
8. Не купуй ніякого модного дрантя, не натягай на себе, не обвішуйся ним, а ходи все чисто, скромно і зі смаком одягнена;
9. Не вибирай собі ніколи чужинця за свого судженого, бо знай, що ніколи не зможеш бути з ним щаслива;
10. Вийди заміж тільки за українця, і то за свідомого, тверезого, чесного, і будеш з ним щаслива”

“Додаток Р”

**Кількість неписьменних громадян Польщі
станом на 1925-1926 рр., %**

Область	Міста %	Села %	Загалом %
Польща (регіони)	18,7	38,1	32,8
Львівське (воєводство)	13,6	33,9	29,2
Тернопільське	22,4	42,1	39,3
Станіславське	20,9	51,7	46
Волинь	38,4	74	68,8
Полісся	37,7	78,1	71
Вільно	38,7	59,2	58
Краків	10,2	22,3	19,9
Познань	2,8	4,1	3,7
Помор'є	3,8	5,6	5,2

“Додаток Т”

Десять заповідей українця на чужині

1. Пам’ятай, що ти емігрант, який лише короткий час має жити між чужими. Твій святий обов’язок – повернутися на батьківщину, щоб господарювати в ній краще і розумніше, як тепер;
2. Не давай причини чужинцям сміятися з тебе і твого народу. Завжди пам’ятай, що ти дитина великого і славного українського народу. Роби так, щоб чужинці навчилися шанувати наш народ;
3. Люби все, що українське і що наше рідне;
4. Бережи на кожному кроці українську мову, бо твоя мова – то твоя гордість і слава;
5. Рятуй скільки можеш усе, що наше;
6. Не марнуй здоров’я, часу і грошей;
7. Старайся всюди помагати своїм;
8. Роздумуй тепер добре, як рятувати Україну і наших людей від недостатків, і як маємо господарювати після повернення до рідного краю;
9. Не втрачай надії і не піддавайся “чорним” думкам, бо вони твій не приятель;
10. Оберігай від усього злого українську дітвору і молодь, бо з них виросте майбутня наша сила і надія.

“Додаток У”

**Загальна характеристика мирянсько-релігійних організацій
української діаспори 2 пол. ХХ ст. (вибірково)**

Назва товариства	Основна мета та завдання	Країна та рік заснування, керівництво
Ліга Українських Католицьких Жінок	Збереження національно-культурних цінностей, організація системи українського шкільництва та освіти, релігійно-моральне виховання членів української громади.	Канада, 1944 р., М. Дима
Товариство католицького студентства “Обнова”	Побудова християнського суспільства на духовно-культурних основах, формування релігійно-національної свідомості (влаштування спільних релігійних практик: молитва, богослужіння, реколекції, відвідування святих місць тощо) благодійницька діяльність. Співпраця з українськими студентськими організаціями, організація видавничої діяльності, влаштування академій, концертів, забав культурно-просвітницького характеру.	Німеччина, 1946 р., І. Бучко

<p>“Свята Софія”</p>	<p>Сприяння розвитку в сфері науки та освіти (популярно-наукова серія викладів з історії України та церкви; виклади для випускників “Рідної школи” з метою підвищення їх кваліфікації як вчителів у системі суботніх шкіл; курси української мови для американців українського походження); культури, видавничої діяльності.</p> <p>Матеріальне забезпечення релігійних інституцій УКЦеркви, зокрема Собору св. Софії, Українсько-Католицького Університету ім. св. Климента Папи з бібліотекою св. Софії для студентів, Патріаршого Двору і монастиря оо. Студитів.</p>	<p>США, 1974 р., Р. Навроцька, М. Навроцький, Р. Осінчук, Ю. Старосольський</p>
<p>Українське Патріархальне світове об’єднання за “Єдність Церкви і народу”</p>	<p>Популяризація католицьких засад серед українських мирян, поглиблення релігійного життя членів (сприяння підвищення рівня та якості духовної освіти, розвитку релігійної преси та видання теологічно-богословської літератури), поширення екуменічної ідеї серед українців різних конфесійних напрямків.</p>	<p>США, 1974 р., М. Чубатий</p>

“Додаток Ф”

Кількісний склад слухачів УКУ станом на 1964-1968 рр.

Семестр	Богословський факультет		Філософський факультет		Разом
	Звичайні	Надзвичайні	Звичайні	Надзвичайні	
1964/65					
зимовий	2	1		5	8
літній	2	1	1	5	10
1965/66					
зимовий	2		2	7	11
літній	3		2	7	12
1966/67					
зимовий	5		2	10	17
літній	4		2	10	17
1967/68					
зимовий	7	1	1	10	19
літній	7	1	1	18	19
					113

“Додаток Х”

Тематика гурткових засідань з'їзду “Української Християнської Молоді”

(Рим, 27-29 серпня 1983 р.)

Субота 27 серпня:

4 год. – відкриття з'їзду і доповідь о. І. Музички “Українська молодь Христові”.

5 год. – робота у гуртках для дискусій з наступних тем:

- 1) Що розуміємо під поняттям “Християнська Україна” – о. Л. Гузар.
- 2) Роль релігії в житті молодої людини – о. І. Дацько.
- 3) Що значить бути християнином – бр. Михайло.
- 4) Молодь і атеїзм – о. І. Музичка.

Неділя 28 серпня:

9 год. – Літургія в храмі Св. Софії. Проповідь о. Л. Гузара на тему “Молодь і Христос”. Зустріч з Блаженнішим Патріархом Йосифом.

“Додаток Ц”

Наукове дослідження групи молодих науковців **Познанського університету**, яка восени 1986 р. в Перемишлі провела **анкетне опитування** серед української громадськості відносно різносторонніх аспектів життя. Анкету розповсюдили серед **учнівської молоді Учительського ліцею** (200 анкет), а також надали 50 особам української меншини різних вікових груп, різного рівня освіти та соціального стану. Анкета мала такі **теми**:

1. Причини і наслідки повернення на південно-східні терени Польщі.
2. Етнічні риси українців.
3. Суспільні відносини на терені Перемишля.
4. Як уявляємо Бога?
5. Ставлення до праці.

Після проведення анкетування, а також після приватних розмов, які проводились молодими польськими вченими, були зроблені наступні **висновки**:

а) Українське суспільство в Польщі й далі залишалось дискримінованою меншиною, незважаючи на існування постанов уряду про толерантність і свободу переконань.

б) Другим найбільш болючим для українців був факт, що УГКЦ в Польщі не мала юридичного статусу й була залежною від Римо-Католицької Церкви.

Аналізуючи становище української меншини в Польщі, цікавими є відповіді на окремі запитання анкети. Наприклад, на запитання **“Які справи для Вас є найважливіші?”** Особи до 36-ти років виокремлювали такі справи: родинні 8, національні 7, праця і школа 5, матеріальні справи 2, спокій 1, здоров’я 1. Особи вище 45-ти років: здоров’я 6, спокій 5, родина 4, національні 4, виховання дітей 3, мир у світі 2, матеріальні справи 2, “немає” 2, корисна справа 2, релігія 1, праця 2.

На запитання **“Які прикмети має українець?”**, більшість відповіла: гостинний, витривалий, тихий, спокійний, закомплексований, принижений, наївний, добрий, прямолінійний, толерантний, “не грає в карти”.

На запитання про **національність** 46 із 50 опитаних відповіли: – українець, 4

поляк; про **релігійну приналежність**: 46 греко-католик, 3 – православний, 1 – римо-католик.

На запитання **“Чи Ви релігійні?”** – переважна більшість відповіла “так”. Лише 7 осіб відповіло “ні”, при цьому зазначаючи, що вони віруючі, але не релігійні.

“Що в релігії Ви ціните найбільше?” – одержали такі відповіді: Десять Заповідей, любов ближнього, джерело засад, зміст життя, віра в іншу людину, як джерело віри, підтримує людський дух, молитва, можливість спасіння тощо.

“Чим відрізняється греко-католицький обряд від римо-католицького?” Декілька відповідей: інші молитви, звичаї, традиції, греко-католицький більш глибокий, римо-католицький – проповіді мають політичний характер, греко-католицький обряд наближений до особи, в своє “я”, римо-католицький спрямований на натовп, масу.

“Додаток III”

**Дані про діючі релігійні громади римо-католицької церкви в УРСР
станом на 1950 р.**

Назва області	Кількість парафій	Священиків
Закарпатська	62	28
Кам'янець-Подільська	29	2
Житомирська	28	1
Вінницька	27	1
Чернівецька	15	2
Дрогобицька	14	15
Тернопільська	8	6
Львівська	11	6
Станіславська	4	1
Рівненська	6	1
Волинська	2	2
Київська	1	–
Одеська	1	1
Харківська	1	–
Дніпропетровська	1	–
Всього	211	66

“Додаток Щ”

**Кількість звернень громадян Тернопільської області
з проханням відкриття церков станом на 1964 р.**

№ п/п	Райони	Усього	У т.ч. через вищестоячі органи	
1.	Бережанський	71	14	Зазначалося, що 95% заяв та скарг були з вимогою відкрити церкви та прислати священиків, і тільки 5% скарг – про порушення радянського законодавства про культури зі сторони духовенства та окремих осіб.
2.	Борщівський	117	23	
3.	Бучацький	21	7	
4.	Збаразький	84	3	
5.	Зборівський	32	7	
6.	Кременецький	89	22	
7.	Підволочиський	50	2	
8.	Теребовлянський	71	8	
9.	Чортківський	80	12	
10	м. Тернопіль	22	10	
	Усього	637	108	

“Додаток Щ1”

Географія знятих із реєстрації релігійних громад та використання церковних храмів у Бучацькому районі станом на 1964 р.

№	Назва релігійних громад	З якою метою використовується споруда храму
1.	с. Гончарівка	згоріла
2.	с. Маркова	згоріла
3.	с. Возилів	згоріла
4.	с. Жнибороди	зерносклад колгоспу “Радянська дружба”
5.	с. Космирин	зерносклад колгоспу “Дністер”
6.	с. Костильники	зруйнована
7.	с. Сновидів	згоріла
8.	с. Коропець	архітектурна пам’ятка
9.	м. Бучач	склад райнотребсоюзу
10.	с. Язловець	розібрана
11.	с. Сороки	зерносклад колгоспу ім. Шевченка
12.	с. Міжгір’я	підготовка до дитяслів
Усього 43 населених пункти		

“Додаток Ю”

**Кількість знятих із реєстрації церков у УРСР
в період із 1959 по 1962 рр.**

Назви областей	Було станом на 1.01.1959 р.	Знято з обліку з 1959 р. по 9.08.1962 р.	Є на обліку церков на 9 серпня 1962 р.	Матеріали на зняття з реєстрації на розгляді в Раді
Вінницька	594	158	436	6
Волинська	384	113	271	–
Дніпропетровська	177	141	36	–
Донецька	186	76	110	3
Житомирська	294	81	214	12
Закарпатська	511	70	441	–
Запорізька	100	77	23	–
Київська	347	132	215	20
Кримська	46	23	23	1
Львівська	1253	139	1054	48
Миколаївська	98	29	69	2
Одеська	291	131	160	21
Полтавська	262	161	101	5
Рівненська	402	71	331	5
Станіславська	644	89	555	34
Сумська	218	48	170	2
Тернопільська	806	180	626	22
Харківська	153	62	91	1
Херсонська	97	22	75	–
Хмельницька	386	171	215	18
Черкаська	230	134	96	5
Чернівецька	362	72	290	–
Разом	8464	2423	6041	225

“Додаток Я”

**Кількість скарг і заяв віруючих Тернопільської області
з приводу відкриття церков станом на 1964 р.**

Назва районів	Усього	У т.ч. через вищестоящі органи
Бережанський	71	14
Борщівський	117	23
Бучацький	21	7
Збарзький	84	3
Зборівський	32	7
Кременецький	89	22
Підволочиський	50	2
Теребовлянський	71	8
Чортківський	80	12
м. Тернопіль	22	10
Всього	637	108

“Додаток Я1”

Порівняльне становище релігійної ситуації в Тернопільській області до і після встановлення радянської влади (до 1940 р. – станом на 06.05.1967 р.)

Релігійні громади	Було до 1940 р.	Станом на 06.05.1967 р.
Греко-католицька	704	–
з них: священників	612	49
дияконів	704	–
		↓ спад
Православна	136	509
з них: священників, дияконів	130	276
псаломщиків	136	312
		↑ ріст
Монастирів православних		
а) чоловічих	2	1
у них монахів	180	34
б) жіночих	2	–
у них монахинь	115	–
Монастирів греко-католицьких		
а) чоловічих	7	–
у них монахів	66	–
б) жіночих	18	–
у них монахинь	102	–